พระราชวุฒาจารย์
(พระอตุโล หลวงปู่ดูลย์)

วัดบูรพาราม อำเภอเมือง จังหวัดสุรินทร์

อนุสรณ์พิพิธภัณฑ์ฉันทกรานุสรณ์ วัดป่าอัมพโรปัญญาวนาราม ในพระสังฆราชูปถัมภ์
สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ (อมฺพรมหาเถร)
สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก
๙๙๙ หมู่ ๙ บ้านหนองกลางดอน ตำบลคลองกิ่ว อำเภอบ้านบึง จังหวัดชลบุรี

ชีวประวัติและพระธรรมเทศนา

พระราชวุฒาจารย์ (พระอตุโล หลวงปู่ดูลย์)

วัดบูรพาราม อำเภอเมือง จังหวัดสุรินทร์

อนุสรณ์พิพิธภัณฑ์ฉันทกรานุสรณ์

วัดป่าอัมพโรปัญญาวนาราม ในพระสังฆราชูปถัมภ์

สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ (อมฺพรมหาเถร) สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก

ชีวประวัติและพระธรรมเทศนา

พระราชวุฒาจารย์ (พระอตุโล หลวงปู่ดูลย์)

เลขมาตรฐานหนังสือ : ๙๗๘-๖๑๖-๔๔๐-๐๖๑-๐
พิมพ์ครั้งที่ ๑ : มิถุนายน ๒๕๖๐
จำนวนพิมพ์ : ๕,๐๐๐ เล่ม
จัดพิมพ์โดย : วัดป่าดานวิเวก ตำบลศรีชมภู อำเภอโซ่พิสัย จังหวัดบึงกาฬ

สงวนลิขสิทธิ์ : ห้ามคัดลอก ตัดตอน เปลี่ยนแปลง แก้ไข ปรับปรุง
ข้อความใดๆ ทั้งสิ้น หรือนำไปพิมพ์จำหน่าย
หากท่านใดประสงค์จะพิมพ์เพื่อให้เป็นธรรมทาน
โปรดติดต่อขออนุญาตจากทางวัดป่าดานวิเวก
ตำบลศรีชมภู อำเภอโซ่พิสัย จังหวัดบึงกาฬ โทร. ๐๘๙-๑๗๒-๔๔๒๘

พิมพ์ที่ : บริษัท ศิลป์สยามบรรจุภัณฑ์และการพิมพ์ จำกัด
๖๑ ถนนเลียบคลองภาษีเจริญฝั่งเหนือ ซ.เพชรเกษม ๖๙
แขวงหนองแขม เขตหนองแขม กรุงเทพมหานคร
โทรศัพท์ ๐-๒๔๔๔-๓๓๕๑-๙ โทรสาร ๐-๒๔๔๔-๐๐๗๘
E-mail: silpasiamprinting@hotmail.com www.silpasiam.com

คำปรารภ

เรื่องการจัดทำหนังสือมรดกธรรมยอดโอวาทคำสอนของสมณะนักปราชญ์วิสุทธิเทวา (พระป่า) จัดทำขึ้น ๓๔ องค์ สมัยกรุงรัตนโกสินทร์ ระหว่างปี พุทธศักราช ๒๔๖๐-๒๕๕๔ โอวาทธรรมยอดแห่งคำสอนของวิสุทธิบุคคล ท่านแสดงบริสุทธิ์สมบูรณ์ไม่ว่ายุคใดสมัยใด นำผู้สนใจพยายามตั้งใจปฏิบัติตาม ย่อมก้าวล่วงทุกข์ไปได้สมความปรารถนา คณะปสาทะศรัทธาเห็นควรจัดทำขึ้นสงวนรักษาไว้ เพื่อกุลบุตรสุดท้ายภายหลังที่ พิพิธภัณฑ์ฉันทกรานุสรณ์ วัดป่าอัมพโรปัญญาวนาราม บ้านหนองกลางดอน ตำบลคลองกิ่ว อำเภอบ้านบึง จังหวัดชลบุรี ผู้สนใจกรุณาเข้าไปศึกษาได้ตามโอกาส เวลาพอดี

ผู้ฉลาดยึดหลักนักปราชญ์เป็นแบบฉบับพาดำเนินปกครองรักษาตน

คณะปสาทะศรัทธา

ห้ามพิมพ์เพื่อจำหน่าย สงวนลิขสิทธิ์

สารบัญ

พระราชวุฒาจารย์ (พระอตุโล หลวงปู่ดูลย์)

ชีวประวัติและพระธรรมเทศนา

พระราชวุฒาจารย์ (พระอตุโล หลวงปู่ดูลย์) ๑
ชีวประวัติ พระราชวุฒาจารย์ (หลวงปู่ดูลย์ อตุโล) ๓
หลวงปู่เทสก์พูดถึงหลวงปู่ดูลย์ ๒๖๕
ธรรมและคำสอน พระราชวุฒาจารย์ (หลวงปู่ดูลย์ อตุโล) ๒๗๑
- หลวงปู่ฝากไว้ ๒๗๓
- จิต คือ พุทธะ ๓๓๘

ชีวประวัติและพระธรรมเทศนา

พระราชวุฒาจารย์ (พระอตุโล หลวงปู่ดูลย์)

พระราชวุฒาจารย์ (พระอตุโล หลวงปู่ดูลย์)

วัดบูรพาราม อำเภอเมือง จังหวัดสุรินทร์

พระราชวุฒาจารย์ (พระอตุโล หลวงปู่ดูลย์)
พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช รัชกาลที่ ๙

ชีวประวัติ

พระราชวุฒาจารย์ (หลวงปู่ดูลย์ อตุโล)

ชีวิตเมื่อวัยเยาว์

หลวงปู่ถือกำเนิด ณ บ้านปราสาท ตำบลเฉนียง อำเภอเมือง จังหวัดสุรินทร์ เมื่อวันที่ ๔ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๓๑ ตรงกับวันแรม ๒ ค่ำ เดือน ๑๑ ปีชวด ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕

โยมบิดาของท่านชื่อ นายแดง โยมมารดาชื่อ นางเงิม นามสกุล ดีมาก

หลวงปู่มีพี่น้อง ๕ คน คนแรกเป็นผู้หญิงชื่อ กลิ้ง คนที่สองคือตัวหลวงปู่เอง ชื่อ ดูลย์ คนที่สามเป็นชายชื่อ เคน คนที่สี่และห้าเป็นหญิงชื่อ รัตน์และทอง พี่น้องทั้ง ๔ คนของท่านมีชีวิตจนถึงวัยชรา และทุกคนเสียชีวิตก่อนที่จะมีอายุถึง ๗๐ ปี มีเพียงหลวงปู่เท่านั้นที่ดำรงอายุขัยอยู่จนถึง ๙๖ ปี

สู่ร่มกาสาวพัสตร์

หลวงปู่ได้พยายามขออนุญาตบวชจากบิดามารดาหลายครั้ง แต่ก็ถูกคัดค้านเรื่อยมา เนื่องจากขาดกำลังสำคัญที่จะช่วยแบ่งเบาภาระการงานของครอบครัว เพราะท่านเป็นบุตรชายคนโต เป็นหัวเรี่ยวหัวแรงของบ้าน หลวงปู่เฝ้าอ้อนวอนขออนุญาตลาบวชหลายครั้ง จนในที่สุดบิดามารดาไม่อาจขัดขวางความตั้งใจจริงของท่านได้ จึงได้อนุญาตให้บวชตามความปรารถนา แต่บิดาก็ได้กล่าวในน้ำเสียงที่ออกจะเป็นการประชดประชันว่า ***“ถ้าบวชแล้วต้องไม่สึก หรืออย่างน้อยต้องให้ได้เป็นเจ้าอาวาส”***

ความจริงคุณปู่ของท่านเคยบวชและได้เป็นเจ้าอาวาสมาแล้ว ด้วยเหตุนี้กระมังที่มีส่วนส่งเสริมอุปนิสัยของท่านให้โน้มเอียงไปทางบรรพชาตั้งแต่เยาว์วัย คือมีอุปนิสัยรักการบุญ และเกรงกลัวบาป มิได้เพลิดเพลินคึกคะนองไปในวัยหนุ่มเหมือนคนทั่วๆ ไป

หลวงปู่ได้รับอนุญาตให้บวชเมื่อท่านอายุได้ ๒๒ ปี พวกตระกูลเจ้าเมืองที่เคยชุบเลี้ยงท่านได้เป็นผู้จัดแจงเรื่องการบวชให้ครบถ้วนทุกอย่าง

หลวงปู่ได้เข้าอุปสมบทก่อนเข้าพรรษา เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๓ ณ พัทธสีมาวัดจุมพลสุทธาวาส ซึ่งตั้งอยู่ในเขตกำแพงเมืองรอบนอกของจังหวัดสุรินทร์ในสมัยนั้น โดยมีท่านพระครูวิมลศีลพรต (ทอง) เป็นพระอุปัชฌาย์ ท่านพระครูบึกเป็นพระกรรมวาจาจารย์ และท่านพระครูฤทธิ์ เป็นพระอนุสาวนาจารย์

ในการอุปสมบทครั้งนี้ ท่านอุปสมบทในคณะมหานิกาย ทั้งนี้เพราะคณะธรรมยุตในสมัยนั้นยังไม่มีในจังหวัดสุรินทร์ หลวงปู่ได้รับฉายาว่า **อตุโล** หมายถึง **ผู้ไม่มีใครเทียบได้**

นับตั้งแต่บัดนั้นเป็นต้นมา ก็เท่ากับเป็นบาทก้าวแรกแห่งการแสวงหาความจริงบนเส้นทางธรรมของ **หลวงปู่ดูลย์ อตุโล** อันเป็นความจริงที่นำไปสู่การดับทุกข์อย่างถึงที่สุดและสิ้นเชิง

ปีติ ๕ การฝึกกัมมัฏฐานครั้งแรก

เมื่อได้อุปสมบทเป็นพระภิกษุแล้ว หลวงปู่มีความปรารถนาแรงกล้าที่จะศึกษาธรรมให้ยิ่งขึ้นเป็นลำดับ เมื่อดำริอย่างนั้น จึงได้ไปขอเรียนกัมมัฏฐานที่วัดบ้านคอโค ตำบลคอโค ซึ่งอยู่ห่างจากบ้านของท่านไปทางตะวันตก ห่างจากตัวเมืองสุรินทร์ออกไปประมาณ ๑๐ กิโลเมตร ต้องเดินทางด้วยเท้าฝ่าป่ารกชัฏไป

ที่วัดคอโค ได้ชื่อว่าเป็นวัดที่สอนการเจริญกัมมัฏฐานของจังหวัดสุรินทร์ในสมัยนั้น มี**หลวงพ่อแอก**เป็นเจ้าอาวาส และเป็นครูฝึกกัมมัฏฐานท่านแรกสำหรับหลวงปู่

การสอนพระกัมมัฏฐาน และการอบรมความรู้ด้านพระศาสนาเมื่อสมัย ๘๐ ปีที่แล้ว เป็นการกระทำไปตามมีตามเกิด ถือความเห็นของครูอาจารย์เป็นหลัก

วิธีสอนกัมมัฏฐานของหลวงพ่อแอกในครั้งนั้น ท่านให้เริ่มต้นด้วยการจุดเทียนขึ้นมา ๕ เล่ม แล้วนั่งบริกรรมว่า **“ขออัญเชิญปีติทั้ง ๕ จงมาหาเรา”** บริกรรมไปจนกว่าเทียนจะไหม้หมด จัดว่าเป็นกุศโลบายที่แยบยลเท่าที่มีในสมัยนั้น หลวงปู่ได้พากเพียรปฏิบัติตามคำชี้แนะของพระอาจารย์อย่างเคร่งครัด ใช้ความอุตสาหะและพยายามท่องบ่นบริกรรมไปจนตลอดพรรษาโดยมิได้ลดละ แต่ก็ไม่ได้เกิดผลอันใดจนแล้วจนรอด ความรู้สึกอิ่มใจ ความดื่มด่ำ ที่เรียกว่า ปีติทั้ง ๕ ก็ไม่ได้ปรากฏขึ้นในดวงหทัย

ไม่ว่าจะเป็น **ขุททกาปีติ** คือ ปีติเล็กน้อยพอขนชูชัน น้ำตาไหล

หรือ **ขณิกาปีติ** ได้แก่ ปีติชั่วขณะ ทำให้รู้สึกแปลบๆ เป็นขณะๆ ดุจฟ้าแลบ

หรือ **โอกกันติกาปีติ** ได้แก่ ปีติเป็นระลอกหรือปีติเป็นพักๆ ให้รู้สึกซ่าลงมาในกาย ดุจคลื่นซัดต้องฝั่ง

หรือ **อุพเพคาปีติ** คือ ปีติโลดลอยเป็นอย่างแรงให้รู้สึกใจฟู แสดงอาการบางอย่างโดยมิได้ตั้งใจ เช่น เปล่งอุทาน หรือ ให้รู้สึกตัวเบาโลดลอยขึ้นมาในอากาศเป็นต้น

ตลอดจน **ผรณาปีติ** คือ ปีติซาบซ่าน ให้รู้สึกเย็นซ่านเอิบอาบไปทั่วสรรพางค์ อันเป็นปีติที่ประกอบกับสมาธิกระทั่งนำไปสู่จิตรวม

หลวงปู่เคยกล่าวถึงจิตรวมว่า *"เมื่อจิตรวมสงบแล้ว คำบริกรรมก็หลุดหายไปเอง แล้วก็ถึงรอยเดียวกัน รสเดียวกัน คือมีวิมุตติเป็นแก่น มีปัญญาเป็นยิ่ง"*

การเพียรพยายามของหลวงปู่ตลอดทั้งไตรมาสในครั้งนั้น ไม่บังเกิดผลเลย ได้เห็นแต่เทียน ๕ เล่ม มิได้บังเกิดปีติทั้ง ๕ ตามความปรารถนา

หลวงปู่ได้ให้ข้อสังเกตในภายหลัง เมื่อท่านผ่านการปฏิบัติกระทั่งได้พบธรรมะในใจแล้ว ท่านให้ข้อสรุปจากประสบการณ์แห่งธรรมปฏิบัติของท่านว่า

"การเริ่มต้นปฏิบัติวิปัสสนาภาวนานั้น จะเริ่มต้นโดยวิธีไหนก็ได้ เพราะผลมันเป็นอันเดียวกันอยู่แล้ว ที่ท่านสอนแนวปฏิบัติไว้หลายแนวนั้น เพราะจริตของคนไม่เหมือนกัน จึงต้องสร้างวัตถุ สี แสง และคำสำหรับบริกรรม เพื่อหาจุดใดจุดหนึ่งให้จิตรวมอยู่ก่อน"

นอกจากหลวงปู่จะฝึกบริกรรมเพื่ออัญเชิญปีติทั้ง ๕ ตามที่กล่าวมาแล้ว ท่านยังทดลองฝึกทรมานร่างกายเพื่อเผาผลาญกิเลสในตัวเพิ่มขึ้นอีกทางหนึ่ง ด้วยการเข้มงวดกวดขันในการขบฉันอาหาร โดยลดจำนวนคำข้าวที่ฉันให้น้อยลงไปเรื่อยๆ

เช่น วันก่อนเคยฉัน ๑๐ คำ วันต่อมาลดเหลือ ๙ คำ ๘ คำ ลดลงไปเรื่อยๆ จนกระทั่งร่างกายซูบผอม ยามลุกขึ้นเดินก็โซเซ โงนเงน ไม่มีเรี่ยวแรง

เมื่อฝึกทรมานร่างกายด้วยการอดอาหารติดต่อกันหลายวัน หลวงปู่ก็พบว่ามิได้มีผลอะไร นอกจากร่างกายซูบผอมอ่อนโรยพลัง ในที่สุดท่านก็ตัดสินใจเลิกแล้วกลับมาฉันอาหารดังเดิม

นอกจากการปฏิบัติกัมมัฏฐาน และฝึกทรมานร่างกายแล้ว หลวงปู่ก็ได้ท่องบ่นบทสวดมนต์ **เจ็ดตำนาน** บ้าง **สิบสองตำนาน** บ้าง แต่มิได้เรียนพระธรรมวินัยซึ่งถือเป็นข้อวัตรปฏิบัติเพื่อฝึกฝนขัดเกลากาย วาจา ใจ ให้เป็นรากฐานของสมาธิภาวนา หลวงปู่ไม่ทราบเรื่องนี้ เพราะไม่ได้รับการบอกกล่าวแต่อย่างใด

นอกจากนี้ระหว่างที่เรียนอยู่ที่นั่น ท่านยังถูกใช้ให้สร้างเกวียนและเลี้ยงโคอีกด้วย ท่านจึงเกิดความรู้สึกสลดสังเวชและเกิดความเบื่อหน่าย

ไปศึกษาพระปริยัติที่จังหวัดอุบลราชธานี

ในช่วงทศวรรษที่ ๒๔๕๐ ตลอดทั้งภาคตะวันออกเฉียงเหนือ การศึกษาในแวดวงสงฆ์คึกคักอย่างยิ่งที่จังหวัดอุบลราชธานี ทั้งนี้ ด้วยการริเริ่มสร้างสรรค์ของท่านเจ้าประคุณ **พระอุบาลีคุณูปมาจารย์ (จันทร์ สิริจนฺโท)** และด้วยการสานเสริมต่อของพระเดชพระคุณ **สมเด็จพระมหาวีรวงศ์ (อ้วน ติสฺโส)** จนกล่าวได้ว่าจังหวัดอุบลราชธานีเป็นทิศาปาโมกข์ของผู้รักการเรียนพระปริยัติโดยแท้

ในปี พ.ศ. ๒๔๕๘ ขณะที่หลวงปู่ดูลย์ยังเรียนกัมมัฏฐานที่วัดบ้านคอโค ท่านก็ได้ยินกิตติศัพท์เกี่ยวกับการเรียนการสอนพระปริยัติที่จังหวัดอุบลราชธานี ตามแบบของมหามกุฏราชวิทยาลัยแห่งวัดบวรนิเวศวิหาร หลวงปู่มีความปีติอย่างล้นพ้นเมื่อได้ทราบข่าวนี้ และมีความปรารถนาแรงกล้าที่จะได้เดินทางไปศึกษายังจังหวัดอุบลราชธานี

หลวงปู่ได้เพียรขออนุญาตพระอุปัชฌาย์เพื่อจะเดินทางไปศึกษา แต่ก็ถูกทัดทานในเบื้องต้น เพราะในระยะนั้นการเดินทางจากสุรินทร์ไปอุบลราชธานีลำบากยากเข็ญเป็นอย่างยิ่ง

หลวงปู่เพียรขออนุญาตหลายครั้ง เมื่อพระอุปัชฌาย์เห็นความมุ่งมั่นของหลวงปู่จึงได้อนุญาต ท่านได้ออกเดินทางไปกับพระภิกษุอีก ๒ องค์ คือ **พระคง** และ **พระดิษฐ์**

เมื่อท่านได้เดินทางไปถึงอุบลราชธานี หลวงปู่ต้องประสบปัญหาในเรื่องที่พัก เนื่องจากหลวงปู่บวชในมหานิกาย ขณะที่**วัดสุปัฏนาราม** และ**วัดสุทัศนาราม** แหล่งศึกษาพระปริยัติธรรมนั้นเป็นวัดสงฆ์ฝ่ายธรรมยุต

โชคดีที่ได้พบพระมนัส ซึ่งได้เดินทางมาเรียนอยู่ก่อนแล้ว ได้ให้ความช่วยเหลือฝากให้อยู่อาศัยที่วัดสุทัศนารามได้ แต่ในฐานะพระอาคันตุกะ ทำให้ความราบรื่นในทางการเรียนค่อยบังเกิดขึ้นเป็นลำดับ

การเล่าเรียนพระปริยัติธรรมในช่วงปี พ.ศ. ๒๔๕๐ กว่าๆ นั้น เป็นไปอย่างเข้มงวด การไล่หรือการสอบพระธรรมบทหรือวินัยมุขต่างๆ นั้น ผู้สอบจะถูกไล่เรียงซักถามเป็นรายตัวตามเนื้อหาที่เรียนมาเป็นบทๆ จนจบ ผู้ที่สอบได้จึงถือได้ว่าเป็นผู้ที่ถึงพร้อมด้วยความเพียรพยายามอย่างที่สุด

หลวงปู่สามารถสอบไล่ได้ประกาศนียบัตรนักธรรมชั้นตรี นวกภูมิ เป็นรุ่นแรกของจังหวัดอุบลราชธานี นับเป็นความสำเร็จอย่างสูงในสมัยนั้น นอกจากนี้หลวงปู่ยังได้เรียนบาลีไวยากรณ์ (มูลกัจจายน์) ด้วย เพราะความหมายแห่งบาลี คือภาษาที่ได้จดจำและจารึกรักษาพุทธพจน์แต่เดิมมาอันเป็นหลักในทางพระพุทธศาสนา ดังนั้นการศึกษาเล่าเรียนในทางปริยัติธรรมโดยเนื้อแท้ก็คือการศึกษาภาษาบาลีนั่นเอง

หลวงปู่ได้เรียนบาลีไวยากรณ์จนสามารถแปลพระธรรมบทได้

แม้จะนำความรู้ในระดับนักธรรมตรีไปเทียบกับเปรียญธรรม ๙ ประโยค ซึ่งเป็นคุณวุฒิสูงสุดในทางปริยัติธรรม อาจถือได้ว่าห่างไกลกันเป็นอย่างยิ่ง เหมือนกับนำความรู้ระดับประถมศึกษาปีที่ ๑ ไปเทียบกับปริญญาเอกก็น่าจะได้

แต่สิ่งที่ไม่ควรมองข้ามก็คือ การศึกษาในทางปริยัติธรรมของหลวงปู่นั้นเกิดขึ้นในทศวรรษ ๒๔๕๐ ซึ่งเมื่อเทียบกับการศึกษาในทางโลกเมื่อประมาณ ๘๐ ปีก่อน การได้เรียนถึงประถมศึกษาปีที่ ๑ หรือ ๒ ก็นับว่ายอดเยี่ยมล้ำเลิศแห่งยุคสมัยแล้ว

ภายหลังต่อมา เมื่อหลวงปู่มีพรรษาแก่กล้า ผ่านประสบการณ์ด้านธรรมปฏิบัติมามาก และมาตั้งโรงเรียนสอนปริยัติธรรมที่วัดบูรพาราม จังหวัดสุรินทร์ แล้ว คราวหนึ่งที่นักเรียนของท่านมีพระภิกษุสอบเปรียญธรรม ๙ ประโยค ได้เป็นองค์แรก และในงานฉลองพัด ๙ ประโยค ในครั้งนั้น หลวงปู่ได้ให้โอวาทในเชิงปรารภธรรมว่า

“ผู้ที่สามารถสอบเปรียญ ๙ ประโยคได้นั้น ต้องมีความเพียรอย่างมาก และมีความฉลาดเพียงพอ เพราะถือว่าเป็นการจบหลักสูตรฝ่ายปริยัติ และต้องแตกฉานในพระไตรปิฎก การสนใจในทางปริยัติอย่างเดียวพ้นทุกข์ไม่ได้ ต้องสนใจปฏิบัติทางจิตต่อไปอีกด้วย”

โดยไม่ต้องตั้งคำถามว่า *“ทำไม”* หลวงปู่ก็ให้คำอธิบายสั้นๆ ว่า

“พระธรรมทั้ง ๘๔,๐๐๐ พระธรรมขันธ์ นั้น ออกไปจากจิตของพระพุทธเจ้าทั้งหมด ทุกสิ่งทุกอย่างออกจากจิตใจ อยากรู้อะไรค้นได้ที่จิต”

ที่หลวงปู่กล่าวเช่นนี้ มิได้หมายความว่าหลวงปู่จะมองข้ามบทบาทและความหมายของปริยัติ เนื่องเพราะการศึกษาในทางปริยัตินั้นเป็นรากฐานหรือสะพานอันก่อให้เกิดความรู้ที่จะเชื่อมโยงไปสู่ความเข้าใจในธรรมะ แต่จะขาดการปฏิบัติไปไม่ได้อย่างเด็ดขาด

ปริยัติเพียงอย่างเดียวพ้นทุกข์ไม่ได้ ปัจจัยชี้ขาดโดยแท้จริงอยู่ที่การปฏิบัติทางจิต

เข้าสู่สงฆ์ฝ่ายวิปัสสนาธุระ

เมื่อหลวงปู่ประสบความสำเร็จในการเล่าเรียนด้านปริยัติในระดับหนึ่งแล้ว สิ่งที่ยังคงค้างคาในใจของท่านในขณะนั้นก็คือ ความต้องการที่จะเปลี่ยนจากนิกายเดิมมาเป็น **ธรรมยุติกนิกาย** หรือ **ฝ่ายวิปัสสนาธุระ**

(คณะสงฆ์ได้แบ่งลักษณะการบริหารออกเป็น ๒ ฝ่าย คือ ฝ่าย **คันถธุระ** ซึ่งเป็น **มหานิกาย** กับฝ่าย **วิปัสสนาธุระ** ซึ่งเป็น **ธรรมยุติกนิกาย** ทั้ง ๒ ฝ่ายปฏิบัติธรรมเพื่อความสำเร็จในเป้าหมายเดียวกัน แต่ฝ่ายมหานิกายเน้นทางสร้างฐานพระศาสนาคือสอนคนทั่วไป ส่วนฝ่ายธรรมยุติกนิกาย เน้นการฝึกตนเองไปสู่ความหลุดพ้น)

แม้หลวงปู่จะมีความต้องการญัตติใหม่อย่างยิ่งก็ตาม แต่หาได้ดำเนินไปด้วยความราบรื่น ทั้งนี้มิใช่ว่าหลวงปู่ของเราจะอ่อนด้อยไม่เหมาะสม หากแต่พระเถระผู้ใหญ่มีสายตายาวไกลมากกว่า กล่าวคือ **พระธรรมปาโมกข์ (อ้วน ติสฺโส)** เจ้าคณะมณฑลในขณะนั้นเห็นว่า *"อยากให้ท่านเล่าเรียนไปก่อน ไม่ต้องญัตติ"*

พระคุณเจ้าได้ชี้แจงเหตุผลว่า *"เนื่องจากทางคณะสงฆ์ธรรมยุตมีนโยบายจะให้ท่านกลับไปพัฒนาการศึกษาพระปริยัติธรรมที่จังหวัดสุรินทร์บ้านเดิมของท่านให้เจริญรุ่งเรือง ถ้าหากญัตติแล้ว เมื่อท่านกลับไปสุรินทร์ ท่านจะต้องอยู่โดดเดี่ยวเนื่องจากไม่มีวัดฝ่ายธรรมยุตที่จังหวัดสุรินทร์เลย"*

สำหรับ **พระธรรมปาโมกข์** องค์นี้ก็คือ **สมเด็จพระมหาวีรวงศ์** ในเวลาต่อมานั่นเอง ท่านเป็นอาจารย์ผู้แรกเริ่มสอนพระปริยัติธรรมในภาคอีสาน โดยเปิดสำนักเรียน **อุบลวิทยาคม** ณ **วัดสุปัฏนาราม** ในเมืองอุบลราชธานี ทำให้การศึกษาภาษาบาลีและธรรมได้แพร่กระจายไปทั่วมณฑลอีสานเป็นลำดับมา

แม้พระผู้ใหญ่ที่ทัดทานการญัตติของหลวงปู่ดูลย์จะเปี่ยมด้วยเจตนาอันดี แต่หลวงปู่มิได้มีความประสงค์จะกลับไปสอนพระปริยัติธรรมที่จังหวัดสุรินทร์ แท้จริงแล้ว **หลวงปู่ต้องการเป็นพระนักปฏิบัติ** ดังนั้น ความเพียรในการขอญัตติจึงดำเนินต่อไป

จะสังเกตได้ว่า **การดำรงและการดำเนินกิจกรรมต่างๆ ของหลวงปู่ มักจะเริ่มต้นด้วยการมีอุปสรรคเสมอ และสุดท้ายก็สำเร็จลงได้ด้วยความพยายามและความตั้งใจจริงของท่าน ซึ่งการญัตติในครั้งนี้ก็เช่นกัน**

เหตุการณ์ต่อมา ซึ่งจะนับว่าเป็นโชคของหลวงปู่ก็ว่าได้ ที่ท่านได้มีโอกาสรู้จักคุ้นเคยกับ **หลวงปู่สิงห์ ขนฺตยาคโม** ซึ่งท่านรับราชการครู ทำหน้าที่สอนฆราวาส ทั้งที่ยังเป็นพระสงฆ์อยู่ที่วัดสุทัศนาราม จังหวัดอุบลราชธานี

หลวงปู่สิงห์ และหลวงปู่ดูลย์ มีอายุรุ่นราวคราวเดียวกัน แต่หลวงปู่ดูลย์อ่อนพรรษากว่า หลวงปู่ทั้งสององค์มีความสนิทสนมกันมากขึ้นเป็นลำดับ หลวงปู่สิงห์เห็นปฏิปทาในการศึกษาเล่าเรียน พร้อมทั้งการประพฤติปฏิบัติกิจในพระศาสนาของหลวงปู่ดูลย์ว่าเป็นไปด้วยความตั้งใจจริง จึงได้รับภาระในเรื่องการขอญัตติจนกระทั่งประสบผลสำเร็จ

ดังนั้น **ใน พ.ศ. ๒๔๖๑ ขณะมีอายุ ๓๐ ปี หลวงปู่จึงได้ญัตติจากนิกายเดิมมาอุปสมบทเป็นพระภิกษุในธรรมยุติกนิกาย ณ พัทธสีมาวัดสุทัศนาราม** จังหวัดอุบลราชธานี โดยมี **พระมหารัฐ** เป็นพระอุปัชฌาย์ และ **พระศาสนดิลก (เสน)** เจ้าคณะมณฑลอุดร เป็นพระกรรมวาจาจารย์

หลวงปู่สิงห์ ขนฺตยาคโม นับเป็นกัลยาณมิตรอันยอดเยี่ยมของหลวงปู่

กล่าวในทางประวัติความเป็นมา **หลวงปู่สิงห์** เป็นพระภิกษุที่สอนหนังสือให้ฆราวาส ภายหลังที่ท่านได้กราบนมัสการ **หลวงปู่มั่น พระอาจารย์ใหญ่** เป็นลำดับมา ภายในห้วงนึกคิดของท่านก็เริ่มแปรเปลี่ยน เนื่องจากคำชักชวนของ**พระอาจารย์ใหญ่**ดังกึกก้องในโสตประสาทเสมอ

“การบวชเป็นพระภิกษุสงฆ์จะต้องปฏิบัติกรรมฐาน คือ พิจารณาตจปัญจกกัมมัฏฐาน เป็นเบื้องแรก เพราะเป็นหนทางพ้นทุกข์ได้อย่างแท้จริง”

กล่าวกันว่า จากการฝึกปฏิบัติภาวนาตามคำแนะนำของ**หลวงปู่มั่น**อย่างเอาจริง **หลวงปู่สิงห์**ถึงกับมองเห็นศิษย์อันเป็นฆราวาสทั้งชายหญิงกลายเป็นโครงกระดูกน้อยใหญ่ นั่งเรียนและเคลื่อนไหวก๊อกแก๊ก ก๊อกแก๊ก อยู่ในชั้นเรียนที่ท่านกำลังสอนอยู่ พอวันรุ่งขึ้น ท่านก็สะพายกลดธุดงค์ออกบำเพ็ญเพียรตามป่าเขาลำเนาไพรตั้งแต่นั้นมา

หลวงปู่สิงห์ได้รับสมญาว่าเป็นแม่ทัพใหญ่แห่งกองทัพธรรม นั่นคือท่านได้รับมอบหมายภาระจากหลวงปู่มั่นให้นำพระภิกษุสงฆ์สายพระกัมมัฏฐานออกเผยแผ่ธรรมะในแนวทางปฏิบัติ จนกระทั่งแพร่หลายมาจนทุกวันนี้

ช่วงหลังสุด **หลวงปู่สิงห์** ได้มาสร้าง **วัดป่าสาลวัน** ที่จังหวัดนครราชสีมา และพำนักอยู่ที่วัดแห่งนี้จนวาระสุดท้ายในชีวิตของท่าน

หลวงปู่สิงห์ ขนฺตยาคโม นับเป็นกัลยาณมิตรอันยอดเยี่ยมของหลวงปู่ดูลย์ นอกจากรับเป็นภาระช่วยให้หลวงปู่ได้ญัตติอยู่ในฝ่ายธรรมยุตแล้ว ต่อมาได้นำพาให้หลวงปู่เข้าเป็นศิษย์ **หลวงปู่มั่น ภูริทตฺโต** พระอาจารย์ใหญ่ฝ่ายวิปัสสนากัมมัฏฐานอีกด้วย นับเป็นคุณูปการใหญ่หลวงยิ่งในชีวิตของ**หลวงปู่ดูลย์ อตุโล** ของเรา

เข้าเป็นศิษย์หลวงปู่มั่น ภูริทตฺโต

เมื่อหลวงปู่ญัตติเข้าเป็นสงฆ์ฝ่ายธรรมยุตแล้ว ท่านก็มีสิทธิ์เป็นพระอยู่ในวัดสุทัศนารามได้อย่างสมบูรณ์ มิใช่อยู่เยี่ยงพระอาคันตุกะเหมือนเมื่อก่อน กิจกรรมการเรียนด้านปริยัติของท่านยังคงดำเนินต่อไป เพียงแต่เมื่อเข้ามาอยู่ใต้ชายคาแห่งสายวิปัสสนาธุระแล้ว ข้อวัตรปฏิบัติก็มีความเคร่งครัดรัดกุมมากขึ้น ทำให้ท่านมีใจใฝ่ศึกษาโดยเน้นการปฏิบัติธรรมเป็นอย่างยิ่ง

ในช่วงระหว่างทศวรรษ ๒๔๖๐ นั้น ไม่เพียงแต่**สมเด็จพระมหาวีรวงศ์ (อ้วน ติสฺโส)** เท่านั้น ที่ทรงบทบาทเป็นอย่างสูงด้านพระพุทธศาสนาในภาคอีสาน โดยเฉพาะอย่างยิ่งในจังหวัดอุบลราชธานี อีกท่านหนึ่งที่ได้รับความเคารพรักและศรัทธาเป็นอย่างสูงก็คือ **หลวงปู่มั่น ภูริทตฺโต** พระอาจารย์ใหญ่สายพระกรรมฐาน

เมื่อปี พ.ศ. ๒๔๕๘ **หลวงปู่มั่น**เดินทางจาก **วัดบรมนิวาส** กรุงเทพฯ มาพำนักที่วัดบูรพา จังหวัดอุบลราชธานี นับเป็นข่าวใหญ่แพร่กระจายไปในหมู่สงฆ์และประชาชนทั่วไป ทำให้บรรดาพระภิกษุสามเณรและชาวบ้านร้านตลาดทั้งปวงพากันแตกตื่นหลั่งไหลไปฟังธรรมเทศนาของ**หลวงปู่มั่น**กันเป็นโกลาหล หลวงปู่สิงห์ได้ชักชวน**หลวงปู่ดูลย์**ไปกราบเพื่อฟังเทศน์และศึกษาธรรมะจาก**พระอาจารย์ใหญ่**ที่วัดบูรพา เช่นเดียวกับคนอื่นๆ

พระอาจารย์ใหญ่กล่าวเมื่อพบหน้า**หลวงปู่สิงห์**ว่า *"เราได้รอเธอมานานแล้ว อยากจะพบและชักชวนไปปฏิบัติธรรมด้วยกัน"* พระอาจารย์ใหญ่มั่นได้กล่าวในตอนนั้นอีกว่า *"การบวชเป็นพระภิกษุสงฆ์จักต้องปฏิบัติกัมมัฏฐาน คือพิจารณาตจปัญจกกัมมัฏฐานเป็นเบื้องแรก เพราะเป็นหนทางพ้นทุกข์ได้อย่างแท้จริง"* จากนั้น **หลวงปู่สิงห์** กับ **หลวงปู่ดูลย์** ก็ถวายตัวเป็นศิษย์ของหลวงปู่มั่นตลอดมา

หลวงปู่ทั้งสององค์พากันไปฟังเทศน์จากพระอาจารย์ใหญ่เป็นประจำ ไม่เคยขาดแม้สักครั้งเดียว นอกจากจะได้ฟังธรรมะแปลกๆ ที่สมบูรณ์ด้วยอรรถและพยัญชนะ มีความลึกซึ้ง รัดกุม และกว้างขวางเป็นที่น่าอัศจรรย์แล้ว ยังมีโอกาสเฝ้าสังเกตปฏิปทาของท่านพระอาจารย์ใหญ่ที่งดงามเพียบพร้อมน่าเลื่อมใสทุกอิริยาบถอีกด้วย ทำให้เกิดความซาบซึ้งถึงใจ แต่ละคำพูดมีนัยแปลกดี ไม่เคยได้ยินได้ฟังจากที่ไหนมาก่อน จึงทำให้หลวงปู่ทั้งสององค์เพิ่มความสนใจใคร่ประพฤติปฏิบัติทางธุดงคกัมมัฏฐานให้มากยิ่งๆ ขึ้นไป

การศึกษาเล่าเรียนด้านพระปริยัติธรรมของหลวงปู่ดูลย์มีความก้าวหน้าตามลำดับ ท่านได้พิจารณาตามข้อธรรมเหล่านั้นจนแตกฉานช่ำชองพอสมควร และได้พิจารณาเห็นว่า **การเรียนพระปริยัติธรรมอย่างเดียวนั้น เป็นแต่เพียงการจำหัวข้อธรรมะได้เท่านั้น ส่วนการปฏิบัติให้เกิดผลและรู้รสพระธรรมอย่างซาบซึ้งนั้น เป็นอีกเรื่องหนึ่งต่างหาก**

หลวงปู่บังเกิดความโน้มเอียงไปในทางปฏิบัติ คือธุดงคกัมมัฏฐานอย่างแน่วแน่ จึงได้ตัดสินใจที่จะออกธุดงคกัมมัฏฐานในฤดูหลังออกพรรษานั้นอย่างแน่นอน เป็นเหตุให้การเรียนทางปริยัติธรรมในห้องเรียนของท่านเป็นอันสิ้นสุดลง ต่อไปคือการเข้าสู่ห้องเรียนที่เป็นธรรมชาติอันกว้างใหญ่ไพศาล ประกอบทั้งดินฟ้ามหาสมุทร รวมทั้งการเสาะแสวงหาตัวเองในโลกภูมินี้อันกว้างไกลสุดแสนเหลือที่จะประมาณได้

ออกธุดงค์

การบวชของ**หลวงปู่ดูลย์**นั้น ความจริงท่านมิได้มีเจตนาที่จะรุ่งโรจน์ทางด้านปริยัติธรรม หรือด้านการปกครอง ถึงแม้**สมเด็จพระมหาวีรวงศ์ (อ้วน ติสฺโส)** ตั้งความหวังว่าจะให้หลวงปู่เป็นผู้นำในการเผยแผ่และปกครองเสมือนเป็นหูเป็นตาแทนท่านในเขตเมืองสุรินทร์ก็ตาม แต่เนื้อแท้และความปรารถนาอย่างแท้จริงของหลวงปู่ คือการออกปฏิบัติปรารภความเพียรในความวิเวกต่างหาก เป็นความต้องการที่เคยมาดหมายไว้เมื่อแรกบวชที่จังหวัดสุรินทร์ และที่อุตส่าห์รอนแรมมาจังหวัดอุบลราชธานี ก็เพื่อการนี้

ด้วยความตั้งใจของท่าน เมื่อ**หลวงปู่สิงห์**ออกปากชวนให้ออกจาริกธุดงค์ไปตามป่าเขาแห่งภาคอีสาน จึงสอดรับกับความต้องการของหลวงปู่อย่างดียิ่ง

ครั้นออกพรรษาแล้ว เมื่อปลายปี พ.ศ. ๒๔๖๑ นั้นเอง **หลวงปู่มั่น พระอาจารย์ใหญ่** ก็ออกธุดงค์อีก หลวงปู่ทั้งสองสหายคือหลวงปู่สิงห์และหลวงปู่ดูลย์ ก็ตัดสินใจเด็ดขาดสละละทิ้งการเรียนการสอน ออกจาริกธุดงค์ติดตามพระปรมาจารย์ผู้ยิ่งใหญ่ไปทุกหนทุกแห่งจนตลอดฤดูกาลนอกพรรษานั้น

ตามธรรมเนียมธุดงคกัมมัฏฐานของ**พระอาจารย์ใหญ่มั่น**นั้นมีอยู่ว่า เมื่อถึงกาลเข้าพรรษา ไม่ให้จำพรรษารวมกันมากเกินไป ให้แยกย้ายกันไปจำพรรษาตามสถานที่อันวิเวก ไม่ว่าจะเป็นวัด เป็นป่า เป็นเขา โคนไม้ ลอมฟาง เรือนว่าง หรืออะไรตามอัธยาศัยของแต่ละบุคคลแต่ละคณะ

ขณะเดียวกัน เมื่อออกพรรษาแล้ว ก็จะถึงวาระแห่งการประชุมกัน หากทราบข่าวว่า **พระอาจารย์ใหญ่มั่น** อยู่ ณ ที่ใด ก็จะพากันไปจากทุกทิศทางมุ่งตรงไปยัง ณ ที่นั้น ความประสงค์ก็เพื่อเรียนพระกัมมัฏฐาน และเล่าแจ้งถึงผลของการประพฤติปฏิบัติที่ผ่านมา เมื่อมีอันใดผิด พระอาจารย์ใหญ่ก็จะช่วยแนะนำแก้ไข อันใดถูกต้องดีแล้ว ท่านจะได้แนะนำข้อกัมมัฏฐานให้ยิ่งๆ ขึ้นไป

ในปีแรกที่ร่วมออกธุดงค์ติดตาม**พระอาจารย์ใหญ่มั่น**นี้ หลวงปู่บอกว่ายังไม่มีอะไรมาก เพียงแต่เป็นการฝึกการใช้ชีวิตแบบพระป่า และใช้หลักความรู้ในการฝึกปฏิบัติเบื้องต้น เป็นการสร้างฐานความรู้ให้มั่นคง สำหรับผู้ที่มีความตั้งใจจริงอย่างหลวงปู่แล้ว ท่านไม่ปล่อยเวลาให้ล่วงไปโดยเปล่าประโยชน์ ท่านได้เร่งการฝึกปฏิบัติความเพียรอย่างเคร่งครัด โดยมีฉันทะ คือความเชื่อมั่นและศรัทธาในความสำเร็จที่หวังว่าจะต้องเกิดขึ้นในตัวท่านอย่างแน่นอน

จากการได้มีโอกาสฝึกปฏิบัติกับท่านพระอาจารย์ใหญ่ ตลอดการออกธุดงค์ในช่วงนี้ ทำให้หลวงปู่เกิดความเลื่อมใสในแนวทางธุดงคกัมมัฏฐานเป็นอย่างยิ่ง เมื่อใกล้ฤดูกาลเข้าพรรษาในปีนั้น (พ.ศ. ๒๔๖๒) คณะของหลวงปู่ ซึ่งนำโดยหลวงปู่สิงห์ ก็แยกย้ายจากพระอาจารย์ใหญ่ พาหมู่คณะแสวงหาที่สงบวิเวกเพื่อบำเพ็ญเพียรในช่วงเข้าพรรษาต่อไป

เหนือความตาย

คณะที่นำโดย**หลวงปู่สิงห์ ขนฺตยาคโม** ก็มี **พระอาจารย์บุญ พระอาจารย์สีทา พระอาจารย์หนู** และ**หลวงปู่ดูลย์ อตุโล** รวม ๕ องค์ เมื่อแยกทางจาก**พระอาจารย์ใหญ่มั่น ภูริทตฺโต** แล้ว ก็เดินธุดงค์เลียบเทือกเขาภูพานไปเรื่อยๆ เมื่อถึงป่าท่าคันโท อำเภอท่าคันโท จังหวัดกาฬสินธุ์ ได้พิจารณาเห็นว่าสภาพป่าแถวนั้นมีความเหมาะสมที่จะอยู่จำพรรษา จึงได้สมมติขึ้นเป็น **เสนาสนะป่าท่าคันโท** แล้วทั้ง ๕ องค์ ก็อธิษฐานอยู่จำพรรษา ณ สถานที่นั้น เมื่อพิจารณาที่จำพรรษาเป็นที่เรียบร้อยแล้ว ทุกองค์ก็ตั้งสัจจะปรารภความเพียรอย่างอุกฤษฏ์ ดำเนินข้อวัตรปฏิบัติตามคำอบรมสั่งสอนของพระอาจารย์ใหญ่อย่างสุดชีวิต

ป่าท่าคันโท แถบเทือกเขาภูพาน ในสมัยนั้นยังรกชัฏอุดมไปด้วยสัตว์ป่านานาชนิด ที่ร้ายกาจก็คือ มีไข้ป่าชุกชุม ชาวบ้านเรียกว่า **"ไข้หนาว"** ใครก็ตามที่เป็นจะมีอาการหนาวสั่น เหมือนมีคนจับกระดูกเขย่าให้โยกคลอนไปทั้งกาย ปรากฏว่าพระทุกองค์ยกเว้นพระอาจารย์หนูเพียงองค์เดียวที่ไม่ถูกพิษไข้หนาวเล่นงานเอา นอกนั้นต่างล้มเจ็บได้รับความทุกข์ทรมานอย่างแสนสาหัสด้วยกันทั้งสิ้น

ในท่ามกลางป่าทึบดงเถื่อนเช่นนั้น หยูกยาอะไรก็ไม่มี ได้แต่เยียวยาช่วยกันรักษากันไปตามมีตามเกิด ในกลางพรรษา พระสหธรรมิกรูปหนึ่งก็ถึงแก่มรณภาพไปต่อหน้าต่อตา ยังความสลดสังเวชให้กับหมู่เพื่อนเป็นอย่างยิ่ง อย่างไรก็ตาม ความตายมิอาจทำให้เกิดความหวั่นไหวรวนเรในหมู่พระนักปฏิบัติทั้ง ๔ รูป ที่เหลืออยู่

เมื่อจัดการฝังสรีระของพระสหธรรมิกแล้ว ต่างองค์ต่างก็รีบเร่งความเพียรหนักยิ่งขึ้น เสมือนหนึ่งจะช่วงชิงชัยชนะเหนือความตายที่รุกคืบเข้ามา เบื้องหน้าคือความตาย เบื้องหน้าคือความยากลำบาก เบื้องหน้าคือการจากพระสหธรรมิกที่ร่วมเส้นทางกันมา นับเป็นบททดสอบอันเด็ดขาดยิ่งที่ต้องเผชิญเป็นครั้งแรกในชีวิตธุดงค์ของหลวงปู่

สำหรับหลวงปู่ดูลย์ เมื่อต้องประสบชะตากรรมเช่นนี้ ก็ได้อาศัยความสำเหนียกรู้เผชิญกับความตายอย่างเยือกเย็น ความเป็นจริงที่เห็นและเป็นอยู่ก็คือการเผชิญกับโรคาพยาธิ ขณะที่หยูกยาขาดแคลนอย่างน่าใจหาย หลวงปู่เกิดความคิดขึ้นในใจว่าสิ่งที่จะพึ่งได้ในยามนี้ก็มีแต่**อำนาจพุทธคุณ**เท่านั้น แม้ท่านจะได้รับพิษไข้อย่างแสนสาหัส ด้วยใจอดทนและมุ่งมั่น ท่านได้รำลึกถึงพระพุทธคุณ แล้วตั้งสัจวาจาอย่างแม่นมั่นว่า *“ถึงอย่างไร ตัวเราคงไม่พ้นเงื้อมมือแห่งความตายในพรรษานี้แน่แล้ว แม้เราจักตาย ก็จงตายในสมาธิภาวนาเถิด”* จากนั้น หลวงปู่ก็เริ่มปรารภความเพียร ตั้งสติให้สมบูรณ์เฉพาะหน้า ธำรงจิตให้อยู่ในสมาธิอย่างมั่นคงทุกอิริยาบถ พร้อมทั้งพิจารณาความตาย คือใช้มรณสติกัมมัฏฐานเป็นอารมณ์ โดยมิได้ย่อท้อพรั่นพรึงต่อมรณภัยที่กำลังจะคุกคามมาถึงตัวในไม่ช้านี้เลย **เมื่อไม่หวาดหวั่นต่อความตายแล้ว ความตายจะมีบทบาทและความหมายอะไรอีกเล่า**

แยกจิตออกจากกิเลส

ณ ป่าท่าคันโท จังหวัดกาฬสินธุ์ นี้เอง แม้จะเป็นพรรษาแรกของการปฏิบัติกัมมัฏฐานก็ตาม แต่ด้วยความพยายามและด้วยปณิธานอันแน่วแน่ไม่ลดละ ผลแห่งการปฏิบัติก็เริ่มบังเกิดขึ้นอย่างเต็มภาคภูมิ กล่าวคือ ในระหว่างที่นั่งภาวนาซึ่งเริ่มตั้งแต่หัวค่ำไปจนถึงดึกสงัด จิตของท่านค่อยๆ หยั่งลงสู่ความสงบ เกิดความปีติชุ่มเย็น แล้วเกิดนิมิตที่ชัดเจน คือได้เห็นองค์พระพุทธรูปปรากฏขึ้นในตัวท่านสวมทับร่างของท่านได้สัดส่วนพอดี จนดูประหนึ่งว่าท่านเองเป็นพระพุทธรูปองค์หนึ่ง

ท่านพยายามพิจารณารูปนิมิตนั้นต่อไปอีก ก็จะเห็นเป็นอย่างนั้นอยู่ตลอด แม้กระทั่งออกจากสมาธิแล้ว รูปนิมิตนั้นก็ยังเห็นติดตาอยู่อย่างนั้น จนกระทั่งเช้าได้ออกบิณฑบาตสู่ละแวกบ้านของชาวบ้านแถบนั้น นิมิตก็ยังปรากฏอยู่เช่นนั้น ท่านสังเกตดูนิมิตนั้นไปเรื่อยๆ โดยไม่ได้ปริปากบอกใครเลย ขณะเดินทางกลับจากบิณฑบาต ก่อนที่รูปนิมิตนั้นจะหายไป หลวงปู่ได้พิจารณาถึงตัวท่านเอง ก็ปรากฏเห็นกระดูกทุกสัดส่วนอย่างชัดเจน ด้านนอกมีเนื้อและหนังหุ้มพันเอาไว้ เมื่อเพ่งพิจารณาต่อ ก็เห็นว่ากระดูกและเนื้อหนังเหล่านั้นล้วนแต่ประกอบด้วยธาตุทั้ง ๔ คือ ดิน น้ำ ลม ไฟ นั่นเอง

เมื่อพิจารณาเห็นอย่างนั้น ท่านเกิดความรู้สึกไม่อยากฉันอาหารในวันนั้น แต่รู้สึกอิ่มเอิบจากการที่จิตเป็นสมาธิ จึงทำความเพียรต่อไป ก็ปรากฏว่ารูปนิมิตนั้นหายไป

พอออกจากสมาธิแล้ว ปรากฏว่าฤทธิ์ไข้ที่ท่านเป็นอยู่ก็หายไปสิ้น เหมือนถูกปลิดทิ้งไปตั้งแต่นั้น นี่คือความมหัศจรรย์

หลวงปู่เร่งกระทำความเพียรต่อไปอีก โดยเดินจงกรมบ้าง นั่งสมาธิบ้าง สลับกันไปตลอดทั้งวันทั้งคืนอย่างไม่รู้จักเหน็ดเหนื่อย ด้วยอาศัยความอิ่มเอิบแห่งจิตที่เป็นสมาธิ

เมื่อจิตสงบได้ที่ **พลันก็บังเกิดแสงแห่งพระธรรมปรากฏแก่จิตของท่านอย่างแจ่มแจ้ง จนกระทั่งท่านสามารถแยกจิตกับกิเลสออกจากกันได้**

รู้ได้ชัดเจนว่า อะไรคือจิต และอะไรคือกิเลส

จิตปรุงกิเลส หรือ กิเลสปรุงจิต

และเข้าใจสภาพเดิมของจิตที่แท้จริงได้

ยิ่งไปกว่านั้น ท่านยังรู้ได้อย่างแจ่มแจ้งด้วยว่า กิเลสส่วนไหนละได้แล้ว และส่วนไหนบ้างที่ยังละไม่ได้

ในครั้งนั้น หลวงปู่ยังไม่ได้เล่าให้ใครฟัง นอกจากบอกหลวงปู่สิงห์ให้ทราบเพียงว่าจิตของท่านเป็นสมาธิเท่านั้น ซึ่งหลวงปู่สิงห์ก็ชมว่า *“ท่านมาถูกทางแล้ว และอนุโมทนาสาธุด้วย”* หลวงปู่รู้สึกบังเกิดความแจ่มแจ้งในตนอย่างไม่เคยปรากฏมาก่อน รอให้ถึงเวลาออกพรรษา จะได้ไปกราบเรียนให้พระอาจารย์ใหญ่ทราบและขอคำแนะนำในการปฏิบัติขั้นต่อไป

กราบนมัสการหลวงปู่มั่น

กาลเวลาที่รอคอยได้มาถึง เมื่อออกพรรษาในปีนั้นซึ่งเป็นปี พ.ศ. ๒๔๖๒ พระที่จำพรรษา ณ เสนาสนะป่าท่าคันโท กาฬสินธุ์ ต่างก็แยกย้ายกันเดินธุดงค์ต่อไป เพื่อค้นหาพระอาจารย์ใหญ่ คือ **หลวงปู่มั่น ภูริทตฺโต** หลวงปู่ดูลย์ร่วมเดินธุดงค์ไปกับหลวงปู่สิงห์ แล้วต่อมาก็แยกทางกัน ต่างองค์ต่างก็มุ่งตามหาพระอาจารย์ใหญ่ตามประสงค์

หลวงปู่ออกจาริกตามลำพังมาถึงหนองหาร จังหวัดสกลนคร แวะไปพำนักที่เกาะเกต อันถือกันในหมู่พระธุดงค์ว่าเป็นแดนแห่งความขลังและอาถรรพ์แรง ชาวบ้านในแถบนั้นต่างก็เกรงกลัวไม่กล้าเข้าไป และก็ขอร้องไม่ให้หลวงปู่เข้าไป เกรงท่านจะไม่ปลอดภัย แต่หลวงปู่ของเรากลับเห็นว่าสถานที่แห่งนั้นเหมาะสมที่จะบำเพ็ญภาวนาเพราะเป็นที่สงบสงัด ชาวบ้านไม่กล้าเข้าไปรบกวน เหมาะสมยิ่งนักที่จะตรวจสอบความแข็งแกร่งของจิต

หลวงปู่พำนัก ณ สถานที่แห่งนั้นหลายวัน แล้วจึงเดินทางต่อไปจนถึงบ้านตาลเนิ้ง อำเภอสว่างแดนดิน สกลนคร สอบถามชาวบ้านได้ความว่ามีพระธุดงค์จำนวนมากชุมนุมในป่าใกล้ๆ หมู่บ้านนั่นเอง หลวงปู่รู้สึกยินดีอย่างมาก คิดว่าคงจะเป็นพระอาจารย์ใหญ่มั่นอย่างแน่นอน

หลวงปู่รีบรุดไปสถานที่แห่งนั้น และพบว่าเป็นความจริง เห็นหลวงปู่สิงห์และพระรูปอื่นๆ นั่งด้วยอาการสงบแวดล้อมพระอาจารย์ใหญ่อยู่ พระอาจารย์ใหญ่หันมาทางหลวงปู่ แล้วบอกแก่คณะว่า *“โน่นๆ ท่านดูลย์มาแล้ว ท่านดูลย์มาแล้ว”* หลวงปู่มีความปลาบปลื้มเป็นอย่างยิ่ง จนถึงกับรำพันในใจว่า *“ด้วยอำนาจพระพุทธคุณประสงค์อย่างไรก็สำเร็จอย่างนั้น”*

หลวงปู่เข้าไปกราบนมัสการพระอาจารย์ใหญ่ด้วยความเคารพอย่างสุดซึ้ง ได้สนทนาธรรมกันอยู่นานพอสมควร โดยพระอาจารย์ใหญ่เป็นผู้สอบถามและหลวงปู่ดูลย์เป็นผู้กราบเรียน ถึงตอนหนึ่ง หลวงปู่ดูลย์กราบเรียนพระอาจารย์ใหญ่ว่า *“เดี๋ยวนี้กระผมเข้าใจแล้ว กระผมได้ทำความรู้จักกับกิเลสของกระผมได้ดีแล้วคือ ถ้ารวมกันทั้งหมดแล้วแบ่งเป็น ๔ ส่วน ส่วนที่หนึ่ง กระผมละได้เด็ดขาดแล้ว ส่วนที่สอง กระผมละได้ครึ่งหนึ่ง และส่วนที่สามกับส่วนที่สี่ กระผมยังละไม่ได้ขอรับ”* เมื่อได้ยินดังนั้น พระอาจารย์ใหญ่จึงเอ่ยว่า *“เก่งมาก ฉลาดมาก ที่สามารถรู้จักกิเลสของตนเอง และการปฏิบัติที่ผ่านมาที่เล่าบอกนั้นก็เป็นการถูกต้องดีแล้ว”*

จากบทสนทนานี้แสดงให้เห็นว่า การบำเพ็ญเพียรตามแนวคำสอนของพระพุทธองค์ ก็คือ การค้นหาความจริงของตนเอง เป็นการมองลึกลงไปในสภาพตัวตนที่เป็นจริงของตน และอีกประการหนึ่ง เป็นการค้นหาสภาพความเป็นจริงแห่งกองทุกข์ นั่นคือ กิเลส เพราะหากไม่รู้จักตนเอง และไม่รู้จักกิเลส ก็ไม่รู้จักกองทุกข์ เมื่อไม่รู้จักกองทุกข์ ก็ไม่สามารถดับทุกข์ให้หมดสิ้นไปได้ เป้าหมายสูงสุดคือสามารถดับทุกข์อย่างชนิดไม่มีเหลืออยู่เลย

พระอาจารย์ใหญ่และหลวงปู่ดูลย์ได้สนทนาธรรมกันอย่างจริงจัง แล้วพระอาจารย์ก็ฝากกระแสธรรมเบื้องละเอียดลึกซึ้งให้หลวงปู่ไปพิจารณา**ซึ่งความเป็นอนิจจังของสังขาร และภาวะแห่งการแปรเปลี่ยนโดยเริ่มจากกายและสังขารแห่งตน** โดยพระอาจารย์ใหญ่ได้บอกเป็นคำบาลีเป็นการบ้านให้หลวงปู่นำไปพิจารณาว่า **“สพฺเพ สงฺขารา สพฺพสญฺญา อนตฺตา”** นี่คือการบ้านที่พระอาจารย์ใหญ่มอบให้หลวงปู่ก่อนการอำลาในครั้งนั้น

เป็นทุกข์เพราะความคิด

หลังจากหลวงปู่ดูลย์ได้รับคำแนะนำพร้อมทั้งรับ**การบ้าน**จากพระอาจารย์ใหญ่แล้ว จึงได้กราบลาและปลีกตัวไปบำเพ็ญภาวนาตามลำพัง หลวงปู่นั่งเข้าที่ทำสมาธิประเดี๋ยวเดียวจิตก็สงบ แล้วยกหัวข้อธรรมซึ่งเป็นการบ้านที่ว่า **สพฺเพ สงฺขารา สพฺพสญฺญา อนตฺตา** ขึ้นพิจารณา เพียงชั่วประเดี๋ยวเดียวก็เกิดความสว่างแจ้งในธรรม คือเห็น **ปฏิจจสมุปบาท** กระจ่างชัดตลอดสาย นั่นคือ

เห็นความเป็นมาของสังขารทั้งหลายว่า เกิดจากความคิดปรุงแต่งของวิญญาณที่ได้รู้จากอายตนะของตนนั่นเอง เมื่อละสังขารเหล่านี้ได้ ความทุกข์ก็ดับหมดตลอดสาย และนี่คือหลักการของปฏิจจสมุปบาท

แม้จะไม่มีคำอธิบายโดยพิสดารในที่นี้ แต่เมื่อนำคำสอนของหลวงปู่ในหนังสือ **หลวงปู่ฝากไว้** มาพิจารณา จะเห็นว่าท่านพูดสั้นๆ เพียงว่า **“คนสมัยนี้เขาเป็นทุกข์เพราะความคิด”** ที่ใจเป็นทุกข์เพราะเกิดความยึดมั่น แล้วมีการปรุงแต่งในความคิดขึ้น และอุบายที่จะละความทุกข์ก็คือ หยุดการปรุงแต่ง แล้วปล่อยวางให้เป็น นี่คือหลักการ แต่การจะทำเช่นนั้นได้ต้องอาศัยการภาวนา ทำใจให้สงบ จึงจะเกิดพลัง มีสติปัญญา มองเห็นเหตุเห็นผล แล้วจิตก็จะมีการปล่อยวางได้ เมื่อละความยึดมั่นได้ ความทุกข์ในสิ่งนั้นก็หมดไป

ตายแล้วไปไหน

ครั้งนั้น เมื่อหลวงปู่ดูลย์อยู่รับการอบรมสั่งสอนและปฏิบัติอาจาริยวัตรแด่พระอาจารย์ใหญ่นานพอสมควร ก็ได้กราบลาปลีกตัวออกธุดงค์แสวงหาความวิเวกต่อไป ในช่วงนี้ (พ.ศ. ๒๔๖๓) คาดว่าหลวงปู่จะธุดงค์ไปทางจังหวัดสุรินทร์ระยะหนึ่งแล้วจึงขึ้นไปทางอีสานเหนือ ไปทาง**อำเภอพรรณานิคม จังหวัดสกลนคร** โดยมีสามเณรติดตามไปด้วยองค์หนึ่ง

หลวงปู่และเณรได้อธิษฐานจำพรรษาที่ชายป่าแห่งหนึ่งใกล้**บ้านกุดก้อม** ต่อมาไม่นานนัก สามเณรก็อาพาธ (ป่วย) เกิดเป็นไข้หนาวอย่างแรง หยูกยาจะรักษาก็ไม่มี ในที่สุดสามเณรก็ถึงแก่มรณภาพลงไปต่อหน้าต่อตาด้วยสภาพที่ชวนสังเวชยิ่งนัก หลวงปู่เล่าให้ฟังว่า *“สงสารเณรมาก อายุก็ยังน้อย หากมียารักษา เณรคงไม่ตายแน่”*

ครั้งนี้นับเป็นครั้งที่ ๒ ที่หลวงปู่ได้อยู่ใกล้ชิดกับความตาย คือครั้งแรกเมื่อจำพรรษาที่เสนาสนะป่าท่าคันโท จังหวัดกาฬสินธุ์ เมื่อพระสหธรรมิกของท่านรูปหนึ่งได้มรณภาพในกลางพรรษา จากการที่สามเณรมรณภาพในครั้งนั้น หลวงปู่ได้คอยสังเกต **พิจารณาอาการตายของคนเราว่าเป็นอย่างไร จิตหรือวิญญาณออกไปทางไหนหรืออย่างไร ท่านได้เห็นแจ้งโดยตลอด**

ด้วยเหตุผลบางประการ ท่านเจ้าคุณ**พระโพธินันทมุนี** (อดีตพระครูนันทปัญญาภรณ์) เห็นว่าไม่สมควรที่จะบันทึกไว้ในที่นี้ ในหนังสือ **หลวงปู่ฝากไว้** หลวงปู่พูดถึงความตายหรือตายแล้วไปไหน อยู่ตอนหนึ่งเหมือนกัน เรื่องนี้อยู่ภายใต้หัวข้อ **"ต้องปฏิบัติจึงหมดความสงสัย"** ซึ่งบันทึกไว้ว่า

เมื่อมีผู้ถามถึงการตาย การเกิดใหม่ หรือถามถึงชาติหน้าชาติหลัง หลวงปู่ไม่เคยสนใจที่จะตอบ หรือเมื่อมีผู้กล่าวค้านว่าเชื่อหรือไม่เชื่อว่า นรกสวรรค์มีจริงหรือไม่จริงประการใด หลวงปู่ไม่เคยค้นคว้าหาเหตุผลเพื่อจะค้านใคร หรือไม่เคยหาหลักฐานเพื่อยืนยันให้ใครยอมจำนนแต่ประการใด ท่านกลับแนะนำว่า ***"ผู้ปฏิบัติที่แท้จริงนั้นไม่จำเป็นต้องคำนึงถึงชาติหน้าชาติหลัง หรือนรกสวรรค์อะไรก็ได้ ให้ตั้งใจปฏิบัติให้ตรงศีล สมาธิ ปัญญา อย่างแน่วแน่ก็พอ ถ้าสวรรค์มีจริงถึง ๖ ชั้น ตามตำราผู้ปฏิบัติดีแล้วก็ย่อมได้เลื่อนฐานะของตนเองโดยลำดับ หรือถ้าสวรรค์นิพพานไม่มีเลยผู้ปฏิบัติดีแล้วในขณะนี้ก็ย่อมไม่ไร้ประโยชน์ ย่อมอยู่เป็นสุข เป็นมนุษย์ชั้นเลิศ"*** และในตอนท้ายหลวงปู่สอนว่า *"การฟังจากคนอื่น การค้นคว้าจากตำรานั้น ไม่อาจแก้ข้อบกพร่องข้อสงสัยได้ ต้องเพียรปฏิบัติทำวิปัสสนาญาณให้แจ้ง ความสงสัยก็หมดไปเอง โดยสิ้นเชิง"*

สร้างความศรัทธา

เมื่อสามเณรที่ติดตามหลวงปู่มรณภาพลงแล้ว หลวงปู่ก็พำนักจำพรรษแต่เพียงองค์เดียว ณ บ้านกุดก้อม อำเภอพรรณานิคม จังหวัดสกลนคร นั่นคือสภาพการณ์ที่เกิดขึ้นเมื่อปี พ.ศ. ๒๔๖๓ นับเป็นเหตุการณ์ที่น่าสลดสังเวชยิ่ง

ชาวบ้านได้กราบอาราธนาหลวงปู่ให้ไปจำพรรษา ณ **วัดม่วงไข่** ที่บ้านกุดก้อมแห่งเดียวกันนั้นเอง ซึ่งพอจะเป็นที่สบายเหมาะแก่การประพฤติปฏิบัติ ท่านก็อนุโลมตามคำอาราธนา ที่วัดม่วงไข่นั้น มีพระเณรจำพรรษาอยู่ด้วยกันหลายรูป มีท่าน**ครูบาญาคูดี** เป็นเจ้าอาวาส ท่านเป็นพระที่มีอัธยาศัยน้ำใจดี ได้แสดงความเอื้อเฟื้อและให้การต้อนรับหลวงปู่ในฐานะพระอาคันตุกะเป็นอย่างดี ตลอดพรรษานั้นหลวงปู่พำนักอยู่ในโบสถ์แต่เพียงรูปเดียว เพราะเห็นเป็นที่สงบสงัดเหมาะแก่การปฏิบัติภาวนา

หลวงปู่ดำเนินตามปฏิปทาของ **พระอาจารย์ใหญ่มั่น ภูริทตฺโต โดยมิได้ขาดตกบกพร่อง ปฏิบัติข้อวัตรต่างๆ ของพระธุดงค์อย่างเคร่งครัดครบถ้วนทุกประการ เช่น เดินบิณฑบาตทุกวัน ตลอดจนเดินจงกรม และทำสมาธิภาวนาอย่างต่อเนื่อง ทุกอิริยาบถมีความสำรวมระวังและทำด้วยความมีสติ**

ทั้งท่านเจ้าอาวาส และพระภิกษุสามเณรที่จำพรรษาอยู่ในวัดนั้น เห็นข้อวัตรปฏิบัติและปฏิปทาของหลวงปู่ มีความสงบเยือกเย็นน่าเลื่อมใสชนิดที่พวกตนไม่เคยเห็นมาก่อน ก็เกิดความพิศวงอยู่ในใจ และแสดงความสนใจในการปฏิบัติของหลวงปู่เป็นอันมาก เมื่อพระภิกษุและสามเณรเหล่านั้นมีความสนใจไต่ถามถึงข้อวัตรปฏิบัติเหล่านั้น หลวงปู่ก็อธิบายถึงเหตุและผลให้ฟังอย่างแจ่มแจ้ง ได้เน้นถึงภารกิจหลักของพระภิกษุสามเณรซึ่งเป็นพุทธบุตรได้ชื่อว่าเป็นผู้เห็นภัยในวัฏสงสาร จึงได้ละฆราวาสวิสัยออกมาบวชในบวรพุทธศาสนาว่ามีหน้าที่โดยตรงอย่างไรบ้าง

ท่านอธิบายข้อธรรมะ ตลอดจนแนวทางปฏิบัติธุดงควัตรอย่างชัดเจนแจ่มแจ้งด้วยถ้อยคำและเนื้อหาที่ครบถ้วนบริบูรณ์ พร้อมทั้งมีความหมายลึกซึ้งสัมผัสถึงแก่นใจของผู้ที่ได้ยินได้ฟัง บรรดาพระภิกษุสามเณรเหล่านั้นต่างก็รู้สึกซาบซึ้งเลื่อมใสศรัทธาในพระธรรมเทศนาที่ไพเราะสมบูรณ์ด้วยเหตุและผลและแปลกใหม่ไปจากที่เคยได้ยินได้ฟังมา **จึงพร้อมใจกันปฏิญาณตนขอเป็นศิษย์ และดำเนินตามปฏิปทาของพระธุดงคกัมมัฏฐานตามแบบอย่างของหลวงปู่หมดทั้งวัด**

ในบรรดาพระเณรวัดม่วงไข่ที่ศรัทธาในหลวงปู่นั้น มีสามเณรรูปหนึ่ง ชื่อว่า **สามเณรอ่อน** มีวิริยะอุตสาหะแรงกล้าในธรรมปฏิบัติ ได้เจริญรุ่งเรืองในพระศาสนาในกาลต่อมา จนเป็นพระมหาเถระฝ่ายวิปัสสนาธุระที่เป็นที่เคารพศรัทธาแก่พุทธศาสนิกชนอย่างกว้างขวาง สามเณรอ่อนในขณะนั้นก็คือ **หลวงปู่อ่อน ญาณสิริ แห่งสำนักวัดป่านิโครธาราม อำเภอหนองวัวซอ จังหวัดอุดรธานี** ในเวลาต่อมานั่นเอง

เหตุการณ์พลิกแผ่นดินวัดม่วงไข่

เหตุการณ์ที่หลวงปู่ดูลย์ อตุโล มาพำนักจำพรรษาที่วัดม่วงไข่ บ้านกุดก้อม อำเภอพรรณานิคม จังหวัดสกลนคร นั้น ถือว่าเป็นข่าวที่มีเสียงร่ำลือไปอย่างกว้างขวางว่า มีพระดีซึ่งเป็นพระธุดงค์มาโปรด ชาวบ้านละแวกใกล้เคียงต่างเดินทางมากราบนมัสการฟังเทศน์ฟังธรรมและฝึกปฏิบัติกัมมัฏฐานกับหลวงปู่เป็นอันมาก ที่สำคัญยิ่งคือ บรรดาพระภิกษุและสามเณรทุกรูปนับตั้งแต่เจ้าอาวาส คือครูบาญาคูดีเป็นต้นมา ต่างปวารณาขอเป็นศิษย์ติดตามปฏิบัติธรรมกับหลวงปู่หมดทั้งวัด

ปรากฏการณ์ครั้งนั้นถือเป็นการพลิกแผ่นดินของวัดม่วงไข่เลยทีเดียว และเหตุการณ์หลังออกพรรษาปีนั้นถือเป็นเหตุมหัศจรรย์เลื่อนลั่นอันเป็นประวัติศาสตร์ของบ้านกุดก้อมในยุคสมัยนั้น กล่าวคือ เมื่อออกพรรษาแล้ว หลวงปู่ดูลย์ก็ออกธุดงค์จาริกหาสถานที่สงบวิเวกเพื่อบำเพ็ญภาวนาให้ยิ่งๆ ขึ้นไป ไม่ยึดติดสถานที่หนึ่งที่ใดโดยเฉพาะ ถือวัตรปฏิบัติเยี่ยงพระป่าทั้งหลาย

เหตุการณ์ที่ไม่มีชาวบ้านคนใดจะคาดคิดได้ ก็คือ บรรดาพระภิกษุและสามเณรวัดม่วงไข่ทุกรูป นับตั้งแต่ท่านเจ้าอาวาสเป็นต้นมา ได้พากันสละละทิ้งวัด ออกจาริกธุดงค์ติดตามหลวงปู่ไป โดยมิได้ใส่ใจนำพาต่อคำอ้อนวอนทัดทานของชาวบ้านเลย ทุกรูปยอมสละละทิ้งวัดม่วงไข่ให้เป็นวัดร้าง ไม่มีใครยอมอยู่ดูแล ต่างมีใจมุ่งมั่นเข้าสู่ความเป็น **อนาคาริก** คือเป็นผู้ไม่มีเหย้าเรือนที่ต้องห่วงหาอาลัยกันอีกต่อไป

มีใจมุ่งมั่นมุ่งบำเพ็ญภาวนาเพื่อค้นหาพระธรรมคือความดับทุกข์แห่งตน หนีให้พ้นภัยในวัฏสงสาร คือความเวียนว่ายตายเกิด โดยมิได้อาลัยอาวรณ์ต่อสิ่งหนึ่งสิ่งใดเลย แม้แต่ชีวิตของตนก็มุ่งอุทิศถวายต่อพระธรรม ดำเนินรอยตามพระยุคลบาทของพระบรมศาสดาสัมมาสัมพุทธเจ้า

เรื่องราวเหตุการณ์พลิกแผ่นดินที่วัดม่วงไข่นี้ ล้วนอยู่ในสายตาและอยู่ในความสนใจของพระภิกษุฝั้น อาจาโร ซึ่งเป็นพระภิกษุหนุ่มพำนักอยู่ที่วัดใกล้เคียงกับวัดม่วงไข่แห่งนี้ ท่านได้เข้ามอบตัวเป็นศิษย์ฟังพระธรรมเทศนาและฝึกปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานกับหลวงปู่ตลอดพรรษา

ด้วยความเลื่องชื่อระบือของ **พระอาจารย์ใหญ่มั่น ภูริทตฺโต** ประกอบกับวัตรปฏิบัติอันงดงามของ**หลวงปู่ดูลย์ อตุโล** ผู้เป็นศิษย์ ได้จำหลักหนักแน่นอยู่ในดวงใจของ**พระภิกษุฝั้น** ในสมัยนั้น สิ่งดีงามที่พระภิกษุฝั้นได้รับในครั้งนั้นได้กลายเป็นแม่เหล็กอันทรงพลังดึงดูดให้ท่านกลายเป็นศิษย์สำคัญในสายของ**พระอาจารย์ใหญ่มั่น ภูริทตฺโต** อีกรูปหนึ่ง

ในเวลาต่อมา คุณงามความดีและเกียรติภูมิของพระภิกษุฝั้นได้แผ่ออกไปอย่างกว้างขวางจนเป็นที่รู้จักกันดีในนามของ**หลวงปู่ฝั้น อาจาโร แห่งสำนักวัดป่าอุดมสมพร อำเภอพรรณานิคม จังหวัดสกลนคร** เมื่อคราวหลวงปู่ดูลย์ออกธุดงค์จากวัดม่วงไข่ไปพร้อมกับพระภิกษุและสามเณรวัดม่วงไข่ทั้งวัดนั้น **พระภิกษุฝั้น อาจาโร** ก็ได้ติดตามออกจาริกธุดงค์ไปกับคณะด้วย

พระฝั้น อาจาโร

หลวงปู่ดูลย์ อตุโล เคยเล่าถึง หลวงปู่ฝั้น อาจาโร เมื่อสมัยยังเป็นพระภิกษุหนุ่ม ออกปฏิบัติธรรมติดตามท่านในสมัยนั้นว่า *“ท่านอาจารย์ฝั้นนั้น ทำกัมมัฏฐานได้ผลดีมาก เป็นนักปฏิบัติที่เอาจริงเอาจัง มีน้ำใจ เป็นนักสู้ที่สู้เสมอตาย ไม่มีการลดละท้อถอย เข้าถึงผลการปฏิบัติได้โดยเร็ว นอกจากนั้น ยังมีรูปสมบัติและคุณสมบัติพร้อม”*

หลวงปู่เคยทำนายหลวงปู่ฝั้นไว้ในใจว่า *“พระภิกษุรูปนี้ จะต้องมีความสำคัญใหญ่หลวง และเป็นกำลังอันยิ่งใหญ่ของพระพุทธศาสนาในอนาคตอย่างแน่นอน”*

ในช่วงที่ออกธุดงค์จากวัดม่วงไข่ในครั้งนั้น หลวงปู่ดูลย์ตั้งใจว่า *“จะต้องพาท่านอาจารย์ฝั้นไปพบและมอบถวายต่อท่านพระอาจารย์มั่น ภูริทตฺโต ผู้เป็นพระปรมาจารย์ในโอกาสต่อไปให้จงได้”*

เรื่องราวประการหนึ่งเกี่ยวกับหลวงปู่ฝั้นที่เคยได้ยินได้ฟังมามีอยู่ว่า เมื่อหลวงปู่ดูลย์มาพำนักประจำที่จังหวัดสุรินทร์แล้ว ท่านอาจารย์ฝั้นยังได้หาโอกาสเดินธุดงค์ติดตามรับคำแนะนำแนวทางปฏิบัติกับหลวงปู่ดูลย์เป็นครั้งคราว โดยเดินธุดงค์มาทางเทือกเขาดงเร็ก และเข้ามาพำนักอยู่ที่ป่าเล็กๆ แถวชานเมืองสุรินทร์ด้านทิศใต้ เมื่อได้โอกาสอันควรก็เข้าไปหาหลวงปู่ ณ วัดบูรพาราม

บริเวณป่าที่หลวงปู่ฝั้นเคยมาพักปฏิบัติธรรมนั้น ต่อมาได้กลายเป็นสำนักสงฆ์ฝ่ายอรัญวาสี มีชื่อว่า **วัดป่าโยธาประสิทธิ์** และปัจจุบันตั้งอยู่ภายในบริเวณของวิทยาลัยเกษตรสุรินทร์ นั่นเอง

อริยสัจแห่งจิต

ในการออกจาริกธุดงค์จากวัดม่วงไข่ บ้านกุดก้อม อำเภอพรรณานิคม จังหวัดสกลนคร เมื่อประมาณ ปี พ.ศ. ๒๔๖๓ ในครั้งนั้น **หลวงปู่ดูลย์ อตุโล** พร้อมทั้งพระภิกษุสามเณรวัดม่วงไข่ และ**พระภิกษุฝั้น อาจาโร** ได้เดินทางรอนแรมตามป่าเขาลำเนาไพรไปเรื่อยๆ เพื่อติดตามค้นหา**พระอาจารย์ใหญ่มั่น ภูริทตฺโต**

การเดินทางของหลวงปู่และสานุศิษย์ไม่มีกำหนดการที่แน่นอน เดินทางด้วยเท้าไปตลอด บางแห่งก็หยุดพัก ๕ วัน บางแห่งก็ ๗ วัน ตามแต่สัปปายะและความเหมาะสมในการปรารภความเพียรของสถานที่แต่ละแห่ง การจาริกธุดงค์ครั้งนั้นถือว่าเป็นครั้งสำคัญของหลวงปู่ เนื่องจากท่านได้ดำรงตนมาสู่การเป็นผู้นำทางการปฏิบัติในกลุ่มพระเณรที่ติดตาม โดยหลวงปู่ทำหน้าที่เป็นพระอาจารย์ เหมือนกับที่**พระอาจารย์ใหญ่มั่น ภูริทตฺโต** ได้ปฏิบัติให้เป็นแบบอย่าง

คณะของหลวงปู่ได้จาริกไปถึง **ถ้ำพระเวสฯ** (ถ้ำพระเวสสันดร) ซึ่งอยู่บนเทือกเขาภูพาน ในท้องที่อำเภอนาแก จังหวัดนครพนม แล้วได้พำนักบำเพ็ญภาวนาอยู่ ณ สถานที่นั้นเป็นเวลาค่อนข้างนาน จนตลอดฤดูแล้งนั้น คณะพระภิกษุสามเณรลูกศิษย์ลูกหาที่ติดตามหลวงปู่ทุกองค์ ต่างบำเพ็ญเพียรกันอย่างเอาจริงเอาจังและด้วยใจมุ่งมั่น จนกล่าวได้ว่าทุกองค์ได้รับผลแห่งการปฏิบัติโดยทั่วกัน

ในการบำเพ็ญภาวนาของหลวงปู่เอง ณ ถ้ำพระเวสฯ แห่งนี้ หลวงปู่ได้เล่าให้สานุศิษย์ใกล้ชิดฟัง ดังนี้ *“เราได้ตริตรองพิจารณาตามหัวข้อหลักของกัมมัฏฐานที่*

ได้รับจากพระอาจารย์ใหญ่ ที่ว่า **สพฺเพ สงฺขารา สพฺพสญฺญา อนตฺตา** *ก็บังเกิดความสว่างไสวรู้แจ้งตลอดว่า เมื่อสังขารขันธ์ดับไปแล้ว ความเป็นตัวตนจักไม่มี เพราะไม่ได้เข้าไปเพื่อปรุงแต่ง ครั้นเมื่อความปรุงแต่งขาดไป และสภาพแห่งความเป็นตัวตนไม่มี ความทุกข์จะเกิดขึ้นแก่ใครได้อย่างไร”* ดังได้เคยเล่าถึงในตอนต้นแล้วว่า ความรู้ในธรรมะดังกล่าวก็คือ ความรู้แจ้งในหลัก **ปฏิจจสมุปบาท** คือเหตุและผลของการเวียนว่ายตายเกิดนั่นเอง

นอกจากนี้ หลวงปู่ยังได้ค้นพบธรรมะที่เป็นหัวใจคำสอนในพระพุทธศาสนาและได้รู้ซึ้งถึงแก่นในเหล่าธรรมทั้งหลาย แล้วสรุปลงเป็น **อริยสัจแห่งจิต** ด้วยถ้อยคำของหลวงปู่เองว่า

“จิตส่งออกนอกเพื่อรับสนองอารมณ์ทั้งสิ้น *เป็นสมุทัย*
ผลอันเกิดจากจิตที่ส่งออกนอกแล้วหวั่นไหว *เป็นทุกข์*
จิตเห็นจิตอย่างแจ่มแจ้ง *เป็นมรรค*
ผลอันเกิดจากจิตเห็นจิตอย่างแจ่มแจ้ง *เป็นนิโรธ”*

หลวงปู่เล่าว่า เมื่อพิจารณาตามหลักอริยสัจ ๔ โดยเห็นแจ้งดังนี้แล้ว ย่อมหมายถึงการผ่านเลยแห่งความรู้ใน **ปฏิจจสมุปบาท** ไปแล้ว เนื่องเพราะความรู้ในเหตุแห่งทุกข์ การดำรงอยู่แห่งทุกข์ และวิธีดับทุกข์นั้น คือแก่นกลางแท้จริงของปฏิจจสมุปบาท

ที่สำคัญยิ่งก็คือ ธรรมะใน **อริยสัจ ๔** นี้ เป็นธรรมะหมวดแรกที่องค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ทรงตรัสรู้ภายใต้ต้นพระศรีมหาโพธิ์ เมื่อ ๒,๕๐๐ กว่าปีมาแล้ว ซึ่งหลวงปู่ดูลย์ อตุโล เป็นศิษย์ตถาคตผู้หนึ่งที่สามารถให้อรรถาธิบายได้อย่างแจ่มแจ้ง

จิต คือ พุทธะ

ในหมู่ผู้ปฏิบัติธรรมสายพระกรรมฐานทั้งพระภิกษุและฆราวาส ให้การยอมรับว่า **หลวงปู่ดูลย์ อตุโล นับเป็นองค์เดียวที่มีความรู้ลึกซึ้งในเรื่องของจิต จนกระทั่งได้รับสมญาว่าเป็น** “**บิดาแห่งการภาวนาจิต**” ประจักษ์พยานแห่งสมญานามดังกล่าว จะเห็นได้จากคำเทศน์คำสอนและความสนใจของหลวงปู่ อยู่ในเรื่องจิตเพียงอย่างเดียว เรื่องอื่นนอกจากนั้นหาได้อยู่ในความสนใจของหลวงปู่ไม่ ด้วยความลึกซึ้งในเรื่องจิต จึงทำให้หลวงปู่ประกาศหลักธรรมโดยใช้คำว่า **จิต คือ พุทธะ** โดยเน้นสาระเหล่านี้ เช่น

“พระพุทธเจ้าทั้งปวง และสัตว์โลกทั้งสิ้น ไม่ได้เป็นอะไรเลย นอกจากเป็นเพียงจิตหนึ่ง นอกจากจิตหนึ่งนี้แล้ว ไม่มีอะไรตั้งอยู่เลย”

“จิตหนึ่ง ซึ่งปราศจากการตั้งต้นนี้ เป็นสิ่งที่มิได้เกิดขึ้นและไม่อาจถูกทำลายได้เลย”

“จิตหนึ่งเท่านั้นที่เป็นพระพุทธะ ดังคำตรัสที่ว่า
ผู้ใดเห็นจิต ผู้นั้นเห็นเรา
ผู้ใดเห็นปฏิจจสมุปบาท ผู้นั้นเห็นธรรม
ผู้ใดเห็นธรรม ผู้นั้นเห็นตถาคต”

ในการสอนของหลวงปู่ ท่านจะเตือนสติสานุศิษย์เสมอๆ ว่า **"อย่าส่งจิตออกนอก"**

หลวงปู่ยังสอนแนวทางปฏิบัติอีกว่า ***"จงทำญาณให้เห็นจิต เมื่อเห็นจิตได้ก็จะสามารถแยกรูปถอดด้วยวิชชามรรคจิต เพื่อที่จะแยกรูปกับกายให้อยู่คนละส่วนแล้วจะเข้าใจพฤติของจิตได้ในลำดับต่อไป"***

คำสอนเกี่ยวกับเรื่องจิตของหลวงปู่ที่มีการบันทึกไว้ในที่อื่นๆ อีกก็มี เช่น

"หลักธรรมที่แท้จริง คือ จิต จิตของเราทุกคนนั่นแหละ คือหลักธรรมสูงสุดในจิตใจเรา นอกจากนั้นแล้วไม่มีหลักธรรมใดๆ เลย

จิตนี้แหละ คือ หลักธรรม ซึ่งนอกไปจากนั้นแล้วก็ไม่ใช่จิต แต่จิตนั้นโดยตัวมันเองก็ไม่ใช่จิต

ขอให้เลิกละการคิดและการอธิบายเสียให้หมดสิ้น เมื่อนั้น เราอาจกล่าวได้ว่าคลองแห่งคำพูดได้ถูกตัดทอนไปแล้ว พฤติของจิตก็ได้ถูกถอนขึ้นจนหมดสิ้น

จิตในจิตก็จะเหลือแต่ความบริสุทธิ์ ซึ่งมีอยู่ประจำแล้วทุกคน"

ด้วยเหตุนี้ การสอนของหลวงปู่จึงไม่เน้นที่การพูด การคิด หรือการเทศนาสั่งสอน แต่ท่านจะเน้นที่**การภาวนา** และให้ดูลงที่จิตใจของตนเอง อย่าไปดูสิ่งอื่น เช่น ***อย่าไปสนใจดูสวรรค์ ดูนรก หรือสิ่งอื่นใด แต่ให้ดูที่จิตของตนเอง ให้ดูไปภายในตนเอง "อย่าส่งจิตออกนอก"*** จึงเป็นคำที่หลวงปู่เตือนลูกศิษย์อยู่เสมอ

ความรู้ความเข้าใจเรื่องจิตอย่างลึกซึ้งนี้ เป็นผลจากการปฏิบัติที่ **ถ้ำพระเวสฯ อำเภอนาแก จังหวัดนครพนม** เมื่อครั้งนั้นนั่นเอง

คำรับรองจากพระอาจารย์ใหญ่

ผลจากการบำเพ็ญภาวนาที่ถ้ำพระเวสฯ ทำให้หลวงปู่มีความอิ่มเอิบใจเป็นล้นพ้น เฝ้ารอวันที่จะได้กราบนมัสการท่านพระอาจารย์ใหญ่มั่น ภูริทตฺโต อยู่ตลอดเวลา เมื่อหลวงปู่และคณะได้ปรารภความเพียร ณ ถ้ำพระเวสฯ นานพอสมควรแล้ว ก็ได้จาริกออกตามหาพระอาจารย์ใหญ่เป็นคำรบสองต่อไป

คณะของหลวงปู่ได้ไปพบพระอาจารย์ใหญ่ที่ วัดป่าโนนสูง (ปัจจุบันอยู่ในเขตจังหวัดมุกดาหาร ซึ่งแยกจากจังหวัดนครพนมมาเป็นจังหวัดใหม่) หลวงปู่ได้กราบเรียนพระอาจารย์ใหญ่ให้ทราบถึงเรื่องราวของการปฏิบัติที่ผ่านมา โดยเฉพาะหัวข้อธรรมเกี่ยวกับ **ปฏิจจสมุปบาท** และ **อริยสัจ ๔** ที่ได้รับขณะบำเพ็ญภาวนาที่ถ้ำพระเวสฯ

พระอาจารย์ใหญ่มั่น ภูริทตฺโต ได้กล่าวคำรับรองและยกย่องหลวงปู่ดูลย์ต่อหน้าที่ชุมนุมศิษยานุศิษย์ว่า ***“ถูกต้องแล้ว เอาตัวรอดได้แล้ว นับว่าไม่ถอยหลังอีกแล้ว อยากให้ดำเนินตามปฏิปทานี้ต่อไป”*** หลวงปู่ดูลย์ได้นำคณะพระภิกษุสามเณรจากวัดม่วงไข่ พร้อมทั้งพระภิกษุฝั้น อาจาโร ที่ติดตามมา เข้าถวายตัวเป็นศิษย์ต่อพระอาจารย์ใหญ่ ท่านพระอาจารย์ใหญ่มั่น ภูริทตฺโต ได้กล่าวยกย่องสรรเสริญการกระทำให้ปรากฏต่อศิษย์ทั้งหลายว่า ***“ท่านดูลย์นี้ เป็นผู้ที่มีความสามารถเป็นอย่างยิ่ง สามารถมีสานุศิษย์และผู้ติดตามมาประพฤติปฏิบัติธรรมด้วยเป็นจำนวนมาก”***

รางวัลเกียรติยศ

ในครั้งนั้น หลวงปู่ดูลย์ อตุโล ได้พำนักอยู่ปรนนิบัติ**พระอาจารย์ใหญ่มั่น ภูริทตฺโต** เป็นเวลานานพอสมควร ก่อนที่จะกราบลาออกท่องเที่ยวธุดงค์เพื่อปฏิบัติภาวนา และเผยแผ่พระธรรมคำสั่งสอนให้แก่ประชาชนผู้สนใจในถิ่นอื่นต่อไป ในระหว่างพำนักที่**วัดป่าโนนสูง** นี้เอง พระอาจารย์ใหญ่ผู้ทรงคุณธรรมยิ่งใหญ่ได้ให้ความเมตตาต่อหลวงปู่เป็นอย่างยิ่ง กล่าวคือ ก่อนที่หลวงปู่ดูลย์จะกราบลาเพื่อเดินทางไปจำพรรษาที่อื่น **พระอาจารย์ใหญ่ได้เมตตาตัดผ้าไตรจีวรด้วยมือของท่านเอง พระลูกศิษย์ลูกหาช่วยกันเย็บย้อม แล้วมอบให้หลวงปู่ดูลย์ ๑ ไตร**

หลวงปู่ดูลย์ถือว่าความเมตตาจากพระอาจารย์ใหญ่ในครั้งนั้นเป็นผลหรือรางวัลเกียรติยศแห่งการปฏิบัติดีที่ครูบาอาจารย์มอบให้เป็นกรณีพิเศษ และด้วยเมตตาธรรม เมื่อกราบลาพระอาจารย์ใหญ่แล้ว หลวงปู่ก็จาริกธุดงค์เสาะหาสถานที่สงบสงัดเพื่อบำเพ็ญเพียรให้ยิ่งๆ ขึ้นไป

หลวงปู่ได้ไปพักจำพรรษาที่ **อำเภอท่าบ่อ จังหวัดหนองคาย** ในครั้งนั้นได้มี**สามเณรอ่อน** (ต่อมาคือ **หลวงปู่อ่อน ญาณสิริ**) ได้ติดตามไปปรนนิบัติหลวงปู่ด้วย ในพรรษานั้น มีอุบาสก อุบาสิกา และภิกษุ สามเณร ในบริเวณใกล้เคียงพากันแตกตื่นมาฟังพระธรรมเทศนาและฝึกปฏิบัติภาวนากับหลวงปู่เป็นจำนวนมาก หลวงปู่บอกว่า *“มากมายจนแทบไม่มีที่นั่ง และแทบทุกคนได้ประจักษ์ผลแห่งการปฏิบัติ”* สานุศิษย์ที่ไปปฏิบัติธรรมกับหลวงปู่ที่อำเภอท่าบ่อในครั้งนั้น บางท่านยังมีชีวิตอยู่จนถึงปัจจุบันนี้

หลังออกพรรษาแล้ว หลวงปู่ตั้งใจว่าจะเดินทางไปโปรดญาติโยมที่จังหวัดสุรินทร์ บ้านเกิดเมืองนอนของท่านต่อไป

เหตุการณ์ที่ถ้ำผาบิ้ง

เมื่อออกพรรษาแล้ว หลวงปู่ดูลย์ก็เดินธุดงค์ต่อไปถึง**จังหวัดเลย** มีสามเณรติดตามไปด้วย ๑ รูป หลวงปู่มีความประสงค์จะไปพักภาวนาที่**ถ้ำผาบิ้ง บ้านนาแก อำเภอวังสะพุง** ซึ่งเป็นสถานที่ร่ำลือกันในด้านความอาถรรพ์ มากไปด้วยตำนานมหัศจรรย์ ชาวบ้านตามรายทางที่ผ่านไปมีความเป็นห่วงหลวงปู่และสามเณรจะได้รับอันตราย จึงได้ทัดทานไว้ *"ที่ถ้ำนั้นพักไม่ได้เพราะมีสิ่งเร้นลับมหัศจรรย์ มีอาถรรพ์แรงร้าย"*

ความอาถรรพ์ของ**ถ้ำผาบิ้ง** ที่ร่ำลือกันมาเป็นเวลานานก็คือ เมื่อถึงยามโพล้เพล้ใกล้ค่ำ จะมีเสียงพิณพาทย์ ทั้งเสียงระนาด ฆ้อง กลอง กระหึ่มบรรเลง พร้อมกันนั้นก็มีตัวประหลาดมองเห็นคล้ายควันดำเหาะลอยฉวัดเฉวียดขึ้นสู่อากาศ แล้วก็หายลับไป ไม่ทราบว่าเป็นตัวอะไร เป็นที่น่าหวาดหวั่นพรั่นพรึงแก่ผู้พบเห็นเป็นอย่างยิ่ง

โดยปรกติวิสัยของหลวงปู่ดูลย์ อตุโล นั้น **ท่านไม่เคยเชื่อถือในอำนาจสิ่งศักดิ์สิทธิ์ทั้งหลาย และไม่เคยยกย่องสิ่งใด นอกเหนือไปจากการยึดมั่นในพระรัตนตรัยว่าเป็นสรณะที่พึ่ง** ในประวัติชีวิตของท่าน ไม่เคยปรากฏว่าท่านให้ความยอมรับในสิ่งมหัศจรรย์ หรืออภินิหารใดๆ ทั้งสิ้น แม้ได้ฟังเรื่องเล่าและคำทัดทานจากชาวบ้านแถบนั้น ท่านก็ไม่ได้หวั่นไหว โดยวิสัยแห่งศิษย์พระตถาคตซึ่งไม่กลัวแม้กระทั่งความตาย หลวงปู่จึงต้องการไปพิสูจน์หาความจริงของความมหัศจรรย์ที่ถ้ำผาบิ้งแห่งนั้น

หลวงปู่พาสามเณรไปพักปฏิบัติภาวนาที่ถ้ำผาบิ้งทันทีในวันนั้น โดยไม่ต้องเสียเวลารั้งรอ หลวงปู่ได้สังเกตพิจารณาดูว่าสิ่งที่ชาวบ้านร่ำลือนั้นเป็นอะไรกันแน่ ในที่สุดท่านก็พบความจริงและเปิดเผยต่อชาวบ้าน ความจริงก็คือ เมื่อถึงเวลา

โพล้เพล้จวนใกล้ค่ำ ค้างคาวที่อาศัยอยู่ในถ้ำนั้นจำนวนนับหมื่นนับแสนตัว ก็พากันบินพรั่งพรูเกาะกลุ่มชิงกันออกจากปากถ้ำเพื่อออกไปหากิน ปรากฏเป็นกลุ่มควันดำฉวัดเฉวียนพวยพุ่งขึ้นสู่อากาศ บังเกิดเป็นกระแสลมกรรโชกหวีดหวิว เมื่อพัดพุ่งผ่านโกรกกรวยและร่องรูต่างๆ ตามผนังถ้ำ ทำให้เกิดเป็นเสียงสูงต่ำมีลีลา เสียงปีกค้างคาวกระทบกันคึกคักแหวกอากาศประสานสอดคล้องกับเสียงที่สะท้อนจากผนังถ้ำดังกระหึ่มเป็นจังหวะจะโคนกึกก้องไปมาราวกับเป็นเสียงดนตรีสวรรค์ที่เหล่าเทพยดาพากันบรรเลงด้วยพิณพาทย์ระนาดกลองฉะนั้น กลุ่มค้างคาวเป็นหมื่นเป็นแสนที่บินฉวัดเฉวียนพวยพุ่งออกจากถ้ำเป็นเส้นสายยักย้ายไปมา ก็ดูประหนึ่งมังกรเทพยดา หรือสัตว์วิเศษในเทพนิยายปรัมปราที่เล่าสืบๆ กันมา พุ่งเลื้อยหายไปในอากาศ ประจักษ์แก่สายตาชาวบ้านป่าที่ตะลึงมองอย่างขนลุกขนชันด้วยความหวาดหวั่นระย่อยำเกรง

หลวงปู่ได้นำความจริงมาเปิดเผยให้ชาวบ้านฟังจนเป็นที่หัวเราะขบขันของชาวบ้านแถบนั้น ความหวาดหวั่นเกรงกลัวในอาถรรพ์ของถ้ำผาบิ้งที่เชื่อถือกันมานานก็หมดไป

สนทนาธรรมกับพระอาจารย์ใหญ่

หลวงปู่พักปฏิบัติธรรมที่ถ้ำผาบิ้งอยู่ประมาณ ๑ เดือน แล้วก็ออกจาริกธุดงค์ต่อไปทาง**อำเภอบ้านผือ จังหวัดอุดรธานี** แล้วเลยไปยัง**อำเภอวาริชภูมิ จังหวัดสกลนคร** ได้พบและกราบนมัสการ**พระอาจารย์ใหญ่มั่น ภูริทตฺโต** ที่นั่นอีกครั้งหนึ่ง การพบกับพระอาจารย์ใหญ่ในครั้งนี้ ไม่ปรากฏว่ามีการกราบเรียนถึงผลการปฏิบัติ หรือมีข้อแนะนำจากพระอาจารย์ใหญ่เกี่ยวกับแนวทางปฏิบัติต่อไปอีกอันใด หากแต่เน้นหนักในเรื่องสนทนาธรรมในเรื่องลึกๆ และเป็นเรื่องเกี่ยวกับจิตล้วนๆ อันยังผลให้เกิดความอาจหาญร่าเริงในธรรมปฏิบัติแต่อย่างเดียว

การสนทนาธรรมระหว่างพระอาจารย์ใหญ่กับหลวงปู่ดูลย์ ในช่วงนี้แต่ละครั้งจะใช้เวลานานๆ บรรดาลูกศิษย์ลูกหาต่างเชื่อกันว่าช่วงนั้นหลวงปู่ดูลย์คงจะมีคุณธรรมสมควรแก่การสนทนาธรรมแล้วอย่างแน่นอน หลวงปู่พักอยู่กับพระอาจารย์ใหญ่ระยะหนึ่ง แล้วก็กราบลาออกเดินทางต่อไป โดยมีเป้าหมายอยู่ที่จังหวัดสุรินทร์ ในระหว่างทางมีการแวะพักเพื่อบำเพ็ญภาวนา และเผยแผ่ธรรมะแก่ผู้สนใจตามโอกาสอันควร

โน้มน้าวใจพระมหาปิ่น

หลังจากหลวงปู่ดูลย์ อตุโล กราบลาพระอาจารย์ใหญ่มั่น ภูริทตฺโต แล้ว ก็ออกเดินทางจากบ้านผือ อุดรธานี มุ่งไปจังหวัดสุรินทร์ ในระหว่างทางหลวงปู่ได้แวะเยี่ยม **หลวงปู่สิงห์ ขนฺตยาคโม** พระสหธรรมิกผู้มีคุณูปการใหญ่หลวงแก่ท่าน ขณะนั้นหลวงปู่สิงห์พำนักอยู่ในแถบจังหวัดกาฬสินธุ์

มีเหตุการณ์สำคัญอย่างหนึ่งที่ควรกล่าวถึง แต่ไม่สามารถกำหนดกาลเวลาแน่ชัดว่าเหตุการณ์นี้เกิดในปี พ.ศ. ใดแน่ นั่นคือเรื่องราวที่หลวงปู่สิงห์กับหลวงปู่ดูลย์ได้ร่วมมือกันไปโน้มน้าวใจท่าน **พระมหาปิ่น ปญฺญาพโล** พระน้องชายของหลวงปู่สิงห์ให้ไปเปลี่ยนหนทางจากการมุ่งแต่ปริยัติมาอยู่ฝ่ายปฏิบัติได้ในที่สุด

เรื่องมีอยู่ว่า พระมหาปิ่น ปญฺญาพโล เป็นเปรียญธรรมจากสำนักวัดบวรนิเวศวิหาร มีความรู้ด้านพระปริยัติธรรมอย่างแตกฉาน เดินทางจากกรุงเทพฯ มาเป็นครูสอนพระปริยัติธรรมที่ **วัดสุทัศนาราม จังหวัดอุบลราชธานี** ท่านพระมหาปิ่นสนใจแต่ทางปริยัติอย่างเดียว ไม่นำพาต่อการบำเพ็ญภาวนาฝึกฝนจิตและธุดงคกัมมัฏฐานเลย หลวงปู่สิงห์จึงชักชวนหลวงปู่ดูลย์ให้เดินทางไปจังหวัดอุบลราชธานี เพื่อให้ช่วยชักนำพระมหาปิ่นให้สนใจในทางปฏิบัติพระกัมมัฏฐานบ้าง ไม่เช่นนั้นจะไปไม่รอด

หลวงปู่ทั้ง ๒ องค์ ได้พักจำพรรษาที่ **วัดสุทัศนาราม** วัดที่ท่านเคยอยู่มาก่อน คราวนี้ท่านได้ปลูกกุฏิหลังเล็กๆ อยู่ต่างหาก ปฏิบัติพระกัมมัฏฐานอย่างเคร่งครัด

แล้วก็ค่อยๆ โน้มน้าวจิตใจให้พระมหาปิ่นเกิดความศรัทธาเลื่อมใสทางด้านการปฏิบัติด้วยทั้งหลวงปู่สิงห์ และหลวงปู่ดูลย์ ได้ชี้แจงแสดงเหตุผลว่า ในการครองเพศสมณะนั้นแม้ว่าได้บวชมาในพระบวรพุทธศาสนาก็นับว่าดีประเสริฐแล้ว ถ้าหากมีการปฏิบัติให้รู้แจ้งในธรรมก็จะยิ่งประเสริฐขึ้นอีก คือจะเป็นหนทางออกเสียซึ่งความทุกข์ตามแนวคำสอนขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า

ท่านพระอาจารย์มหาปิ่น ปญฺญาพโล เป็นพระสงฆ์ที่มีสติปัญญา พิจารณาปฏิปทาข้อวัตรปฏิบัติธรรม พร้อมทั้งคำเทศน์ของพระอาจารย์ทั้ง ๒ องค์ ที่ได้กระทำเป็นแบบอย่าง ก็เกิดความเลื่อมใสเป็นอย่างยิ่ง โดยปรกติแล้วหลวงปู่สิงห์และหลวงปู่ดูลย์เป็นนักปฏิบัติธรรมขั้นสูง แม้จะมีความอาวุโส แต่ก็มีลักษณะประจำตัวในการรู้จักนอบน้อมถ่อมตน ระมัดระวังกาย วาจา ใจ ไม่คุยโม้โอ้อวดว่าตนเองได้ธรรมขั้นสูงและเห็นว่าธรรมะเป็นสมบัติอันล้ำค่าของนักปราชญ์มาประจำแผ่นดิน ซึ่งควรระมัดระวังให้สมกับผู้มีภูมิธรรมในใจ

ท่านพระอาจารย์มหาปิ่น ได้พิจารณารอบคอบด้วยเหตุด้วยผลแล้ว พอถึงกาลออกพรรษา จึงรีบเตรียมบริขาร แล้วออกธุดงค์ติดตามหลวงปู่สิงห์ พระพี่ชายไปทุกหนทุกแห่ง ทนต่อสู้กับอุปสรรคยากไร้ท่ามกลางป่าเขา มุ่งหาความเจริญในทางธรรมจนสามารถรอบรู้ธรรมด้วยสติปัญญาของท่านในกาลต่อมา

ผู้ปฏิบัติธรรมเมื่อรู้ธรรมอันสมควรแล้ว มักจะมองย้อนมาดูตัวเองที่เคยนำชีวิตผ่านมา ทำให้เกิดความสงสารสลดใจในสิ่งที่ผ่านมา ซึ่งจะเห็นว่าแท้จริงแล้วความทุกข์ร้อนวุ่นวายใจมักเกิดจากสิ่งภายในใจเราทั้งสิ้น คือ กิเลส ตัณหา อุปาทานมันก่อขึ้นภายในใจจนต้องดิ้นรนอย่างน่าเวทนายิ่ง กิเลส หรือความทุกข์ทั้งหลายเมื่อเกิดขึ้นภายในจิตใจเราแล้ว ไม่มีอะไรจะรักษามันได้ นอกเสียจากต้องรักษาด้วยธรรมะที่เกิดจากความเพียรด้วยตัวของเราตามแบบอย่างของศากยบุตรพุทธสาวกทั้งหลายที่ท่านเคยทำมาแล้วแต่ครั้งพุทธกาล

การที่พระอาจารย์มหาปิ่น ปญฺญาพโล ออกธุดงคกัมมัฏฐานในครั้งนั้น ประชาชนในภาคอีสานได้แตกตื่นชื่นชมกันมากว่า **“พระมหาเปรียญธรรมหนุ่มจากเมืองบางกอก ได้ออกฝึกจิต ดำเนินชีวิตสมณเพศ ตัดบ่วงไม่ห่วงอาลัยในยศถาบรรดาศักดิ์ ออกป่าดงเดินธุดงคกัมมัฏฐานฝึกสมาธิภาวนาเป็นองค์แรกในสมัยนั้น”** ชื่อเสียงของพระอาจารย์พระมหาปิ่น ปญฺญาพโล ในครั้งนั้น จึงหอมฟุ้งร่ำลือไปไกล ท่านได้ยืนเคียงบ่าเคียงไหล่กับพี่ชาย คือ หลวงปู่สิงห์ ขนฺตยาคโม นำกองทัพธรรมออกเผยแผ่พระธรรมคำสอนในสายพระธรรมกัมมัฏฐาน จนมีผู้เลื่อมใสศรัทธาอย่างกว้างขวางมาจนปัจจุบัน

กลับสุรินทร์ถิ่นกำเนิด

นับแต่หลวงปู่ดูลย์ อตุโล จาริกจากวัดจุมพลสุทธาวาส อำเภอเมือง จังหวัดสุรินทร์ ไปพำนักยังวัดสุทัศนาราม อำเภอเมือง จังหวัดอุบลราชธานี เมื่อปี พ.ศ. ๒๔๕๙ หลวงปู่เริ่มศึกษาด้านพระปริยัติ สอบได้เป็นนักธรรมชั้นตรี นวกภูมิ นับเป็นรุ่นแรกของจังหวัดอุบลราชธานี ขณะเดียวกัน ก็ได้เรียนบาลีไวยากรณ์ที่เรียกว่า **มูลกัจจายน์** จนสามารถแปลพระธรรมบทได้ จากนั้นเมื่อได้รู้จักกับหลวงปู่สิงห์ ขนฺตยาคโม ได้กราบนมัสการฝากตัวเป็นศิษย์กัมมัฏฐานของ**พระอาจารย์ใหญ่มั่น ภูริทตฺโต** ชีวิตแห่งสมณะของหลวงปู่ก็แปรเปลี่ยนจากการที่เคยมุ่งหวังการศึกษาด้านพระปริยัติหันเข้าหาทางด้านการปฏิบัติ

หลวงปู่ออกจาริกธุดงค์ไปตามป่าเขาลำเนาไพร แสวงหาสัจธรรมตามรอยพระบาทองค์สมเด็จพระบรมศาสดา จนกระทั่งปี พ.ศ. ๒๔๖๖ รวมเป็นเวลา ๗ ปี หลวงปู่จึงได้คืนกลับไปยังจังหวัดสุรินทร์ บ้านเกิดของท่าน เพื่อเป็นการสงเคราะห์ญาติ การมาสุรินทร์ของหลวงปู่ในครั้งนี้ เป็นการมาแบบพระธุดงค์ ครบเครื่องด้วยภูมิปัญญาที่แก่กล้า ด้วยจริยาวัตรที่ไม่เบียดเบียน หลวงปู่มาพำนักอยู่ที่ **วัดนาสาม** ตำบลนาบัว อำเภอเมือง ซึ่งอยู่ห่างจากตัวเมืองสุรินทร์ไปทางทิศใต้ประมาณ ๑๕ กิโลเมตร

การมาสุรินทร์ของหลวงปู่ในครั้งนั้น ถือได้ว่ากรุแห่งพระธรรมได้เปิดขึ้นแก่ชาวสุรินทร์แล้ว ได้สร้างความแตกตื่นให้กับชาวบ้านเป็นอย่างมาก โดยเฉพาะชาวบ้าน

แถบตำบลนาบัวและตำบลเฉนียง ได้พากันแตกตื่นพระธุดงค์เป็นการใหญ่ พากันไปฟังพระธรรมเทศนา และบำเพ็ญสมาธิภาวนากับหลวงปู่ดูลย์อย่างล้นหลาม จนกระทั่งวัดนาสามไม่มีที่จะนั่ง

เมื่อจวนจะถึงวันเข้าพรรษา หลวงปู่เห็นว่าวัดนาสามตั้งอยู่ในละแวกชุมชนมากเกินไป ไม่เหมาะที่จะวิเวกและปรารภธรรมตามแบบอย่างของพระธุดงค์ หลวงปู่จึงได้ไปพำนักที่ป่าบ้านหนองเสม็ด ตำบลเฉนียง ซึ่งอยู่ห่างจากวัดนาสามไปทางตะวันออกเฉียงเหนือ ประมาณ ๑๐ กิโลเมตร สมมติสถานที่นั้นขึ้นเป็นเสนาสนะป่า อธิษฐานจำพรรษา ณ ที่นั้น

บรรดาญาติโยมที่มาปฏิบัติธรรมกับหลวงปู่เริ่มประสบผลในทางปฏิบัติ ก็ได้พากันเดินทางติดตามไปปฏิบัติที่เสนาสนะป่าบ้านหนองเสม็ด แม้จะต้องเดินด้วยเท้าร่วม ๑๐ กิโลเมตร ก็ไม่ลดละ หวังจะได้เจริญสมาธิภาวนาให้มีความก้าวหน้า และฟังพระธรรมเทศนาที่มีรสชาติซาบซึ้งถึงใจอย่างชนิดไม่เคยได้ฟังจากที่ใดมาก่อน

สรรเสริญและนินทาเป็นธรรมดาของโลก

เป็นธรรมดาของโลก ย่อมหนีไม่พ้นกฎแห่ง**โลกธรรม** คือเมื่อมี**สรรเสริญ** ก็ย่อมมี**นินทา** เป็นของคู่กัน การมาตั้งสำนักปฏิบัติธรรมที่เสนาสนะป่าบ้านหนองเสม็ดของหลวงปู่ ก็มีทั้งฝ่ายที่ศรัทธาชื่นชอบและฝ่ายต่อต้านทำลายเช่นเดียวกัน เมื่อมีคนรักก็ย่อมมีคนไม่ชอบ ตามติดเหมือนเงา ถือเป็นเรื่องปรกติธรรมดา

ทางด้านดี บัณฑิตทั้งหลายย่อมยกย่องสรรเสริญว่าหลวงปู่เป็นผู้ประกาศธรรมด้วยการลงมือปฏิบัติด้วยตนเอง บรรดาผู้ที่รู้ ผู้ที่ชอบ ผู้ที่สนใจ ผู้ที่ศรัทธา ก็ร่วมกันทำนุบำรุงส่งเสริมและกราบฝากเนื้อฝากตัวเป็นลูกศิษย์ฝึกปฏิบัติธรรมกับหลวงปู่ อีกด้านหนึ่งถือเป็นพวกมืดบอดต่อสัจธรรม ก็มีปฏิกิริยาในทางต่อต้านคัดค้าน ด้วยการด่าว่าให้เสียหาย วางอุบายทำลายจนถึงขั้นลงมือทำร้ายหลวงปู่ก็มี แต่ก็มีอันแคล้วคลาดปลอดภัยด้วยอำนาจพุทธคุณและด้วยคุณธรรมความดีของหลวงปู่

คำพูดที่กระทบเสียดสีเปรียบเปรยหลวงปู่ เช่น *"มีวัดให้อยู่ก็ไม่อยู่ กลับไปอยู่ป่าเหมือนชะมด มีข้าวให้กินทุกมื้อ ก็กินมื้อเดียวเหมือนคนอนาถา มีถ้วยชามให้ใช้กลับไม่ใช้ เอาแกงเอากับคลุกข้าวในบาตรกินเหมือนแมว..."* เมื่อเสียงตำหนิเหล่านั้นแว่วเข้าหู หลวงปู่ก็ได้แต่ยิ้มๆ ไม่ได้โต้ตอบอะไร หลวงปู่ยังคงตั้งหน้าตั้งตาสั่งสอนอบรมบรรดาลูกศิษย์ลูกหาด้วยความหนักแน่นและเต็มเปี่ยมด้วยเมตตา ทำให้จำนวนผู้ที่ศรัทธาเลื่อมใสขยายวงกว้างออกไปเรื่อยๆ

ได้ศิษย์สำคัญ

ในบรรดาญาติโยมที่ติดตามไปปฏิบัติธรรมกับหลวงปู่ที่เสนาสนะป่าบ้านหนองเสม็ดอยู่เป็นประจำนั้น มีอุบาสิกาที่สนใจธรรมของหลวงปู่อย่างยิ่งคนหนึ่งชื่อ **นางเหรียญ เมืองไทย**

นางเหรียญ เป็นชาวบ้านกะทม ตำบลนาบัว อำเภอเมืองสุรินทร์ มีศรัทธาต่อหลวงปู่อย่างแรงกล้า มักจะพาบุตรชายอายุ ๑๒ ปี ชื่อ **ด.ช.โชติ เมืองไทย** มาปฏิบัติธรรมกับหลวงปู่เป็นประจำ เด็กชายโชติ มีอุปนิสัยชอบความสงบ ได้มาสัมผัสกับบรรยากาศเงียบสงัดของวัด และได้ปฏิบัติภาวนากับหลวงปู่ก็ติดใจ ไม่อยากกลับบ้าน นางเหรียญผู้มารดา จึงมอบถวายบุตรชายให้อยู่คอยรับใช้อุปัฏฐากหลวงปู่เสียเลย

เด็กชายโชติ เป็นเด็กฉลาด มีสติปัญญาดี ได้ฝึกปฏิบัติภาวนาและเรียนรู้ธรรมวินัยเป็นอย่างดี อีกทั้งมีใจศรัทธาต่อพระศาสนา หลวงปู่จึงได้จัดการบรรพชาให้เป็นสามเณร ผู้สนใจศึกษาประวัติครูบาอาจารย์สายพระกัมมัฏฐาน คงจะทราบเรื่องราวของสามเณรโชติองค์นี้ดี ด้วยท่านสามารถจำกำเนิดหรือระลึกชาติได้ คือในชาติก่อน ท่านเป็นพี่ชายของนางเหรียญ มารดาในชาติปัจจุบัน ด้วยความรักและห่วงใยในน้องสาว เมื่อท่านป่วยและถึงแก่กรรม ก็ได้มาเกิดใหม่เป็นลูกของนางเหรียญ น้องสาวของตน

เรื่องราวระลึกชาติของสามเณรโชติ หรือ หลวงปู่โชติ คุณสมฺปนฺโน จะของดกล่าวในที่นี้ ผู้สนใจคงค้นหาอ่านจากแหล่งอื่นได้ไม่ยากนัก

ผจญภัยควายป่า

ในช่วงที่หลวงปู่ดูลย์ อตุโล พำนักอยู่ที่เสนาสนะป่าบ้านหนองเสม็ดนั้น เมื่อถึงฤดูกาลออกพรรษา หลวงปู่มักจะพาพระภิกษุ สามเณร และฆราวาส ผู้สนใจ รวมเป็นคณะเล็กๆ ออกธุดงค์ลงทางทิศใต้ของจังหวัดสุรินทร์เสมอๆ โดยเฉพาะตามเทือกเขาพนมดงเร็ก ไปทางเขาพระวิหาร และเข้าไปในเขตประเทศกัมพูชา

เทือกเขาพนมดงเร็ก หรือดงรักนั้น เรียกตามภาษาเขมร ซึ่งเรียกตามรูปลักษณ์แห่งภูเขาที่มองเห็นแต่ไกล มีลักษณะคล้าย **ไม้คาน** ที่ใช้หาบของ ซึ่งภาษาเขมรเรียกว่า "ดองแร็ก" บริเวณตอนใต้ของจังหวัดสุรินทร์ แถบเทือกเขาดงเร็กในสมัยนั้น เป็นป่ารกชัฏในลักษณะป่าดงดิบ ต้นไม้ใหญ่ๆ ขนาด ๓ คนโอบ ขึ้นหนาทึบ สัตว์ป่ามีมากมาย เช่น ช้างป่า เสือ หมี ก็มีชุกชุม แต่ภาพเหล่านี้ก็ได้กลายเป็นอดีตไปเสียแล้ว แต่สำหรับคนสุรินทร์ คนศรีสะเกษ และคนบุรีรัมย์ ที่มีอายุ ๖๐ ปี ล่วงแล้ว ยังฝังใจกับสภาพป่าดงเหล่านั้นเป็นอย่างดี

การออกธุดงค์ของหลวงปู่ดูลย์ หลังออกพรรษาในปีนั้น ท่านได้พา**สามเณรโชติ**กับ**สามเณรทอน** ออกธุดงค์ไปตามเทือกเขาพนมดงเร็ก ไปทางเขาพระวิหาร เข้าเขตจอมกระสาน ในประเทศกัมพูชา การเดินทางเป็นไปด้วยความยากลำบาก เพราะต้องฝ่าป่ารกชัฏ และมีสัตว์ป่าชุกชุม เวลากลางคืน แต่ละองค์ปักกลดให้ห่างกันพอสมควรตามแบบฉบับของพระธุดงค์ ซึ่งหลวงปู่ถือปฏิบัติอย่างเคร่งครัด

สามเณรโชติ เมืองไทย ได้เล่าเหตุการณ์ผจญภัยของหลวงปู่คราวออกธุดงค์ครั้งนั้นในภายหลังเมื่อท่านมีสมณศักดิ์ที่ **พระเทพสุทธาจารย์** ดังนี้

ในคราวเดินทางตอนหนึ่ง หลวงปู่เดินนำหน้า ทิ้งสามเณรทั้งสองห่างออกไป สามเณรตามไม่ทัน พลันควายป่าตัวหนึ่งตื่นเตลิดมาจากไหนไม่ทราบ วิ่งมาข้างหลัง สามเณรทั้งสองหลบเข้าข้างทาง ปีนหนีขึ้นต้นไม้อย่างว่องไว ควายป่าตรงรี่พุ่งเข้าขวิดหลวงปู่เต็มแรง จนหลวงปู่กระเด็นล้มลง แล้วมันก็ตรงเข้าขวิดฟัดฟาดซ้ำหลายตลบ ร่างหลวงปู่กลิ้งไปกลิ้งมาตามแรงของมันจนสาแก่ใจแล้ว ควายมันจึงเตลิดวิ่งหายไปในป่าทึบ

สามเณรทั้งสองตกใจมาก รีบลงจากต้นไม้มาประคองหลวงปู่ แต่ต้องตะลึงด้วยความมหัศจรรย์ เห็นจีวรท่านขาดกะรุ่งกะริ่งจนไม่มีชิ้นดี แต่ร่างกายท่านไม่เป็นอะไรเลย เพราะเขาควายขวิดถูกแต่ตามซอกแขนซอกขาของท่านเท่านั้น

ในภายหลังเมื่อญาติโยมเข้ากราบนมัสการเพื่อขอให้หลวงปู่ประพรมน้ำมนต์และขอของขลังของวิเศษ หลวงปู่มักจะพูดแต่เพียงว่า ***"อาตมามิได้มีปาฏิหาริย์"*** และหลวงปู่ไม่เคยพูดถึงเรื่องปาฏิหาริย์ หรือใส่ใจในเรื่องเหล่านั้นเลย ท่านเน้นแต่เรื่องการบริกรรมภาวนาเพื่อสร้างพลังจิตและสร้างความบริสุทธิ์ให้แก่ตนเอง

เดินทางเข้ากรุงเทพฯ

หลังกลับจากธุดงค์ หลวงปู่ก็มาพำนักที่เสนาสนะป่าบ้านหนองเสม็ดตามเดิม มีบางครั้งก็ไปอยู่ที่ **วัดปราสาท** สถานที่เกิดของท่าน เพื่อโปรดญาติโยม ณ ที่นั้นบ้างตามสมควร พอจวนจะเข้าพรรษาอีกครั้ง หลวงปู่ได้ดำริที่จะเรียนพระปริยัติธรรมเพิ่มเติมขึ้นอีกบ้าง จึงได้เดินทางเข้ากรุงเทพฯ ในครั้งนั้นได้พาสามเณรโชติไปด้วย

หลวงปู่ได้นำสามเณรโชติไปฝากให้อยู่ศึกษาพระปริยัติธรรมที่วัดสุทธจินดา จังหวัดนครราชสีมา แล้วท่านเองก็เดินทางเข้ากรุงเทพฯ พักจำพรรษาอยู่ที่ **วัดสัมพันธวงศาราม (วัดเกาะ)** แต่แรกเข้ากรุงเทพฯ หลวงปู่ตั้งใจจะเรียนพระปริยัติธรรม แต่ปรากฏว่าจิตใจของท่านโน้มเอียงไปทางธุดงคกัมมัฏฐานมากกว่า จิตใจจึงไม่ถูกกับเรื่องการเรียนหนังสือเลย ดำริที่จะศึกษาด้านปริยัติธรรมจึงเป็นอันต้องยกเลิกไป

หลวงปู่อยู่ปฏิบัติภาวนา และโปรดญาติโยมที่วัดสัมพันธวงศาราม ตลอดพรรษานั้น เมื่อออกพรรษาแล้ว ท่านก็ออกเดินธุดงค์ไปทางจังหวัดลพบุรี

ไปภาวนาที่ถ้ำอรหันต์ จังหวัดลพบุรี

เมื่อหลวงปู่ไปถึงจังหวัดลพบุรี ได้ไปพำนักกับ **พระอาจารย์อ่ำ** ซึ่งต่อมาภายหลังมีสมณศักดิ์ที่ **พระเทพวรคุณ** เจ้าอาวาสวัดมณีชลขันธ์ หลวงปู่พำนักที่จังหวัดลพบุรีเป็นเวลา ๓ เดือน พระอาจารย์อ่ำทราบอัธยาศัยของหลวงปู่ว่าท่านมุ่งแสวงหาความวิเวกเพื่อบำเพ็ญธรรมให้ยิ่งๆ ขึ้นไป จึงได้พาหลวงปู่ไปพำนักที่ถ้ำน้ำจันทร์ ซึ่งต่อมาเรียกว่าถ้ำอรหันต์

ที่ชาวบ้านเรียกถ้ำแห่งนี้ว่า **"ถ้ำน้ำจันทร์"** หรือ **"ถ้ำน้ำ"** ก็เพราะภายในถ้ำแห่งนี้มีแอ่งน้ำขนาดเล็ก น้ำใสสะอาดและมีกลิ่นหอม หลวงปู่ตั้งใจว่าจะบำเพ็ญภาวนาอยู่ที่นี่ไปเรื่อยๆ อย่างไม่มีกำหนด แล้วท่านก็ไม่อาจอยู่ที่นั่นให้เนิ่นนานไปอีกได้

วันหนึ่ง ขณะที่หลวงปู่กำลังสรงน้ำ ก็ได้เห็น**พระมหาพลอย อุปสโม (จุฑาจันทร์)** มาจากวัดสัมพันธวงศาราม กรุงเทพฯ เดินทางตามหาหลวงปู่จนพบ พระมหาพลอยกราบเรียนท่านถึงจุดมุ่งหมายของการเดินทางมาครั้งนี้ว่า *"โยมของกระผม ตลอดจนอุบาสก อุบาสิกา ทางเมืองสุรินทร์ ผู้สนใจประพฤติธรรม และพอจะเห็นผลของการปฏิบัติ มีความปรารถนาอยากจะพบท่านอาจารย์ ขอให้ท่านอาจารย์ได้โปรดเห็นแก่โยมของกระผม และเห็นแก่ญาติโยมทางสุรินทร์ด้วยเถิด"*

เมื่อได้รับการอาราธนานิมนต์จากพระมหาพลอย หลวงปู่จึงต้องเดินทางกลับจังหวัดสุรินทร์ เพื่อโปรดญาติโยมต่อไป

หลวงปู่สาม ศิษย์สำคัญอีกองค์

หลวงปู่ดูลย์ อตุโล เดินทางกลับจังหวัดสุรินทร์ ตามคำอาราธนาของพระมหาพลอย อุปสโม แล้วมาพำนักที่เสนาสนะป่าบ้านหนองเสม็ด ยังความปลาบปลื้มใจแก่สานุศิษย์ชาวสุรินทร์อย่างล้นพ้น

ในปีนั้น พ.ศ. ๒๔๖๘ ได้มีภิกษุหนุ่มรูปหนึ่ง ผิวพรรณหมดจด ผ่องใส กิริยาท่าทางสำรวม สอบถามได้ความว่ามีความมุ่งมั่นในการศึกษาทางพระศาสนา และเคยเดินทางไปแสวงหาที่เรียนด้านปริยัติที่กรุงเทพฯ แต่หาที่พำนักไม่ได้ จึงต้องกลับมาจำพรรษาที่สุรินทร์ พระภิกษุหนุ่มรูปนั้น ชื่อ **พระสาม อกิญฺจโน** ได้มากราบถวายตัวเป็นศิษย์เรียนพระกรรมฐานกับหลวงปู่ดูลย์ ที่บ้านหนองเสม็ด

พระสาม อกิญฺจโน ชอบใจต่อแนวทางปฏิบัติภาวนาและกิจธุดงค์ เพราะถูกกับจริตของท่าน ต่อมาได้ติดตามหลวงปู่ดูลย์ออกธุดงค์ไปในสถานที่ต่างๆ ละแวกใกล้เคียงจังหวัดสุรินทร์

ปี พ.ศ. ๒๔๖๙ หลวงปู่ดูลย์เห็นว่าพระสาม อกิญฺจโน ได้รับผลจากการปฏิบัติพอสมควร และมีศรัทธามั่นคงดีแล้ว จึงแนะนำให้เดินทางไปกราบและศึกษาธรรมกับ **พระอาจารย์ใหญ่มั่น ภูริทตฺโต** ซึ่งขณะนั้นพำนักอยู่ที่ **เสนาสนะป่าบ้านสบบง อำเภอท่าอุเทน จังหวัดนครพนม**

พระสาม กับพระบุญธรรม รวม ๒ องค์ ใช้เวลาเดินเท้า ๑๕ วัน จึงไปถึงจังหวัดนครพนม ได้อยู่พำนักปฏิบัติธรรมกับ**พระอาจารย์ใหญ่** ๓ เดือน แล้วส่งไปให้พำนักกับ**หลวงปู่สิงห์ ขนฺตยาคโม** สหายสนิทของหลวงปู่ดูลย์ ซึ่งขณะนั้นอยู่ที่กิ่งอำเภออากาศอำนวย จังหวัดสกลนคร ต่อมา**พระบุญธรรม**ได้มรณภาพลง เหลือแต่พระสาม ได้ติดตาม**หลวงปู่สิงห์**ไปหลายแห่ง และเป็นกำลังสำคัญในการเผยแผ่ธรรมะใน**กองทัพธรรม**

พระสาม อกิญฺจโน ได้ออกธุดงค์ปฏิบัติธรรมไปทั่วทุกภาคของประเทศ ถือเป็นพระที่เจริญด้วยธุดงควัตร เที่ยวธุดงค์เป็นเวลานาน พำนักจำพรรษามากแห่ง เพิ่งมาพำนักประจำที่ วัดป่าไตรวิเวก อำเภอเมือง จังหวัดสุรินทร์ ในปี พ.ศ. ๒๕๑๑ เมื่อท่านอายุ ๖๘ ปี

พระสาม อกิญฺจโน ก็คือ หลวงปู่สาม อกิญฺจโน ของพวกเรานั่นเอง เพื่อนสหธรรมิกที่สนิทสนมกับท่านมากที่สุด ก็คือ **ท่านพ่อลี ธมฺมธโร** แห่งสำนักวัดอโศการาม จังหวัดสมุทรปราการ กับ **หลวงปู่กงมา จิรปุญฺโญ** แห่งวัดดอยธรรมเจดีย์ จังหวัดสกลนคร

เมื่อพูดถึง**พระดี**ของจังหวัดสุรินทร์ เรามักจะนึกถึง**หลวงปู่ดูลย์ อตุโล** กับ**หลวงปู่สาม อกิญฺจโน** คู่กันเสมอ เพราะทั้ง ๒ องค์ มีปฏิปทาคล้ายคลึงกัน มีเรื่องราวต่างๆ ผูกพันและเกี่ยวข้องกันโดยตลอด ดังจะเห็นได้จากเรื่องราวในตอนต่อๆ ไป

หลวงปู่สาม อกิญฺจโน มรณภาพเมื่อวันที่ ๑ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๕๓๔ สิริรวมอายุได้ ๙๑ ปีเศษ ท่านมรณภาพหลังหลวงปู่ดูลย์ ๘ ปี (หลวงปู่ดูลย์มรณภาพเมื่อวันที่ ๓๐ ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๒๖)

หวนกลับอุบลราชธานี

จากประวัติชีวิตของหลวงปู่ในช่วงนี้ พอจะกล่าวได้ว่าเป็นช่วงแห่งการต่อสู้ทางความคิดก็น่าจะได้ ความคิดหนึ่ง เป็นการศึกษาเพิ่มเติมทางด้านปริยัติ อันเป็นการศึกษาทางภาคทฤษฎี ศึกษาทางตัวหนังสือ ดังจะเห็นได้จากการเดินทางออกจากเสนาสนะป่าบ้านหนองเสม็ด ไปยังวัดสุทธจินดา จังหวัดนครราชสีมา เพื่อฝากสามเณรโชติให้อยู่ศึกษาเล่าเรียน แล้วท่านเดินทางไปยังวัดสัมพันธวงศาราม กรุงเทพฯ ด้วยความคิดที่จะศึกษาเพิ่มเติมทางพระปริยัติ อีกความคิดหนึ่ง เป็นการศึกษาด้วยการปฏิบัติ คือการออกธุดงค์มุ่งหาประสบการณ์ตรง ค้นหาสัจธรรมด้วยตนเอง ดังจะเห็นจากที่ท่านเปลี่ยนใจไม่ศึกษาด้านพระปริยัติที่วัดสัมพันธวงศาราม แล้วเดินทางไปจังหวัดลพบุรี เพื่อบำเพ็ญภาวนาที่ถ้ำอรหันต์ให้นานที่สุด แต่ก็ได้รับการอาราธนานิมนต์ให้มาโปรดญาติโยมที่จังหวัดสุรินทร์อีก

หลวงปู่กลับมาพำนักที่เสนาสนะป่าบ้านหนองเสม็ดตามเดิม หลังจากได้พระสาม อกิญฺจโน เป็นศิษย์ และส่งให้ไปศึกษาภาคปฏิบัติกับ**พระอาจารย์ใหญ่มั่น ภูริทตฺโต** แล้วหลวงปู่ก็พำนักโปรดญาติโยม ณ เสนาสนะป่าบ้านหนองเสม็ด อีกระยะหนึ่ง ด้วยอัธยาศัยและจิตใจของหลวงปู่โน้มเอียงมาทางด้านการปฏิบัติมากกว่าที่จะศึกษาทางพระปริยัติ ท่านจึงดำริที่จะออกธุดงคกัมมัฏฐานอีกเพื่อปฏิบัติภาวนาให้ยิ่งๆ ขึ้นไป

ในที่สุด หลวงปู่ดูลย์ อตุโล จึงลาญาติโยมออกเดินทางจากเสนาสนะป่าบ้านหนองเสม็ด มุ่งไปยังจังหวัดอุบลราชธานีอีกครั้งหนึ่ง ด้วยจุดมุ่งหมายที่จะย้อนกลับ

ไปกราบครูบาอาจารย์ และจะจาริกธุดงค์ต่อไป แต่เมื่อหลวงปู่ไปถึงวัดสุทัศนาราม จังหวัดอุบลราชธานีแล้ว ความตั้งใจเดิมก็ต้องสะดุดหยุดลง เนื่องจากพระอุปัชฌาย์ของท่านได้ขอร้องให้ท่านพำนักที่วัดสุทัศนาราม เพื่อช่วยก่อสร้างโบสถ์ให้เสร็จเสียก่อน เมื่อพระอุปัชฌาย์ผู้มีพระคุณขอร้องเช่นนี้ ท่านจึงมิกล้าขัด และถือว่าเป็นโอกาสอันดีที่มีส่วนทดแทนพระคุณ จำเป็นต้องอยู่ช่วยสร้างโบสถ์ แต่ท่านก็ตั้งปณิธานไว้ว่าโบสถ์เสร็จเมื่อไหร่ ก็จะออกธุดงคกัมมัฏฐานต่อไป

การเริ่มต้นก่อสร้างโบสถ์วัดสุทัศนารามในครั้งนี้ ทางวัดมีทุนเริ่มต้นเพียง ๓๐๐ บาท ใช้เวลาก่อสร้างนานทั้งสิ้น ๖ ปี จึงแล้วเสร็จ นับเป็นพระอุโบสถที่สวยงามและใหญ่โตที่สุดของจังหวัดอุบลราชธานี เป็นที่เชิดหน้าชูตาของจังหวัดและใช้ประกอบกิจกรรมด้านพระพุทธศาสนาอย่างคุ้มค่า

ในระหว่างก่อสร้างโบสถ์นั้น หลวงปู่ดูลย์ได้ช่วยเหลือพระอุปัชฌาย์ด้วยหน้าที่หลายอย่าง นอกจากช่วยด้านงานสร้างโบสถ์แล้ว ก็มีงานปกครองพระภิกษุ สามเณร และเป็นพระกรรมวาจาจารย์บวชนาค

ได้ศิษย์สำคัญที่อุบลราชธานี

ในชีวิตของหลวงปู่ดูลย์ อตุโล ได้มีส่วนพัวพันกับ "พระมหาปิ่น" ๒ องค์ด้วยกัน **มหาปิ่น** องค์แรก ก็คือ **พระมหาปิ่น ปญฺญาพโล** น้องชายแท้ๆ ของ**หลวงปู่สิงห์ ขนฺตฺยาคโม** โดยที่หลวงปู่ดูลย์มีส่วนร่วมเข้าไปผลักดันและโน้มน้าวร่วมกับหลวงปู่สิงห์ เพื่อให้พระอาจารย์มหาปิ่น ที่แต่เดิมใฝ่ใจเฉพาะในด้านปริยัติ ให้ได้มาสนใจในการปฏิบัติธุดงคกัมมัฏฐาน เพื่อเสริมเติมเต็มการศึกษาธรรมะให้ครบถ้วนบริบูรณ์ ทั้งด้านทฤษฎีและภาคปฏิบัติ และต่อมา**พระอาจารย์มหาปิ่น ปญฺญาพโล** ได้เป็นกำลังสำคัญออกเผยแผ่ธรรมปฏิบัติธุดงคกัมมัฏฐานเคียงคู่กับ **หลวงปู่สิงห์ ขนฺตยาคโม** จนกลายเป็น**สองแม่ทัพใหญ่แห่งกองทัพธรรม**

มหาปิ่น อีกองค์นั้นมาเกี่ยวข้องกับหลวงปู่ในขณะที่ท่านพำนักอยู่ ณ วัดสุทัศนาราม จังหวัดอุบลราชธานี เพื่อทำหน้าที่ช่วยเหลือพระอุปัชฌาย์ของท่านในช่วงที่กำลังสร้างโบสถ์ ได้มีสามเณรน้อยรูปหนึ่ง หน้าตาหมดจด ท่าทีเฉลียวฉลาด ขยันขันแข็งในการศึกษา ได้เข้ามาเป็นศิษย์ปรนนิบัติรับใช้ใกล้ชิดและฝึกปฏิบัติอยู่กับหลวงปู่

หลวงปู่ได้พิจารณาเห็นแววของสามเณรน้อยรูปนี้ จึงต้องการสนับสนุนให้มีความก้าวหน้าต่อไป จึงได้ฝากสามเณรให้ไปอยู่ในความดูแลของ **พระมหาเฉย ยโส** (ภายหลังมีสมณศักดิ์ที่ **พระเทพปัญญากวี**) เจ้าอาวาสวัดสัมพันธวงศาราม กรุงเทพฯ

รับบัญชาคณะสงฆ์

หลวงปู่ดูลย์ อยู่ที่วัดสุทัศนาราม จังหวัดอุบลราชธานี เพื่อช่วยกิจการอุปัชฌาย์ในขณะที่กำลังก่อสร้างโบสถ์ ด้วยภารกิจด้านการปกครองและให้การอบรมภิกษุสามเณร และการเป็นพระกรรมวาจาจารย์บวชนาค รวมเป็นเวลา ๖ ปีเศษ จนกระทั่งการก่อสร้างพระอุโบสถเสร็จเรียบร้อย เมื่อหลวงปู่เห็นว่าภาระที่รับปากพระอุปัชฌาย์เสร็จลงแล้ว จึงเตรียมการที่จะออกธุดงค์แสวงหาความวิเวกตามป่าเขาลำเนาไพรตามที่ตั้งใจไว้แต่เดิมต่อไป

แต่แล้วเหตุการณ์ไม่เป็นไปตามความประสงค์ จึงต้องเลิกล้มความตั้งใจเดิมอย่างฉับพลัน ด้วยท่านเจ้าประคุณ **สมเด็จพระมหาวีรวงศ์ (อ้วน ติสฺโส)** ในสมัยที่ยังดำรงสมณศักดิ์ที่ **พระธรรมปาโมกข์** เจ้าคณะมณฑลนครราชสีมา ร่วมกับคณะสงฆ์ได้สถาปนา**วัดบูรพาราม**ขึ้น เป็นวัดธรรมยุตแห่งแรกของจังหวัดสุรินทร์ในปี พ.ศ. ๒๔๗๖

มีบัญชาให้ **พระมหาพลอย อุปสโม ป.ธ.๖** จากวัดสัมพันธวงศาราม กรุงเทพฯ เดินทางมาจัดการฟื้นฟูการศึกษา ขณะเดียวกัน ก็มีบัญชาให้หลวงปู่ดูลย์ อตุโล มาช่วยท่านอีกแรงหนึ่งด้านวิปัสสนาธุระ ในขณะนั้นวัดบูรพารามกำลังอยู่ในสภาพที่ชำรุดทรุดโทรมมาก เนื่องจากก่อสร้างมานานร่วม ๒๐๐ ปี ต้องการการบูรณะซ่อมแซมเพื่อให้กลับฟื้นคืนสู่สภาพที่ดี และให้เป็นศูนย์การศึกษาทางพระพุทธศาสนาทั้งฝ่ายปริยัติและฝ่ายปฏิบัติตามความดำริของคณะสงฆ์

ด้วยเหตุที่หลวงปู่ดูลย์ อตุโล นั้น เป็นพระภิกษุผู้เจริญด้วยคุณธรรม มีความเป็นผู้ว่านอนสอนง่าย จึงไม่อาจขัดบัญชาของพระเถระผู้บริหารการคณะสงฆ์ได้ จึงต้องเดินทางกลับจังหวัดสุรินทร์ เพื่อปฏิบัติศาสนกิจตามที่ได้รับมอบหมาย

เป็นอันว่า ความประสงค์ที่จะออกธุดงค์เพื่อบำเพ็ญคุณธรรมส่วนตัวให้ยิ่งขึ้นไป ซึ่งได้รั้งรอไว้ถึง ๖ ปี จำเป็นต้องยกเลิกไปโดยสิ้นเชิงตั้งแต่บัดนั้นเป็นต้นมา ต้องเดินทางกลับมาตุภูมิเพื่อบำเพ็ญประโยชน์แก่ปวงชน โดยมีเป้าหมายแห่งศาสนกิจสำคัญรออยู่ข้างหน้าที่ **วัดบูรพาราม จังหวัดสุรินทร์**

หลวงปู่ดูลย์ อตุโล ได้บันทึกไว้ด้วยมือของท่านเองเอาไว้ว่า ***“มาอยู่วัดบูรพาราม เมื่อวันที่ ๒๔ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๗๗ เป็นเจ้าคณะอำเภอรัตนบุรี เมื่อวันที่ ๑ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๗๙”***

วัดบูรพาราม จังหวัดสุรินทร์

วัดบูรพาราม ตั้งอยู่ในใจกลางเมืองสุรินทร์ หากถือเอาคูเมืองและกำแพงเมืองโบราณเป็นบรรทัดฐาน ก็จะมองเห็นที่ตั้งของวัดสำคัญๆ ในเมืองสุรินทร์ได้ดังนี้ ขณะที่วัดจุมพลสุทธาวาส วัดพรหมสุรินทร์ วัดหนองบัว วัดจำปา และวัดศาลาลอย ถือได้ว่าเป็นวัดนอกตัวเมือง ตั้งอยู่ติดกับคูเมืองด้านนอกเรียงรายรอบตัวเมือง สำหรับวัดบูรพารามกับวัดกลาง สองวัดนี้ถือได้ว่าเป็นวัดที่อยู่ภายในกำแพงชั้นใน คืออยู่ในใจกลางเมืองสุรินทร์

วัดบูรพาราม เป็นวัดเก่าแก่ เกิดขึ้นมาพร้อมกับตัวเมืองสุรินทร์ตั้งแต่ครั้งยังเรียกว่า **เมืองประทายสมันต์** หรือ **เมืองไผทสมันต์** นั่นเทียว สันนิษฐานว่า วัดบูรพารามสร้างขึ้นในสมัยกรุงธนบุรี หรือสมัยต้นรัตนโกสินทร์ มีอายุไม่ต่ำกว่า ๒๐๐ ปี เท่าๆ กับอายุของเมืองสุรินทร์

ตามตำนานของเมืองสุรินทร์เล่าขานกันมาว่า เมื่อ**พระยาสุรินทร์ภักดี ศรีณรงค์จางวาง (เชียงปุม)** ได้ตำแหน่ง**จางวางเมืองประทายสมันต์** ก็เริ่มทำนุบำรุงบ้านเมืองด้วยการ**ฝึกฟื้นใจเมือง** ตามธรรมเนียมการพัฒนาบ้านเมืองของไทยที่นิยมสืบทอดกันมาแต่โบราณ คือ**ส่งเสริมการพระศาสนาให้เจริญ** ควบคู่กับการบำรุง**กายเมือง** หรือพัฒนาด้านวัตถุให้เจริญควบคู่ไปด้วยกัน

วัดบูรพาราม ได้รับการปลูกสร้างขึ้นที่ใจกลางเมืองพอดี จึงเป็นวัดที่ตั้งอยู่ภายในกำแพงเมืองชั้นใน เนื่องจากวัดแห่งนี้สร้างขึ้นมานาน สภาพจึงชำรุดทรุดโทรม ทางคณะสงฆ์มณฑลนครราชสีมา มีความประสงค์ที่จะบูรณะขึ้นใหม่ และสถาปนาเป็น**วัดธรรมยุตแห่งแรกในจังหวัดสุรินทร์** ในปี พ.ศ. ๒๔๗๖

เมื่อหลวงปู่ดูลย์ได้รับบัญชาจากท่านเจ้าคณะมณฑลให้มาดูแลบูรณะวัดบูรพาราม ท่านจึงรับภาระนี้ด้วยความเต็มใจ หลวงปู่ดูลย์จึงงดกิจด้านออกธุดงค์และพำนักประจำที่วัดบูรพารามนี้ ติดต่อกันตลอดมาตราบเท่าถึงวันมรณภาพของท่าน ซึ่งท่านอยู่ประจำที่วัดแห่งนี้รวมเวลาทั้งสิ้น ๕๐ ปี

หลวงพ่อพระชีว์ พระพุทธรูปคู่เมืองสุรินทร์

ปูชนียวัตถุสำคัญที่ถือว่ากำเนิดมาพร้อมกับวัดบูรพาราม และเป็นที่เคารพนับถือว่าเป็นของคู่บ้านคู่เมืองของจังหวัดสุรินทร์ ก็คือพระพุทธรูปองค์ใหญ่ ซึ่งเป็นองค์ประธานในวัด ที่เรียกขานกันทั่วไปว่า **"หลวงพ่อพระชีว์"** เป็นพระพุทธรูปปางมารวิชัย หน้าตักกว้าง ๔ ศอก ประดิษฐานอยู่ในมณฑปจัตุรมุขก่ออิฐถือปูน อยู่ด้านตะวันตกของพระอุโบสถปัจจุบัน

สำหรับ **หลวงพ่อพระชีว์** องค์นี้ นับว่าแปลกอย่างหนึ่ง คือไม่สามารถสืบประวัติได้ว่าสร้างขึ้นเมื่อไหร่ และท่านผู้ใดเป็นคนปรารภมา พอถามคนแก่อายุร้อยปีก็ได้คำตอบว่า เคยถามคนอายุร้อยปีเหมือนกัน เขาก็บอกว่าเห็นองค์ท่านอยู่อย่างนี้มาแล้ว โดยสรุปก็สามารถสืบสาวไปได้แค่ ๒๐๐ ปี ก็จบ และไม่ทราบว่าผู้ใดสร้างและสร้างเมื่อไหร่

สันนิษฐานว่าคงจะสร้างมาพร้อมกับเมืองสุรินทร์ และก็สันนิษฐานกันต่อไปว่าทำไมจึงชื่อว่า **"หลวงพ่อพระชีว์"** เป็นชื่อแต่เดิม มี "ว" การันต์คือ "ชีวะ" ก็คงจะเป็น **"ชีวิต"** ซึ่งอาจยกย่องท่านว่าเป็นเสมือน**เจ้าชีวิต**หรือเป็น**ยอดชีวิต** ของคนสมัยนั้นกระมัง ข้อสันนิษฐานอีกทางหนึ่งก็ว่า อาจจะเกี่ยวกับ**ลำน้ำชี** เป็นลำน้ำที่ไหลผ่านจังหวัดสุรินทร์ ที่ได้ชื่อนี้อาจจะได้ไม้พิเศษหรือดินพิเศษมาจากลำชีมาปั้นเป็นองค์ท่านกระมัง จึงได้ชื่ออย่างนี้

เคยมีผู้กราบเรียนถามหลวงปู่ ท่านก็ไม่ทราบประวัติของ**หลวงพ่อพระชีว์** เช่นเดียวกัน ท่านว่าก็เห็นองค์ท่านอยู่อย่างนี้แหละแต่ไหนแต่ไรมาตั้งแต่เล็กจนโตมา ก็ถามคนโบราณเช่นเดียวกัน เขาก็ว่า **"ก็เห็นอยู่อย่างนี้"**

ถ้าย้อนนึกถึงสมัยก่อน เราต้องยอมรับว่าแถวสุรินทร์ ซึ่งถือเป็นเมืองบ้านนอก มีความอัตคัดเรื่องพระพุทธรูปที่จะกราบไหว้กันเหลือเกิน เมื่อสมัย ๑๐๐ ปี หรือ ๗๐-๘๐ ปีที่ผ่านมา หรือย้อนไปถึง ๒๐๐ ปี จะเห็นว่าแถวนี้ไม่มีพระพุทธรูปสำริด หรือทองเหลือง มีเพียงพระพุทธรูปที่ทำด้วยไม้ หรือดินปั้น ซึ่งก็ไม่ได้ปั้นให้ได้ ปุริสลักษณะที่แท้จริง เพียงแต่ทำขึ้นเสมือนหนึ่งว่าสมมติให้เป็นพระพุทธรูปเท่านั้น

สมัยนั้นจึงไม่มีพระพุทธรูปที่งดงามให้กราบไหว้ ด้วยเหตุนี้กระมัง คนสุรินทร์ สมัยนั้นจึงไม่ค่อยสวยงาม ไม่ค่อยมีลักษณะที่ดี เพราะการสร้างพระพุทธรูปไม่ได้ พระพุทธรูปที่งาม เมื่อกราบติดอกติดใจก็ไม่ได้ลูกเต้าที่งดงามกระมัง

ในสมัยนั้น แถวจังหวัดสุรินทร์ บุรีรัมย์ ศรีสะเกษ หรือแถบอีสานใต้ ยังไม่มี พระพุทธรูปปั้นองค์ไหนที่งดงาม หรือมีลักษณะที่มีอำนาจน่าเกรงขาม และขนาดใหญ่ เท่ากับหลวงพ่อพระชีว์เลย ด้วยท่านมีขนาดใหญ่และดูเคร่งขรึม มีอำนาจน่าเกรงขาม ชาวบ้านจึงนับถือท่านในด้านความศักดิ์สิทธิ์ แม้ทางราชการ ในสมัยที่ข้าราชการมี การทำพิธีถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยา ก็ต้องมาทำพิธีต่อหน้า **หลวงพ่อพระชีว์** องค์นี้เอง

ด้วยความเคารพนับถือท่านในแง่ความศักดิ์สิทธิ์ ประชาชนจึงเชื่อว่าท่านสามารถ ดลบันดาลให้เขาสำเร็จประโยชน์โสตถิผลอย่างใดอย่างหนึ่งได้

เมื่อสมัยสงครามโลกครั้งที่ ๒ แถวสุรินทร์และบุรีรัมย์ ถือว่าเป็นพื้นที่ที่หมิ่นเหม่ ต่ออันตราย ด้วยการเป็นเป้าหมายโจมตีทางอากาศ สมัยนั้น พ.ศ. ๒๔๘๘ จะมีเครื่องบิน วนเวียนไปทิ้งระเบิดแถวกัมพูชา และแถบสุรินทร์ บุรีรัมย์ ชาวบ้านตกอกตกใจ ก็ได้แต่ ไปกราบไปไหว้ขอบารมีหลวงพ่อพระชีว์เป็นที่พึ่ง ขออย่าให้บ้านเมืองถูกระเบิดเลย หรือเครื่องบินมาแล้วก็อย่าได้มองเห็นบ้านเมือง

นอกจากนี้ ชาวบ้านก็มักพากันมาบนบานศาลกล่าวเวลาเกิดยุคเข็ญต่างๆ เช่น เมื่อเกิดโรคภัยไข้เจ็บ เมื่ออหิวาตกโรค หรือโรคฝีดาษระบาด ซึ่งสมัยนั้นถ้ามีโรคระบาดมาแต่ละชุด ผู้คนจะล้มตายจำนวนมาก พวกเขาเหล่านั้นก็ได้หลวงพ่อพระชีว์เป็นที่พึ่งทางใจให้เขารู้สึกปลอดภัยหรือพ้นภัยพิบัติ คนสุรินทร์จึงนับถือท่านตลอดมา

บางครั้งประชาชนก็มาบนบานศาลกล่าวให้ประสบผลสำเร็จประสบโชคดีในลักษณะนี้ก็มี ซึ่งทางวัดก็ไม่ได้สนับสนุน และก็ไม่ได้ปฏิเสธในเรื่องความเชื่อถือของประชาชน ก็เพียงแต่โมทนาสาธุการถ้าความปรารถนาของเขาประสบผลสำเร็จ และเปิดโอกาสให้ประชาชนเข้ากราบไหว้ได้เต็มที่

ในแง่นี้อาจกล่าวได้ว่า**หลวงปู่ดูลย์ อตุโล** ก็ได้อาศัยบารมี**หลวงพ่อพระชีว์** ในการพัฒนาวัดบูรพารามให้เจริญรุ่งเรืองอีกโสตหนึ่ง กล่าวคือ เมื่อชาวบ้านพากันเคารพนับถือ**หลวงพ่อพระชีว์**เป็นอันมาก ก็เป็นการสะดวกต่อหลวงปู่ของเราที่จะบูรณะวัดให้เจริญรุ่งเรือง โดยเฉพาะอย่างยิ่งการสร้างพระอุโบสถให้สำเร็จ ซึ่งนับเป็นเรื่องที่ลำบากยิ่งในสมัยนั้น

ปักหลักอยู่ที่วัดบูรพาราม

เมื่อ **หลวงปู่ดูลย์ อตุโล** ได้รับบัญชาจากคณะสงฆ์มณฑลนครราชสีมา ให้มาพัฒนาวัดบูรพารามแล้ว ท่านก็มุ่งตรงไปยังจังหวัดสุรินทร์เพื่อปฏิบัติหน้าที่ที่ได้รับมอบหมายทันที

กิจการด้านพระศาสนาที่รอรับหลวงปู่นับว่าเป็นภารกิจที่หนักมาก เพราะจะต้องริเริ่มทุกด้าน ทั้งการศึกษาด้านปริยัติ และด้านปฏิบัติ ด้านการก่อสร้าง และการเผยแผ่สู่ประชาชน ซึ่งในขณะนั้นต้องยอมรับว่ายังล้าหลังในทุกๆ ด้านอย่างมากทีเดียว ดังนั้นเมื่อหลวงปู่ดูลย์ตัดสินใจว่าจะปักหลักอยู่ที่วัดบูรพารามนี้แล้ว จึงต้องเริ่มงานด้านพระศาสนาทุกอย่าง ตั้งแต่จัดการศึกษาด้านพระปริยัติธรรม การเผยแผ่ด้านการปฏิบัติฝ่ายวิปัสสนากรรมฐาน ทั้ง ๒ ด้าน จะต้องพัฒนาไปด้วยกัน

ถ้าย้อนระลึกถึงอดีต จะเห็นว่าการกลับมาสุรินทร์ครั้งนี้เป็นครั้งที่ ๒ ของท่าน ในรอบแรกเมื่อท่านมาสุรินทร์ในครั้งนั้น ท่านได้เริ่มแนะนำเฉพาะด้านปฏิบัติกัมมัฏฐานอย่างเดียว เพราะท่านเดินทางมาแบบพระธุดงค์ เป็นการเผยแผ่ในระหว่างผู้ปฏิบัติและผู้สนใจในวงที่ไม่กว้างนัก รวมทั้งเผยแผ่ในระหว่างสหธรรมิกที่เป็นพระสงฆ์ด้วยกัน การเผยแผ่ในครั้งนั้นล้วนแต่เป็นเรื่องพระกัมมัฏฐาน

การมาสุรินทร์ครั้งที่ ๒ นี้ เป็นด้วยบัญชาจากคณะสงฆ์ให้ท่านมาปักหลักอยู่จริงๆ เน้นการศึกษาทั้งด้านปริยัติและการปฏิบัติ ท่านจึงต้องเริ่มงานทั้ง ๒ ด้านนี้อย่างจริงจัง

ต่อไป ความจริงแล้วการศึกษาและการปฏิบัติด้านพระศาสนาในสมัยโน้น เป็นเพียงการทำสืบต่อกันมาตั้งแต่สมัยบรรพกาล โดยเฉพาะอย่างยิ่งแถบจังหวัดสุรินทร์นั้นเป็นพื้นเมืองที่อยู่ใกล้เคียงกับประเทศกัมพูชามากที่สุด แต่ละแถบแต่ละถิ่นของสุรินทร์มักจะมีภาษาพื้นเมืองเป็นภาษาเขมร แต่อีสานทางเหนือ เช่น อุดรธานี ขอนแก่น อุบลราชธานี จะถนัดไปทางภาษาลาว แม้ตัวอักขระพยัญชนะที่ใช้ในการเรียน การเทศน์ การสวด ก็ยังมีภาษาธรรม หรืออักษรของประเทศลาวอยู่

ทางแถบอีสานใต้ เช่น สุรินทร์ บุรีรัมย์ และบางส่วนของศรีสะเกษนั้น แน่นอนจะต้องมีความโน้มเอียงทั้งด้านภาษา ขนบธรรมเนียม ไปทางเขมรอยู่มาก การเขียนก็นิยมใช้อักษรขอม ไม่ว่าจะใช้ในการเทศน์ การสวด หรือพิธีกรรมต่างๆ ตามประเพณีก็ยังนิยมใช้อักษรขอมอยู่ พระจะเทศน์ตามคัมภีร์ และคัมภีร์เหล่านั้นก็เป็นอักษรขอม

เมื่อเริ่มมีการศึกษาด้านพระปริยัติธรรมขึ้น ไม่ว่าจะเป็นหลักสูตรนักธรรมตรี บาลีศึกษา ก็เริ่มใช้อักษรไทยและภาษาไทยมากขึ้น จึงกล่าวได้ว่า **ในสมัยของหลวงปู่นี้เอง เป็นสมัยเริ่มแรกของการศึกษาด้านพระปริยัติธรรมซึ่งเป็นการศึกษายุคใหม่ ใช้วิธีใหม่ หลวงปู่จึงต้องรับภาระนี้อย่างเต็มที่**

พระอารามหลวง

ในการบริหารการพระศาสนาที่วัดบูรพารามนั้น หลวงปู่ท่านอยู่ในฐานะประธานสงฆ์ ได้แบ่งงานด้านการศึกษาและการปกครองให้แก่ **พระมหาพลอย อุปสโม** เป็นผู้ดำเนินการ ด้านการเผยแพร่เทศนาอบรมประชาชน ได้มอบให้ **พระมหาเปลี่ยน โอภาโส** เป็นผู้ดำเนินการ

จากวันที่ ๒๔ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๗๗ เมื่อหลวงปู่มาพำนักที่วัดบูรพารามครั้งแรก จนกระทั่งละสังขารเมื่อเวลา ๔ นาฬิกาเศษ ของวันที่ ๓๐ ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๒๖ รวมเป็นเวลา ๕๐ ปีเศษ ที่หลวงปู่ดูลย์ อตุโล พำนักอยู่ ณ วัดแห่งนี้

ปี พ.ศ. ๒๔๗๘ หลวงปู่ได้รับแต่งตั้งเป็น **เจ้าคณะอำเภอรัตนบุรี** ซึ่งเป็นอำเภอที่อยู่ติดต่อกับอำเภออุทุมพรพิสัย จังหวัดศรีสะเกษ และอำเภอสุวรรณภูมิของร้อยเอ็ด จนกระทั่งถึงวันที่ ๑ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๗๙ จึงได้รับแต่งตั้งเป็น**พระครูสัญญาบัตร เจ้าคณะอำเภอรัตนบุรี** โดยมีสมณศักดิ์ที่ **พระครูรัตนากรวิสุทธิ์**

วันที่ ๒๔ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๘๐ ได้รับแต่งตั้งเป็น **พระอุปัชฌาย์วิสามัญ ฝ่ายธรรมยุติกนิกาย**

กระทั่งวันที่ ๑ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๐๑ จึงได้รับแต่งตั้งเป็น **เจ้าคณะจังหวัดสุรินทร์ ฝ่ายธรรมยุติกนิกาย** อีก ๓ ปีต่อมา ได้รับแต่งตั้งเป็นพระราชาคณะชั้นสามัญ (เจ้าคุณ) ที่ **พระรัตนากรวิสุทธิ์ วินยานุยุตธรรมิกคณิสสร** หรือ **"พระรัตนากรวิสุทธิ์"**

วันที่ ๒ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๒๒ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานสมณศักดิ์เป็นพระราชาคณะชั้นราช ที่ **พระราชวุฒาจารย์ ศาสนภารธุรกิจ ยติคณิสสร บวรสังฆารามคามวาสี** หรือ **พระราชวุฒาจารย์** อันเป็นสมณศักดิ์ครั้งสุดท้ายของหลวงปู่

ตั้งแต่กลับจากจังหวัดอุบลราชธานี เมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๗ หลวงปู่มาพำนักประจำที่วัดบูรพารามแห่งเดียวติดต่อกันมา ท่านได้ปฏิสังขรณ์วัดให้เจริญรุ่งเรืองมาเป็นลำดับ จนกระทั่งกรมการศาสนาได้ยกขึ้นเป็นวัดพัฒนาตัวอย่าง ในปี พ.ศ. ๒๕๑๑ วัดบูรพารามได้รับการพัฒนาต่อเนื่องกันมา และเป็นที่น่าปลาบปลื้มแก่ปวงชนชาวสุรินทร์เป็นอย่างยิ่ง ที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ ทรงมีพระมหากรุณาธิคุณโปรดเกล้าฯ ให้ยกวัดบูรพารามขึ้นเป็นพระอารามหลวง เมื่อวันที่ ๑ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๕๒๐

ตั้งแต่นั้นเป็นต้นมา **วัดบูรพาราม จังหวัดสุรินทร์** ก็ได้กลายเป็นที่รู้จักแก่สาธุชนผู้สนใจในธรรมทั่วไป และเป็นแบบอย่างแก่วัดทั่วไปในจังหวัดสุรินทร์และจังหวัดใกล้เคียง ประชาชนทั่วไปได้เริ่มหลั่งไหลเข้ามาศึกษาธรรมะ เข้ามาคารวะกราบขอพรจากหลวงปู่ตามกิตติศัพท์ที่เล่าลือกันไปอย่างไม่ขาดสาย

กระทั่งทุกวันนี้ แม้หลวงปู่ได้ละทิ้งสังขารไปแล้วตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๕๒๖ และไม่มีองค์หลวงปู่อยู่ที่วัดแล้ว ก็ยังมีผู้เลื่อมใสศรัทธาดำเนินตามแนวทางคำสอนของท่านได้ช่วยกันทำนุบำรุงรักษาไว้ซึ่งแนวทางนั้นโดยทุกประการ ผู้ที่เคารพศรัทธาในองค์หลวงปู่ก็ยังแวะเวียนไปกราบรูปเหมือนของหลวงปู่ และมีความรู้สึกว่าหลวงปู่ยังคงเป็นที่พึ่งทางธรรมให้แก่ลูกศิษย์ลูกหาอยู่ตลอดไป

ปูชนียบุคคลที่หาได้ยาก

ท่านเจ้าคุณ **พระโพธินันทมุนี** (พระมหาสมศักดิ์ ปณฺฑิโต) ได้กล่าวถึง **หลวงปู่ดูลย์ อตุโล** ดังนี้ ในฐานะที่อาตมาอยู่ใกล้ชิดหลวงปู่มาตั้งแต่ท่านมีอายุ ๖๒ ปี จนกระทั่งท่านมรณภาพเมื่อใกล้ร้อยปี ก็ได้อยู่กับท่านในฐานะที่ปฏิบัติรับใช้ท่านตลอดมา สารทุกข์สุขดิบ ความยากความง่าย ปัญหาสารพันนั้น แม้จะไม่มีปัญญาที่อยู่ในระดับที่จะช่วยท่านแก้ไขได้ แต่หัวสมองของอาตมานั้น ได้รับรู้รับทราบรับสุขรับทุกข์ มาโดยตลอด เช่นเดียวกันกับในแง่ของการบริหารงาน

ฉะนั้น ปฏิปทาของหลวงปู่ที่เป็นส่วนรวม และโดยเฉพาะที่เป็นส่วนตัวของท่านนั้น รู้สึกว่า **ท่านเป็นพระเถระ หรือเป็นปูชนียบุคคลที่หาได้ยากอย่างยิ่ง** คือ**ท่านจะทุ่มเทกำลังกาย กำลังใจ กำลังความสามารถมาในทางการบริหารการพระศาสนาทั้งหมด**

การพูดถึงปัญหาภายนอก ไม่ว่าจะเป็นปัญหาบ้านเมือง ปัญหาการเปลี่ยนแปลง หรือปัญหาอะไรต่างๆ นั้น หลวงปู่จะกล่าวแต่น้อย รับรู้น้อย ท่านจะพยายามมุ่งมั่นแต่ในทางพระศาสนา โดยเฉพาะอย่างยิ่งองค์หลวงปู่เอง เวลาท่านมาอยู่วัด ที่เรียกว่า **วัตรบริหาร** คือไม่ใช่ตอนที่ถือธุดงควัตรตามป่าเขาก็จริง แต่กิจวัตรส่วนตัวของท่านนั้น กล่าวได้ว่า ท่านไม่เคยบกพร่องเลย เคยปฏิบัติอย่างไรก็คงยึดปฏิปทาปฏิบัติอยู่อย่างนั้นอย่างสม่ำเสมอ ไม่ขาดตกบกพร่อง ด้านการบิณฑบาต ท่านก็ทำเป็นประจำ ฉันในบาตร ฉันมื้อเดียว ก็รู้สึกว่าท่านปฏิบัติมาได้ตลอด เว้นไว้แต่มีกิจจำเป็น ทางราชการนิมนต์ไปในภาระใดภาระหนึ่ง เช่น ในรัฐพิธีบางอย่าง ท่านก็ฉันให้เขาบ้างตามพิธีเพื่อมิให้ขัดกับสิ่งแวดล้อมนั่นเอง

นี่คือปฏิปทาส่วนตัวของท่าน ซึ่งในแต่ละเรื่องแต่ละตอนล้วนแต่ปฏิบัติถูกต้องงดงาม และทำเสมอต้นเสมอปลาย

บิณฑบาต ๒ ชั้น

ท่านเจ้าคุณ **พระโพธินันทมุนี** เล่าถึงปฏิปทาของ**หลวงปู่ดูลย์ อตุโล** ต่อไปว่า สิ่งที่อาตมภาพเห็นว่าท่านไม่ค่อยเหมือนใคร และไม่มีใครหาโอกาสทำเหมือนหลวงปู่ ก็คือว่า เมื่อท่านมีภาระมากแล้วก็ชราภาพพอสมควรแล้ว การเดินบิณฑบาตโดยทั่วไปก็อาจจะขัดข้อง **แต่ท่านก็ไม่ทิ้งบาตร**เหมือนกัน อยากจะให้ท่านผู้อ่านได้ทราบในเรื่องนี้

ที่ว่าหลวงปู่ไม่ทิ้งบาตร ก็คือเมื่อหลวงปู่ไม่ได้ออกบิณฑบาต ท่านก็เอาบาตรของท่านมาตั้งไว้ ให้ลูกศิษย์นำบาตรมาตั้งไว้ที่หน้ากุฏิ พระเณรสานุศิษย์ที่ออกบิณฑบาตมาจากทิศต่างๆ เมื่อเข้าสู่บริเวณวัดแล้ว ทุกองค์จะตรงไปที่หน้ากุฏิหลวงปู่ แล้วเอาทัพพีที่มีนั้นตักข้าวจากบาตรของตนใส่บาตรหลวงปู่คนละ๑-๒ ทัพพี มีอะไรก็ใส่บาตรถวายท่าน **จึงเหมือนกับว่าท่านยังฉันข้าวที่ลงในบาตรตลอดมา ตราบจนสิ้นอายุขัยของท่าน**

ในการทำอย่างนี้ พวกเราทั้งหลายเมื่อบิณฑบาตมาก็ใส่บาตรหลวงปู่ บางองค์ก็อธิษฐาน บางองค์ก็แสดงความเอื้อเฟื้ออย่างยิ่งที่จะใส่บาตรถวายหลวงปู่ อันนี้เมื่อคิดดูแล้ว สำหรับอาตมาก็มีความรู้สึกว่าเป็นการถูกต้องอย่างยิ่ง หมายความว่าที่ญาติโยมใส่บาตรในที่ต่างๆ เราไปรับบาตรจากญาติโยมก็จะมีความรู้สึกว่าบิณฑบาตที่เรารับมานั้น เราบิณฑบาตมาถวายหลวงปู่ผู้เป็นปูชนียะ หรือผู้เป็นอุปัชฌายะของตนเอง เมื่อใส่บาตรหลวงปู่แล้ว พวกเรารู้สึกว่าได้ทำหน้าที่ในฐานะที่แสวงหาภิกขามาได้โดยชอบธรรมแล้ว ก็เอามาถวายหลวงปู่

บิณฑบาตในบาตรหลวงปู่ อาตมาถือว่า **“บิณฑบาต ๒ ชั้น”** ใช้คำว่า **“บิณฑบาต ๒ ชั้น”** ก็หมายความว่า **ญาติโยมยกอธิษฐานใส่บาตรพระเณรโดยทั่วไปแล้ว อันนี้ชั้นที่หนึ่ง แล้วพระเณรก็มาอธิษฐานถวายหลวงปู่ เพราะฉะนั้น ข้าวในบาตรของหลวงปู่จึงเป็นบิณฑบาต ๒ ชั้น ถือว่าเป็นของที่บริสุทธิ์หมดจด และเป็นของสูง ใครจะไปประมาทการบิณฑบาตของท่านไม่ได้ ท่านก็ฉันอาหารในบาตรของท่านมาโดยตลอด**

นี่เป็นปฏิปทาอีกข้อหนึ่งที่ผิดแผกจากองค์อื่น ไม่ทราบว่าหลวงปู่ท่านมองเห็นอย่างไร มีเจตนาอย่างไร **คงจะเป็นการสงเคราะห์ลูกหลาน สานุศิษย์ ให้เขาได้มีโอกาสรับใช้ปฏิบัติครูบาอาจารย์**

ให้โอกาสสานุศิษย์

ปฏิปทาของหลวงปู่ในการเปิดโอกาสให้ลูกศิษย์ลูกหาได้ปรนนิบัติรับใช้ท่านนั้น มีการเกี่ยวเนื่องกับพระเณรในวัดคือ เราจะมีการจัดวาระไปปฏิบัติหลวงปู่ เริ่มตั้งแต่ ๕ โมงเย็น หรือ ๔ โมงเย็น ก็สรงน้ำ ซึ่งหลวงปู่จะสรงน้ำอุ่นตลอด จะมีการจัดเวรพระไว้ชุดหนึ่ง นอกนั้นแล้วแต่องค์ใดจะมีศรัทธา อย่างน้อยมี ๓ องค์ขึ้นไปที่ไปร่วมกันสรงน้ำหลวงปู่ทุกวัน

เมื่อผสมน้ำอุ่นเสร็จเรียบร้อยแล้ว ก็อาราธนาท่าน ท่านนั่งเก้าอี้ใกล้ตุ่มน้ำอุ่นนั้น พระเณรก็ช่วยกันส่งผ้าอาบน้ำถวายท่าน เหมือนกับว่าช่วยนุ่งให้ท่านนั่นแหละ ผลัดเปลี่ยนผ้า เสร็จแล้วก็อาบ ถูข้างหน้าหนึ่งหรือสององค์ ข้างหลังหนึ่งหรือสององค์ ท่านก็ถูเองบนศีรษะ ราดน้ำแล้วก็ห่มสบง ก็เหมือนกับช่วยท่านนุ่งนั่นแหละ ก็ช่วยเหลือ ช่วยส่งให้ท่าน ช่วยเช็ดตัวให้ท่าน เรียบร้อยแล้วก็ถือว่าหมดวาระในช่วงนั้น

ส่วนกลางคืน ก็แล้วแต่พระเณรที่มีศรัทธาไปถวายการนวด ไปนั่งเฝ้ารับใช้ท่าน คอยรับธรรมะคำสอนจากท่าน แต่ละองค์ก็นิยมทำ เพราะว่า **เวลาเข้าใกล้หลวงปู่แล้วจะรู้สึกว่าเยือกเย็น สบายอกสบายใจ แม้เรากลุ้มใจ ก็รู้สึกสบายใจ ได้ฟังข้อคิดธรรมะคำเตือน** อันนี้คล้ายๆ กับว่า ตั้งแต่ค่ำไปจนถึง ๓ ทุ่ม พวกเราจะต้องมาอยู่กับหลวงปู่ ถ้าไม่มีแขก พวกเราก็อยู่กับท่าน แล้วแต่ท่านจะสอน แล้วแต่จะมีโอกาสอะไรที่จะรับใช้ท่าน นี่คือกิจวัตรประการหนึ่ง

รู้สึกว่าเท่าที่เห็นครูบาอาจารย์ฝ่ายกัมมัฏฐานมา เขาจะสนใจต่อการปฏิบัติครูบาอาจารย์มาก ถือว่าเป็นกัมมัฏฐานข้อหนึ่งของพระเณรในการที่รับใช้ครูบาอาจารย์ บางองค์เขาก็นึกเข้ามาทางที่ตัวเองว่า ***“โอ เราไม่ได้รับใช้คุณพ่อคุณแม่ เมื่อเรามาบวชอยู่ในพระศาสนา การได้รับใช้ครูบาอาจารย์ รับใช้หลวงปู่ ก็เหมือนกับการได้รับใช้พ่อแม่ด้วย”*** ก็เกิดความภูมิใจ ดีใจ ก็นับเป็นบุญกุศลของเขา บุญกุศลก็คงจะต่อไปให้กับบิดามารดาของตัวเองบ้าง

อันนี้คือปฏิปทาอย่างหนึ่งของหลวงปู่ที่เกี่ยวกับสานุศิษย์ที่พึงจะรับใช้ท่าน

สงเคราะห์ศิษย์ในการบวช

สำหรับชีวิตประจำวันของหลวงปู่ ก็มีกล่าวถึงปฏิปทาในตอนอื่นมาพอสมควรว่าท่านมีความเป็นอยู่อย่างไร คือท่านอยู่อย่างง่ายๆ คำเตือนของท่านโดยเฉพาะเมื่อเตือนพระเณร ท่านจะเตือนด้วยคำเตือนง่ายๆ อย่างเช่น พระบางองค์ พอบวชมาแล้วก็ต้องการจะลาสึก อย่างนี้เป็นต้น หลวงปู่มักจะแนะนำว่า *“เออ อยู่ช่วยวัดวาศาสนาไป การจะสึกหาลาเพศไปนั้น ญาติโยมเขาก็อยู่ภายนอกเยอะแล้ว เขาก็อยู่ได้ทำได้ เรามีโอกาสได้มาบวชปีสองปีก็ตั้งใจศึกษาปฏิบัติ ช่วยวัดวาช่วยพระศาสนาไป”*

โดยมากแล้วพระที่จะไปลาสึกกันนั้น ไม่มีใครไปขอลาครั้งเดียวแล้วก็สำเร็จ (ยกเว้นลางาน ลาราชการบวชชั่วคราว) จะถูกท่านแนะนำ จนกระทั่งท่านเห็นว่าคนนั้นถอยจริงๆ แล้ว ถอยศรัทธาแล้ว ถึงอยู่ต่อไปก็คงไม่ได้อะไร ท่านจึงจะอนุญาต แต่ถ้าพอแก้ไขแนะนำชักชวนให้อยู่ประพฤติปฏิบัติต่อได้ ท่านก็มักจะแนะนำตักเตือนเสียก่อน ซึ่งมีหลายองค์ได้ผล และอยู่บวชเรียนต่อๆ มา จนมีชื่อเสียงมาจนปัจจุบันนี้

สิ่งสำคัญอีกประการหนึ่งก็คือ การสงเคราะห์ในการให้บรรพชาอุปสมบทนับเป็นเรื่องที่น่าสนใจยิ่งและน่าเห็นใจท่านมาก การสงเคราะห์ให้คนเข้าบวชนั้น บางคนไม่รู้หนังสือ ไม่ได้ ก.ไก่ ข.ไข่ มา เมื่อมาอยู่วัดแล้ว **บางทีหลวงปู่ต้องลงทุนสอนด้วยตัวท่านเอง** กระทั่งเขาอ่านออกเขียนได้ แล้วสอบได้นักธรรมตรี โท เอก ไปจนถึงมหาเปรียญ ก็มีเยอะ ในเรื่องการสงเคราะห์คนให้ได้บวชเรียนนั้น ท่านทั้งหลายคงยอมรับว่า ในช่วงสมัยสงครามนั้น หลวงปู่หลวงพ่อในรุ่นนั้นถือเป็นรุ่นทุกข์ยากลำบากขาดแคลนมากในเรื่องปัจจัยสี่ โดยเฉพาะเครื่องนุ่งห่ม

สำหรับท่านที่สูงอายุสักหน่อย จะเห็นว่าจาก พ.ศ. ๒๔๘๐ กระทั่ง พ.ศ. ๒๔๙๐ และถึง พ.ศ. ๒๕๐๐ นั้น เรื่องเครื่องนุ่งห่ม โดยเฉพาะในบ้านนอกบ้านนานั้นนับว่าแร้นแค้นอย่างที่สุด ผู้ที่มาขอบวชกับหลวงปู่ เมื่อสนใจเลื่อมใสแล้ว ก็จะถูกพ่อแม่นำตัวมาถวาย *"แล้วแต่หลวงปู่จะเมตตา แล้วแต่หลวงพ่อจะกรุณา สบงจีวรอะไรก็ไม่มีหรอก แล้วแต่หลวงพ่อจะเมตตากรุณาเถอะ"* แม้แต่สบงจีวรที่จะบวชก็ไม่มี หลวงปู่ก็บวชให้ โดยเฉพาะในช่วงหลังๆ หลวงปู่บวชให้มากจริงๆ คือ ปีหนึ่งๆ ท่านจะบวชพระเณรตั้งแต่ ๒๐๐ รูป ขึ้นไป

บุรีรัมย์และสุรินทร์ในสมัยนั้นไม่มีพระอุปัชฌาย์ ฝ่ายสงฆ์ธรรมยุตก็มารวมงานบวชที่วัดนี้แห่งเดียว พระอุโบสถวัดบูรพารามนั้น จึงใช้ในการบวชอย่างคุ้มค่ามาก จนกล่าวได้ว่าไม่มีวันไหนที่ไม่มีใครเดินทางมาบวช อันนี้ว่าโดยทั่วๆ ไป

ถ้าพูดถึงสิ่งที่หลวงปู่ให้การสงเคราะห์แล้ว ท่านสงเคราะห์ทุกอย่าง ตัวท่านเองก็จะใช้ของต่างๆ เพียงพอยังอัตภาพเท่านั้น โดยเฉพาะด้านการนุ่งห่ม แต่ถึงกระนั้น เมื่อผู้มาขอบวชไม่มีผ้าไตรจีวร บางครั้งก็ต้องไปหาซื้อจ่ายมาเพื่อสงเคราะห์ให้ผู้นั้นได้บวช ลูกศิษย์อย่างพวกอาตมาก็เคยว่า *"หลวงปู่ เมื่อเขาไม่มีอะไร แล้วเราไม่มีอะไร ก็น่าจะปล่อยตามเรื่องเขาบ้าง"*

แต่ไม่ได้หมายความว่า ทุกคนจะเป็นในลักษณะนี้หมด คือ ถ้ามีมาบวชสัก ๑๐ ราย ก็จะมีคนพร้อมที่จะจัดหาเครื่องบวชประมาณ ๕-๖ ราย ส่วน ๓-๔ ราย นั้น จะมาตัวเปล่า หวังมาพึ่งบารมีหลวงปู่ ท่านก็ให้การสงเคราะห์ตามมีตามเกิด แม้แต่สบงจีวรก็ไม่มี ครั้นบวชแล้วจะไปห่วงอะไรถึงเรื่องเสื่อ หมอน หรือเครื่องใช้ไม้สอยต่างๆ ไม่ต้องพูดถึง ทางหลวงปู่ต้องสงเคราะห์ทั้งนั้น หลวงปู่ต้องต่อสู้มาอย่างนั้น

พอกราบเรียนท่านเรื่องนี้ ท่านเคยพูดให้ข้อคิดว่า *"สงเคราะห์กันไป สิบได้หนึ่ง ร้อยได้สอง ก็ยังดี"* นั่นคือ ใครมาขอให้ท่านบวชให้ ท่านก็ให้การสงเคราะห์ เผื่อว่าบางคนจะมีบุญวาสนาในทางประพฤติปฏิบัติ ได้เหลืออยู่ช่วยวัดวาไปนานๆ ทำนองว่า บวชสัก ๑๐ คน ยังเหลืออยู่ ๑ หรือบวช ๑๐๐ คน เหลืออยู่ ๒ คน ก็ยังดี

ถ้าพูดถึงการสงเคราะห์ในการบวชแล้ว รู้สึกเห็นใจหลวงปู่มาก ท่านทำได้มากเหลือเกิน อย่าว่าแต่มีผู้มีจตุปัจจัยถวายพระอุปัชฌาย์เลย แม้แต่สบงจีวรให้ครบชุดก็ยังไม่มี แต่หลวงปู่ก็ทำของท่านมาตลอดอายุขัยของท่าน จะมีการสงเคราะห์ประเภทนี้แหละ ท่านให้การสงเคราะห์ตามมีตามเกิด

สามารถกล่าวได้ว่า **หลวงปู่ท่านอาศัยคุณธรรมอย่างเดียว ใครจะรู้ว่าหลวงปู่มีคุณธรรมแค่ไหนเพียงไรนั้นยาก แต่จะเห็นว่าหลวงปู่ท่านอยู่อย่างสันโดษ อยู่ในคุณธรรม ไม่คิดสร้างอุบายหรือนโยบายอย่างใดอย่างหนึ่งเพื่อให้คนทั่วไปเกิดความนับถือ หรือทำให้เกิดความอัศจรรย์แก่ใคร ท่านเคยอยู่อย่างไรก็อยู่อย่างนั้น แล้วก็ลำบาก**

เพิ่งจะมาช่วงหลังๆ นี้ ชาวเมืองหรือชาวกรุงเทพฯ เขามีความนิยมพระป่า และหลวงปู่ก็เป็นพระฝ่ายป่ามาก่อน จึงมีคนหลั่งไหลมากราบไหว้จำนวนมาก ฐานะความเป็นอยู่ของวัดของหลวงปู่จึงมากระเตื้องตอนที่ท่านอายุ ๙๐ ปีแล้ว อันนี้พูดตามสัจตามจริงให้ท่านทั้งหลายได้ทราบ

ในส่วนของหลวงปู่ ท่านเคยอยู่อย่างไรก็อยู่อย่างนั้นเอง อยู่อย่างเสมอต้นเสมอปลาย การกระทำของท่านไม่มีการแสดงการโอ้อวด ไม่มีการพูดเลียบเคียง หรือมีการขวนขวายในเรื่องลาภสักการะ หลวงปู่จึงอยู่ตามสภาวะ แล้วก็สงเคราะห์เฉพาะสิ่งที่หมดจด เมื่อหลวงปู่อยู่แบบนี้ หมายถึงว่าสิ่งที่ท่านได้มาก็บริสุทธิ์ **สิ่งนั้นก็หมดจด สิ่งนั้นก็สะอาด** กุศลก็เกิดขึ้นทั้งสองฝ่าย

ปฏิปทาของท่านมักจะเป็นอยู่อย่างนี้

อยู่อย่างบริสุทธิ์

เรื่องความเป็นอยู่ในชีวิตประจำวัน โดยเฉพาะด้านอาหารการบริโภคนั้น ยิ่งมองเห็นชัดเจนว่าลำบากอย่างยิ่ง อยู่กันมาด้วยความยากลำบาก แต่ก็ได้ผลตรงที่สานุศิษย์ของหลวงปู่มีความอดทน ที่ยังเหลืออยู่ในเพศสมณะนั้นมีมากมาย ทั้งในสุรินทร์ บุรีรัมย์ ในจังหวัดอื่นๆ ในกรุงเทพฯ กระทั่งในต่างประเทศ ก็ยังมีสานุศิษย์ที่แผ่ขยายออกไป

อันนี้คือปฏิปทาส่วนตัวของท่าน ที่ท่านดำรงตัวอยู่ได้ก็คือ**ขันติธรรม** ขันติธรรมของหลวงปู่นับว่าใหญ่หลวงนัก สมกับที่ท่านสอนเสมอว่า **“อย่าส่งจิตออกนอก”** ข้อนี้นับว่าเหมาะสมอย่างมาก

ในด้านคำพูดของหลวงปู่ แม้จะปล่อยโอกาสให้พูดตามสบายบ้างเวลาท่านทำงานกับพระเณร แต่ก็พูดแต่เรื่องภายในธรรมภายในพระวินัย ไม่มีการตลกโปกฮาในเรื่องภายนอกอะไร ถ้าจะพูดให้คลายอารมณ์ก็จะพูดแต่เรื่องในธรรมวินัยแบบกระเซ้าเล่นว่าพระองค์นั้นยถาไม่ถูก พระองค์นี้รับสัพพีผิด อะไรทำนองนั้น หรือนาคนั้นขานแบบนั้นแบบนี้ คือจะเป็นเรื่องขบขันในธรรมวินัยในวัดในวาเท่านั้นเอง ไม่มีเรื่องภายนอกมาก ปฏิปทาของท่านจะอยู่อย่างนี้

มานึกถึงว่า ความผิดพลาด บกพร่อง ตลอดชีวิตของหลวงปู่ที่จะพึงหยิบยกมาว่าตรงนั้นน่าจะเป็นอย่างนั้น ตรงนี้น่าจะเป็นอย่างนี้ รู้สึกว่าหาได้ยาก มองจุดอ่อนของการวางตัวของท่านได้ยาก มองไม่เห็นเลย สำหรับเรื่องของการบริหาร อย่างเรื่องการบริหารภายนอก เกี่ยวกับการทางราชการ ซึ่งถือเป็นเรื่องภายนอกนั้น ท่านอาจจะปฏิบัติไม่ถูกต้องกับระเบียบที่โลกภายนอกเขาถือปฏิบัติกันบ้าง เพราะท่านไม่คุ้นเคย **แต่ถ้าเป็นเรื่องภายใน เรื่องข้อวัตรปฏิบัติของท่าน เราไม่สามารถจะจับจุดอ่อนจุดบกพร่อง จุดพลั้งเผลอของหลวงปู่ได้เลยแม้แต่น้อยจนตลอดชีวิตท่าน ดังนี้ถือว่าเป็นสิ่งมหัศจรรย์อย่างหนึ่งของหลวงปู่**

แนวทางการสอนศิษย์

สำหรับศิษยานุศิษย์ที่เป็นภิกษุสามเณร และปรารถนาจะเจริญงอกงามอยู่ในบวรพุทธศาสนานั้น หลวงปู่จะชี้แนะแนวทางดำเนินปฏิปทาไว้ ๒ แนวทาง ซึ่งท่านให้ความเห็นว่า **ผู้ที่จะเป็นศาสนทายาทนั้น ควรทำการศึกษาทั้งสองด้านคือ ปริยัติ และปฏิบัติ** ดังนั้น หลวงปู่จึงแนะนำว่า ผู้ที่อายุยังน้อยและมีแววมีความสามารถในการศึกษาเล่าเรียน ก็ให้เล่าเรียนพระปริยัติธรรมไปก่อน ในเวลาที่ว่างจากการศึกษาก็ให้ฝึกฝนปฏิบัติสมาธิภาวนาไปด้วย **เพราะจิตใจที่สงบมีสมาธิ ย่อมอำนวยผลดีแก่การเรียน**

เมื่อมีผู้สามารถที่จะศึกษาเล่าเรียนต่อไปในชั้นสูงๆ ได้ หลวงปู่ก็จะจัดส่งให้ไปเรียนต่อในสำนักต่างๆ ที่กรุงเทพฯ หรือที่อื่นที่เจริญด้วยการศึกษาด้านพระปริยัติธรรม ศิษยานุศิษย์ของหลวงปู่จึงมีมากมายหลายรูปที่ศึกษาพระปริยัติธรรมจบชั้นสูงๆ ถึงเปรียญ ๘ เปรียญ ๙ ประโยค หรือจบปริญญาจากมหาวิทยาลัยสงฆ์ จนกระทั่งไปศึกษาต่อยังต่างประเทศ เช่น อินเดีย ออสเตรเลีย ฝรั่งเศส และสหรัฐอเมริกา

สำหรับอีกแนวทางหนึ่งนั้น สำหรับผู้ที่มีอายุมากแล้วก็ดี ผู้ที่รู้สึกว่ามันสมองไม่อำนวยต่อการศึกษาก็ดี ผู้ที่สนใจในธุดงคกัมมัฏฐานก็ดี หลวงปู่ก็แนะนำให้ศึกษาพระธรรมวินัยให้พอเข้าใจให้พอคุ้มครองรักษาตัวเองให้สมควรแก่สมณสารูป แล้วจึงมุ่งปฏิบัติกัมมัฏฐานต่อไปให้จริงจัง

ก็แลสำหรับผู้ที่เลือกแนวทางที่สองนั้น หลวงปู่ยังได้ชี้แนะไว้อีก ๒ วิธี คือ ผู้ที่ใฝ่ในทางธุดงคกัมมัฏฐานตามแบบฉบับของพระอาจารย์ใหญ่มั่น ภูริทตฺโต หลวงปู่ก็จะแนะนำและส่งให้ไปอยู่รับการศึกษาอบรมกับครูบาอาจารย์จังหวัดสกลนคร อุดรธานี และหนองคาย โดยเฉพาะอย่างยิ่งที่สำนักวัดป่าอุดมสมพร และสำนักถ้ำขามของท่านพระอาจารย์ฝั้น อาจาโร หลวงปู่ได้ฝากฝังไปอยู่มากที่สุด และมาในระยะหลังมีฝากไปสำนักวัดป่าบ้านตาด ของท่านพระอาจารย์มหาบัว ญาณสมฺปนฺโน บ้าง

เป็นที่สังเกตว่า ไม่มีลูกศิษย์ลูกหาที่สนใจใฝ่ในกิจธุดงค์คนใดที่หลวงปู่จะแนะนำให้ไปเอง หรือเที่ยวเสาะแสวงหาเอาเอง หรือเดินทางไปสำนักนั้นๆ เอง ในเรื่องนี้ท่านเจ้าคุณพระโพธินันทมุนี ยืนยันว่า หลวงปู่เคยใช้ให้ท่านเจ้าคุณเองเป็นผู้นำพระไปฝากไว้ที่สำนักท่านพระอาจารย์ฝั้น หลายเที่ยวหลายชุดด้วยกัน ศิษย์ที่ได้รับการฝึกฝนอบรมจากสำนักท่านพระอาจารย์ฝั้นนั้น ก็ได้กลับมาบำเพ็ญประโยชน์แก่การพระศาสนาในด้านวิปัสสนาธุระที่จังหวัดสุรินทร์และบุรีรัมย์หลายท่านด้วยกัน จนกระทั่งมีไปเผยแผ่พระพระศาสนาในด้านนี้ถึงสหรัฐอเมริกาก็หลายรูปในปัจจุบันนี้ ทั้งนี้ก็เป็นเพราะผลการสังเกตเห็นแววและส่งเสริมสนับสนุนของหลวงปู่นั่นเอง

ส่วนอีกวิธีนั้น หลวงปู่ชี้แนะไว้สำหรับผู้ที่สนใจจะปฏิบัติทางด้านสมาธิวิปัสสนาเพียงอย่างเดียว ไม่สนใจในธุดงควัตร อาจเป็นด้วยไม่ชอบการนุ่งห่มแบบนั้น หรือมีสุขภาพไม่เหมาะแก่การฉันอาหารมื้อเดียว หรือเพราะเหตุผลอื่นใดก็ตาม หลวงปู่จะไม่แนะนำให้ไปที่ไหน แต่ให้อยู่กับที่ที่ตนยินดีชอบใจ ในจังหวัดสุรินทร์หรือบุรีรัมย์ อาจเป็นวัดบูรพารามหรือวัดไหนก็ได้ที่รู้สึกว่าอยู่สบาย หลวงปู่ถือว่าการปฏิบัติธรรมอย่างนี้ ไม่จำเป็นต้องเดินทางไปที่ไหน **ในเมื่อกายยาว ๑ วา หนา ๑ คืบ นี้แลเป็นตัวธรรม เป็นตัวโลก เป็นที่เกิดแห่งธรรม เป็นที่ดับแห่งธรรม เป็นที่ที่พระผู้มีพระภาคเจ้าได้อาศัยบัญญัติไว้ซึ่งธรรมทั้งปวง แม้ใครใคร่จะปฏิบัติธรรมก็ต้องปฏิบัติที่กายและใจเรานี้ หาได้ไปปฏิบัติที่อื่นไม่**

ดังนั้น ไม่จำเป็นต้องหอบสังขารนี้ไปที่ไหน ถ้าตั้งใจจริงแล้วนั่งอยู่ที่ไหน ธรรมก็เกิดที่ตรงนั้น นอนอยู่ที่ไหน ยืนอยู่ที่ไหน เดินอยู่ที่ไหน ธรรมก็เกิดที่ตรงนั้นนั่นแล

ยิ่งกว่านั้น หลวงปู่อธิบายว่า **ยิ่งผู้ใดสามารถปฏิบัติภาวนาในท่ามกลางความวุ่นวายของบ้านเมืองที่มีแต่ความอึกทึกครึกโครม หรือแม้แต่กระทั่งในขณะที่รอบๆ ตัวมีแต่ความเอะอะวุ่นวายก็สามารถกำหนดจิตตั้งสมาธิได้ สมาธิที่ผู้นั้นทำให้เกิดได้จึงเป็นสมาธิที่เข้มแข็งและมั่นคงกว่าธรรมดา ด้วยเหตุที่สามารถต่อสู้เอาชนะสภาวะที่ไม่เป็นสัปปายะ คือไม่อำนวยนั่นเอง เพราะว่าสถานที่ที่เปลี่ยววิเวกนั้นย่อมเป็นสัปปายะอำนวยให้เกิดความสงบอยู่แล้ว จิตใจย่อมจะหยั่งลงสู่สมาธิได้ง่ายเป็นธรรมดา**

หลวงปู่ยังเคยบอกด้วยว่า **การเดินจงกรมจนกระทั่งจิตหยั่งลงสู่ความสงบนั้นจะเกิดสมาธิที่แข็งแกร่งกว่าสมาธิที่สำเร็จจากการนั่งหรือนอน หรือแม้แต่การเข้าป่ายิ่งนัก** ด้วยเหตุนี้จะสังเกตเห็นว่าในแถบจังหวัดสุรินทร์ บุรีรัมย์ จะมีนักปฏิบัติหลายท่านชอบไปนั่งทำสมาธิใกล้ๆ วงพิณพาทย์หรือใกล้ๆ ที่ที่มีเสียงอึกทึกครึกโครมต่างๆ ยิ่งดังเอะอะน่าเวียนหัวเท่าไหร่ยิ่งชอบ

อย่างไรก็ตาม แม้ว่าการทำสมาธินั้น ตามความเป็นจริงแล้วย่อมไม่เลือกสถานที่ปฏิบัติก็ตาม แต่สำหรับผู้ที่มีจิตเบา วอกแวกง่าย หรือผู้ที่ต้องการ “เครื่องทุ่นแรง” จำเป็นต้องอาศัยสภาพแวดล้อมที่อำนวยความสงบ พึงแสวงหาสถานที่วิเวก หรือออกธุดงคกัมมัฏฐานแสวงหาที่สงัดที่เปลี่ยว เช่น ถ้ำ เขา ป่าดง หรือป่าช้าที่น่าสะพรึงกลัวจะได้เป็นเครื่องสงบจิตไม่ให้ฟุ้งซ่าน และตกอยู่ภายใต้การควบคุมของสติได้โดยง่าย ก็จะทำให้การบำเพ็ญสมาธิภาวนาสำเร็จได้สะดวกยิ่งขึ้น

วิปัสสนูปกิเลส

ในการปฏิบัติพระกัมมัฏฐานนั้น ในบางครั้งก็มีอุปสรรคขัดข้องต่างๆ รวมทั้งเกิดการหลงผิดบ้างก็มี ซึ่ง **หลวงปู่ดูลย์ อตุโล** ก็ได้ให้ความช่วยเหลือแนะนำและช่วยแก้ไขแก่ลูกศิษย์ลูกหาได้ทันท่วงที ดังตัวอย่างที่ยกมานี้

มีอยู่ครั้งหนึ่ง เกิดปัญหาเกี่ยวกับ **วิปัสสนูปกิเลส** ซึ่งหลวงปู่เคยอธิบายเรื่องนี้ว่า **เมื่อได้ทำสมาธิจนสมาธิเกิดขึ้น และได้รับความสุขอันเกิดแต่ความสงบพอสมควรแล้ว จิตก็ค่อยๆ หยั่งลงสู่สมาธิส่วนลึก** นักปฏิบัติบางคนจะพบอุปสรรคสำคัญอย่างหนึ่งเรียกว่า วิปัสสนูปกิเลส ซึ่งมี ๑๐ อย่าง มี**โอภาส คือเห็นแสงสว่าง** และ **อธิโมกข์ คือความน้อมใจเชื่อ** เป็นต้น พลังแห่งโอภาสนั้น สามารถนำจิตไปสู่สภาวะต่างๆ ได้อย่างน่าพิศวง เช่น จิตอยากรู้อยากเห็นอะไร ก็ได้เห็นได้รู้ในสิ่งนั้น แม้แต่กระทั่งได้กราบได้สนทนากับพระพุทธเจ้าก็มี

เจ้าวิปัสสนูปกิเลสนี้ มีอิทธิและอำนาจจะทำให้เกิดความน้อมใจเชื่ออย่างรุนแรงโดยไม่รู้เท่าทันว่าเป็นการสำคัญผิด ซึ่งเป็นการสำคัญผิดอย่างสนิทสนมแนบเนียนและเกิดความภูมิใจในตัวเองอยู่เงียบๆ บางคนถึงกับสำคัญตนว่าเป็นพระพุทธเจ้าองค์หนึ่งด้วยซ้ำ บางรายสำคัญผิดอย่างมีจิตกำเริบยโสโอหัง ถึงขนาดที่เรียกกันว่าเป็นบ้าวิกลจริตก็มี

อย่างไรก็ตาม วิปัสสนูปกิเลสไม่ได้เป็นการวิกลจริต แม้บางครั้งจะมีอาการคล้ายคลึงคนบ้าก็ตาม แต่คงเป็นเพียงสติวิกล **อันเนื่องจากการมีจิตตั้งมั่นอยู่กับอารมณ์ภายนอก แล้วสติควบคุมไม่ทันไม่ได้สัดไม่ได้ส่วนกันเท่านั้น ถ้าสติตั้งไว้ได้สัดส่วนกัน จิตก็จะสงบเป็นสมาธิลึกลงไปอีกโดยยังคงมีสิ่งอันเป็นภายนอกเป็นอารมณ์อยู่นั่นเอง**

เช่นเดียวกับการฝึกสมาธิของพวกฤาษีชีไพร ที่ใช้วิธี **เพ่งกสิณ** เพื่อให้เกิดสมาธิ ในขณะแห่งสมาธิเช่นนี้ เราเรียกอารมณ์นั้นว่า **ปฏิภาคนิมิต** และเมื่อเพิกอารมณ์นั้นออกโดยการย้อนกลับไปสู่**ผู้เห็นนิมิต**นั้น นั่นคือย้อนสู่ต้นตอคือ จิต นั่นเอง จิตก็บรรลุถึงสมาธิขั้นอัปปนาสมาธิ อันเป็นสมาธิจิตขั้นสูงสุดได้ทันที

ในทางปฏิบัติที่มั่นคงและปลอดภัยนั้น หลวงปู่ดูลย์ท่านแนะนำว่า ***“การปฏิบัติแบบจิตเห็นจิต เป็นแนวทางปฏิบัติที่ลัดสั้น และบรรลุเป้าหมายได้ฉับพลัน ก้าวล่วงภยันตรายได้สิ้นเชิง ทันทีที่กำหนดจิตได้ถูกต้อง แม้เพียงเริ่มต้น ผู้ปฏิบัติก็จะเกิดความรู้ความเข้าใจได้ด้วยตัวเองเป็นลำดับๆ ไป โดยไม่จำเป็นต้องอาศัยครูบาอาจารย์อีก”***

ในประวัติของหลวงปู่ดูลย์ อตุโล พอจะเห็นตัวอย่างของวิปัสสนูปกิเลส ๒ ตัวอย่าง คือกรณีของท่านหลวงตาพวง และกรณีของท่านพระอาจารย์เสร็จ จะขอยกมาเล่าเพื่อประดับความรู้ต่อไป

เรื่องของหลวงตาพวง

ศิษย์ของหลวงปู่ ชื่อ **หลวงตาพวง** ได้มาบวชตอนวัยชรา นับเป็นผู้บุกเบิก**สำนักปฏิบัติธรรมบนเขาพนมรุ้ง** จังหวัดบุรีรัมย์

หลวงตาพวงได้ทุ่มเทชีวิตจิตใจให้แก่การประพฤติปฏิบัติ เพราะท่านสำนึกตนว่ามาบวชเมื่อแก่ มีเวลาแห่งชีวิตเหลือน้อย จึงเร่งความเพียรตลอดวันตลอดคืน พอเริ่มได้ผลเกิดความสงบ ก็เผชิญกับวิปัสสนูปกิเลสอย่างร้ายแรง เกิดความสำคัญผิดเชื่อมั่นอย่างสนิทว่าตนเองได้บรรลุอรหัตตผล เป็นพระอรหันต์องค์หนึ่ง เป็นผู้สำเร็จเปี่ยมไปด้วยบุญญาธิการ ได้เล็งญาณ (คิดเอง) ไปจนทั่วสากลโลก เห็นว่าไม่มีใครรู้หรือเข้าถึงธรรมเสมอด้วยตน บังเกิดจิตคิดเอ็นดูสรรพสัตว์ทั้งหลายใคร่จะไปโปรดให้พ้นจากทุกข์โทษความโง่เขลา เล็งเห็นพระสงฆ์ทั้งหมดตลอดจนครูบาอาจารย์ล้วนแต่ยังไม่รู้ จึงตั้งใจจะต้องไปโปรด**หลวงปู่ดูลย์** ผู้เป็นพระอาจารย์เสียก่อน

ดังนั้น หลวงตาพวงจึงได้เดินทางด้วยเท้าเปล่ามาจากเขาพนมรุ้ง เดินทางข้ามจังหวัดมาไม่ต่ำกว่า ๘๐ กิโลเมตร มาจนถึงวัดบูรพาราม หวังจะแสดงธรรมให้หลวงปู่ฟัง หลวงตาพวงมาถึงวัดบูรพารามประมาณ ๖ ทุ่มกว่า กุฏิทุกหลังปิดประตูหน้าต่างหมดแล้ว พระเณรจำวัดกันหมด หลวงปู่ก็เข้าห้องไปแล้ว ท่านก็มาร้องเรียกหลวงปู่ด้วยเสียงอันดัง ตอนนั้นท่านเจ้าคุณโพธินันทมุนียังเป็นสามเณรอยู่ ได้ยินเสียงเรียกดังลั่นว่า ***"หลวงพ่อ หลวงพ่อ หลวงพ่อดูลย์..."*** ก็จำได้ว่าเป็นเสียงของ

หลวงตาพวง จึงลุกไปเปิดประตูรับ สังเกตดูอากัปกิริยาก็ไม่เห็นมีอะไรผิดแปลก เพียงแต่รู้สึกแปลกใจว่า ตามธรรมดาท่านหลวงตาพวงมีความเคารพอ่อนน้อมต่อหลวงปู่ พูดเสียงเบา ไม่บังอาจระบุชื่อของท่าน แต่คืนนี้ค่อนข้างจะพูดเสียงดังและระบุชื่อด้วยว่า *“หลวงตาดูลย์ ออกมาเดี๋ยวนี้ พระอรหันต์มาแล้ว”*

ครั้นเมื่อหลวงปู่ออกมาแล้ว ตามธรรมดา หลวงตาพวงจะต้องกราบหลวงปู่แต่คราวนี้ไม่กราบ แถมยังต่อว่าเสียอีกว่า *“อ้าว ไม่เห็นกราบ ท่านผู้สำเร็จมาแล้ว ไม่เห็นกราบ”* เข้าใจว่าหลวงปู่ท่านคงทราบโดยตลอดในทันทีนั้นว่าอะไรเป็นอะไร ท่านจึงนั่งเฉย ไม่พูดอะไรแม้แต่คำเดียว ปล่อยให้หลวงตาพวงพูดไปเรื่อยๆ

หลวงตาพวงสำทับว่า *“รู้ไหมว่า เดี๋ยวนี้ผู้สำเร็จอุบัติขึ้นแล้ว ที่มานี่ก็มาด้วยเมตตา ต้องการจะมาโปรด ต้องการจะมาชี้แจงแสดงธรรมปฏิบัติให้เข้าใจ”* หลวงปู่ยังคงวางเฉย ปล่อยให้ท่านพูดไปเป็นชั่วโมงทีเดียว สำหรับพวกเราพระเณรที่ไม่รู้เรื่องไม่เข้าใจก็พากันตกอกตกใจกันใหญ่ด้วยไม่รู้ว่ามันเป็นอะไรกันแน่

ครั้นปล่อยให้หลวงตาพวงพูดนานพอสมควรแล้ว หลวงปู่ก็ซักถามเป็นเชิงคล้อยตามเอาใจว่า ***“ที่ว่าอย่างนั้นๆ เป็นอย่างไร และหมายความว่าอย่างไร”*** หลวงตาพวงก็ตอบตะกุกตะกัก ผิดๆ ถูกๆ แต่ก็อุตส่าห์ตอบ เมื่อหลวงปู่เห็นว่าอาการรุนแรงมากเช่นนั้นจึงสั่งว่า ***“เออ เณรพาหลวงตาไปพักผ่อนที่โบสถ์ ไปโน่น ที่พระอุโบสถ”***

ท่านเณร (เจ้าคุณโพธินันทมุนี) ก็พาหลวงตาไปที่โบสถ์ จัดที่จัดทางถวายหลวงตาวางสัมภาระแล้วก็กลับออกจากโบสถ์ ไปเรียกพระองค์นั้นองค์นี้ที่ท่านรู้จักให้ลุกขึ้นฟังเทศน์ฟังธรรม รบกวนพระเณรตลอดทั้งคืน

หลวงปู่พยายามแก้ไขหลวงตาพวงด้วยอุบายวิธีต่างๆ หลอกล่อให้หลวงตานั่งสมาธิ ให้นั่งสงบ แล้วย้อนจิตมาดูจิตที่ต้นตอมิให้จิตแล่นไปข้างหน้า จนกระทั่งสองวันก็แล้ว สามวันก็แล้ว ไม่สำเร็จ หลวงปู่จึงใช้อีกวิธีหนึ่งซึ่งคงเป็นวิธีของท่านเอง ด้วยการพูดแรงให้โกรธ หลายครั้งก็ไม่ได้ผล ผ่านมาอีกหลายวันก็ยังสงบลงไม่ได้ หลวงปู่เลยพูดให้โกรธด้วยการด่าว่า ***“เออ สัตว์นรก ไปเดี๋ยวนี้ ออกจากกุฏิเดี๋ยวนี้”*** ทำให้

หลวงตาพวงโกรธอย่างแรง ลุกพรวดพราดขึ้นไปหยิบเอาบาตร จีวร และกลดของท่านลงจากกุฏิ มุ่งหน้าไป**วัดโยธาประสิทธิ์** ซึ่งอยู่ห่างจากวัดบูรพารามไปทางใต้ประมาณ ๓–๔ กิโลเมตร ซึ่งขณะนั้นท่านเจ้าคุณ**พระราชสุทธาจารย์ (โชติ คุณสมฺปนฺโน)** ยังพำนักอยู่ที่นั่น

ที่เข้าใจว่าหลวงตาพวงโกรธนั้น เพราะเห็นท่านมือไม้สั่น หยิบของผิดๆ ถูกๆ คว้าเอาได้ (สำหรับจุดไฟ) ดุ้นหนึ่ง นึกว่าเป็นกลด และยังเปล่งวาจาออกมาอย่างน่าขำว่า *"เออ กูจะไปเดี๋ยวนี้ หลวงตาดูลย์ไม่ใช่แม่กู"* เสร็จแล้วก็คว้าเอาบาตร จีวร และหยิบเอาไต้ดุ้นยาวขึ้นแบกไว้บนบ่า คงนึกว่าเป็นคันกลดของท่าน แถมคว้าเอาไม้กวาดไปด้ามหนึ่งด้วย ไม่รู้เอาไปทำไม

ครั้นพอหลวงตาพวงไปถึงวัดป่า ทันทีที่ย่างเท้าเข้าสู่บริเวณวัดป่าที่นั่นเอง **อาการของจิตที่น้อมไปติดมั่นอยู่กับอารมณ์ภายนอกโดยปราศจากการควบคุมของสติที่ได้สัดส่วนกันก็แตกทำลายลง เพราะถูกกระแทกด้วยอานุภาพแห่งความโกรธอันเป็นอารมณ์ที่รุนแรงกว่า ยังสติสัมปชัญญะให้บังเกิดขึ้น ระลึกย้อนกลับได้ว่าตนเองได้ทำอะไรลงไปบ้าง ผิดถูกอย่างไร สำคัญตนผิดอย่างไร และได้พูดวาจาไม่สมควรอย่างไรออกมาบ้าง**

เมื่อหลวงตาพวงได้สติสำนึกแล้ว ก็ได้เข้าพบท่านเจ้าคุณ**พระราชสุทธาจารย์** และเล่าเรื่องต่างๆ ให้ท่านทราบ ท่านเจ้าคุณฯ ก็ได้ช่วยแนะนำและเตือนสติเพิ่มเติมอีก ทำให้หลวงตาพวงได้สติคืนมาอย่างสมบูรณ์ และบังเกิดความละอายใจเป็นอย่างยิ่ง หลังจากได้พักผ่อนเป็นเวลาพอสมควรแล้ว ก็ย้อนกลับมาขอขมาหลวงปู่ กราบเรียนว่าท่านจำคำพูดและการกระทำทุกอย่างได้หมด และรู้สึกละอายใจมากที่ตนทำอย่างนั้น

หลวงปู่ก็ได้แนะทางปฏิบัติให้และบอกว่า ***"สิ่งที่เกิดขึ้นเหล่านี้ ว่าถึงประโยชน์ก็มีประโยชน์อยู่เหมือนกัน มีส่วนดีอยู่เหมือนกัน คือจะได้เป็นบรรทัดฐาน เป็นเครื่องนำสติมิให้ตกอยู่ในสภาวะนี้อีก เป็นแนวทางตรงที่จะได้นำมาประกอบการปฏิบัติให้ดำเนินไปอย่างมั่นคงในแนวทางตรงต่อไป"***

ชี้แนะศิษย์ผู้หลงทาง

เมื่อหลวงตาพวงได้พักอยู่ปฏิบัติสมาธิภาวนากับหลวงปู่เป็นระยะเวลาพอสมควรแล้ว ก็เดินทางกลับไปบำเพ็ญเพียรและปฏิบัติศาสนกิจต่อไปที่เขาพนมรุ้ง จังหวัดบุรีรัมย์ หลวงตาพวงเจริญอยู่ในพระศาสนาสืบต่อมาจนวาระสุดท้ายและถึงแก่มรณภาพ เมื่อ พ.ศ. ๒๕๒๖ เมื่ออายุได้ ๘๘ ปี และจนบัดนี้สรีระของท่านก็ยังคงตั้งอยู่ที่ **วัดปราสาทเขาพนมรุ้ง** ยังมิได้รับการกระทำพิธีฌาปนกิจแต่ประการใด

หลวงปู่เล่าให้ฟังต่อมาภายหลังว่า มีหลายท่านที่ประสบเหตุทางธรรมปฏิบัติเช่นเดียวกันกับหลวงตาพวง สำหรับที่เป็นศิษย์ของหลวงปู่เองก็ยังมีอีกองค์หนึ่งที่สำคัญตนผิดอย่างถึงขนาด ก็คือ **ท่านพระอาจารย์เสร็จ** ซึ่งบัดนี้มรณภาพไปแล้ว

ท่านพระอาจารย์เสร็จ เป็นผู้เริ่มก่อตั้ง **วัดกระดึงทอง** จังหวัดบุรีรัมย์ ท่านเป็นพี่ชายของท่านเจ้าคุณ **พระราชปัญญาวิสารัท (เหลือง ฉนฺทาคโม)** เจ้าคณะจังหวัดบุรีรัมย์ ฝ่ายธรรมยุต ในปัจจุบัน ในกรณีของพระอาจารย์เสร็จนี้ หลวงปู่เล่าว่า กำลังเตรียมตัวเดินทางเพื่อจะไปแสดงพระธรรมเทศนาโปรด **สมเด็จพระสังฆราชเจ้ากรมหลวงวชิรญาณวงศ์ (ม.ร.ว. ชื่น นพวงศ์) แห่งวัดบวรนิเวศวิหาร**

หลวงปู่ว่า พระอาจารย์เสร็จสำคัญตนผิด จนมีความทะเยอทะยานมากถึงขนาดนั้น ด้วยเข้าใจว่าคนอื่นๆ ไม่รู้ธรรมะธรรมโมอะไรเลย หลวงปู่ก็ได้ช่วยแก้ไขและชี้แนวทางให้อย่างทันต่อเหตุการณ์ สำหรับพระอาจารย์เสร็จนี้ หลวงปู่ว่าแก้ไขได้ง่ายกว่าหลวงตาพวง เพราะไม่ถึงขั้นต้องยั่วให้โกรธเสียก่อน

ใน ๒ กรณี ที่ยกมาเป็นตัวอย่างแสดงให้เห็นว่า หลวงปู่เป็นหลักที่สำคัญเพียงไรสำหรับนักปฏิบัติแถวจังหวัดสุรินทร์และบุรีรัมย์ เมื่อศิษยานุศิษย์หรือผู้ใดมีข้อสงสัยหรือไม่เข้าใจ หรือประสบกับอุปสรรคสำคัญในทางปฏิบัติ และช่วยตนเองไม่ได้ ไม่ว่าในลำดับของการปฏิบัติขั้นใด **หลวงปู่ก็สามารถชี้แนะได้ตลอดสาย ทำให้ผู้เป็นศิษย์เข้าถึงผลการปฏิบัติได้แม้ในลำดับที่สูงยิ่งๆ ขึ้นไป**

โปรดนักเลงให้กลับใจ

ขอย้อนถึงเรื่องราวที่หลวงปู่เดินทางกลับจากอุบลฯ มาสุรินทร์ เพื่อโปรดญาติโยมในครั้งแรก ท่านมาในรูปแบบของพระธุดงคกัมมัฏฐาน และพำนักโปรดญาติโยมอยู่ที่เสนาสนะป่าบ้านหนองเสม็ด ตำบลเฉนียง อำเภอเมืองสุรินทร์ ในช่วงนั้นได้มีชายหัวนักเลงอันธพาลผู้หนึ่ง มีความโหดร้ายระดับเสือ เป็นที่เกรงกลัวแก่ประชาชนในละแวกนั้น กลุ่มของชายผู้นี้ท่องเที่ยวหากินแถบชายแดนไทยและกัมพูชา

เมื่อได้ยินข่าวลือเกี่ยวกับพระธุดงค์มาพำนักที่บ้านเสม็ด เขามั่นใจว่าพระจะต้องเป็นผู้ที่มีวิชาด้านคาถาอาคมอันล้ำเลิศอย่างแน่นอน จึงมีความประสงค์จะได้วัตถุมงคลเครื่องรางของขลังประเภทอยู่ยงคงกระพัน ยิงไม่ออก ฟันไม่เข้า ดังนั้น จึงพาลูกสมุนตัวกลั่น ๔ คน มีอาวุธครบครัน แอบเข้าไปหาหลวงปู่อย่างเงียบๆ ขณะนั้นเป็นเวลาประมาณ ๒ ทุ่ม แถวหมู่บ้านป่าถือว่าดึกพอสมควรแล้ว ชาวบ้านที่มาฟังธรรมและบำเพ็ญสมาธิภาวนาพากันกลับหมดแล้ว

กลุ่มนักเลงแสดงตนให้ประจักษ์ กล่าวอ้อนวอนหลวงปู่ว่า *"พวกตนรักการดำเนินชีวิตท่ามกลางคมหอกคมดาบ และได้ก่อศัตรูไม่น้อย ที่มาครั้งนี้ก็เพราะมีความเลื่อมใสศรัทธา มีเจตนาจะมาขอวิชาคาถาอาคมไว้ป้องกันตัวให้พ้นจากอันตราย ขอพระครูท่านได้โปรดมีจิตเมตตา เห็นแก่ความลำบากยากเข็ญของพวกกระผมที่ต้องฟันฝ่าอุปสรรคหลบศัตรูมุ่งร้ายหมายขวัญ ได้โปรดถ่ายทอดวิชาอาคมให้พวกกระผมเถิด"*

หลวงปู่กล่าวกับชายกลุ่มนั้นว่า *“ข้อนี้ไม่ยาก แต่ว่าผู้ที่จะรับวิชาอาคมของเราได้นั้น จะต้องมีการปรับพื้นฐานจิตใจให้เข้มแข็งเสียก่อน มิฉะนั้นจะรองรับอาถรรพ์ไว้ไม่อยู่ วิชาก็จะย้อนเข้าตัว เกิดวิบัติภัยร้ายแรงได้”* ว่าดังนั้นแล้ว หลวงปู่ก็แสดงพื้นฐานของวิชาคาถาอาคมของท่านว่า ***“คาถาทุกคาถาหรือวิชาอาคมที่ประสงค์จะเรียนนั้นจะต้องอาศัยพื้นฐาน คือพลังจิต จิตจะมีพลังได้ก็ต้องมีสมาธิ สมาธินั้นจะเกิดขึ้นได้แต่จากการนั่งภาวนาทำใจให้สงบ วิชาที่จะร่ำเรียนไปจึงจะบังเกิดผลศักดิ์สิทธิ์ ไม่มีพิบัติภัยตามมา”***

ฝ่ายนักเลงเหล่านั้น เมื่อเห็นอากัปกิริยาอันสงบเย็นมั่นคง มิได้รู้สึกสะทกสะท้านต่อพวกเขา ประกอบกับปฏิปทาอันงดงามของท่าน ก็เกิดความเย็นกาย เย็นใจ เลื่อมใสนับถือ อีกอย่างก็มีความอยากได้วิชาอาคมดังกล่าว จึงยินดีปฏิบัติตาม

หลวงปู่ได้แนะนำให้นั่งสมาธิภาวนา แล้วบริกรรมภาวนาในใจว่า พุทโธ พุทโธ ชั่วเวลาประมาณ ๑๐-๒๐ นาที เท่านั้น จอมนักเลงก็รู้สึกสงบเย็น ยังปีติให้บังเกิดซาบซ่านขึ้นอย่างแรง เป็นปีติชนิดโลดโผน **เกิดอาการสะดุ้งสุดตัว ขนลุกขนชันและร้องไห้** เห็นปรากฏชัดในสิ่งที่ตนเคยกระทำมา เห็นวัวควายกำลังถูกฆ่า เห็นคนที่มีอาการทุรนทุรายเนื่องจากถูกทำร้าย เห็นความชั่วช้าเลวทรามต่างๆ ของตน ทำให้รู้สึกสังเวชสลดใจอย่างยิ่ง

หลวงปู่ก็ปลอบโยนให้การแนะนำว่า ***“ให้ตั้งสมาธิภาวนาต่อไปอีก ทำต่อไป ในไม่ช้าก็จะพ้นจากภาวะนั้นอย่างแน่นอน”*** นักเลงเหล่านั้นพากันนั่งสมาธิภาวนาอยู่กับหลวงปู่ไปจนตลอดคืน ครั้นรุ่งเช้า อานุภาพแห่งศีลและสมาธิที่ได้รับการอบรมฝึกฝนมาตลอดทั้งคืน ก็ยังปัญญาให้เกิดแก่นักเลงเหล่านั้น

จิตใจของพวกเขารู้สึกอิ่มเอิบด้วยธรรม เปี่ยมไปด้วยศรัทธา บังเกิดความเลื่อมใส จึงเปลี่ยนใจไปจากการอยากได้วิชาอาคมขลัง ตลอดจนกลับใจเลิกพฤติกรรมอันทำความเดือดร้อนทั้งแก่ตนเองและแก่ผู้อื่นจนหมดสิ้น ปฏิญาณตนเป็นคำตายกับหลวงปู่ว่า ***“จะไม่ทำกรรมชั่วทุจริตอีกแล้ว”***

เมื่อพิจารณาเหตุการณ์ในครั้งนี้ จะเห็นว่าในขณะที่พวกเขาทั้ง ๕ อยู่ต่อหน้าหลวงปู่ พวกเขามิได้กระทำกรรมชั่วอันใดลงไป ส่วนกรรมชั่วที่เขาเคยกระทำมาแล้วก็หยุดไว้ชั่วขณะ แฝงซ่อนเร้นหลบอยู่ในขันธสันดานของเขา ในตอนนั้นพวกเขามีเพียงความรู้สึกโลภด้วยการอยากได้คาถาอาคมจากหลวงปู่ แต่ความโลภช่วงนั้นได้สร้างความศรัทธาให้เกิด ทำให้ตั้งใจปฏิบัติตามคำสอน **ในขณะจิตที่ตั้งใจ ความชั่วทั้งหลายก็หยุดพักไว้ ศีลก็มีความสมบูรณ์พอที่จะเป็นบาทฐานของสมาธิภาวนาได้ เมื่อรักษาได้อย่างนั้นไม่ขาดสาย จิตย่อมตั้งมั่นอยู่ด้วยดี เรียกว่า มีสมาธิ จิตที่ไม่กำเริบแปรปรวน เรียกว่า จิตมีศีล และอาการตั้งมั่นอยู่ด้วยดี เรียกว่า มีสมาธิ ย่อมมีความคล่องแคล่วแก่การงาน ควรแก่การพิจารณาปัญหาต่างๆ ได้เป็นอย่างดี เรียกว่า สติปัญญา**

ความรู้สึกและอารมณ์ดังกล่าว ตรงตามคำสอนของท่าน**พระอาจารย์ใหญ่มั่น ภูริทตฺโต** ที่ว่า ***“ศีลอันใด สมาธิอันนั้น สมาธิอันใด ปัญญาอันนั้น”***

พูดถึงการเผชิญสัตว์ร้าย

ผู้เขียน (พระโพธินันทมุนี) เคยได้ยินได้ฟังประวัติของท่านพระอาจารย์ต่างๆ ที่ล่วงลับดับขันธ์ไปแล้ว มีความรู้สึกอย่างหนึ่งว่า ประวัติของท่านที่นำมาเล่ามาเขียนถึงในระยะหลังๆ ยิ่งนานมาก็ยิ่งวิจิตรพิสดารขึ้นทุกที ยิ่งมีสีสันฉูดฉาดขึ้นทุกที ทั้งๆ ที่ประวัติที่ปรากฏในยุคแรกๆ นั้น เต็มไปด้วยความสะอาดหมดจด อิ่มด้วยรสพระธรรม งดงามไปด้วยปฏิปทาของพระมหาเถระเจ้าที่น่ายึดถือเป็นแบบแผนสำหรับอนุชนรุ่นหลังได้ประพฤติปฏิบัติตามได้โดยง่าย

แต่มาในระยะหลัง เรื่องราวของพระมหาเถระเหล่านั้นกลับกลายเป็นเรื่องที่เข้าใจยาก มองเห็นยาก พิสดาร และเหลือวิสัย ครั้นเมื่อได้พิจารณาถึงพุทธประวัติอันเป็นเรื่องราวของพระบรมศาสดาเองเล่า ก็เกิดความเข้าอกเข้าใจ จะเห็นว่าพุทธประวัติที่ปรากฏในพระไตรปิฎกชั้นบาลีนั้น มีแต่เรื่องเรียบง่าย มีแต่เรื่องประสูติ ตรัสรู้ แสดงพระธรรมโดยพุทธสาวกต่างๆ การแยกย้ายกันไปประกาศพระศาสนา จนกระทั่งถึงพุทธปรินิพพาน

แต่พุทธประวัติที่ปรากฏในชั้นพระอรรถกถาจารย์ พระฎีกาจารย์ ในตอนหลังเริ่มมีสีสันวรรณะฉูดฉาดบาดนัยน์ตามากขึ้นทุกที จนกระทั่ง**สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส** จำเป็นต้องกลั่นกรองออกมาเพื่อประโยชน์แก่การศึกษาของกุลบุตรกุลธิดาในภายหลัง เมื่อผู้เขียนพิจารณาได้ดังนี้แล้ว ก็เกิดความเบาอกโล่งใจ

เพราะพ้นกังขาเสียได้ จึงมาคิดว่าในฐานะที่เป็นผู้เรียบเรียงประวัติของหลวงปู่ดูลย์ จากการได้อยู่รับใช้ใกล้ชิดท่านมาถึง ๓๕ ปี มีเรื่องราวอันใดที่เคยได้ยินได้ฟัง ก็จะนำมาบรรยายไว้อย่างเต็มที่โดยไม่ต้องเกรงใจตัวเอง เผื่อว่าประวัติพิสดารของท่านเกิดงอกงามขึ้น ก็จะได้ชี้แจงถูกว่าเรื่องทั้งหมดมีอยู่เท่านั้นตามที่ข้าพเจ้าได้รู้ได้เห็น

ธรรมดาการเดินธุดงค์ตามป่าเขาลำเนาไพร เป็นที่แน่นอนว่าจะต้องมีการเผชิญหน้ากับสัตว์ป่านานาชนิด ดังนั้น การที่หลวงปู่ดูลย์เคยประจันหน้ากับสัตว์ป่าที่ดุร้าย จึงไม่ใช่เรื่องประหลาดสุดวิสัย แต่เหตุการณ์ที่เกิดขึ้นกับหลวงปู่ดูออกจะเป็นเรื่องธรรมดาสามัญ ไม่โลดโผนตื่นเต้นหรือน่าประทับใจอะไรมาก แต่ในเมื่อเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในชีวิตของท่านและท่านเป็นผู้เล่าเอง หรือผู้ที่อยู่ในเหตุการณ์เป็นคนเล่า หลวงปู่ก็รับรองว่าเป็นความจริง ก็สมควรที่จะต้องบันทึกไว้เพื่อประโยชน์แก่ผู้สนใจศึกษาต่อไป

เมื่อมีใครๆ มาถามหลวงปู่ว่า *"ตอนที่หลวงปู่เดินธุดงคกัมมัฏฐาน หรือตอนอยู่ในป่าลึกๆ เคยพบเสือ หมี งูพิษ หรือสัตว์อะไรอื่นๆ บ้างไหม"*

หลวงปู่จะตอบว่า *"เคย"*

ถามต่อไปอีกว่า *"แล้วหลวงปู่ทำยังไง มันไม่ทำอันตรายหรือ"*

ท่านตอบว่า *"ตามธรรมดา พวกสัตว์เดรัจฉานนั้นย่อมมีความกลัวมนุษย์ มันจะตกใจแล้วรีบหลบหนีไปเมื่อได้พบเห็นมนุษย์"*

ถามอีกว่า *"แล้วช้างล่ะ หลวงปู่เคยเห็นช้างไหม"*

ตอบว่า *"เคยเห็น"*

ถามอีกว่า *"แล้วหลวงปู่ทำยังไง"*

ตอบว่า *"เมื่อเห็นทีท่าว่ามันจะมาทำอันตรายเรา ก็พยายามหลีกหนี ถ้าจำเป็นก็ขึ้นต้นไม้ใหญ่ๆ สัตว์เหล่านั้นก็จะผ่านพ้นไปตามทางของมัน แต่ถ้าเราไม่เห็นมันและช้างนั้นกำลังตกมัน หรือสัตว์อื่นที่เป็นบ้า มันก็จะเอาความบ้ามาทำอันตรายเราได้*

ถ้าสัตว์นั้นเป็นปรกติธรรมดาแล้ว มันก็ย่อมกลัวเราเช่นกัน ย่อมจะไปตามเรื่องของมัน จะไม่มีการเบียดเบียนกันเลย”

เกี่ยวกับเรื่องทำนองนี้ หลวงปู่มักจะพูดแบบนี้ทุกครั้ง ไม่เคยเลยที่หลวงปู่จะพูดเป็นทำนองว่า เสือมันกำลังย่องเข้ามาหาอาตมา อาตมาก็กำหนดจิตแผ่เมตตาให้มัน พร้อมกับพิจารณาว่า “มีหวังตายแน่” แล้วสัตว์นั้นๆ ก็ไม่สามารถทำอันตรายอาตมาได้เลย อย่างนั้นอย่างนี้...

คำพูดในทำนองแสดงฤทธิ์อำนาจหรือเป็นเรื่องอัศจรรย์นั้น ไม่เคยได้ยินท่านพูดเลยแม้แต่ครั้งเดียว

เรื่องเสือกลัวหมา

หลวงตาซอม เคยเล่าเหตุการณ์เมื่อครั้งติดตามหลวงปู่ออกธุดงค์ไปแถบประเทศกัมพูชา ให้ฟังอยู่เรื่องหนึ่ง หลวงตาซอมท่านนี้พำนักอยู่ประจำที่วัดสำโรงทาบ อำเภอสำโรงทาบ จังหวัดสุรินทร์

หลังจากที่หลวงปู่ได้เดินธุดงค์ไปทางเขาพระวิหาร และไปทางกัมพูชา เมื่อครั้งมีสามเณรโชติ (พระเทพสุทธาจารย์) และสามเณรทอนติดตามไป แล้วหลวงปู่ถูกควายป่าไล่ขวิดแต่ไม่ได้รับอันตรายในครั้งนั้นแล้ว หลวงปู่กลับมาพำนักที่ **เสนาสนะป่าบ้านหนองเสม็ด** ตามเดิม พอออกพรรษาอีกครั้งหนึ่ง หลวงปู่ก็ออกท่องธุดงค์ไปทางกัมพูชาอีกครั้ง ครั้งนี้มี **เด็กชายซอม** เป็นผู้ติดตาม เด็กชายซอมมีกิตติศัพท์ว่ามีความดื้อดึงผิดปกติกว่าเด็กทั่วไป

ขณะที่หลวงปู่และเด็กชายซอมเดินทางผ่านป่าโปร่งแห่งหนึ่ง ก็ต้องชะงักฝีเท้าลง เพราะปรากฏภาพที่น่าตื่นตระหนกสะท้านขวัญขึ้นที่ต้นไม้ใหญ่เบื้องหน้า บนต้นไม้นั้นมีเสือตัวหนึ่งหมอบนิ่งอยู่บนกิ่งไม้ ต่ำลงมาที่คาคบไม้ไม่ห่างจากกันมากนัก มีสุนัขป่าตัวหนึ่งอยู่สงบนิ่ง นัยน์ตาจ้องเขม็งไปที่เสือ สัตว์ทั้งสองตัวต่างจ้องคุมเชิงกันอยู่

ทั้งอาจารย์และศิษย์หลบอยู่ใกล้ๆ นั้นชนิดไม่ไหวติง สักครู่หนึ่งหลวงปู่ก็ปลอบโยนเด็กชายซอมให้คลายจากความตื่นตกใจกลัว เพราะเมื่อหลวงปู่สังเกตพิจารณาดูโดยละเอียดถี่ถ้วนแล้วก็นึกสงสัยว่า เหตุใดสัตว์ร้ายสองตัวนี้จึงมาจ้องคุมเชิงกันอยู่ด้วยอาการนิ่งเงียบไม่ไหวติงเลย แทนที่เจ้าสุนัขป่าจะวิ่งหนี เจ้าเสือจะไล่

ตะครุบมาเป็นภักษาหารก็เปล่า เมื่อสังเกตดูดีแล้ว ท่านจึงพาเด็กชายซอมค่อยๆ แอบไปดูใกล้ๆ ท่านชี้ให้เด็กชายดูว่าเจ้าเสือที่หมอบนิ่งบนกิ่งไม้นั้น แสดงท่าทางตระหนกตกใจอย่างมาก ขนชูชัน และหางของมันหลุบซุกอยู่ที่ก้น แสดงอาการกลัวชนิดขวัญหนีดีฝ่อให้เห็นราวกับว่าคงไม่คิดจะสู้กับหมาป่าตัวนั้นอีกแล้ว ส่วนเจ้าหมาป่าที่อยู่คาคบข้างล่างนั้น มีอาการสงบนิ่ง อยู่ในท่ากระโจน ตาจ้องเป๋งอยู่ที่เสือตัวนั้นอย่างไม่กะพริบ ส่วนคอของมันขัดอยู่กับง่ามกิ่งไม้ที่อยู่สูงถัดขึ้นไป เมื่อพิจารณาอย่างถ้วนถี่เห็นว่ามันน่าจะตายสนิท

หลวงปู่พิจารณาพื้นดินและบริเวณรอบๆ ท่านก็สันนิษฐานได้ว่า เมื่อคืนนี้ขณะที่เจ้าเสือท่องเที่ยวหาอาหารอยู่ตามลำพัง ก็ประจันหน้าเข้ากับฝูงสุนัขป่าทันที ฝูงสุนัขป่าที่ดุร้ายก็วิ่งไล่ล้อมขย้ำกัดอย่างชุลมุนวุ่นวาย เจ้าเสือก็คงสู้สุดฤทธิ์ แต่ด้วยสุนัขป่ามีหลายตัว เสือจึงสู้ไม่ได้ ต้องหนีเอาตัวรอดชนิดขวัญหนีดีฝ่อ เสือคงจะสู้พลางหนีพลางพอมาถึงต้นไม้นี้พอดี เสือก็กระโจนขึ้นไปหอบลิ้นห้อยอยู่บนนั้น ส่วนฝูงสุนัขป่าคงห้อมล้อมกันอยู่ใต้ต้นไม้ชนิดไม่ยอมลดละ ต่างเห่ากรรโชกใส่ ทำให้เสือตระหนกตกใจมากยิ่งขึ้น ต่างตัวก็พยายามกระโจนขึ้นงับ

เจ้าตัวที่ตายอยู่บนคาคบไม้นั้นอาจจะเป็นจ่าฝูงก็ได้ ดูท่ากระโจนได้สูงกว่าเพื่อนแต่เคราะห์ร้ายที่มันกระโจนพรวดเข้าไปในง่ามกิ่งไม้พอดี ในจังหวะที่มันร่วงลงมาส่วนศีรษะจึงถูกง่ามกิ่งขัดเอาไว้ กระชากกระดูกก้านคอให้หลุดจากกันถึงกับตายทันทีโดยที่ตาทั้งคู่ที่ฉายแววดุร้ายกระหายเลือด ยังจ้องเป๋งอยู่ที่เสือตัวนั้นอย่างชนิดมุ่งร้ายหมายขวัญ ทำให้เสือที่เข็ดเขี้ยวมาตั้งแต่เมื่อคืนไม่กล้าขยับเขยื้อนหลบหนีไปจากต้นไม้นั้น เพราะเกิดอาการขวัญกระเจิง

เด็กชายซอมฟังคำสันนิษฐานจากหลวงปู่ก็เข้าใจตามนั้นและหัวเราะออกมาเมื่อเห็นท่าทางน่าขบขันของเสือ หลวงปู่ให้เด็กชายซอมหากิ่งไม้มาแหย่ดันให้หมาป่าหลุดจากง่ามกิ่งไม้ตกลงมายังพื้น แล้วช่วยกันตะเพิดไล่เจ้าเสือให้หลบหนีไป เมื่อเสือเห็นเจ้าหมาป่าหล่นไปกองอยู่ที่พื้น ไม่มาจ้องขมึงทึงจะกินเลือดกินเนื้ออยู่อีก มันก็รีบกระโจนพรวดหลบลงไปอีกด้านหนึ่ง แล้วเผ่นหนีไปอย่างรวดเร็ว

จิตเสมอกัน

หลวงปู่ยังได้ให้การอบรมสั่งสอนเด็กชายซอมต่อไปว่า

“สัตว์ทั้งหลายทั้งปวง เมื่อมีสภาวะแห่งจิตเสมอกัน ย่อมไม่กระทำอันตรายแก่กันและกัน และอาจสื่อสารสนทนากันได้ สามารถเข้าอกเข้าใจกันได้” ยกตัวอย่างเช่น สัตว์ที่ตกอยู่ในสภาวะแห่งความกลัวต่อสิ่งเดียวกัน ก็สามารถวิ่งหนีภัยไปด้วยกัน หรือไปชุมนุมอยู่ในที่แห่งเดียวกัน เช่น เมื่อเผชิญกับน้ำป่า หรือ ไฟป่า เป็นต้น

บางครั้งเราจะเห็นเสือเดินผ่านฝูงสัตว์ต่างๆ ไปอย่างปกติธรรมดา และสัตว์เหล่านั้นเมื่อเหลือบเห็นเสือก็มิได้แตกตื่นหนี เพราะมันรู้ว่าเสือได้อาหารอิ่มท้องสบายใจแล้ว สัตว์เดรัจฉานเหล่านี้จะมีจิตกำเริบเป็นอันตรายต่อกันและกันก็ต่อเมื่อมีความหิวโหยและปรารถนาความอยู่รอดแก่ตน แย่งชิงถิ่นที่อยู่ และเกิดคลุ้มคลั่งในสมัยฤดูกาลสืบพันธุ์เท่านั้น

มนุษย์ต่างหากที่มีความดุร้ายเป็นอันตรายต่อกันและกันได้มากกว่า **การอยู่ในป่าจึงนับว่าสามารถหลบหลีกอันตรายซึ่งเป็นไปอย่างเปิดเผยได้ง่ายกว่าการอยู่ในบ้านในเมือง เพราะในสังคมมนุษย์นั้น นอกจากจะมีการมุ่งร้ายหมายขวัญกันอย่างเปิดเผยแล้ว การประทุษร้ายกันอย่างลับๆ ก็ยังเป็นไปอยู่ตลอดเวลาด้วยวิธีการสารพัดวิธี**

อนึ่ง หลวงปู่เคยสั่งสอนพระเณรว่า เมื่ออยู่ในป่าและประจันหน้ากับงูจงอาง งูตกใจแล่นไล่จะทำอันตรายแก่เรา อย่าได้วิ่งหนีตรงๆ ในทิศทางใดทิศทางหนึ่ง ให้วิ่งหลบหักซ้ายบ้างขวาบ้าง งูจะเข้าถึงตัวได้ช้า หรือไม่ก็จะเลิกความมุ่งร้ายไปในที่สุด

เมื่อมันยังไล่ตามอยู่ ให้แก้ไขโดยเอาสิ่งของอย่างใดอย่างหนึ่ง เช่น ผ้าขาวม้า หรืออะไรก็ตาม โยนทิ้งไว้ข้างหลัง มันจะพุ่งเข้าฉกพัวพันอยู่กับของสิ่งนั้น เลิกล้มการไล่ติดตามเราอย่างสิ้นเชิง ก็จะทำให้รอดพ้นอันตรายไปได้

แบบฉบับการเดินธุดงค์

ตามธรรมเนียมถือปฏิบัติในการเดินธุดงคกัมมัฏฐานนั้น เมื่อเดินไปเรื่อยๆ จนถึงหมู่บ้านหนึ่งในระยะเวลาบ่ายมากแล้ว ถ้าขืนเดินทางต่อไปจะต้องค่ำมืดกลางทางแน่ พระธุดงค์ก็จะกำหนดเอาหมู่บ้านที่มาถึงในเวลาบ่ายมากนั้นเป็นที่เที่ยวภิกขาจาร ขอรับอาหารในเช้าวันรุ่งขึ้น

ครั้นได้ระยะห่างจากหมู่บ้านประมาณ ๕๐๐ ช่วงคันธนู หรือประมาณ ๑ กิโลเมตร ตามที่พระวินัยกำหนดแล้ว ก็จะแสวงหาร่มไม้หรือสถานที่สมควรปักกลด กำหนดเป็นที่พำนักภาวนาในคืนนั้น พอรุ่งเช้าก็จะย้อนเข้าในหมู่บ้านเพื่อบิณฑบาต ชาวบ้านที่รู้ข่าวตั้งแต่เมื่อวาน ก็นำอาหารมาใส่บาตรตามกำลังศรัทธาและกำลังความสามารถ

ครั้นกลับถึงที่พักปักกลด ก็ทำการพิจารณาฉันภัตตาหาร เสร็จแล้วจึงเดินทางต่อไป ยกเว้นแต่จะกำหนดสถานที่นั้นพักภาวนามากกว่า ๑ คืน ก็จะอยู่บำเพ็ญภาวนา ณ สถานที่แห่งนั้นต่อไป ชาวบ้านที่สนใจก็อาจจะติดตามมาฟังพระธรรมเทศนาแนวทางปฏิบัติในตอนค่ำบ้าง ในตอนเช้าหลังการบิณฑบาตบ้าง

เมื่อเป็นเช่นนี้ พระธุดงค์ก็จะถามชาวบ้านถึงเส้นทางที่จะเดินทางต่อไป เพื่อจะได้สามารถกำหนดเส้นทางและกำหนดหมู่บ้านอันเป็นที่สมควรแก่การเที่ยวภิกขาจารในวันต่อๆ ไปได้ เป็นการเดินธุดงค์ไปตามเส้นทางธรรมดาของพระธุดงค์แท้ พระธุดงค์จริงตามแบบอย่างที่ **พระอาจารย์ใหญ่มั่น ภูริทตฺโต** และบรรดาสานุศิษย์ได้ถือปฏิบัติกันมา

สำหรับการปักกลดนั้น ในทางปฏิบัติก็ต้องเอามุ้งกลดแขวนไว้กับเส้นเชือกที่ผูกตรึงกับต้นไม้ ไม่ใช่ปักไว้กับพื้นดิน เพราะการขุดดินหรือทำให้ดินเสียปรกติสภาพของมันไปเป็น **อาบัติโทษ** อย่างหนึ่ง ข้อปฏิบัติที่ถือเป็นธรรมเนียมประการต่อไปคือ จะไปเที่ยวปักกลดในหมู่บ้าน ในสถานที่ราชการ ใกล้เส้นทางคมนาคม เช่น ริมถนน ริมทางรถไฟ หรือที่มีคนพลุกพล่านผ่านไปมา อย่างนั้นไม่สมควร สถานที่พำนักปักกลดควรเป็นที่สงบวิเวกเหมาะแก่การบำเพ็ญเพียร เช่น ในป่า ภูเขา ถ้ำ โคนไม้ เรือนร้าง หรือป่าช้า เป็นต้น

ถ้ามีพระเณรหรือฆราวาสที่ร่วมเดินทางด้วย แต่ละคนก็แยกกันไปปักกลดห่างกันพอสมควร เพื่อไม่ให้การปฏิบัติภาวนามีการรบกวนกัน ไม่ใช่ปักกลดอยู่เป็นกลุ่มใกล้ชิดติดกัน อย่างไรก็ดี การเดินธุดงค์ตามแบบดังกล่าว ถือเป็นธรรมเนียมหรือแบบฉบับที่ครูบาอาจารย์สายกัมมัฏฐานอบรมสั่งสอน และพากันปฏิบัติสืบต่อกันมา

ในยุคหลังๆ ในสมัยปัจจุบัน จะเห็นการเดินธุดงค์ไปเป็นคณะใหญ่ๆ มีการโฆษณาประชาสัมพันธ์ให้ญาติโยมทราบและเชิญชวนมาร่วมทำบุญ ตลอดถึงการนั่งรถไฟ รถทัวร์ไปธุดงค์ก็มี ที่ทันสมัยกว่านั้นก็จัดธุดงค์เป็นคณะขึ้นเครื่องบินไปธุดงค์ที่ต่างประเทศ เช่น ฮ่องกง โตเกียว ปารีส ออสเตรเลีย หรือดิสนีย์แลนด์ เป็นต้น จัดเป็นการประยุกต์หรือวิวัฒนาการของการธุดงค์ไปตามยุคสมัยหรืออย่างไรก็ไม่ทราบ

หลงป่า – อดอาหาร

ในช่วงที่หลวงปู่ดูลย์ยังไม่ได้พำนักประจำที่วัดบูรพารามนั้น ในระหว่างที่อยู่สุรินทร์ ท่านนิยมพาลูกศิษย์ลูกหาเดินธุดงค์ท่องเที่ยวไปในป่าดงดิบแถบชายแดนไทยกัมพูชา ในบริเวณเขตต่อเนื่องกับจังหวัดสุรินทร์และศรีสะเกษ ถือเป็นที่เหมาะแก่การหลีกเร้นจากหมู่คณะตามแบบอย่างของพระธุดงค์ ในป่าแถบนี้มีผู้อาศัยอยู่น้อย จึงลำบากต่อการแสวงหาอาหารบิณฑบาต กว่าจะไปพบหย่อมบ้านแต่ละแห่ง แห่งละหลังสองหลัง ต้องใช้เวลาเดินทางเป็นวันสองวันหรือมากกว่านั้น

การอดอาหารของหลวงปู่และลูกศิษย์จึงเป็นเรื่องธรรมดาที่หลีกเลี่ยงไม่ได้ บางครั้งต้องอดติดต่อกันหลายวันก็มี แต่**ไม่เคยได้ยินหลวงปู่พูด** หรือเล่าว่าได้อาศัยพวก**อทิสสมานกาย** หรือพวกที่รูปกายไม่ปรากฏ เช่น เทพเทวดา หรือภูต ผี ปีศาจต่างๆ เอาอาหารมาถวาย อะไรทำนองนี้ ท่านบอกแต่เพียงว่า ***“ก็อดทนไป ในระยะสองสามวัน ร่างกายยังไม่เดือดร้อน”*** หรือไม่ก็พูดว่า ***“ดื่มแต่น้ำสามารถอยู่ได้ เดินทางต่อไปได้”*** อย่างนี้เท่านั้น

ท่านหลวงตาซอมเล่าว่า ครั้งหนึ่งไปกับหลวงปู่ เกิดหลงทางในป่า อดอาหารเสียแทบแย่ ตอนกลางคืนก็ต้องนอนค้างอ้างแรมกันกลางป่า ทั้งหิวทั้งกลัว ส่วนหลวงปู่นั้นนอกจากท่าทางที่ดูอิดโรยเล็กน้อยแล้ว ท่านก็ยังเป็นปรกติเฉยอยู่ พอรุ่งเช้าในขณะที่เด็กชายซอมรู้สึกหมดอาลัยตายอยากแล้ว คิดว่าในวันนั้นจะต้องอดข้าวต่อไปอีก

เป็นแน่ เพราะไม่มีแววจะมีผู้คนหรือหมู่บ้านแถวนั้นเลย ผลหมากรากไม้ที่เด็กชายอย่างท่านจะกินกันตายก็ไม่มี

ทันใดนั้น ดูหลวงปู่มีท่าทางกระปรี้กระเปร่า บอกว่า *“ไม่ต้องกลัวอดแล้ว ได้ข้าวกินแน่วันนี้”* เด็กชายซอมไม่เชื่อหูตัวเองว่าหลวงปู่จะพูดอย่างนั้นจริง จนหลวงปู่ต้องย้ำอีกที จึงค่อยรู้สึกว่ามีความหวังขึ้น ค่อยมีกำลังเดินตามหลวงปู่ต่อไป หลวงปู่เดินนำลิ่วบุกป่าดงออกไปอีกด้านหนึ่งอย่างไม่รั้งรอ เด็กชายซอมเร่งฝีเท้าติดตามหลวงปู่อย่างไม่ลดละ แต่รู้สึกว่ายิ่งบุกป่าไปนานเท่าไรก็ยังเป็นป่าทึบเหมือนเดิม จึงลงความเห็นให้กับตนเองว่า “หลวงปู่คงจะพูดให้กำลังใจ เพื่อจะได้มีแรงเดินนั่นเอง” คิดดังนี้แล้ว ก็เป็นอันว่าแข้งขาไม่มีแรงเดินแทบจะล้มพับลงไป แต่ก็ต้องพยายามแข็งใจลากขาตามหลวงปู่ไปแบบหมดอาลัยตายอยาก

หลังจากนั้นไม่นานนัก หลวงปู่ก็เดินนำลิ่วไปอย่างรวดเร็ว ก้าวพรวดพ้นดงทึบออกไปยืนนิ่งอยู่ เด็ชายซอมชักสงสัย รีบเร่งฝีเท้ากระโจนออกไปยืนข้างๆ หลวงปู่ แทบไม่เชื่อสายตาตนเอง ภาพที่ปรากฏเบื้องหน้านั้น หลวงตาซอมเล่าว่า “เป็นภาพกระท่อมน้อยมุงหญ้าเก่าคร่ำคร่า แต่มีความสวยงามที่สุด สง่ายิ่งกว่าปราสาทราชวังเสียอีก”

ครั้นได้ข้าวได้น้ำเป็นที่สำราญพอสมควรแล้ว จิตของเด็กชายซอมก็เริ่มส่งออกนอกตามความเคยชิน สงสัยเสียจริงๆ ว่า **หลวงปู่รู้ได้อย่างไรว่ามีบ้านอยู่ตรงนี้ จึงได้มั่นใจว่าวันนี้มีข้าวกินแน่ และนำลิ่วมาถูกทางเสียด้วย** เมื่อทนอัดอั้นอยู่ไม่ไหว จึงเรียนถามท่าน **หลวงปู่บอกว่า “ท่านเดินป่ามามากก็มีประสบการณ์ รู้จักสังเกตสังกา และอนุมานเอาได้ ขอให้พยายามฝึกฝนต่อไป บ่มนิสัยตนเองให้รู้จักสังเกตมากขึ้น ก็จะรู้ได้เอง”** จึงเป็นอันว่าหลวงตาซอมได้คำตอบจากหลวงปู่มาเพียงเท่านี้

หลวงปู่พูดถึงพระอาจารย์ใหญ่

ลูกศิษย์ลูกหาที่วัดบูรพารามเคยกราบเรียนหลวงปู่ดูลย์ อตุโล เกี่ยวกับเรื่องราวของท่าน **พระอาจารย์ใหญ่** คือ **หลวงปู่มั่น ภูริทตฺโต** ซึ่งหลวงปู่ก็ได้เล่าให้ฟังในอีกแง่มุมหนึ่งที่อาจแตกต่างจากที่เคยได้ยินได้ฟังได้อ่านพบในที่ต่างๆ ไปบ้าง เห็นว่าน่าจะนำมาบันทึกรวมไว้เพื่อประโยชน์แก่ผู้สนใจด้วย

ครั้งนั้นผู้เขียน (พระโพธินันทมุนี) ได้กราบเรียนถามหลวงปู่ว่า *"ได้อ่านประวัติท่านพระอาจารย์มั่นที่มีผู้เขียนไว้อย่างพิสดาร มีสิ่งเร้นลับเหนือวิสัยและอภินิหารอยู่ในนั้นมากมาย หลวงปู่เคยอ่านบ้างไหม และมีความเห็นอย่างไร"* หลวงปู่ตอบว่า *"เคยอ่านเหมือนกัน แต่เมื่อสมัยที่เราอยู่กับท่านนั้น ไม่เคยได้ยินท่านพูดสิ่งเหล่านี้ให้ฟังเลย แต่ถ้าจะพูดในแง่ธุดงค์แล้ว ท่านอาจารย์ใหญ่จะถือธุดงค์อย่างเคร่งครัดที่สุด ยืนยันได้เลยว่าลูกศิษย์ของท่านทั้งหมด ยังไม่มีผู้ใดถือได้เท่าเทียมกับท่านอาจารย์ใหญ่เลยแม้แต่องค์เดียว"*

แล้วหลวงปู่ก็เล่าต่อว่า ท่านพระปรมาจารย์ หรือท่านอาจารย์ใหญ่ของหลวงปู่นั้น **จะไม่ยอมใช้ผ้าสบงจีวรสำเร็จรูป** หรือ **คหบดีจีวร** ที่มีผู้ซื้อจากท้องตลาดมาถวายเลย นอกจากได้ผ้ามาเอง แล้วมาตัดเย็บย้อมเองทั้งหมดจึงใช้ และ**ไม่เคยดำริหรือริเริ่มให้ใครคนใดคนหนึ่งสร้างวัดสร้างวาเลย** มีแต่สัญจรไปเรื่อยๆ เมื่อเห็นว่าป่าตรงไหนเหมาะสม ท่านก็อยู่ เริ่มด้วยการปักกลดแล้วทำที่สำหรับเดินจงกรม ส่วนญาติโยม

ผู้มีศรัทธาเลื่อมใส เมื่อมาพบและมองเห็นความเหมาะสมสำคัญ ก็จะสร้างกุฏิน้อย สร้างศาลาชั่วคราวถวายท่าน หลังจากนั้นสถานที่นั้นก็กลายเป็นวัดป่าเจริญรุ่งเรืองต่อมา

ยิ่งกว่านั้น **แม้แต่การรับกฐิน ท่านก็ไม่เคย** สมัยต่อมานั้นไม่ทราบ และท่านไม่เคยถือเอาประโยชน์ที่ได้รับอานิสงส์พรรษาตามพระพุทธบัญญัติที่ให้สิทธิพิเศษแก่ภิกษุสงฆ์ที่อยู่จำพรรษาตลอด ๓ เดือน ได้รับการยกเว้นบางอย่างในการปฏิบัติ **ท่านจะถือตามสิกขาบทโดยตลอด ไม่เคยยกเว้น ถือเป็นหน้าที่ที่จะต้องปฏิบัติตามกฎของธุดงควัตรโดยสม่ำเสมอ**

ด้านอาหารการขบฉันก็เช่นเดียวกัน ท่านถือการบิณฑบาตโปรดสัตว์เป็นประจำไม่เคยขาด แม้จะเจ็บไข้ได้ป่วยแต่พอเดินได้ ท่านก็เดิน จนกระทั่งในที่สุดเมื่อเดินไปบิณฑบาตไม่ได้ ท่านก็ลุกขึ้นยืนแล้วอุ้มบาตร ศิษยานุศิษย์ที่กลับมาจากบิณฑบาตและญาติโยมก็มาใส่บาตรให้ท่าน แล้วท่านก็**จะขบฉันเฉพาะอาหารที่อยู่ในบาตรเท่านั้น** แม้เมื่อเวลาท่านชราภาพมากแล้ว เวลาท่านเจ็บไข้หรือป่วยมากจนไม่อาจเดินออกนอกวัดได้ ก็ทราบว่าท่านเป็นอยู่อย่างนี้ และยังฉันอาหารมื้อเดียวตลอด

แม้แต่หยูกยาคิลานเภสัชต่างๆ ที่ใช้ในยามเจ็บไข้ ท่านอาจารย์ใหญ่ก็**ไม่นิยมใช้ยาสำเร็จรูป** หรือแม้แต่ยาตำราหลวง หากแต่พยายามใช้สมุนไพรตัวยาต่างๆ มาทำเองผสมเองเป็นประจำ

แม้แต่การเข้าไปพักตามวัด ก็นิยมพักที่วัดป่า จำได้ว่า**ไม่เคยเข้าไปอยู่ในวัดบ้านเลย** แต่จะอยู่วัดที่เป็นป่าหรือชายป่า เมื่อไม่มีวัดเช่นนี้อยู่ ท่านจะหลีกเร้นอยู่ตามชายป่า แม้ว่าจะมีความจำเป็นเวลาเดินทาง ก็ยากนักที่จะเข้าไปอาศัยวัดวาในบ้าน

ครั้งหนึ่ง หลวงปู่ได้เล่าถึงคำสอนของท่านพระอาจารย์ใหญ่เกี่ยวกับการขบฉันภัตตาหารไว้ว่า *"ท่านอาจารย์ใหญ่สั่งสอนไว้ว่า การฉันอาหารต้องฉันอย่างประหยัด มีสติสัมปชัญญะ เพื่อขัดเกลาจิตใจมิให้เกิดความโลภ*

วิธีการฉันนั้น เมื่อรับข้าวสุกมากะว่าพออิ่มสำหรับตนแล้ว ให้แบ่งข้าวสุกที่ตนพออิ่มนั้นออกเป็น ๔ ส่วน เอาออกเสียส่วนหนึ่ง แล้วจึงรับเอากับข้าวมาในปริมาณที่เท่ากับส่วนหนึ่งที่เอาออกไป กล่าวคือ ให้มีข้าว ๓ ส่วน กับข้าว ๑ ส่วน แล้วจึงลงมือฉัน ท่านอาจารย์ใหญ่เองก็จะฉันภัตตาหารในลักษณะเช่นนี้โดยตลอด *เมื่อมีผู้ใดจะตระเตรียมภัตตาหารในบาตรถวายท่าน ท่านอาจารย์ใหญ่ก็จะแนะนำให้จัดแจงมาในลักษณะเช่นนี้ แล้วท่านจึงฉัน”*

นี่คือปฏิปทาส่วนตัวของท่านพระอาจารย์ใหญ่ **ท่านหลวงปู่มั่น ภูริทตฺโต** ตามที่หลวงปู่เล่าให้ฟัง ซึ่งหลวงปู่จะพูดถึงแต่ในแง่ที่ท่านถือธุดงค์ ในแง่ที่ท่านเคร่งครัดอย่างไร เพื่อให้ผู้สนใจซักถามนั้นได้ถือเป็นแบบแผนเยี่ยงอย่าง

ส่วนคุณธรรมด้านอื่นๆ นั้น หลวงปู่เคยกล่าวในแวดวงนักปฏิบัติว่า ***“ท่านอาจารย์ใหญ่เป็นผู้ที่มีญาณใหญ่ ไม่มีใครเทียบเท่าได้”*** ดังนี้เท่านั้น **ส่วนคุณวิเศษหรืออภิญญาใดๆ ที่มีในตัวพระอาจารย์ใหญ่มั่นนั้น หลวงปู่ไม่เคยพูดถึงเลย**

ผู้ไม่มีโทษทางวาจา

ในพระสุตตันตปิฎก มีพระสูตรหนึ่งว่าด้วยการพูด ซึ่งพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสสอนพระสงฆ์สาวกว่า **ควรจะพูดถ้อยคำที่ประกอบด้วยองค์ ๔ คือ เป็นเรื่องจริง มีประโยชน์ ผู้ฟังพอใจ และถูกต้องเหมาะกับเวลาและสถานที่ จะขาดองค์หนึ่งองค์ใดไม่ได้** หมายความว่า ถ้าขาดองค์หนึ่งองค์ใดก็ไม่ควรพูด เช่น เป็นเรื่องยกเมฆ แต่ก็มีประโยชน์ คนฟังชอบ ได้จังหวะเหมาะสม อย่างนี้ก็ไม่ควรพูด เรื่องจริง มีประโยชน์ ถูกกาลเทศะ แต่พูดแล้วคนฟังจะต้องโกรธ ก็ไม่ควรพูดอีกเหมือนกัน ดังนี้เป็นต้น

สำหรับหลวงปู่ดูลย์ของพวกเรานั้น รู้สึกว่าท่านดำเนินปฏิปทาในเรื่องการพูดนี้ได้ถูกต้องตามพระพุทธโอวาทเป็นอย่างดี เพราะเท่าที่ได้อยู่ใกล้ชิดกับท่านมานานปี มีความเห็นว่า **"ท่านเป็นผู้ไม่มีโทษทางวาจา"**

ทั้งนี้ **โดยปรกติท่านเป็นคนพูดน้อย แต่คำพูดเหล่านั้นมักจะรวบรัด จำกัดความหมดจดชัดเจน แต่ก็มีความหมายลึกซึ้ง ยิ่งคิดยิ่งมองเห็นความหมายมากขึ้นไปอีก เป็นถ้อยคำที่ไม่ผิดพลาดจากความเป็นจริง ถูกกาลเทศะ ตรงต่อพระธรรมวินัย ไม่เป็นไปเพื่อเบียดเบียนตนและผู้อื่น ทั้งโดยเจตนาหรือไม่เจตนา พูดตามความจำเป็นตามเหตุการณ์ คำพูดแต่ละคำไม่มีมายาเจือปนแม้แต่น้อย ไม่พูดพร่ำเพรื่อเพ้อเจ้อเชิงเล่นหัวกับทั้งสานุศิษย์กับทั้งบุคคลอื่นทั่วไป ไม่พูดตลกคะนองหรือพูดเสียงดัง ไม่พูดเล่าถึงความฝัน ไม่พูดหรือปลอบโยนเอาอกเอาใจ หรือพูดเลียบเคียงหวังประโยชน์**

เมื่อมีเหตุการณ์อะไรไม่สมควรที่ลูกศิษย์ประพฤติปฏิบัติ หลวงปู่จะพูดครั้งเดียวแล้วก็หยุด ไม่พูดพร่ำเพรื่อ หรือเมื่อจำเป็นต้องปรามให้หยุดการกระทำนั้น ก็จะปรามครั้งเดียวไม่มีอะไรต่อ คือจะมีอะไรที่แรงออกมาคำหนึ่งแล้วท่านก็สงบระงับไปอย่างรวดเร็ว แต่เมื่อมีอะไรที่น่าพอใจ น่าขัน ก็จะหัวเราะออกมาในวาระแรกแล้ว ต่อไปก็ยิ้มๆ และเป็นยิ้มที่สะอาดหมดจด เป็นปกติ จริงใจ

บุคลิกอีกอย่างหนึ่งที่มีประจำตัวหลวงปู่ก็คือ เมื่อเวลาสนทนากัน ท่านจะไม่มองหน้าใครตรงๆ จะมองเพียงครั้งแรกที่พบ จากนั้นก็จะทอดสายตาลงต่ำ นานๆ ครั้งจึงจะหันหรือเงยหน้าขึ้นมองบ้างเมื่อจำเป็น แม้แต่เมื่อพูดกับสมณะด้วยกัน เช่นท่านหลวงปู่ขาว เป็นต้น ท่านก็ปฏิบัติเช่นนี้ ดังนั้น เรื่องการจดจำบุคคลของหลวงปู่ท่านจึงจำไม่ค่อยเก่ง

สำหรับผู้ที่หลวงปู่จำได้ดีเป็นพิเศษ ส่วนมากเป็นบุคคลที่มาปฏิบัติธรรมด้วย หรือผู้ที่นั่งสมาธิภาวนาแล้วได้ผลอย่างไร แล้วมากราบเรียนท่านเพื่อท่านจะได้แนะนำแนวทางปฏิบัติให้ยิ่งๆ ขึ้นไป ส่วนผู้ที่อุปัฏฐากด้วยปัจจัยสี่นั้น ท่านก็จำได้เป็นครั้งคราวแล้วแต่เหตุการณ์

ในเรื่องการประชาสัมพันธ์ติดต่อขอร้องขอความช่วยเหลือ หรือขอความเห็นใจจากบุคคลอื่น หรือส่วนราชการต่างๆ หลวงปู่ไม่เคยทำ ท่านทำไม่เป็น หรือไม่สนใจที่จะทำ เช่น การจะเที่ยวขอร้องฝากให้ลูกศิษย์เข้าโรงเรียนหรือทำงาน หรือขอความร่วมมือจากหน่วยงานราชการให้ช่วยอย่างนั้นอย่างนี้ ท่านไม่เคยมี ไม่มีแม้กระทั่งความใกล้ชิดสนิทสนมกับใครหรือกับตระกูลใดเป็นพิเศษ

ในกิจนิมนต์นั้น หลวงปู่ก็จะสงเคราะห์รับไปตามสะดวกตามความเหมาะควรโดยไม่คำนึงถึงฐานะของเจ้าภาพ ไม่คำนึงถึงชั้นวรรณะหรือเห็นแก่หน้าใคร ไม่ขึ้นอยู่กับคำแนะนำของใคร ท่านให้ความอนุเคราะห์เสมอภาคกันหมด

การชี้แจงแสดงธรรมะหรือข้อปฏิบัตินั้น หลวงปู่ไม่นิยมออกตัวหรือการอารัมภบท เมื่อจะพูด ก็พูดชี้ไปตรงจุดตรงความมุ่งหมายอันสูงสุดของการปฏิบัติธรรม พูดถึงจิต

อุบายวิธีทำให้จิตสงบ หรือการพ้นจากทุกข์โทษทางใจ นิพพาน ความว่าง จิตเดิม จิตหนึ่ง ท่านจะแสดงเฉพาะจุดเฉพาะแนวทางตามภูมิของผู้ปฏิบัติ หรือตามความสนใจของผู้เรียนถามเท่านั้น บางทีก็พูดแบบถามคำตอบคำ เคยมีนักปฏิบัติธรรมระดับสูงผู้หนึ่งยกย่องท่านว่า **หลวงปู่แสดงธรรมด้วยการไม่พูดอย่างไพเราะเพราะพริ้ง** ดังนี้ก็มี

หลวงปู่ไม่เคยแสดงธรรมนอกเรื่องนอกราว ตลกคะนอง สาธกยกนิทานชาดก หรือเล่นสำนวนโวหาร มีอยู่ครั้งหนึ่ง เมื่อหลวงปู่ไปกิจนิมนต์ และพระองค์อื่นแสดงพระธรรมเทศนา แล้วมีใครคนหนึ่งวิจารณ์การแสดงธรรมให้ท่านฟังและขอคำวิจารณ์จากท่าน หลวงปู่ก็สนองตามความต้องการโดยไม่ขัดอัธยาศัยทันที ด้วยการวิจารณ์ว่า ***"ท่านองค์นั้นก็แสดงธรรมไปตามความถนัดความสามารถของท่านเอง"***

การแนะนำศิษย์ในเรื่องการเทศน์การแสดงธรรมนั้น หลวงปู่ไม่โปรดเรื่องตลกคะนอง หรือเรื่องภายนอกมากเกินไป ท่านยอมรับการเทศน์ตลกมีมุกขำขันของพระเดชพระคุณ**ท่านเจ้าคุณอุบาลีคุณูปมาจารย์ (จันทร์ สิริจนฺโท)** แห่งวัดบรมนิวาส สมัยก่อนซึ่งเป็นมุกขำขันที่มีสาระและประกอบด้วยธรรมะ

หลวงปู่แนะนำว่า **ในการแสดงพระธรรมเทศนานั้น ควรแสดงธรรมให้เป็นกระแสจากต่ำไปหาสูง จากง่ายไปหายาก ท่านย้ำว่า ถ้าจะให้ผู้ฟังเกิดอารมณ์ขัน ไม่ง่วง ก็แสดงให้ซาบซึ้งในเนื้อหาแห่งธรรม หรือเข้าใจสัจธรรมข้อใดข้อหนึ่ง มันก็ขันขึ้นมาเอง ความโง่งมหลงเซอะบรรดามีในโลก พอรู้สึกตัว "รู้" เท่านั้น มันก็น่าขันเสียทั้งนั้น ผู้ฟังก็จะขำขันในความเขลาของตน ตื่นตัวตื่นใจขึ้นมาเอง**

พูดถึงครูบาอาจารย์องค์อื่นๆ

นอกจาก **พระอาจารย์ใหญ่มั่น ภูริทตฺโต** แล้ว เมื่อพูดถึงครูบาอาจารย์อื่นๆ ก็ทำนองเดียวกัน แม้ว่าในบางครั้งจะมีพระอาจารย์องค์ใดองค์หนึ่งตอบคำถามของผู้สนใจใคร่รู้ว่า องค์โน้นมีคุณพิเศษอย่างนั้น องค์นั้นมีอานุภาพอย่างนี้ **หลวงปู่ดูลย์ อตุโล** ซึ่งอยู่ในที่นั้นด้วย ก็จะตั้งใจรับฟัง แต่เมื่อถึงคราวที่ท่านต้องพูดถึงครูบาอาจารย์องค์อื่นๆ **ท่านก็จะพูดถึงแต่ปฏิปทา จริยาวัตรอันน่าเลื่อมใสของครูบาอาจารย์องค์นั้นๆ ว่าเป็นอย่างนั้นอย่างนี้เท่านั้น**

ครั้งหนึ่งมีผู้ถามหลวงปู่ถึง **พระอาจารย์ฝั้น อาจาโร** หลวงปู่ก็เล่าถึงปฏิปทาในทางธุดงคกัมมัฏฐานอันน่าศรัทธาเลื่อมใสของพระอาจารย์ฝั้นแล้วเน้นว่า *"ท่านอาจารย์ฝั้นนั้น มีพลังจิตสูงมาก น่าอัศจรรย์ในด้านธุดงคกัมมัฏฐาน หรือการปฏิบัติของท่าน ท่านเป็นนักต่อสู้และเอาชีวิตเข้าแลกทีเดียวต่อการปฏิบัติ ดังนั้นในระยะหลังจึงมีคนนับถือท่านมาก ผู้สนใจการปฏิบัติก็มาหาท่านมาก เมื่อมีคนมาหาท่านมาก ท่านมีเมตตา ก็ต้องรับแขกมาก คนหล่านั้นไม่รู้หรอกว่าได้ทำความลำบากแก่ขันธ์ของท่านเพียงไร ตัวเรานี้ ถ้ามีแขกมาก หรือทำอะไรมากๆ อย่างท่านอาจารย์ฝั้นแล้ว ก็จะไม่มีอายุยืนนานถึงขนาดนี้ดอก แต่ก็เป็นธรรมดาสำหรับนักปฏิบัติระดับนี้ที่จะต้องเอื้อเฟื้อต่อสรรพสัตว์ เพราะตัวเองก็ไม่ห่วงสังขารอะไรอยู่แล้ว"*

ครั้งหนึ่ง หลวงปู่ได้พูดถึง**หลวงปู่ขาว อนาลโย** แห่งวัดถ้ำกลองเพล จังหวัดอุดรธานี ว่า ท่านพอจะทราบประวัติบ้างเหมือนกัน คล้ายๆ ประวัติพระเถระในสมัยพุทธกาล หลวงปู่ขาวนั้นมาบวชเมื่อมีอายุพอสมควรแล้ว และมีครอบครัวมาก่อน ท่านมีอาชีพเดิมเป็นพ่อค้าขายวัวขายควาย ครั้งหนึ่งเดินทางต้อนวัวต้อนควายไปขายในที่ไกล

จะเป็นเพราะมีความจำเป็นหรือมีอุปสรรคอันใดไม่ทราบ ท่านหายหน้าหายตาไปหลายเดือนทีเดียว ทีนี้สมัยนั้นการส่งข่าวคราวมันไม่ได้รวดเร็วเหมือนสมัยนี้ และคนมีอาชีพอย่างนี้เมื่อเกิดสูญหายไปไม่มีร่องรอย ในสมัยนั้นเขาสันนิษฐานไว้ประการเดียว ดังนั้น ภรรยาของท่านทางบ้านจึงคิดว่าท่านตายจากไปแล้ว ก็เลยมีสามีใหม่ เมื่อท่านกลับมาทราบเรื่องเข้าก็เกิดความสลดสังเวชใจจึงออกบวช และมุ่งปฏิบัติธุดงคกัมมัฏฐาน จนกระทั่งเป็นพระอาจารย์ที่มีชื่อเสียงโด่งดัง

สำหรับ **หลวงปู่แหวน สุจิณฺโณ** แห่งวัดดอยแม่ปั๋ง อำเภอพร้าว จังหวัดเชียงใหม่นั้น หลวงปู่เคยกล่าวว่า หลวงปู่แหวนนี้เคยมีชื่อเสียงมาตั้งแต่ยังดำรงภิกษุภาวะอยู่ในคณะสงฆ์ฝ่ายมหานิกาย ครั้นเมื่อญัตติเป็นฝ่ายธรรมยุติกนิกายแล้ว ก็เป็นพระอาจารย์ฝ่ายกัมมัฏฐานที่มีชื่อเสียงโด่งดังตลอดมา

ส่วน **หลวงปู่หลุย จนฺทสาโร** แห่งวัดถ้ำผาบิ้ง อำเภอวังสะพุง จังหวัดเลย และ **หลวงปู่เทสก์ เทสฺรํสี** แห่งสำนักวัดหินหมากเป้ง จังหวัดหนองคาย นั้น หลวงปู่ก็เคยกล่าวยกย่องชมเชยไว้เป็นอันมากว่า ทั้งสองท่านนี้เป็นผู้มีปฏิปทาดีมาก ทั้งยังมีรูปร่างงดงามได้สัดส่วน กิริยามารยาทงดงามเหมาะเจาะ สุ้มเสียงมีกังวาลไพเราะ ทั้งยังแตกฉานเชี่ยวชาญตลอด ปริยัติ ปฏิบัติ จนถึงปฏิเวธ ฉลาดในการแสดงพระธรรมเทศนา คือสมบูรณ์ด้วยองค์ประกอบทุกอย่างที่ทำให้เกิดความเลื่อมใสศรัทธา เป็นกำลังใหญ่ในพระศาสนาด้านวิปัสสนาธุระเป็นอย่างยิ่ง และได้เคยร่วมเดินธุดงค์บ้างบางครั้งบางคราวในระยะหลัง จึงทราบประวัติและปฏิปทาของท่านดี

อนึ่ง ในช่วงสุดท้ายที่หลวงปู่อาพาธ นัยว่าหลวงปู่เทสก์ได้ส่งจดหมายฉบับหนึ่งมาเยี่ยมเยียนถามไถ่สุขภาพอนามัยหลวงปู่ ไม่ทราบว่าหลวงปู่ได้รับหรือเปล่า ในตอนหลังพระอาจารย์ชัยชาญ ลูกศิษย์หลวงปู่เทสก์ ได้มาเยี่ยมหลวงปู่ และบังเอิญมาถึงตอนที่หลวงปู่มรณภาพพอดี ได้ถามถึงจดหมายนั้นว่าหลวงปู่ได้รับหรือไม่ ปรากฏว่าสอบสวนซักถามเท่าไหร่ๆ ก็ไม่พบว่าผู้ใดได้รับ หรือได้เห็นจดหมายฉบับประวัติศาสตร์ฉบับนั้น **เพราะอยากทราบเป็นอย่างยิ่งว่า ท่านเขียนถึงกันว่าอย่างไร โดยเฉพาะอย่างยิ่งเป็นจดหมายที่เขียนถึงกันฉบับสุดท้ายด้วย**

ศึกษาจากตำราหรือว่าต้องปฏิบัติเอง

ในหมู่ผู้สนใจศึกษาศาสนาจะมีข้อโต้แย้งกันเสมอ ระหว่างการศึกษาจากตำรา คือศึกษาด้านปริยัติ กับอีกฝ่ายหนึ่งเน้นการปฏิบัติและไม่เน้นการศึกษาจากตำรา ว่าแนวทางใดจะให้ผลดีกว่ากันหรือตรงกว่ากัน สำหรับ**หลวงปู่ดูลย์ อตุโล** ท่านเสนอแนะให้ดำเนินสายกลาง นั่นคือ ถ้าเน้นเพียงด้านใดด้านหนึ่ง และละเลยอีกด้านหนึ่ง ก็เป็นการสุดโต่งไป

หลวงปู่ท่านแนะนำลูกศิษย์ลูกหาที่มุ่งปฏิบัติธรรมว่า ***"ให้อ่านตำรับตำราส่วนที่เป็นพระวินัยให้เข้าใจเพื่อที่จะปฏิบัติไม่ผิด แต่ในส่วนของพระธรรมนั้น ให้ตั้งใจปฏิบัติเอา"*** จากคำแนะนำนี้แสดงว่าหลวงปู่ถือเรื่อง**การปฏิบัติให้ถูกต้องตามพระวินัยเป็นเรื่องสำคัญและจะต้องมาก่อน** ศึกษาให้เข้าใจและปฏิบัติตนให้ถูก แล้วเรื่องคุณธรรมและปัญญาสามารถสร้างเสริมขึ้นได้ถ้าตั้งใจ

ยกตัวอย่างในกรณีของ**หลวงตาแนน** หลวงตาแนนไม่เคยเรียนหนังสือ ท่านมาบวชพระเมื่อวัยเลยกลางคนไปแล้ว ท่านเป็นพระที่มีความตั้งใจดี ว่าง่ายสอนง่าย ขยัน ปฏิบัติกิจวัตรไม่ขาดตกบกพร่อง เห็นพระรูปอื่นเขาออกไปธุดงค์ก็อยากไปด้วย จึงไปขออนุญาตหลวงปู่ เมื่อได้รับอนุญาตแล้ว หลวงตาแนนก็ให้บังเกิดความวิตกกังวล ปรับทุกข์ขึ้นว่า *"กระผมไม่รู้หนังสือ ไม่รู้ภาษาพูดเขา จะปฏิบัติกะเขาได้อย่างไร"*

หลวงปู่จึงแนะนำด้วยเมตตาว่า *"การปฏิบัติไม่ได้เกี่ยวกับอักขระ พยัญชนะ หรือคำพูดอะไรหรอก ที่รู้ว่าตนไม่รู้ก็ดีแล้ว สำหรับวิธีปฏิบัตินั้น ในส่วนวินัย ให้พยายามดูแบบเขา ดูแบบอย่างครูบาอาจารย์ผู้นำ อย่าทำให้ผิดแผกจากท่าน ในส่วนธรรมะนั้น ให้ดูที่จิตของตัวเอง ปฏิบัติที่จิต เมื่อเข้าใจจิตแล้ว อย่างอื่นก็เข้าใจได้เอง"*

เนื่องจากหลวงปู่ได้อบรมสั่งสอนลูกศิษย์ผู้ปฏิบัติมามากต่อมาก ท่านจึงให้ข้อสังเกตในการปฏิบัติธรรมระหว่างผู้ที่เรียนน้อยกับผู้ที่เรียนมากมาก่อนว่า

"ผู้ที่ยังไม่รู้หัวข้อธรรมอะไรเลย เมื่อปฏิบัติอย่างจริงจัง มักจะได้ผลเร็ว เมื่อเขาปฏิบัติจนเข้าใจจิต หมดสงสัยเรื่องจิตแล้ว หันมาศึกษาตริตรองข้อธรรมะในภายหลัง จึงจะรู้แจ้งแทงตลอด แตกฉาน น่าอัศจรรย์"

"ส่วนผู้ที่ศึกษาเล่าเรียนมาก่อน แล้วจึงหันมาปฏิบัติต่อภายหลัง จิตจะสงบเป็นสมาธิยากกว่า เพราะชอบใช้วิตกวิจารมาก เมื่อจิตวิตกวิจารมาก วิจิกิจฉาก็มาก จึงยากที่จะประสบผลสำเร็จ"

อย่างไรก็ตาม ข้อสังเกตดังกล่าว หลวงปู่ย้ำว่า ***"แต่ทั้งนี้ก็ไม่เสมอไปทีเดียว"*** แล้วท่านให้ข้อแนะนำอีกต่อไปว่า

"ผู้ที่ศึกษาทางปริยัติจนแตกฉานมาก่อนแล้ว เมื่อหันมามุ่งปฏิบัติอย่างจริงจังจนถึงขั้นอธิจิต อธิปัญญา แล้ว ผลสำเร็จก็จะยิ่งวิเศษขึ้นไปอีก เพราะเป็นการเดินตามแนวทางปริยัติ ปฏิบัติ ย่อมแตกฉานทั้งอรรถและพยัญชนะ ฉลาดในการชี้แจงแสดงธรรม"

หลวงปู่ได้ยกตัวอย่างพระเถระทั้งในอดีตและปัจจุบัน เพื่อสนับสนุนความคิดดังกล่าว ก็มีท่านเจ้าคุณ**พระอุบาลีคุณูปมาจารย์ (จันทร์ สิริจนฺโท)** แห่งวัดบรมนิวาส กรุงเทพฯ และ**ท่านอาจารย์พระมหาบัว ญาณสมฺปนฺโน** แห่งสำนักวัดป่าบ้านตาด จังหวัดอุดรธานี เป็นต้น ทั้งสององค์นี้ ***"ได้ทั้งปริยัติ ปฏิบัติ ปฏิเวธ อาจหาญ ชาญฉลาดในการแสดงธรรม เป็นประโยชน์ใหญ่หลวงแก่พระศาสนาเป็นอย่างยิ่ง"***

โดยสรุป หลวงปู่สนับสนุนทั้งตำราคือปริยัติ และปฏิบัติ ต้องไปด้วยกัน และท่านย้ำว่า ***"ผู้ใดหลงใหลในตำราและอาจารย์ ผู้นั้นไม่อาจพ้นทุกข์ได้ แต่ผู้จะพ้นทุกข์ได้ต้องอาศัยตำราและอาจารย์เหมือนกัน"***

ปริยัติคู่กับปฏิบัติ

ในบทที่ผ่านมาได้กล่าวถึงการสอนของ **หลวงปู่ดูลย์ อตุโล** ว่า ท่านไม่ทิ้งทั้งปริยัติและปฏิบัติ ต้องมีประกอบกัน ส่วนในบทนี้เป็นตัวอย่างการสอนของหลวงปู่จากประสบการณ์ของลูกศิษย์ของหลวงปู่ท่านหนึ่ง ขอยกข้อความมาดังนี้

การศึกษาความรู้กับ **หลวงปู่ดูลย์** เมื่อครั้งที่ลูกศิษย์ท่านนี้ยังเป็นสามเณรน้อย ได้รับการชี้แนะอบรมพร่ำสอนจากหลวงปู่ดูลย์อย่างใกล้ชิด โดยท่านจะเน้นให้ศิษย์ของท่านมีความสำนึกตรึกอยู่ในจิตเสมอถึงสภาวะความเป็นอยู่ในปัจจุบันว่า บัดนี้เราได้บวชกายบวชใจเข้ามาอยู่ในบวรพุทธศาสนา เป็นสมณะที่ชาวบ้านทั้งหลายให้ความเคารพบูชา ทั้งยังอุปัฏฐากอุปถัมภ์ค้ำจุนด้วยปัจจัยสี่ ควรที่จะกระทำตนให้สมกับที่เขาเคารพบูชา ถือประพฤติปฏิบัติตามศีลธรรมตามพระวินัยอย่างเคร่งครัด ไม่ฝ่าฝืนทั้งที่ลับและที่แจ้ง

พระเณรที่มาบวชกับหลวงปู่ **จึงได้ศึกษาทั้งในด้านปริยัติ และปฏิบัติควบคู่กันไป**

ด้านปริยัติ ท่านให้เรียนนักธรรม บาลี ไวยากรณ์ ให้เรียนรู้ถึงเรื่องศีล ธรรม พระวินัย เพื่อจะได้จดจำนำไปประพฤติปฏิบัติให้ถูกต้อง ไม่ออกนอกลู่นอกทางที่พระพุทธองค์ทรงวางไว้ ซึ่งจะทำให้สามารถดำรงตนอยู่ได้อย่างเหมาะสมเยี่ยงผู้ถือบวชที่ชาวบ้านเขาศรัทธากราบไหว้บูชา

ด้านปฏิบัติ ท่านเน้นหนักเป็นพิเศษให้พระเณรทุกรูปทุกองค์ปฏิบัติกัมมัฏฐาน เพราะการปฏิบัติพระธรรมกัมมัฏฐานนี้ จะเป็นการฝึกกายฝึกจิตให้ผู้ศึกษาธรรมได้รู้ได้เห็นของจริงโดยสภาพที่เป็นจริง อันเกิดจากการรู้การเห็นของตนเอง ไม่ใช่เกิดจากการอ่านจดจำจากตำรับตำรา ซึ่งเป็นการรู้ด้วยสัญญาแห่งการจำได้หมายรู้ คือรู้แต่ยังไม่เห็น ยังไม่แจ้งแทงตลอดอย่างแท้จริง

ข้อธรรมกัมมัฏฐานที่ **หลวงปู่ดูลย์** ท่านให้พิจารณาอยู่เป็นเนืองนิตย์ก็คือ หัวข้อกัมมัฏฐานที่ว่า **สพฺเพ สงฺขารา สพฺพสญฺญา อนตฺตา** การพิจารณาตามหัวข้อธรรมกัมมัฏฐานดังกล่าวนี้ หากได้พิจารณาทบทวนอย่างสม่ำเสมอแล้ว ในเวลาต่อมาก็จะรู้แจ้งสว่างไสว เข้าใจได้ชัดเจนว่า **สังขารทั้งหลายทั้งปวงเป็นสิ่งไม่เที่ยงแท้ หาความจีรังยั่งยืนไม่ได้ มีการเกิดดับ เกิดดับ อยู่ตลอดเวลา**

เมื่อพิจารณาเห็นอยู่อย่างนี้แล้ว จะทำให้เลิกละจากการยึดถือตัวตนบุคคลเราท่าน เพราะได้รู้ได้เห็นของจริงแล้วว่า สังขารที่เรารักหวงแหนนั้น ไม่ช้าไม่นานมันก็ต้องเสื่อมสูญดับไปตามสภาวะของมัน ไม่อาจที่จะฝ่าฝืนได้ **เมื่อสังขารดับได้แล้ว ความเป็นตัวเป็นตนก็จะไม่มี เพราะไม่ได้เข้าไปเพื่อปรุงแต่ง ครั้นเมื่อความปรุงแต่งขาดหายไป ความทุกข์จะเกิดได้อย่างไร**

ศีล สมาธิ ปัญญา แต่ละระดับ

เนื้อหาในบทนี้คัดลอกมาจากประวัติของลูกศิษย์ของหลวงปู่ท่านหนึ่งเช่นเดียวกับบทที่ผ่านมา ดังต่อไปนี้ คำสอนของ **หลวงปู่ดูลย์ อตุโล** อีกประการหนึ่ง ที่ท่านแนะนำพร่ำสอนต่อผู้มาขอแนวทางการปฏิบัติจากท่าน ไม่ว่าจะเป็นพระภิกษุ สามเณร อุบาสก อุบาสิกา จะเป็นเด็กหรือผู้ใหญ่ก็ดี ท่านจะให้ปฏิบัติโดยแนวทางแห่ง **ศีล สมาธิ ปัญญา** เหมือนกันหมด

ลูกศิษย์ท่านนี้ได้เล่าว่า สมัยที่ท่านยังเป็นสามเณร และอยู่กับหลวงปู่ดูลย์ที่วัดบูรพาราม จังหวัดสุรินทร์ มีคนเคยมาถามหลวงปู่ถึงคำสั่งสอนดังกล่าวของท่านว่า

“สอนเด็ก ก็สอนศีล สมาธิ ปัญญา
สอนหนุ่มสาว ก็สอนศีล สมาธิ ปัญญา
สอนผู้เฒ่าผู้แก่ ก็สอนศีล สมาธิ ปัญญา
สอนพระเณร ก็สอนศีล สมาธิ ปัญญา”

“ศีล สมาธิ ปัญญา ในระดับต่างๆ กันนั้น เหมือนกันหรือแตกต่างกันอย่างไร”

ขณะที่มีผู้ถามนั้น ตอนนั้นหลวงปู่ดูลย์กำลังปะชุนเย็บจีวรอยู่ เมื่อท่านฟังคำถามนั้นจบลง ท่านก็ยกเข็มให้ดูแล้วกล่าวว่า

“คุณลองดูว่าเข็มนี้แหลมไหม” ผู้ถามก็ตอบว่า *“แหลม ขอรับหลวงปู่”* หลวงปู่อธิบายว่า

“ความแหลมคมของสติปัญญาในระดับเด็ก ระดับผู้ใหญ่ ก็มีความแหลมคมไปคนละอย่าง แต่ในระดับความแหลมคมของสติปัญญาพระอรหันต์นั้น อยู่เหนือความแหลมคมทั้งหลายทั้งปวง

ความแหลมคมของเข็มนั้นเกิดจากคนเราทำขึ้น แต่สติปัญญาที่เกิดจากพระพุทธเจ้า และพระอรหันต์ทั้งหลายนั้น เป็นศีล สมาธิ ปัญญา ระดับโลกุตรธรรม ที่ไม่มีสิ่งใดเสมอเหมือน มีความมั่นคงไม่แปรเปลี่ยนอีกแล้ว

สำหรับสติปัญญาระดับปุถุชน ก็เป็นศีล สมาธิ ปัญญา เช่นกัน แต่เป็นศีล สมาธิ ปัญญา ที่จะต้องระมัดระวัง เพราะยังอยู่ในขั้นโลกิยธรรม ยังคงมีความเปลี่ยนแปลงผันแปรได้เสมอ”

คำตอบของหลวงปู่ดูลย์ดังกล่าวนั้น ชี้ให้เห็นถึง **ไหวพริบและปฏิภาณในการอธิบายข้อธรรมที่ลุ่มลึกได้อย่างฉับไว โดยสามารถยกสิ่งเล็กๆ น้อยๆ ที่เราคิดไม่ถึงมาเป็นตัวอย่างประกอบชี้ให้เห็นปัญหาที่ไต่ถามได้อย่างแจ่มแจ้ง ซึ่งนับว่าเป็นการอธิบายข้อธรรมที่น่าอัศจรรย์ยิ่ง**

ภาวนากับนิมิต

นอกจากนี้ ลูกศิษย์ของหลวงปู่ท่านนี้ยังได้เล่าถึงประสบการณ์ในการปฏิบัติกัมมัฏฐานสมัยเริ่มต้นเมื่อครั้งยังเป็นสามเณรว่า ตอนที่ฝึกกัมมัฏฐานใหม่ๆ นั้น ท่านยังไม่ประสีประสาอะไรเลย **หลวงปู่ดูลย์** ได้แนะนำถึงวิธีการทำสมาธิว่าควรนั่งอย่างไร ยืน เดิน นอน ควรทำอย่างไร

ในชั้นต้น หลวงปู่ให้เริ่มที่การนั่ง เมื่อนั่งเข้าที่เข้าทางก็ให้หลับตาภาวนา **"พุทโธ" ไว้ อย่าส่งใจไปคิดถึงเรื่องอื่น** ให้นึกถึงแต่ พุทโธ พุทโธ เพียงอย่างเดียว ก็จดจำนำไปปฏิบัติตามที่หลวงปู่สอน ปรกติของใจเป็นสิ่งที่ไม่หยุดนิ่ง มักจะคิดฟุ้งซ่านไปโน่นไปนี่เสมอ ในระยะเริ่มต้นคนที่ไม่เคยฝึกมาก่อน อยู่ๆ จะมาบังคับให้มันหยุดนิ่งคิดอยู่แต่พุทโธประการเดียวเป็นสิ่งที่ทำได้ยาก สามเณรรูปนี้ก็เช่นกัน เมื่อภาวนาไปตามที่หลวงปู่สอนได้ระยะหนึ่งก็เกิดความสงสัยขึ้น จึงถามหลวงปู่ว่า ***"เมื่อหลับตาภาวนาแต่พุทโธแล้วจะเห็นอะไรครับหลวงปู่"***

หลวงปู่บอก *"อย่าได้สงสัย อย่าได้ถามเลย ให้เร่งรีบภาวนาไปเถิด ให้ภาวนาพุทโธไปเรื่อยๆ แล้วมันจะรู้เองเห็นเองแหละ"*

มีอยู่คราวหนึ่ง ขณะที่สามเณรภาวนาไปได้ระยะหนึ่ง จิตเริ่มสงบ ก็**ปรากฏร่างพญางูยักษ์ดำมะเมื่อมขึ้นมาอยู่ตรงหน้า** มันจ้องมองท่านด้วยความประสงค์ร้าย แผ่แม่เบี้ยส่งเสียงขู่ฟู่ๆ อยู่ไปมา สามเณรซึ่งเพิ่งหัดภาวนาใหม่ๆ เกิดความหวาดกลัว

ผวาลืมตาขึ้น ก็ไม่เห็นพญางูยักษ์ จึงรู้ได้ทันทีว่าสิ่งที่ท่านเห็นนั้นเป็นการเห็นด้วยสมาธิจิต เรียกว่านิมิตนั่นเอง จึงได้หลับตาลงภาวนาต่อ พอหลับตาลงเท่านั้น ก็พลันเห็นงูยักษ์แผ่แม่เบี้ยส่งเสียงขู่ทำท่าจะฉกอีก แม้จะหวาดกลัวน้อยลงกว่าครั้งแรก แต่ก็กลัวมากพอที่จะต้องลืมตาขึ้นอีก

เมื่อนำเรื่องนี้ไปถามหลวงปู่ ได้รับคำอธิบายว่า

“อย่าส่งใจไปดูไปรู้ในสิ่งอื่น การภาวนา ท่านให้ดูใจของตนเองหรอก ท่านไม่ให้ดูสิ่งอื่น”

“การบำเพ็ญกัมมัฏฐานนี้ ไม่ว่าสิ่งหนึ่งสิ่งใดจะเกิดขึ้น ไปรู้ไปเห็นอะไร เราอย่าไปดู ให้ดูแต่ใจ ให้ใจอยู่ที่พุทโธ เมื่อกำลังภาวนาอยู่ หากมีความกลัวเกิดขึ้น ก็อย่าไปคิดในสิ่งที่น่ากลัวนั้น อย่าไปดูมัน ดูแต่ใจของเราเพียงอย่างเดียวเท่านั้น แล้วความกลัวมันจะหายไปเอง”

หลวงปู่ได้ชี้แจงต่อไปว่า สิ่งที่เราไปรู้ไปเห็นนั้น บางทีก็จริง บางทีก็ไม่จริง เหมือนกับว่า คนที่ภาวนาแล้วไปรู้ไปเห็นสิ่งต่างๆ เข้า **การที่เขาเห็นนั้นเขาเห็นจริง แต่สิ่งที่เห็นนั้นมันไม่จริง** เหมือนอย่างที่เราดูหนัง เห็นภาพในจอหนังก็เห็นภาพในจอจริงๆ แต่สิ่งที่เห็นนั้นไม่จริง เพราะความจริงนั้นภาพมันไปจากฟิล์มต่างหาก

ฉะนั้น ผู้ภาวนาต้องดูที่ใจอย่างเดียว สิ่งอื่นนอกจากนั้นจะหายไปเอง ให้ใจมันอยู่ที่ใจนั่นแหละ อย่าไปส่งออกนอก ใจนี้มันไม่ได้อยู่จำเพาะที่ว่าจะต้องอยู่ตรงนั้นตรงนี้ คำว่า **“ใจอยู่กับใจ” นี้คือ คิดตรงไหนใจก็อยู่ตรงนั้นแหละ ความนึกคิดก็คือตัวจิตตัวใจ** หากจะเปรียบเทียบไปก็เหมือนเช่นรูปกับฟิล์ม จะว่ารูปเป็นฟิล์มก็ได้ จะว่าฟิล์มเป็นรูปก็ได้ **ใจอยู่กับใจ** จึงเปรียบเหมือนรูปกับฟิล์มนั่นแหละ

แต่โดยหลักปฏิบัติแล้ว ใจก็เป็นอย่างหนึ่ง สติก็เป็นอย่างหนึ่ง แต่ที่จริงแล้วมันก็เป็นสิ่งเดียวกัน เหมือนหนึ่งว่า ไฟกับกระแสไฟ ความสว่างกับไฟก็อันหนึ่งอันเดียวกันนั่นแหละ แต่เรามาพูดให้เป็นคนละอย่าง **ใจอยู่กับใจ จึงหมายถึง ให้มีสติอยู่กำกับมันเอง ให้อยู่กับสติ**

แต่สติสำหรับปุถุชน หรือสติสำหรับผู้เริ่มปฏิบัติ เป็นสติที่ยังไม่มั่นคง มันจึงมีลักษณะขาดช่วงเป็นตอนๆ ถ้าเราปฏิบัติจนสติมันต่อกันได้เร็วจนเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ให้เป็นแสงสว่างอย่างเดียวกัน อย่างเช่น สัญญาณออด ซึ่งที่จริงมันไม่ได้มีเสียงยาวติดต่อกันเลย แต่เสียงออด-ออด-ออด ถี่มาก จนความถี่เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน เราจึงได้ยินเสียงออดนั้นยาว

ในการปฏิบัติ **ที่ว่าปฏิบัติจิตปฏิบัติใจโดยให้ใจอยู่กับใจนี้ก็คือ ให้มีสติกำกับใจให้เป็นสติถาวร** ไม่ใช่เป็นสติคล้ายๆ หลอดไฟที่จวนจะขาด เดี๋ยวก็สว่างวาบ เดี๋ยวก็ดับ เดี๋ยวก็สว่าง แต่ให้มันสว่างติดต่อกันไปตลอดเวลา เมื่อสติมันติดต่อกันไปอย่างนี้แล้ว ใจมันก็มีสติควบคุมอยู่ตลอดเวลา เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า **"อยู่กับตัวรู้ตลอดเวลา" ตัวรู้ก็คือ สติ นั่นเอง**

หรือจะเรียกว่า **"พุทโธ"** ก็ได้ **พุทโธที่ว่า รู้ ตื่น เบิกบาน ก็คือตัวสตินั่นแหละ** เมื่อมีสติ ความรู้สึกนึกคิดอะไรต่างๆ มันก็จะเป็นไปได้โดยอัตโนมัติของมันเอง เวลาดีใจก็จะไม่ดีใจจนเกินไป สามารถพิจารณารู้ได้โดยทันทีว่าสิ่งนี้คืออะไรเกิดขึ้น และเวลาเสียใจก็ไม่เสียใจจนเกินไป เพราะว่าสติมันรู้อยู่แล้ว

คำชมก็เป็นคำชนิดหนึ่ง คำติก็เป็นคำชนิดหนึ่ง เมื่อจับสิ่งเหล่านี้มาถ่วงกันแล้ว จะเห็นว่ามันไม่แตกต่างกันจนเกินไป มันเป็นเพียงภาษาคำพูดเท่านั้นเอง ใจมันก็ไม่รับ เมื่อใจมันไม่รับ ก็รู้ว่าใจมันไม่มีความกังวล ความวิตกกังวลในเรื่องต่างๆ ก็ไม่มี ความกระเพื่อมของจิตก็ไม่มี ก็เหลือแต่ความรู้อยู่ในใจ

สามเณรจดจำคำแนะนำสั่งสอนจากหลวงปู่ไปปฏิบัติต่อ ปรากฏว่าสิ่งที่น่าสะพรึงกลัว ไม่ทำให้ท่านหวาดหวั่นใจอีกเลย **ทำให้ท่านสามารถโน้มน้าวใจสู่ความสงบค้นพบปัญญาที่จะนำสู่ความสุขสงบในสมาธิธรรมตั้งแต่บัดนั้นมา**

สามเณรขอลาสึก

ดังที่หลวงปู่อธิบายแต่ต้นว่า **ศีล สมาธิ ปัญญา ของผู้ปฏิบัติทุกคนเหมือนกันหมด แต่ต่างระดับกัน มีความแหลมคมรอบรู้ธรรมไม่เหมือนกัน** ในระดับของผู้บรรลุธรรมขั้นสูงเป็น **โลกุตรธรรม** ที่ไม่มีสิ่งใดเสมอเหมือน มีความมั่นคงไม่แปรเปลี่ยนอีกแล้ว

แต่ศีล สมาธิ ปัญญา ของปุถุชนซึ่งอยู่ในขอบข่ายของโลกิยธรรม ยังคงมีการเปลี่ยนแปลงผันแปรได้เสมอ ดังเช่นสามเณรรูปเดิมที่ได้กล่าวมาแล้ว แม้จะปฏิบัติภาวนามาร่วม ๓ ปี แต่ก็ยังไม่อาจจะยกระดับจิตระดับใจก้าวขึ้นสู่ภูมิธรรมขั้นโลกุตระได้ ความผันแปรในใจจึงเกิดขึ้นเป็นธรรมดา คือในช่วงของพรรษาปี พ.ศ. ๒๔๙๗ เป็นปีที่ ๓ แห่งการบวช สามเณรผู้มีวัย ๑๘ ปี เกิดมีความอยากจะสึกหาลาเพศไปใช้ชีวิตฆราวาสเต็มกำลัง

สามเณรเข้าไปกราบขอสึกจากหลวงปู่ถึง ๓ ครั้ง แต่ด้วยเหตุผลใดไม่ทราบ หลวงปู่ตอบปฏิเสธทุกครั้ง สามเณรก็เฝ้าเพียรพยายามหาลู่ทางขอสึกให้ได้ หลังจากจดๆ จ้องๆ มองหาโอกาสอยู่หลายวัน จนกระทั่งเห็นว่าโอกาสเหมาะ หลวงปู่พักผ่อนอยู่ในกุฏิองค์เดียว สามเณรจึงตั้งใจว่า วันนี้ล่ะ อย่างไรเสียต้องลาสึกให้ได้ จึงจัดหาดอกไม้ธูปเทียนใส่ฝาบาตรค่อยย่องเข้าไปหาหลวงปู่ในกุฏิ

ขณะนั้นเป็นเวลาประมาณ ๑ ทุ่ม พอสามเณรโผล่หน้าเข้าไป หลวงปู่เหลือบมองมานิดหนึ่งแต่ไม่พูดอะไร สามเณรค่อยคลานเข้าไปกราบหลวงปู่ แล้วพูดว่า *"หลวงปู่ครับ*

ขอให้ผมบีบนวดให้หลวงปู่นะครับ" สามเณรไม่เข้าใจเหมือนกันว่าทำไมต้องพูดเช่นนั้น ทั้งๆ ที่เตรียมคำพูดมาอย่างดี และตัดสินใจอย่างเด็ดขาดแล้วก็ตาม สามเณรบีบนวดหลวงปู่ตั้งแต่ ๑ ทุ่ม จนกระทั่งถึง ๖ ทุ่ม หลวงปู่ไม่เอ่ยปากพูดแม้แต่คำเดียว พอเลย ๖ ทุ่ม ไปเล็กน้อย ท่านจึงเอ่ยปากว่า *"เอาล่ะ แค่นี้พอแล้ว คงจะนวดเป็นที่พอใจแล้วนะ"*

กล่าวจบ หลวงปู่ก็เงียบไปชั่วอึดใจ แล้วถามสามเณรว่า *"มาคืนนี้ เณรท่าจะมาลาสึกอีกล่ะสิ"* โดนคำถามจี้ใจเช่นนี้ สามเณรรู้สึกตกใจเล็กน้อย แต่แทนที่จะตอบรับหลวงปู่ตามที่ตั้งใจ กลับตอบไปว่า *"เปล่าครับ หลวงปู่"* หลวงปู่ถามต่อ *"ถ้ายังงั้นคืนนี้เข้ามาทำไมล่ะ" "กระผมจะมาลาหลวงปู่ไปอยู่วัดสุทธจินดาครับ"* วัดสุทธจินดาอยู่ที่จังหวัดนครราชสีมา เป็นวัดหนึ่งที่มีการสอนด้านปริยัติธรรม และหลวงปู่มักส่งพระภิกษุและสามเณรไปศึกษาที่วัดแห่งนี้ หลวงปู่ตอบว่า *"เป็นยังไง อยู่ที่นี่ไม่สบายใจหรืออย่างไร ไปอยู่วัดสุทธจินดากับอยู่ที่นี่ก็เหมือนกันนั่นแหละ เณรอย่าไปเลย"*

สามเณรจึงกราบเรียนหลวงปู่ว่า *"ถ้าอย่างนั้นกระผมขอไปเรียนหนังสือที่วัดบรมนิวาสนะขอรับ" "อ๋อ อยากไปอยู่เมืองหลวงล่ะซิ เอาเถอะ ถ้าเณรอยากไปจริงๆ ก็ไปอยู่วัดบวรฯ ซิ (หมายถึงวัดบวรนิเวศวิหาร) ที่นั่นเขามีการเรียนการสอนเหมือนกัน"* *"ขอรับหลวงปู่"*

สามเณรตอบรับคำทั้งๆ ที่ใจไม่เคยนึกอยากไปวัดบวรนิเวศวิหารเลย เพราะที่นั่นการเรียนการสอนเขาเข้มงวดมาก สวดมนต์ก็หลายบท ตั้ง ๙๕ สูตร เกรงว่าสติปัญญาของตนจะไปไม่ไกล แต่ภายหลังจากที่ไปอยู่แล้ว ท่านกล่าวว่า สิ่งที่ท่านกลัวกลับไม่มีปัญหาอะไรเลย ซ้ำยังได้รับเลือกให้เป็นเณรหัวหน้าซ้อมสวดมนต์อีกด้วย

สามเณรเดินทางเข้าวัดบวรนิเวศวิหารในปี ๒๔๙๘ โดยมี **หลวงปู่โชติ คุณสมฺปนฺโน (พระเทพสุทธาจารย์)** นำไปฝากตัวกับ **สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์** ซึ่งเป็นเจ้าอาวาสวัดบวรนิเวศวิหารในสมัยนั้น ในกรณีของสามเณรรูปนี้ เป็นตัวอย่างหนึ่งที่แสดงถึงเมตตาในการให้การศึกษาแก่ลูกศิษย์

อุบัติเหตุที่เขาพนมสวาย

ในบทนี้ยังเป็นเรื่องราวของสามเณรรูปเดิมอยู่ ซึ่งเป็นเหตุการณ์หนึ่งในประวัติของ**หลวงปู่ดูลย์ อตุโล** เห็นว่าน่าสนใจจึงคัดลอกมาไว้ ณ ที่นี้

ในสมัยนั้น หลังจากที่สามเณรได้เรียนรู้พื้นฐานด้านศีลธรรมจรรยา อันเป็นข้อวัตรปฏิบัติที่เหมาะสมตามสมควรแล้ว **หลวงปู่ดูลย์**ก็นำออกฝึกภาคสนามเข้ายังป่าเขาลำเนาถ้ำต่างถิ่นต่างสถานที่ การที่ได้ติดตามหลวงปู่ไปยังที่ต่างๆ นั้น สามเณรได้เรียนรู้สิ่งต่างๆ ที่ไม่อาจหาได้ในวัดหลายประการ **ความวิเวกสงบสงัดของป่าเขาก็เป็นครูบาอาจารย์ประการหนึ่ง ที่สอนให้ผู้ปฏิบัติเกิดความกล้าหาญมีจิตใจมั่นคง เชื่อมั่นในพระรัตนตรัยมากยิ่งขึ้น**

ครั้งแรกที่หลวงปู่นำสามเณรออกสู่สนามของพระอริยะนั้น ได้พาไปฝึกปฏิบัติที่เขาพนมสวาย ซึ่งอยู่ในเขตอำเภอเมืองสุรินทร์นั่นเอง และสถานที่แห่งนี้เองที่ถูกกำหนดให้เป็นสถานประกอบพิธีพระราชทานเพลิงศพของหลวงปู่ในภายหลัง ในสมัยนั้นเขาพนมสวายยังเป็นป่ารกชัฏ อยู่ห่างไกลบ้านเมืองและมีความสงัดเงียบจนวังเวง สามเณรทั้งหลายมีความหวาดกลัวโดยเฉพาะยามค่ำคืน เมื่อเข้ามุ้งเข้ากลดแล้วจะมีความรู้สึกคลายใจ เมื่อนึกถึงว่าหลวงปู่คอยปกป้องดูแลอยู่

ในช่วงกลางวัน เมื่อว่างเว้นจากการปฏิบัติชั่วคราว บรรดาสามเณรก็ชักชวนกันไปวิ่งเล่นบนเขาตามประสาเด็กที่ยังคึกคะนองชอบเล่นสนุกสนาน ของเล่นที่พอหาได้

ก็มีพวกก้อนหินขนาดต่างๆ คณะสามเณรช่วยกันกลิ้งหินก้อนเล็กก้อนน้อยลงมา ทำให้เกิดความสนุกสนานเบิกบานใจของคณะสามเณรตามประสาเด็กกลางป่ากลางเขาชาวดงดอย

ในขณะที่สามเณรเหล่านั้นกำลังเล่นกลิ้งก้อนหินอยู่อย่างเพลิดเพลินจนเกินขอบเขต ก็เกิดเหตุการณ์ที่ไม่คาดฝันจนเกือบจะก่อโศกนาฏกรรมขึ้นโดยไม่เจตนา ปรากฏว่าครั้งหนึ่ง เมื่อสามเณรช่วยกันผลักก้อนหินใหญ่ให้กลิ้งลงไป ปรากฏว่าก้อนหินพุ่งตรงลิ่วเข้าหาร่างหลวงปู่ที่ยืนอยู่ข้างล่างอย่างรวดเร็ว

สามเณรทั้งกลุ่มตะลึงตะลานด้วยความตกใจสุดประมาณ เพราะพวกตนรู้แก่ใจว่าความเร็วของก้อนหินที่พุ่งตัวลงไปนั้น หลวงปู่ผู้เป็นอาจารย์ที่อยู่ในวัยชราจะต้องกระโดดหลบหลีกไม่ทันอย่างแน่นอน และครั้งนี้นัยว่าพวกตนร่วมกันสร้างบาปกรรมขึ้นมหันต์แล้ว ขณะที่บรรดาสามเณรยืนตะลึงตัวแข็งอยู่เบื้องบนเขาด้วยความรู้สึกที่ยากจะบรรยายอยู่นั้น ฝ่ายหลวงปู่ซึ่งกำลังจะถูกหินพุ่งเข้าชน กลับยืนนิ่งเฉยไม่มีอาการหวาดหวั่นสะทกสะท้านต่ออันตรายที่จะเกิดขึ้นในเสี้ยววินาที **ดูอาการท่านสงบราบเรียบ ไร้อาการตื่นกลัว สายตาท่านเพ่งจับที่ก้อนหิน ดูประหนึ่งว่าท่านพร้อมที่จะรับชะตากรรมที่ลูกศิษย์กำลังก่อขึ้น คล้ายกับว่าหากเป็นเวรกรรมที่ท่านเคยกระทำไว้ ท่านก็คงยินดีที่จะชดใช้กรรมด้วยความเต็มใจ**

ช่วงเวลาที่ทุกคนกำลังตะลึงดังต้องมนต์สะกดอยู่นั้น เหตุการณ์ที่ไม่น่าจะเป็นไปได้ก็อุบัติขึ้นให้ปรากฏแก่สายตาทุกคู่ เมื่อหินกลิ้งมาด้วยความเร็วใกล้ร่างหลวงปู่ประมาณ ๓ วาเศษ มันกลับเบนเบี่ยงเปลี่ยนทิศทางไปจากเดิมอย่างกะทันหัน ประดุจมีมือยักษ์ที่ทรงพลังมาปัดให้เฉออกนอกทิศทางเดิม พุ่งเลยร่างหลวงปู่ออกไปอีกทางหนึ่ง บรรดาสามเณรจอมซนรู้สึกโล่งใจ เมื่อได้สติต่างก็รีบวิ่งลงมายังพื้นล่าง ทรุดตัวหมอบกราบแทบเท้าของหลวงปู่อย่างสำนึกในความผิด

หลวงปู่มองการกระทำของสามเณร แล้วกล่าวด้วยน้ำเสียงราบเรียบว่า

“พวกเณรที่บวชเข้ามาในพระพุทธศาสนา ผู้ที่คนทั่วไปยกย่องว่าเป็นผู้มีศีลมีธรรม ควรที่จะหมั่นศึกษาพระธรรมวินัย ยึดมั่นในศีล มีความเพียรในการประพฤติปฏิบัติธรรม เพื่อที่จะสร้างคุณธรรมให้เกิดขึ้นกับตนสมกับที่เขาเชื่อถือ บัดนี้ พวกเธอไม่ใช่เด็กน้อยลูกหลานชาวบ้านที่จะเที่ยววิ่งเล่นซุกซนได้ตามอำเภอใจเหมือนเช่นแต่ก่อน แต่เธอเป็นบุตรศากยะในพระพุทธศาสนาที่จะต้องปฏิบัติตามศีลตามธรรมอย่างเคร่งครัด ขอให้เธอมีความสำนึกเช่นนี้อยู่ทุกเมื่อ”

หลวงปู่กล่าวแล้วก็เดินจากไป เหมือนกับไม่มีเหตุวิกฤตอะไรเกิดขึ้นก่อนหน้านั้น จิตใจของสามเณรทุกรูปต่างก็เกิดปณิธานขึ้นโดยฉับพลันว่า *“ตั้งแต่นี้ไป พวกตนจะไม่แสวงหาความสนุกสนานคึกคะนองเหมือนที่ทำมา แต่จะตั้งหน้าศึกษาศีล ปฏิบัติธรรมให้สมกับความรักความเมตตาที่หลวงปู่ท่านสอนสั่งอย่างจริงจังเสียที”*

ภูต ผี วิญญาณ และเทวดา

โดยปรกตินั้น เมื่อหลวงปู่จะพูดอะไรก็มักจะพูดแต่สิ่งที่เป็นภายในคือเรื่องจิตเรื่องใจเป็นส่วนมาก แต่ก็มีบ้างนานๆ ครั้ง ที่พูดถึงสิ่งภายนอก เช่น เรื่องเกี่ยวกับภูต ผีปีศาจ สัมภเวสี หรือโอปปาติกะ เป็นต้น แต่ไม่เคยได้ยินหลวงปู่พูดออกมาตรงๆ ว่าเคยพบเคยเห็น หรือมีอะไรมาเบียดเบียน หรือมาเป็นมิตรสนับสนุนท่านอย่างใดอย่างหนึ่ง แต่ก็มีเรื่องประหลาดอยู่เรื่องหนึ่ง

ครั้งนั้น หลวงปู่และคณะศิษย์เดินทางไปเยี่ยม **พระอาจารย์สุวัจน์ สุวโจ ที่สำนักถ้ำศรีแก้ว อำเภอกุดบาก จังหวัดสกลนคร** หลวงปู่พำนักอยู่ที่ศาลาต้อนรับ ตอนกลางคืนดึกสงัด ท่านนอนอยู่แต่ยังไม่หลับ ยังอยู่ในภาวะตื่น มีสติสัมปชัญญะเต็มที่ ท่านได้เห็นร่างชาย ๒ คน ยืนอยู่ที่ปลายเตียง ท่านผงกศีรษะขึ้นถามว่าใคร ก็ไม่ได้รับคำตอบ ท่านจึงลุกขึ้นนั่งมองดู ร่างทั้งสองนั้นก็หายวับไปในทันที หลวงปู่รู้สึกแปลกใจ จึงเล่าเหตุการณ์ให้ลูกศิษย์ฟังในตอนเช้าวันรุ่งขึ้น

ในช่วงท้ายๆ ของชีวิต ตอนที่หลวงปู่ไปพักรักษาตัวอยู่ที่โรงพยาบาลจุฬาฯ ก็มีเหตุการณ์แปลกๆ คล้ายกับว่าท่านกำลังพูดคุยหรือเทศน์ให้ใครฟัง ทำให้พระเณรที่อยู่พยาบาลเชื่อว่าท่านมีกิริยาวาจากับใครอย่างใดอย่างหนึ่งในเวลาดึกสงัด เมื่อถามภายหลังว่าทำไมหลวงปู่จึงสวดยถาให้พร ทำไมจึงกล่าวอรรถคาถาธรรมข้อใดข้อหนึ่งในระหว่างนั้นจนผู้อยู่เฝ้าพยาบาลได้ยิน ก็ได้รับคำตอบที่ไม่อาจขจัดความพิศวงสงสัย

ได้ชัดเจน แต่ก็ยืนยันกันได้ว่า**ท่านแสดงกิริยาอย่างนั้น โดยที่สังเกตได้ชัดว่าสติสัมปชัญญะของท่านยังสมบูรณ์ดีทุกประการ**

เรื่องทำนองเดียวกันนี้ **คุณบำรุงศักดิ์ กองสุข** ได้เขียนบรรยายไว้ ดังนี้

ผู้เขียน (หมายถึงคุณบำรุงศักดิ์) ได้ยินพระเณรวัดบูรพาราม จังหวัดสุรินทร์ เล่าสู่กันฟังว่า ในตอนดึกๆ มักจะได้ยินหลวงปู่ให้พร ทำคล้ายๆ ว่ามีแขกมาเยือนในยามวิกาล ผู้แอบสังเกตการณ์เหล่านั้นสรุปเอาเองว่า **หลวงปู่พูดกับเทวดา**

ผู้เขียนได้ฟังเป็นครั้งแรกคิดอกุศลว่า คงจะเป็นแผนของท่านพระครูฯ (หมายถึง **พระครูนันทปัญญาภรณ์** ภายหลังเลื่อนสมณศักดิ์ที่ **พระโพธินันทมุนี**) ออกอุบายเพื่อที่จะได้จำหน่ายเหรียญหลวงปู่กระมัง จึงได้ให้พระเณรปั้นเรื่องเป็นข่าวลือเช่นนี้ ผู้เขียนรู้จักหลวงปู่มาก็ไม่เคยได้ยินว่ามีเรื่องลึกลับอะไรแบบนี้ รู้แต่ว่าหลวงปู่ท่านสอนไม่ให้งมงาย สอนเรื่องจิตตภาวนาปัจจุบันทันสมัย

เมื่อหลวงปู่อาพาธเข้ารักษาตัวที่โรงพยาบาลจุฬาฯ ลูกศิษย์ที่ได้เฝ้าพยาบาลหลวงปู่ ก็ได้รู้เห็นกันทั่วว่า ในคืนวันนั้น เมื่อเวลาตี ๒ หลวงปู่ตื่นขึ้นกลางดึกบอกให้พระจุดเทียนรับเทวดาที่มาหา พระครูเยื้อนบอกหลวงปู่ว่า *"เปิดไฟฟ้าแล้ว"* หลวงปู่ก็ไม่ว่าอะไร ตกลงไม่จุดเทียน หลวงปู่ก็สวดมนต์เจริญพระคาถา นั่งสมาธิพักใหญ่ๆ จึงเอนตัวลงนอน

มีผู้ถามหลวงปู่เรื่องเทวดาในวันต่อมา หลวงปู่ก็ตอบว่า ***"ไม่ใช่เรื่องของการปฏิบัติภาวนา"*** วันต่อมา ผู้เขียน (คุณบำรุงศักดิ์) ได้โอกาสเหมาะลองถามหลวงปู่บ้างว่า *"เทวดาที่มาหาหลวงปู่ พวกเขาแต่งกายแบบลิเกหรือแบบไหนครับ"*

ท่านชี้มาที่ผู้เขียนแล้วว่า *"แต่งกายแบบนี้แหละ"* ท่านว่า *"ที่อยู่ของพวกพรหมนั้นเขาอยู่ห่างไกลจากโลกมนุษย์มาก"*

ความเชื่อถือเรื่องอิทธิฤทธิ์

ในตอนต้นได้เคยเขียนถึงเหตุการณ์ที่หลวงปู่ผจญภัยโดยถูกควายป่าไล่ขวิดตอนออกธุดงค์ในแดนกัมพูชามาแล้ว หลายครั้งที่มีผู้ถามหลวงปู่ว่า *"ตอนที่ท่านเดินธุดงค์ไปกัมพูชา แล้วมีควายป่ามาไล่ขวิดท่านอุตลุดไปหมด แต่ท่านไม่เป็นอันตรายนั้น หลวงปู่มีของดีหรือคาถาอาคมอะไรหรือเปล่า"* หลวงปู่ตอบว่า *"ไม่มีอะไร มันขวิดไม่ถูกเอง ถูกแต่ตามซอกแขนซอกขาเท่านั้น ถ้าถูกเต็มที่มันก็อันตรายเหมือนกัน"* ทั้งๆ ที่ท่านก็ตอบตามความเป็นจริงอย่างนี้ คนก็มักไม่คอยเชื่อกัน พยายามพากเพียรรบเร้าขอวัตถุมงคลหรือของดีอะไรต่างๆ จากหลวงปู่อยู่เรื่อยๆ

ความจริงแล้ว สำหรับ**หลวงปู่ดูลย์ อตุโล** นั้น เป็นที่ทราบกันดีว่า ความเชื่อถือในสิ่งศักดิ์สิทธิ์ก็ดี ในสิ่งเร้นลับเหลือวิสัยก็ดี ในเรื่องฤกษ์งามยามดีต่างๆ ไม่มีเอามาเป็นสาระในจิตใจท่าน ซึ่งเป็นที่รู้กันทั่วไปจากอาการที่ปรากฏทางร่างกายทางวาจาของท่านนั่นเอง เมื่อมีผู้ใดจะดำเนินกิจกรรมอะไร มาถามความเห็นท่านเรื่องฤกษ์งามยามดี หลวงปู่ก็จะบอกว่า ***"วันไหนก็ได้ วันไหนพร้อม วันไหนสะดวกสบาย ใช้ได้ทั้งหมด"*** และก็นิ่งเฉย ไม่ค่อยจะพูดว่า วันนั้นดี วันนี้เหมาะ วันนั้นใช้ไม่ได้ หลวงปู่เคยพูดในหมู่สงฆ์ว่า ***"ถ้ากาย วาจา และจิตใจดี อำนาจความดีงามก็จะเกิดขึ้นเอง"***

ในหนังสือ **หลวงปู่ฝากไว้** ได้ยกตัวอย่างเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นเมื่อต้นเดือนกันยายน พ.ศ. ๒๕๒๖ ซึ่งคณะแม่บ้านกระทรวงมหาดไทยได้แวะไปกราบหลวงปู่เมื่อเวลา ๑๘.๒๐ น. แล้วมีสุภาพสตรีท่านหนึ่งถือโอกาสพิเศษกราบหลวงปู่ว่า

“ดิฉันขอของดีจากหลวงปู่ด้วยเถอะเจ้าค่ะ...” หลวงปู่เจริญพรว่า *“ของดีต้องภาวนาเอาเองจึงจะได้ เมื่อภาวนาแล้วใจก็สงบ กายวาจาก็สงบ แล้วกายก็ดี วาจาใจก็ดี เราก็อยู่ดีมีสุขเท่านั้นเอง”* *“ดิฉันมีภาระมาก ไม่มีเวลามานั่งภาวนา งานราชการเดี๋ยวนี้รัดตัวมากเหลือเกิน มีเวลาที่ไหนมาภาวนาได้เจ้าคะ”* สุภาพสตรีท่านนั้นชี้แจง หลวงปู่อธิบายว่า *“ถ้ามีเวลาสำหรับหายใจ ก็ต้องมีเวลาสำหรับภาวนา”*

เรื่องการประพรมน้ำมนต์ หรือเจิมรถเจิมบ้านร้านค้าอะไรต่างๆ แต่ก่อนหลวงปู่ไม่ยินดีทำเลย มาในระยะหลังๆ เห็นว่า **บุคคลมีหลายระดับ เพื่อเป็นการให้กำลังใจแก่เขาให้เขาได้พ้นทุกข์เล็กๆ น้อยๆ ท่านจึงปฏิบัติไปเพื่อโลกัตถจริยา** เป็นการอนุเคราะห์อนุโลมตามความประสงค์ของทางโลกเท่านั้น ครั้งหนึ่งมีพระภิกษุสงฆ์นำรถของตนมาให้ท่านเจิม หลวงปู่ไม่ยอมทำ และดุเอาว่า ***“งมงาย”***

บางครั้งมีคนมาขอชานหมาก ท่านก็ว่า *“เอาไปทำไมของสกปรก”* มีคนมาขอให้เป่าหัว ท่านก็ว่า *“เป่าทำไม เดี๋ยวน้ำลายเลอะ”* เรื่องวัตถุมงคล เช่น เหรียญต่างๆ เป็นต้น หลวงปู่ไม่นิยมยินดีที่จะทำหรือให้ทำเลย แต่ภายหลังท่านก็อนุโลมตามบ้าง เมื่อลูกศิษย์ลูกหาจัดทำขึ้นด้วยวัตถุประสงค์ต่างๆ ท่านก็อนุโลม แผ่พลังจิตให้ตามสมควรเพื่อไม่ให้เป็นการขัดศรัทธาต่อทายกทายิกาและลูกศิษย์ลูกหาที่มีความปรารถนาเช่นนั้น

วัตถุมงคลศักดิ์สิทธิ์จริงหรือ

หลวงปู่เล่าว่า ครั้งหนึ่งมีพวกสาธุชนปัญญาชนกลุ่มหนึ่งมาสนทนาธรรมด้วย และถามท่านว่า

"วัตถุมงคลมีความศักดิ์สิทธิ์จริงหรือ หลวงปู่จึงได้สร้างหรืออนุญาตให้สร้างเหรียญขึ้น" หลวงปู่จึงวิสัชนาว่า *"พวกท่านทั้งหลายแสดงความสนใจในการบำเพ็ญภาวนา ก็พากันบำเพ็ญภาวนาไป ไม่ต้องไปห่วงไปสนใจกับวัตถุมงคลอันเป็นของนอกกายนี้ แต่สำหรับผู้มีจิตใจเพลิดเพลินอยู่ ยังยินดีในการเกิดตายในวัฏสงสาร ยังไม่สามารถหันมาสู่การปฏิบัติธรรมได้ ก็ให้อาศัยวัตถุภายนอกเช่นวัตถุมงคลเช่นนี้เป็นที่พึ่งไปก่อน อย่าไปตำหนิติเตียนอะไรเลย*

ครั้นเขาเหล่านั้นประสบเหตุเภทภัยมีอันตรายแก่ตน และเกิดแคล้วคลาดด้วยคุณแห่งพระรัตนตรัยก็ดี โดยบังเอิญก็ดี ก็จะเกิดความเลื่อมใสศรัทธาในพระพุทธศาสนาได้ในภายหลัง ซึ่งก็จะเป็นเหตุให้เจริญงอกงามในทางที่ถูกต้องได้เอง"

สำหรับผู้ที่มีศรัทธามากแล้ว และสนใจการบำเพ็ญภาวนา สนใจในธรรมปฏิบัติอันยิ่งๆ ขึ้นไป **ในเรื่องวัตถุมงคลนี้ หลวงปู่จะบอกตามสัจธรรมว่า "ไม่มีอะไร เป็นเพียงช่วยด้านกำลังใจเท่านั้น"** หลวงปู่มักกล่าวว่า *"เอาไปทำไม ของที่เป็นภาระต้องเอาใจใส่ดูแล ของที่ต้องทิ้งเสียในภายหลัง"* แล้วท่านก็สอนเป็นปริศนาธรรมว่า **"จงเอาสิ่งที่เอาได้ จงอย่าเอาสิ่งที่เอาไม่ได้"**

ถ้ามองในแง่ของปุถุชนสามัญธรรมดาแล้ว ความศักดิ์สิทธิ์แห่งคุณพระรัตนตรัยย่อมมีปรากฏเป็นอัศจรรย์ได้ ดังเช่น พระพุทธานุภาพแห่งพระบรมศาสดาที่ได้ทรงแสดงแก่เหล่าเดียรถีย์นอกศาสนา ดังนั้น ความอัศจรรย์ของอานุภาพแห่งคุณพระรัตนตรัยจะบังเกิดคุณประโยชน์อย่างไร ขอท่านทั้งหลายพิจารณาถือเอาตามสมควรแก่ตนเทอญ

ผู้เจริญด้วยยถาลาภสันโดษ

โดยเหตุที่หลวงปู่ถือธุดงควัตร ท่านมีความยินดีในการบิณฑบาตเป็นวัตร และได้ประพฤติปฏิบัติมาอย่างสม่ำเสมอ จนกระทั่งมาในระยะหลัง เมื่อท่านชราภาพมากแล้ว ประกอบกับอาพาธขาข้างซ้ายเลือดลมเดินไม่สะดวก และบรรดาภิกษุสามเณรพยายามวิงวอนขอร้องขอให้หลวงปู่งดออกเดินบิณฑบาตนอกวัด ขอให้ท่านรับบิณฑบาตภายในวัดเท่านั้น โดยภิกษุสามเณรจะพากันใส่บาตรท่านที่วัดในตอนเช้าด้วย ถ้าหลวงปู่ยังคงออกบิณฑบาตนอกวัดอยู่ และเกิดอาพาธระหว่างทาง เท่ากับว่าจะยิ่งทำให้ลูกศิษย์ลูกหาและญาติโยมเกิดความลำบากใจเป็นแน่แท้ หลวงปู่ได้แต่เพียงหัวเราะและยอมอนุโลมตาม

ครั้นเมื่อภิกษุสามเณรและญาติโยมใส่บาตรให้ท่านแล้ว ท่านก็จะฉันภัตตาหารที่ได้รับจากบาตรนั้น โดยปรกติหลวงปู่ฉันแต่น้อย **เป็นผู้เจริญด้วยยถาลาภสันโดษ คือ ยินดีในของบริโภคตามมีตามได้** เมื่อรับการถวายมาอย่างไร ท่านก็ยินดีอย่างนั้น ไม่เดือดร้อน เรื่องการขบฉัน ไม่ฉันพลางดื่มน้ำพลาง เพราะจิตวิญญาณไม่เร่าร้อน ไม่เคยตำหนิหรือชมเชยอาหารที่สาธุชนถวายว่า **“สิ่งนี้อร่อย สิ่งนี้ไม่อร่อย” หรือ “เออ วันนี้มีอาหารถูกปาก อย่างนั้นไม่ถูกโรคกัน”** เหล่านี้เป็นต้น อาหารจะจืดจะเค็มอย่างไร ท่านก็ไม่เคยเรียกหาอะไรเพิ่มเติม ประเคนอย่างไรก็ฉันอย่างนั้น ทำให้ภิกษุสามเณรที่อุปัฏฐากท่านถึงกับละเลยเลินเล่อ เมื่อต้อนรับอาคันตุกะอยู่บ่อยๆ

ลูกศิษย์ลูกหาบางท่านมีนิสัยตรงกันข้าม จึงถูกหลวงปู่ดุเอาว่า *“แค่นี้ก็ทนไม่ได้แล้วจะทำอะไรได้”* ในระหว่างการขบฉัน หลวงปู่มีความสำรวมระวัง ไม่บกพร่องในข้อวัตรปฏิบัติที่เคยได้รับอบรมมา ไม่นิยมพูดในขณะฉัน เมื่อมีผู้ถามไถ่ ท่านก็จะตอบเมื่อจำเป็นและไม่มีคำข้าวอยู่ในปาก ไม่มีการชะเง้อทักทายโหวกเหวกกับญาติโยม ปริมาณการฉันของท่านก็เป็นไปตามปกติธรรมดา มีน้อยก็ฉันเท่าที่มี มีมาก ฉันพออิ่มเท่าที่เคย เมื่อเสร็จจากภัตตกิจแล้ว หลวงปู่มักจะเดินจงกรม ทำตามพระวินัยและข้อวัตร

ปัจจัยอื่นๆ นอกจากอาหารก็ทำนองเดียวกัน เมื่อมีลาภสักการะมาก ท่านไม่เคยสั่งสม คอยดูแลพระเณรที่ขาดแคลนตามวัดต่างๆ อยู่เสมอ ที่ไหนขาดก็แบ่งปันไปให้ทั่วถึง เมื่อถึงคราวมีน้อยก็ว่ากันไปตามมีตามเกิด หลวงปู่ไม่เคยปรารถนาอยากได้อะไร เช่น “ร้อนมาก ถ้ามีแอร์ก็จะดี” หรือว่า “แก่มากแล้ว ไปมาลำบาก มีรถยนต์นั่งติดแอร์เย็นๆ สักคันก็เหมาะ” ตามแบบอย่างที่เรียกกันขำๆ ทำนองประชดว่า **“ยถาโลภะสันโดษ”** หรือ **“ยถาราคะสันโดษ”** ก็คือ ยินดีตามแต่ความโลภหรือความทะเยอทะยานอยากในกามสุขจะบงการให้เป็นไป อย่างนี้เป็นการไม่สมควร **แต่ในวิสัยสมณะ คือ การเจริญด้วยลาภสันโดษ หมายถึง การยินดีในของบริโภคตามมีตามได้ มีน้อยก็ใช้น้อย ไม่มีก็ไม่ต้องใช้ มีมากก็ใช้เท่าที่จำเป็น ไม่ดิ้นรนแสวงหา**

รสอาหารดีอยู่ที่ใจ

ท่านเจ้าคุณพระโพธินันทมุนี (อดีตท่านพระครูนันทปัญญาภรณ์) เล่าให้ฟังว่า ในอดีตท่านมีความไม่ค่อยดีอยู่อย่างหนึ่ง คือทั้งๆ ที่พยายามปฏิบัติตามคำสั่งสอนของหลวงปู่และครูบาอาจารย์ทั้งหลาย แต่ก็สังเกตตัวเองได้ว่า ถ้าวันไหนมีภัตตาหารเป็นปรกติธรรมดา เช่น น้ำพริกผักต้มหรืออาหารพื้นบ้านทั่วๆ ไป ก็มีความสุขกายสบายใจเป็นธรรมดาตามความเคยชิน แต่ถ้าวันไหนมีอาหารที่พิเศษพิสดารขึ้นกว่าปรกติ ก็ชักจะรู้สึกสนุกสนานผิดธรรมดาไปหน่อย จนกระทั่งเกิดความรำคาญตัวเองขึ้นมา จึงต้องแก้ไขดัดนิสัยตัวเองด้วยการฉันเฉพาะอาหารผักเสียบ้าง ให้มันรู้สึกยากลำบากต่อการได้มายิ่งขึ้น ให้รสชาติอาหารเป็นธรรมดาๆ มากขึ้น

ด้วยเหตุนี้เองทำให้เกิดความคิดขึ้นมาอย่างหนึ่งว่า พระเถระก็ดี อุบาสก อุบาสิกาก็ดี ที่เจริญด้วยการปฏิบัติยิ่งๆ ขึ้นไป ชะรอยจะตัดความยินดีในรสอาหารเสียได้ จึงไม่ยินดียินร้ายในรสอาหารเสียเลย ไม่ว่าจะเป็นอาหารอะไร ล้วนพอใจทั้งสิ้นที่จะได้รับ ไม่รู้สึกรังเกียจ ไม่รู้สึกไม่ว่าจะเป็นอาหารอะไร ไม่เรียกร้องการปรุงรสเพิ่มเติม นับว่าเป็นที่น่าชื่นชมควรคารวะยิ่งนัก

ครั้นคิดได้เช่นนี้แล้ว จึงเข้าไปหาหลวงปู่ และกราบเรียนท่านถึงความคิดของตน พร้อมทั้งขอทราบความคิดเห็นของท่าน หลวงปู่บอกว่า *“เข้าใจถูกครึ่งหนึ่ง เข้าใจผิดครึ่งหนึ่ง แต่ก็เป็นการดีแล้วที่มาพบเพื่อพยายามทำความเข้าใจ”* แล้ว

หลวงปู่ก็อธิบายต่อไปว่า *“ที่ว่าเข้าใจถูกนั้น ก็คือท่านผู้ปฏิบัติดีปฏิบัติชอบแล้ว สามารถตัดความยินดีในรสอาหารได้จริง ที่ว่าผิดนั้น ก็เพราะท่านมีความรู้สึกรับรู้ถึงรสอาหารได้เป็นอย่างดีผิดคนธรรมดาสามัญ ทั้งนี้เนื่องจากขันธ์ธาตุของท่านบริสุทธิ์หมดจดแล้ว สะอาดแล้วด้วยการชำระล้างแห่งธรรมอันยิ่ง ประสาทรับรู้รสอันประกอบด้วยเส้นตั้งพันตามที่ปรากฏในพระธรรมบทขุททกนิกาย ต่างก็ปฏิบัติหน้าที่รับรู้รสของตนได้อย่างอิสระเต็มที่เต็มทางตามความสามารถแห่งคุณสมบัติของตน จึงรู้รสชาติขนาดไหนก็รู้สึกได้ เสียแต่ว่าไม่มีคำพูดหรือภาษาที่บัญญัติไว้ให้พออธิบายได้เข้าใจเท่านั้นเอง ซึ่งด้วยภูมิธรรมของปุถุชนสามัญธรรมดา หากสามารถรับรู้รสชาติเห็นปานนั้นได้ น่าที่จะต้องเกิดคลั่งไคล้ใหลหลงอย่างแน่นอน ถ้าได้บริโภคอาหารที่สมบูรณ์ด้วยคุณค่าและรสชาติจริงๆ ดังนั้น ไม่ว่าอาหารนั้นจะได้รับการปรุงแต่งให้มีรสชาติมาก หรือรสชาติน้อยอย่างไร รสชาติบรรดาที่มีอยู่ในตัวอาหารนั้นๆ ท่านที่ปฏิบัติชอบแล้ว ก็สามารถรับรู้ได้จนครบถ้วนทุกรส แต่เมื่อรับรู้แล้วก็หมดกันเท่านั้น ไม่เกิดความยินดีพอใจสืบเนื่องต่อไป”*

พระอรหันต์ไม่รับรู้อะไรจริงหรือ

หวนคิดขึ้นมาได้ถึงเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นครั้งหนึ่ง ครั้งนั้นสามเณร ๒ รูป เสร็จจากการศึกษาพระปริยัติธรรมแล้ว นั่งพักผ่อนอยู่ใต้ต้นไม้หน้ากุฏิ ถกเถียงกันอยู่ถึงคุณแห่งพระอรหันต์ที่ศึกษามาจากห้องเรียน สามเณรใหญ่ชี้แจงว่า *“พระอรหันต์นั้นละกิเลสได้หมดสิ้นแล้ว ไม่รับรู้อะไรทั้งสิ้น ไม่ยุ่งเกี่ยวกับอะไรทั้งนั้น หมดความยึดมั่นถือมั่นโดยสิ้นเชิง”* สามเณรน้อยเถียงทันที *“พระอรหันต์ของหลวงพี่ช่างน่าเวทนานัก เหมือนเสาต้นหนึ่ง ก้อนหินก้อนหนึ่ง จะเกิดน้ำท่วมไฟไหม้ก็ไม่รู้อะไรเลย คงจะต้องตายเสียเปล่า และยังเป็นบุคคลที่ไร้ประโยชน์สิ้นเชิง”* ขณะที่วิวาทะกำลังดำเนินไปอย่างผิดเป้าหมาย ก็มีเสียงกะแอมดังขึ้นจากกุฏิ สามเณรทั้ง ๒ จึงสามัคคีกันหลบหนีไป

ครั้นข้อถกเถียงนี้ล่วงรู้ถึงหลวงปู่ ท่านก็บอกว่า *“แม้จะเป็นการถกเถียงเอาชนะกัน แต่ก็เป็นการตั้งข้อสังเกตที่น่าพินิจพิจารณา”* แล้วหลวงปู่อธิบายว่า **“จิตเป็นสภาพรู้อารมณ์ ตราบใดที่มีจิต การรับรู้อารมณ์ก็ย่อมมีเป็นธรรมดาโดยไม่ต้องสงสัย ดังนั้น บุคคลธรรมดารับรู้อารมณ์อย่างไร พระอรหันต์ก็ย่อมจะต้องรับรู้อารมณ์อย่างนั้น และการรับรู้อารมณ์ของท่านน่าจะเป็นไปด้วยดียิ่งเสียกว่าคนธรรมดาสามัญด้วยซ้ำ เพราะจิตของท่านไม่มีเมฆหมอกคือกิเลสปกคลุมอยู่ อันจะทำให้ความสามารถรับรู้อารมณ์ลดลง”**

ดังนี้ การกล่าวหาว่าพระอรหันต์ไม่รับรู้อะไร ไม่ยุ่งไม่เกี่ยวอะไรทั้งนั้น จึงไม่ถูกต้องอย่างแน่นอน ส่วนการที่ท่านหมดความยึดมั่นถือมั่นโดยสิ้นเชิงนั้น ย่อมหมายความว่า แม้กระทั่งความไม่ยึดมั่นในสิ่งหนึ่งสิ่งใดก็ย่อมไม่มีแก่ท่าน กล่าวคือ ท่านหมดทั้งความยึดมั่นถือมั่น และความไม่ยึดมั่นถือมั่น ไม่มีทั้งความพอใจในสิ่งใด ทั้งความรังเกียจในสิ่งใด ดังนี้ จึงจะเรียกว่า “โดยสิ้นเชิง” ได้ จิตของท่านจึงลอยเด่นเหนือความดึงดูดและผลักดันต่อสรรพสิ่ง เป็นอิสระชั่วนิรันดร

หลวงปู่ได้ชี้แนวทางพิจารณาว่า *“อย่าพยายามทึกทักเอาเองตามความรู้สึกของตนว่า พระอริยบุคคลไม่ว่าในลำดับใด เป็นบุคคลที่มีอะไรผิดแปลกไปจากคนธรรมดาสามัญ ท่านก็มีอะไรทุกอย่างเหมือนๆ กับคนธรรมดาสามัญ ทั้งร่างกายและจิตใจ* **หรือถ้าจะว่าให้ถูก ท่านเสียอีกเป็นธรรมดาสามัญ ปุถุชนต่างหากที่มีอะไรผิดธรรมดา วิปริตไปด้วยการปรุงของกิเลสตัณหาอันเป็นเหตุแห่งทุกข์ พระอรหันต์ท่านเป็นปกติธรรมดา พ้นจากการปรุงแต่ง จึงอยู่อย่างไม่มีทุกข์ พระอริยบุคคลที่รองๆ ลงมา ก็มีการดำรงอยู่อย่างมีทุกข์มากขึ้นตามลำดับ และกำลังดำเนินไปสู่การดำรงอยู่อย่างไม่มีทุกข์ต่อไป ก็แลการดำรงอยู่อย่างไม่มีทุกข์นี้ ย่อมเป็นยอดปรารถนาของสัตว์โลกทั้งมวล**

สรรพสัตว์ทุกหมู่เหล่าวิ่งเต้นดิ้นรนอยู่ด้วยประการต่างๆ ทุกวันเวลานี้ ก็ล้วนแต่เพื่อจุดประสงค์ที่จะระงับดับทุกข์ของตนๆ อย่างเดียวเท่านั้น มิได้เป็นไปเพื่อประการอื่นใดเลยแม้แต่น้อย เมื่อหิวก็เสาะแสวงหาอาหาร เมื่อเกิดโรคภัยก็วิ่งหายารักษาโรคเป็นต้น”

ทุกหมู่เหล่าล้วนแสวงหานิพพาน

ครั้งหนึ่งหลวงปู่กล่าวว่า *“โดยนัยอันปรากฏอยู่ใน* **พระธัมมจักกัปปวัตตนสูตร** *อันเป็นพระปฐมเทศนานั้น พระศาสดาแสดงไว้ชัดเจนว่า* **สัตว์ทุกหมู่เหล่าล้วนแสวงหาพระนิพพาน คือความดับแห่งทุกข์ แต่เพราะความเขลารู้เท่าไม่ถึงการณ์ จึงพยายามดับทุกข์ด้วยวิธีที่ไม่ถูกต้อง ความทุกข์จึงเกิดมีมาให้ดับอยู่ร่ำไป**

วิธีอันโง่เขลาที่สรรพสัตว์ใช้ในการดับทุกข์ มี ๒ วิธี คือ **กามสุขัลลิกานุโยค** *อธิบายง่ายๆ ว่า* **วิธีคล้อยตามความปรารถนา** *คือเมื่อปรารถนาสิ่งใดก็ให้สมปรารถนาในสิ่งนั้น ความทุกข์ก็ระงับดับไป และ* **อัตตกิลมถานุโยค** *หมายถึง* **วิธีหักห้ามความปรารถนา** *คือเมื่อปรารถนาสิ่งใดก็แก้ไขหักห้ามตรงๆ บ้าง หันเหจิตใจไปสู่อารมณ์อื่นที่สุขุมประณีตกว่า เช่น การเล่นกีฬา เล่นต้นไม้ เป็นต้นบ้าง ในที่สุดความทุกข์นั้นก็ระงับดับไป*

สรรพสัตว์ทุกหมู่เหล่าล้วนแสวงหาพระนิพพานแก่ตนด้วยวิธีการอันโง่เขลาทั้ง ๒ วิธี มาเป็นเวลานาน ความทุกข์ก็ยังเกิดมีมาให้ดับอยู่ร่ำไป จนพระพุทธเจ้าเสด็จอุบัติขึ้นมาในโลก และทรงรู้แจ้ง จึงชี้แนวทางที่ถูกต้องให้ดำเนินตาม ทรงชี้ให้เห็นว่า **ปัญหาที่แท้จริงอยู่ที่ตัวความปรารถนานั้นนั่นเอง ถ้าสามารถทำความเข้าใจให้แจ้งชัด รู้ถึงเหตุปัจจัยการปรุงแต่งของมัน หรือรู้รากเหง้าของมัน ธำรงจิตเสียใหม่ให้ถูกต้อง ธำรงจิตให้อยู่โดยประการที่ความทุกข์ไม่อาจท่วมทับได้** *โดยประการที่เหตุปัจจัย*

ทั้งหลายไม่อาจปรุงแต่งจิตให้หลงโง่เขลาได้ ดังนี้แล้ว ก็เป็นอันว่าได้บรรลุถึงวิธีการดำรงอยู่อย่างไม่มีทุกข์โดยสิ้นเชิง เหลือภารกิจโดยธรรมดาอยู่อย่างเดียว คือการดูแลรักษาขันธ์นี้ต่อไปจนกว่าจะสิ้นอายุขัย เมื่อมันต้องการอาหารก็หาให้ เมื่อมีโรคภัยก็เยียวยารักษาไปดังนี้แล"

จากโอวาทของหลวงปู่ข้างต้นนี้ แสดงให้เห็นว่า สัตว์ทุกหมู่เหล่าต่างดำเนินกิจกรรมต่างๆ เพื่อหาทางระงับความทุกข์ ความกระวนกระวายทั้งทางกายและทางวิญญาณของตน ทุกข์ทางกายอันเป็นทุกข์ประจำนี้ ก็บำบัดเสียด้วยการแสวงหาปัจจัย ๔ คือ อาหาร เครื่องนุ่งห่ม ที่อยู่อาศัย และยารักษาโรค ส่วนทุกข์ทางใจอันเป็นความกระวนกระวายทางวิญญาณ ต่างก็บำบัดกันไปตามแต่จะเห็นชอบ ซึ่งพอสรุปได้เป็น ๒ วิธีคือ **กามสุขัลลิกานุโยค** ระงับความกระวนกระวายทางวิญญาณด้วยการคล้อยตามความปรารถนา เมื่อเกิดความทะเยอทะยานอยากในอารมณ์ กับ **อัตตกิลมถานุโยค** คือการหักห้ามจิตใจให้พ้นจากอำนาจความปรารถนาในอารมณ์ที่น่าปรารถนา ให้พ้นจากความไม่ปรารถนาในอารมณ์ไม่น่าปรารถนา ด้วยอุบายวิธีต่างๆ เช่น หักห้ามจิตใจโดยตรงไม่ยอมคล้อยตาม หรือด้วยการเตือนตัวเองว่าไม่อาจสนองตอบได้ และหักห้ามจิตใจไม่ให้หันไปสู่อารมณ์อันเป็นตรงกันข้าม เช่นหันไปเล่นกีฬาเป็นต้น ตลอดจนถึงการทรมานกายด้วยประการต่างๆ ของพวกโยคีเป็นตัวอย่าง ก็เป็นการทำให้วิญญาณสงบลงได้เหมือนกัน

การระงับดับทุกข์ทั้ง ๒ วิธี สามารถบำบัดได้เพียงชั่วครั้งชั่วคราว บางอย่างกลับเพิ่มความทุกข์ซ้ำซ้อนขึ้นมาเสียอีก จึงไม่ใช่วิธีระงับดับทุกข์ที่ได้ผลอย่างแท้จริง เพราะต้นเหตุมันอยู่ที่ความปรารถนาที่เกิดขึ้นที่จิตใจ ต้องแก้กันที่เหตุ ต้องดับกันที่เหตุ ทุกข์จึงจะระงับดับไปได้แน่นอน

วิธีแก้ ก็ด้วยการธำรงจิตให้ถูกต้อง จะทำให้เห็นและเข้าใจทุกสิ่งทุกอย่างตามที่เป็นจริง แล้วจิตใจก็จะสมบูรณ์ด้วยปัญญา สามารถรู้เท่าทันเหตุปัจจัยทั้งหลายที่เคยปรุงแต่งให้หลงโง่เขลาก็จะถูกขัดเกลาให้หมดไป บุคคลนั้นๆ ก็จะดำรงชีวิตอยู่อย่างเป็นสุข ปราศจากความทุกข์ทางวิญญาณโดยสิ้นเชิง เมื่อเราสามารถธำรงจิตได้

อย่างถูกต้อง เราย่อมดำรงชีวิตท่ามกลางสรรพสิ่งได้อย่างสบาย สรรพสิ่งทั้งหลายที่ครั้งหนึ่งเคยเป็นปฏิปักษ์ชักนำให้ทุกข์เกิดแก่เรา ก็จะกลับกลายมาเป็นมิตรมาเป็นเครื่องอำนวยประโยชน์สุขให้แก่เรา เพราะเหตุว่าแท้จริงนั้น **สรรพสิ่งหาได้เป็นเหตุแห่งทุกข์ไม่ ความหลงผิดต่างหากที่เป็นตัวการ**

เมื่อความหลงผิดถูกกำจัดสูญสิ้นไป เพราะการรู้เท่าทันทุกสิ่งทุกอย่างตามที่เป็นจริง การปรุงแต่งให้จิตหลงผิดซ้ำๆ ซ้อนๆ ก็สลายตัวลงอย่างราบคาบ **สันติสุข**ถาวรย่อมดำรงอยู่ชั่วนิรันดร ด้วยเหตุนี้ หลวงปู่ดูลย์ท่านจึงชอบใจนักหนากับคำกล่าวในสูตรของฮวงโปที่ว่า **“คนโง่ย่อมหลบหลีกปรากฏการณ์ แต่ไม่หลบหลีกความคิดปรุงแต่ง ส่วนคนฉลาดย่อมหลบหลีกความคิดปรุงแต่ง และไม่จำเป็นต้องหลบหลีกปรากฏการณ์”**

ผู้มีตนเป็นที่พึ่งตลอดกาล

ผลที่ได้รับจากการอยู่รับใช้ใกล้ชิดหลวงปู่มานานปี มีอยู่อย่างหนึ่งซึ่งบอกไม่ถูกว่าเป็นผลดี หรือไม่ดี คือเป็นคนที่ไม่ฉลาดและไม่พิถีพิถันในการเอาอกเอาใจผู้อื่น ทั้งนี้ก็เพราะเหตุที่หลวงปู่ท่านเป็นคนที่สุดแสนจะปรนนิบัติง่าย **หลวงปู่ดูลย์ อตุโล ไม่ยินดีให้ผู้อื่นต้องเสียเวลามาปรนนิบัติท่านจนเกินจำเป็น ท่านจะยินยอมให้พอสมควรแก่การที่ศิษย์ได้นับว่าบำเพ็ญอุปัชฌายวัตร อาจาริยวัตร เรียบร้อยตามพระวินัยเท่านั้น เสร็จแล้วท่านก็รีบไล่ให้ไปดูตำรับตำรา หรือไปทำสมาธิภาวนากันต่อไป**

กิจที่ยังมีเหลือให้ทำอยู่อีก ท่านก็จะช่วยตัวเอง บางครั้งแม้จะมีพระเณรคอยรับใช้อยู่ ท่านก็ยังทำเอง เช่น เดินไปหยิบของ เดินไปเปิดปิดไฟ หรือรินน้ำใส่แก้วเป็นต้น และท่านทำด้วยความคล่องแคล่วรวดเร็วมาก จนผู้คอยปฏิบัติอาจาริยวัตรขยับตัวไม่ทันเลยทีเดียว แม้การนุ่งห่มสบงจีวร แต่งเครื่องบริขาร ท่านก็มักจะทำเองโดยไม่ยอมให้ใครช่วย

เมื่อลองมาพิจารณาดูแล้ว ก็พอจะสรุปเหตุผลได้ดังนี้

ประการแรก หลวงปู่ท่านเป็นคนไม่มีมายา ไม่มีการวางมาด นั่งอย่างนั้น ยืนอย่างนี้ พูดอย่างนี้ เดินอย่างนี้ อะไรทำนองที่ทึกทักด้วยตนเองว่าทำให้เกิดความภูมิฐาน น่าเลื่อมใส น่านับถือ น่ายำเกรง หรือมีบุญญาธิการ เวลาจะพูด ก็ไม่มีการทำสุ้มเสียงให้ห้าวกระหึ่มผิดปรกติให้น่าเกรงขาม ทำตนให้เป็นคนที่ใครๆ เอาใจยากๆ หน่อย

ไม่เช่นนั้นจะดูเป็นคนปกติธรรมดาสามัญไป **หลวงปู่จะทำอะไรทำโดยกิริยา พูดโดยกิริยา ไม่ทำให้ใครลำบากโดยใช่เหตุ ไม่พูดให้ใครอึดอัดใจ เพียงเพื่อจะสนองตัณหาหรือปมด้อยหรืออัสมิมานะ (การถือเขาถือเรา) อะไรบางอย่าง**

ประการที่สอง หลวงปู่ท่านเป็นคนเข้มแข็ง คนที่เข้มแข็งย่อมไม่นิยมการพึ่งพาผู้อื่นเป็นธรรมดา โดยเฉพาะในกิจที่เล็กๆ น้อยๆ คนอ่อนแอเท่านั้นที่คอยแต่จะอาศัยคนอื่นโดยไม่จำเป็น เด็กที่อ่อนแอย่อมคอยแต่จะอ้อนมารดา โยกเยกโยเย ด้วยอาการต่างๆ เป็นอาจิณ ผู้ใหญ่ที่อ่อนแอก็เช่นกัน อยู่ก็ยาก กินก็ลำบาก งอแง หงุดหงิด เจ้าโทสะ ต้องมีคนคอยเอาอกเอาใจอยู่ตลอดเวลาเหมือนเด็กอ่อนขี้โรค

หลวงปู่ท่านเป็นคนหาความอ่อนแอไม่พบ เป็นผู้ที่มีความสง่าผ่าเผยโดยไม่ต้องวางมาด ทุกอิริยาบถของท่าน อวัยวะทุกส่วนเคลื่อนไหวตัวเองตามหน้าที่อย่างอิสระ ปราศจากการควบคุมบรรจงจัดให้น่าประทับใจแต่อย่างใด ไม่เคยนั่งตัวงอหรือเอนกายในที่สาธารณสถาน ไม่เอนกายเอกเขนก หรือนอนรับคารวะจากสหธรรมิก แม้สามเณรที่เพิ่งบวชในวันนั้น เมื่อท่านจะลุกขึ้นยืน ท่านจะลุกโดยไม่ต้องค้ำยัน หรืออาศัยสิ่งพักพิงสิ่งใด และลุกขึ้นนั่งตัวตรงหรือยืนตัวตรงทันที ยกเว้นเมื่ออาพาธเท่านั้น

บางครั้งเราจะเห็นภาพที่ผู้มองอดขำเสียไม่ได้ คือเมื่อท่านมีอายุมากกว่า ๙๐ ปีแล้ว ญาติโยมก็มีจิตศรัทธาซื้อหาไม้เท้ามาถวายให้ท่านได้ใช้เป็นเครื่องพยุงกาย ท่านก็ฉลองศรัทธาญาติโยม ด้วยการนำไม้เท้านั้นติดตัวไปไหนมาไหนด้วย แต่กลับไม่ได้ใช้ไม้เท้านั้นค้ำยันกายเลย จึงเกิดภาพที่น่าขันที่เห็นท่านนำไม้เท้าไปในลักษณะที่ถือไปทุกครั้ง ทำให้ดูกลับกลายเป็นว่า **หลวงปู่ไม่ได้พึ่งอาศัยไม้เท้านั้น แต่ไม้เท้านั้นกลับต้องพึ่งพาให้หลวงปู่เอาไปไหนมาไหนด้วย**

สูตรอายุยืน

โดยทั่วไป หลวงปู่ดูลย์ อตุโล มีร่างกายแข็งแรง รูปร่างค่อนข้างสูงโปร่ง ผิวพรรณผ่องใสสะอาดหมดจด การยืน เดิน นั่ง นอน กระฉับกระเฉงคล่องแคล่ว ไม่มีอาการรีรอลังเล แม้ท่านจะมีอายุมากก็ตามที เมื่อเปรียบเทียบกับบุคคลที่อยู่ในวัยเดียวกัน ทุกคนจะยอมรับเป็นเสียงเดียวกันว่า หลวงปู่เป็นคนแข็งแรงและสุขภาพดี นายแพทย์ใหญ่ผู้หนึ่ง เคยตรวจร่างกายท่านเมื่อหลายปีมาแล้ว และออกความเห็นว่า หลวงปู่น่าจะมีอายุเกินกว่าร้อยปีแน่นอน

ความคล่องแคล่วในการเดินของหลวงปู่นั้น บางครั้งถึงกับพระเณรเดินตามไม่ทัน ทั้งๆ ที่หลวงปู่ก็เดินตามปกติธรรมดา การที่หลวงปู่สุขภาพแข็งแรงอย่างนี้ เป็นเหตุให้มีผู้ไต่ถามท่านบ่อยครั้งว่า ทำอย่างไรให้มีสุขภาพดีอย่างท่านบ้าง หลวงปู่ตอบว่า ***"เมื่อหิวก็กิน เมื่อง่วงก็นอน และทำงานตามหน้าที่ด้วยความเอาใจใส่ และความรับผิดชอบเป็นอย่างดี เท่านั้นก็ทำให้แข็งแรงได้"***

เมื่อพิจารณาตามคำแนะนำของหลวงปู่ ก็เห็นจริงตามท่าน ปรกติร่างกายคนเราเมื่อเกิดความหิวก็ต้องกินกันอยู่แล้วเพื่อยังอัตภาพร่างกายให้เป็นไปได้ แต่คนทั่วไปไม่เป็นเช่นนั้น ไม่ได้กินเท่าที่ร่างกายต้องการ แต่กินเพื่อสนองตัณหาคือความอยากด้วย **หลวงปู่กินเมื่อหิว แต่เราล้ำหน้าท่านเล็กน้อย เพราะเรากินเมื่อหิวด้วยและกินเมื่ออยากด้วย** เมื่อหลวงปู่หายหิว และเห็นว่าพอแก่ความต้องการของร่างกายแล้ว ท่านก็พอ

แต่พวกเราหายหิวแล้วแต่ยังไม่หายอยาก เมื่อหายอยากด้วยเราจึงจะอิ่มได้ ปัญหาเรื่องสุขภาพจึงติดตามเรามาอยู่ตลอดเวลา

ในเรื่องการนอนก็เหมือนกัน เมื่อร่างกายต้องการพักผ่อนหลับนอน ก็แสดงอาการง่วงให้ปรากฏ หลวงปู่ก็นอน ครั้นร่างกายได้รับการพักผ่อนพอเพียงแล้ว ท่านก็ตื่นและไม่นอนอีก พวกเราไม่เป็นอย่างนั้น เรามีการนอนหลายประเภท นอนเพราะร่างกายต้องการพักผ่อน นอนเพราะอยากนอน นอนเพราะขี้เกียจทำงาน นอนอ่านหนังสือ นอนฟังเพลง นอนเล่น นอนเพราะไม่มีอะไรทำ เป็นต้น อิริยาบถ ๔ ของเรา คือ ยืน เดิน นั่ง นอน จึงดำเนินไปอย่างไม่ได้สัดส่วนเหมาะสม ปัญหาด้านสุขภาพจึงติดตามเรามา

การงานและภาระหน้าที่เป็นกิจกรรมจำเป็นสำหรับทุกคน การเอาใจใส่รับผิดชอบต่อหน้าที่เป็นอย่างดีนั้นทำให้สุขภาพจิตดี ไม่โลดแล่นไปด้วยอำนาจกิเลสตัณหา ด้วยอำนาจของความเกียจคร้าน ด้วยการทอดธุระ เป็นต้น นอกจากทำให้กิจการงานเสียหายแล้ว ยังทำให้สุขภาพจิตไม่ดีอีกด้วย

สุขภาพจิตดีอันเกิดจากการรู้จักรับผิดชอบต่อหน้าที่นี้ มิใช่เป็นเพียงสุขภาพจิตที่ดีอย่างธรรมดา แต่เป็นสุขภาพจิตที่ดีถึงขนาดบรรลุมรรคผลนิพพานได้ ถ้าได้รับการปฏิบัติอย่างเอาใจใส่เป็นเวลานานพอสมควร

สำหรับภิกษุสามเณร มีหน้าที่ต้องปฏิบัติตามข้อวัตรต่างๆ มีอาจาริยวัตร และอุปัชฌายวัตร รักษาศีล เจริญสมาธิภาวนา และปฏิบัติกิจพระศาสนา เหล่านี้ล้วนแล้วแต่นำไปสู่มรรคผลนิพพานด้วยกันทั้งสิ้น สำหรับฆราวาสนั้นเล่า ผู้เป็นบิดามารดามีหน้าที่อย่างไร ผู้เป็นบุตรมีหน้าที่อย่างไร ต้องปฏิบัติฆราวาสธรรมอะไรบ้าง เหล่านี้เป็นต้น ก็ล้วนแล้วแต่เป็นการปฏิบัติที่นำไปสู่มรรคผลนิพพานด้วยกันทั้งสิ้น

ดังนั้น เราท่านทั้งหลายพึงยังความไม่ประมาทให้เกิดขึ้นในตน วางแนวทางดำเนินชีวิตตามที่หลวงปู่แนะนำ คือ ***“เมื่อหิวก็กิน เมื่อง่วงก็นอน และทำตามภาระหน้าที่ที่รับผิดชอบด้วยความเอาใจใส่”***

ไม่มีง่วงเหงาหาวนอน

ลักษณะแปลกอีกอย่างหนึ่งในตัวหลวงปู่ก็คือ ไม่เคยมีใครเห็นท่านในอาการที่แสดงถึงความง่วงเหงาหาวนอน หรือสัปหงกง่วงงุน แม้ว่าจะผ่านการนั่งรถตลอดทั้งวัน หรือผ่านการตรากตรำทำกิจอะไรมาจนเหน็ดเหนื่อยอ่อนเพลีย เช่น นั่งในพิธีต่างๆ เป็นเวลานานๆ หรือการนั่งปรกที่รับนิมนต์ไปเป็นต้น

โดยเฉพาะอย่างยิ่งในเวลานั่งสมาธิ ผู้เขียนเคยเห็นหลายท่านแม้จะเป็นนักปฏิบัติก็ตาม พอนั่งลงทำสมาธิเป็นห้าหรือสิบนาที ก็สัปหงก น้ำลายไหลให้ชาวบ้านเห็นเสียแล้ว หลวงปู่เคยบอกว่า นั่นเป็น **โมหสมาธิ** แต่อาการเช่นนี้ไม่เคยปรากฏมีในตัวหลวงปู่

ยิ่งกว่านั้น เมื่อเวลาตื่นนอนแล้ว ไม่ยอมเสียเวลาแม้เพื่อจะนอนอยู่เฉยๆ สักพัก แต่สำหรับหลวงปู่ เมื่อตื่นรู้ตัว ท่านจะรีบลุกขึ้นนั่งทันที แล้วเริ่มเคลื่อนไหวทำกิจกรรมต่างๆ ต่อไปโดยไม่มีอาการรีรออะไร โดยสีหน้าท่าทางไม่ปรากฏริ้วรอยว่าผ่านการนอนมาแล้วแม้แต่น้อย เป็นเช่นนี้มาจนตลอดชีวิตของท่าน นับว่าเป็นเรื่องที่น่าประหลาดอย่างยิ่งในหมู่ลูกศิษย์ลูกหา เกี่ยวกับเรื่องความง่วงนี้ คุณบำรุงศักดิ์ กองสุข เคยกราบเรียนถามหลวงปู่ว่า *"พระอริยบุคคลทั้ง ๔ ท่านมีความง่วงเหงาหาวนอนบ้างหรือเปล่า"* หลวงปู่ตอบว่า

"พระโสดาบัน ยังมีง่วงนอนอยู่
พระสกิทาคามี มีง่วงนอนน้อยลง

พระอนาคามี ยังมีง่วงนอนนิดหน่อย
พระอรหันต์ ไม่มีง่วงนอน”

คุณบำรุงศักดิ์ ยังได้เคยกราบเรียนถาม **พระอาจารย์สุวัจน์ สุวโจ** ในช่วงที่ท่านมาเฝ้าอาพาธ **หลวงปู่ฝั้น อาจาโร** ที่โรงพยาบาลจุฬาฯ โดยกราบเรียนถามข้อความต่างๆ เช่น *“พระอรหันต์ เวลานอนจิตท่านหลับหรือไม่”* ได้รับคำตอบจากพระอาจารย์สุวัจน์ว่า *“พระอรหันต์ท่านจะหลับก็ได้ตื่นก็ได้ อาตมาเคยถามหลวงปู่มั่น ภูริทตฺโต ว่า ท่านอาจารย์ เมื่อคืนท่านอาจารย์จำวัดหลับสบายดีหรือขอรับกระผม เลยถูกหลวงปู่มั่นดุเอาว่า ถามเหมือนคนภาวนาไม่เป็น สมาบัติซิดีกว่า มีกำลังมากกว่าการนอนหลับ”*

จากข้อเขียนของคุณบำรุงศักดิ์อีกเช่นกัน ซึ่งเขียนถึงตอนที่ หลวงปู่ดูลย์ อตุโล อาพาธหนัก เข้ารับการรักษาตัว ณ โรงพยาบาลจุฬาฯ พยาบาลถามบ่อยๆ ว่า *“หลวงปู่นอนหลับไหม”* ท่านตอบว่า *“นอนไม่หลับ”* ทุกครั้งไป หมอก็จะถวายยานอนหลับ และทุกครั้งที่หลวงปู่ฉันยา ท่านจะไม่สบายจากการแพ้ยานอนหลับ

คุณบำรุงศักดิ์เองอดใจมิได้ จึงอธิบายเรื่องการนอนของนักภาวนาให้พยาบาลฟัง ถึงการตื่นรู้อยู่กับสมาธิ หรือการพักจิตในสมาบัติ จิตจะเป็นอิสระจากนิวรณ์ซึ่งแปลกไปจากคนธรรมดาทั่วไป แล้วคุณบำรุงศักดิ์ได้หันไปกราบเรียนหลวงปู่ว่า *“กระผมอธิบายถูกไหม”* เพื่อยืนยันกับพยาบาล หลวงปู่ไม่ได้พูดอะไร ท่านพยักหน้ารับ คุณบำรุงศักดิ์ยังได้เล่าต่อไปว่า ยามดึกสงัดบางคืน สังเกตเห็นท่านนอนหลับแล้วกรนเบาๆ ทุกครั้งที่แอบเพ่งมองจดจ้องใบหน้าหลวงปู่ ใจคุณบำรุงศักดิ์ก็คิดไปต่างๆ นานา หลวงปู่จะหยุดกรน แล้วลืมตาถามเรื่องที่คุณบำรุงศักดิ์กำลังคิดอยู่ ดังนั้นจึงต้องระมัดระวังไม่เพ่งมองใบหน้าท่าน และพยายามไม่ส่งจิตออกนอก

ถามหลวงปู่ว่า ***“รู้ความนึกคิดของคนอื่นได้อย่างไร”***
หลวงปู่ตอบว่า ***“ถ้าส่งจิตถึงกันก็รู้ได้”***

สะอาดทั้งกายทั้งใจ

จะเป็นด้วยอุปนิสัยดั้งเดิมของหลวงปู่ หรือว่าเป็นเพราะผลการปฏิบัติธุดงคกัมมัฏฐานมานานหรืออย่างไรไม่ทราบ นอกจากความหมดจดในอิริยาบถต่างๆ เช่น ไม่นั่งเอนอิงสัปหงก นอนสงบเรียบร้อย ไม่ละเมอเพ้อพก ยืนเป็นสง่า เดินกระฉับกระเฉง ดังนี้เป็นต้น **หลวงปู่ดูลย์ อตุโล** ยังได้ชื่อว่าเป็นผู้ที่มีความสะอาดทั้งกายทั้งใจ ท่านรักษาความสะอาดทางร่างกายเป็นอย่างดี ไม่เคยมีเล็บมือเล็บเท้าสกปรก หรืออวัยวะอื่นๆ เกรอะกรังน่ารังเกียจ

เครื่องนุ่งห่ม สบงจีวรต่างๆ สะอาดสะอ้าน ไม่หมักหมมโสโครก เสนาสนะที่อยู่อาศัยนั้น พอเช้าขึ้นแต่ละวัน ต้องทำความสะอาดให้เรียบร้อยตามแบบฉบับพระกัมมัฏฐาน

หลวงปู่สอนศิษย์เสมอว่า ***“เมื่อฝึกให้เคยชินกับการรักษาความสะอาด และทนความสกปรกไม่ได้เป็นนิสัยแล้ว นิสัยนี้จะแฝงฝังอยู่ในใจ เมื่อใดเกิดกิเลสตัณหาอันเป็นความสกปรกทางใจเกิดขึ้น มันก็จะดำรงอยู่ได้ไม่นาน เพราะใจจะทนไม่ได้ไปเอง อดที่จะกำจัดขัดเกลาทิ้งเสียไม่ได้”***

ด้านจิตใจของท่านนั้น หลวงปู่ดูลย์นับเป็นแบบฉบับของบุคคลที่เขาเรียกกันว่า **ผู้มีใจสะอาด** เป็นผู้ใหญ่ที่ควรเคารพบูชาอย่างแท้จริง ไม่มีเล่นแง่แสนงอนเอาเหลี่ยมเอาเชิงกับใคร ไม่มีทิฏฐิมานะ ถือว่าข้าเป็นใหญ่กว่า ผู้น้อยจะมาล้ำหน้าก้ำเกินไม่ได้ แม้จะไม่เจตนาก็ตาม

มีเรื่องที่ควรยกขึ้นมาเป็นอุทาหรณ์อยู่เรื่องหนึ่ง ดังนี้

เหตุการณ์ครั้งหนึ่ง เมื่อใกล้เทศกาลเข้าพรรษาในปีหนึ่ง ที่**วัดป่าโยธาประสิทธิ์** ที่อยู่ชานเมืองจังหวัดสุรินทร์ มีการบวชนาคหลายรูปด้วยกัน บิดามารดาและญาติมิตรสหายของนาคทั้งหลาย ก็มาชุมนุมทำพิธีสมโภชนาคพร้อมกัน กำหนดการว่ารุ่งเช้าก็จะแห่นาคมาบวชที่วัดบูรพารามพร้อมกัน โดยได้เผดียงหลวงปู่เป็นพระอุปัชฌายะไว้เป็นที่เรียบร้อยล่วงหน้า

พอดีในคืนที่กำลังทำพิธีสมโภชนาคนั้นเอง **ท่านเจ้าคุณพระเทพสุทธาจารย์ (โชติ คุณสมฺปนฺโน)** เดินทางมาจากวัดวชิราลงกรณวราราม อำเภอปากช่อง จังหวัดนครราชสีมา เพื่อเยี่ยมเยือนวัดป่าโยธาประสิทธิ์ ที่ท่านเคยอยู่พำนักเป็นเวลานานในกาลก่อน

ผู้ปกครองนาคคนหนึ่ง เป็นผู้มีความเลื่อมใสเคารพนับถือในตัว**หลวงปู่โชติ**มาก มีความดีอกดีใจ จึงขอแยกนาคที่เป็นบุตรชายของตนออกมาทำพิธีบวชต่างหาก โดยอาราธนาหลวงปู่โชติเป็นพระอุปัชฌายะ แม้จะถูกนาคอื่นๆ ที่ฝึกหัดสวดขานนาคเป็นทีมเดียวกันขอร้องและทัดทานไว้ว่าไม่ควรทำเช่นนั้น ควรจะบวชพร้อมกันดีกว่า เหตุผลอีกประการที่ทำให้ผู้อื่นทัดทานคือ กราบอาราธนานิมนต์หลวงปู่ดูลย์เป็นอุปัชฌายะแล้ว ไม่ควรจะมาเปลี่ยนตอนนี้โดยไม่ได้บอกคืนการนิมนต์ท่าน

ทางฝ่ายนาคคนนั้นไม่ฟังคำชี้แจงจากคนอื่นๆ ตกลงจะเปลี่ยนแปลงตามความตั้งใจของเขาให้ได้

พอรุ่งเช้า ขบวนแห่นาคก็พากันยกมาถึงวัดบูรพารามโดยพร้อมเพรียงกัน นาคทุกคนยกเว้นนาคผู้นั้น ก็พากันไปทำพิธีบวชในพระอุโบสถ ครั้นหลวงปู่ทำพิธีบวชให้เรียบร้อยแล้วก็พากันออกจากโบสถ์ บิดามารดาของนาคที่แยกตัวออกมาก็อาราธนา**ท่านเจ้าคุณพระเทพสุทธาจารย์** ให้ทำพิธีบวชให้บุตรของตนแต่ผู้เดียว ท่านก็ไม่ขัดข้อง ปรากฏว่านาคผู้นั้นซึ่งเคยซ้อมขานนาคมาด้วยกัน ๔ คน ตอนซ้อมก็ทำคล่องแคล่วดี เมื่อมาขานนาคเดี่ยวเข้า ก็ไม่คล่องแคล่ว ขานตะกุกตะกักผิดๆ ถูกๆ อักขระพยัญชนะไม่ถูกต้องชัดเจน

ท่านเจ้าคุณพระเทพสุทธาจารย์ ผู้เป็นศิษย์หลวงปู่ดูลย์ ซึ่งท่านก็ถือเคร่งครัดต่ออักขระพยัญชนะเหมือนหลวงปู่อยู่แล้ว ไม่มีการช่วยเหลือบอกคำเคอะเขินแม้แต่เล็กน้อยให้ เพราะท่านถือว่าเมื่ออยากบวชก็ต้องซักซ้อมมาให้ดี **ท่านเจ้าคุณโชติ (พระเทพสุทธาจาย์)** จึงเอ็ดเอาว่า *"อ้าว ทำไมอย่างนี้ แบบนี้บวชไม่ได้หรอก ไม่บวชให้ กลับไปซ้อมมาใหม่ให้ดีเสียก่อน เรื่องบวชนั้น จะบวชเมื่อไหร่ก็ได้ ไม่มีปัญหา"*

จึงเป็นอันว่าหลวงปู่โชติไม่บวชให้นาคผู้นั้น ทั้งนาคและบิดามารดาญาติมิตรสหายก็พากันลากลับไปยังวัดป่าโยธาประสิทธิ์ด้วยความผิดหวัง สำหรับผู้ที่ทำพิธีบวชแล้วก็มีพิธีเจริญพุทธมนต์ในค่ำวันนั้น ส่วนนาคผู้นั้นก็ยังคงเป็นนาคอยู่อย่างเดิม ความรู้สึกจะเป็นอย่างไรก็คงคาดเดากันได้

ในวันรุ่งขึ้น คณะของนาคคนนั้นก็ยกขบวนมาวัดบูรพารามอีกครั้งเพื่อมาขอบวช โดยอาราธนาหลวงปู่ดูลย์ให้เป็นอุปัชฌายะ ท่านพระมหาสมศักดิ์ (พระครูนันทปัญญาภรณ์ ต่อมาเป็นพระโพธินันทมุนี) ได้กราบเรียนหลวงปู่ว่า *"หลวงปู่ครับ นาคองค์นี้แหละที่ไม่ยอมบวชกับหลวงปู่เมื่อวานนี้ เขานิมนต์ท่านเจ้าคุณโชติให้บวชให้ต่างหากเป็นพิเศษ เมื่อเขามานิมนต์ให้บวชให้อีกในวันนี้ หลวงปู่จะต้องลงโบสถ์ไปบวชให้เขาทำไม ให้เขาไปบวชที่โคราชไม่ดีหรือ"*

หลวงปู่ตอบว่า *"เมื่อเขาอยากบวชก็บวชได้ เมื่อเขาไม่บวชก็เป็นเรื่องของเขา เมื่อวานเขาไม่พร้อม วันนี้เขาพร้อม มีหน้าที่บวชให้เขาก็บวชให้เขาไป"* นี่เป็นตัวอย่างหนึ่งในเหตุการณ์หลายๆ อย่างที่เกิดขึ้นที่แสดงให้เห็นชัดว่า หลวงปู่เป็นยอดบุคคลที่มีใจสะอาดปราศจากทิฏฐิมานะ เปี่ยมล้นไปด้วยเมตตากรุณา ผู้เขียนก็เลยได้ข้อคิดแก่ตนว่า นับเป็นการดีที่ไม่ต้องไปซ้ำเติมไปอะไรให้เป็นมลทินแก่ใจ ธรรมชาตินั่นแหละเป็นผู้สั่งสอนได้ดี ดังนั้น เมื่อมีอะไรที่ไม่ดีเกิดขึ้น จึงไม่ต้องไปนึกคิดอะไรให้มากความไปอีก

เรื่องราวต่างๆ ในทำนองเช่นนี้ บรรดาลูกศิษย์ลูกหาชอบจดจำมาคุยมาเล่าสู่กันฟังว่า ใครประสบพบเห็นมาอย่างไร และต่างก็ได้ถือเอาเป็นนิทัศน์อุทาหรณ์ไว้สอนตนเองและเยาวชนรุ่นต่อไป ถือเป็นเครื่องช่วยบรรเทากิเลสทิฏฐิมานะของแต่ละคนได้เป็นอย่างดี

เข้าใกล้ร่มเย็นเป็นมงคล

ได้กล่าวแล้วว่า หลวงปู่เป็นคนเข้มแข็ง ความเข้มแข็งและความเป็นผู้เปี่ยมด้วยขันติธรรมของท่านเป็นที่ปรากฏชัดแก่คนทั่วไป โดยเฉพาะอย่างยิ่งเวลาที่หลวงปู่อาพาธ ท่านไม่เคยแสดงความอ่อนแอออกมาให้ใครเห็น แม้กระทั่งแพทย์ พยาบาลที่ทำหน้าที่เยียวยารักษา

จนกระทั่งว่า เมื่อท่านเกิดอาพาธเล็กๆ น้อยๆ ภิกษุสามเณรที่ทำหน้าอุปัฏฐากท่านยังเข้าใจว่าท่านไม่ได้เป็นอะไร หรือเมื่อมีอาการปรากฏชัด ก็นึกว่าท่านอาพาธเพียงเล็กๆ น้อยๆ เท่านั้น

อำนาจแห่งขันติบารมีที่มีประจำตัวท่าน อันเป็นคุณธรรมที่ทำให้งามตาที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ และอานุภาพแห่งความสงบระงับที่มีอยู่ในตัวท่าน ทำให้บุคคลที่อยู่ใกล้ท่าน หรือได้เข้ามาหาท่าน ออกปากเสียงเดียวกันว่า **รู้สึกเย็นอย่างประหลาด** มีท่านผู้หนึ่งอดรนทนความพิศวงอยู่ไม่ได้ จึงเรียนถามท่านว่า *"ทำไมผมอยู่ใกล้หลวงปู่แล้ว รู้สึกเย็นอกเย็นใจสบายกายสบายใจเหลือเกิน อยากจะอยู่ใกล้หลวงปู่นานๆ"* หลวงปู่ก็ตอบว่า *"อยากรู้ก็ทำเอาเองซิ"*

ยิ่งกว่านั้น แม้แต่บรรดาสานุศิษย์ที่อยู่ทางกรุงเทพฯ ที่เคยไปกราบเยี่ยมอาพาธหลวงปู่ที่โรงพยาบาล ก็ยังรู้สึก *"อยากให้ท่านป่วยนานๆ"* ดังเช่นบันทึกของคุณบำรุงศักดิ์ กองสุข ดังนี้ ทุกคนมีความรักและบูชา**หลวงปู่ดูลย์ อตุโล** เหมือนๆ กัน ไม่มีใครกลัวท่าน มีแต่อยากใกล้ชิด ระหว่างอยู่โรงพยาบาลจุฬาฯ ผิวพรรณวรรณะของหลวงปู่ผ่องใสยิ่งนัก คุณจำนงค์ พันธุพงศ์ ลูกศิษย์คนหนึ่งบอกหลวงปู่ว่า *"แก้มแดงเหมือนเด็กสาวรุ่น"*

เมื่อท่านหายป่วย แพทย์อนุญาตให้กลับวัดได้ โยมพี่ประสาน สิงคเสลิต บอกหลวงปู่ว่า *"หลวงปู่ครับ ผมอยากให้หลวงปู่ป่วยอยู่ที่นี่อีกนานๆ"* หลายคนที่กรุงเทพฯ ต้องการให้ท่านพักอยู่ที่โรงพยาบาล จะได้มาเฝ้าท่านสะดวก แต่ถ้าท่านป่วยหนักทุกคนก็เป็นห่วง พอท่านสบายก็อยากให้อยู่นานๆ เพราะการอยู่ใกล้หลวงปู่เป็นมงคลจิตใจเบิกบาน

ไม่หวั่นไหวในกาลทุกเมื่อ

ตราบเท่าที่ทุกวันนี้ ผู้เขียน (พระโพธินันทมุนี) ยังเห็นติดตาตรึงใจกับบุคลิกภาพอันมั่นคงแน่นอนของหลวงปู่ ผู้งดงามสมบูรณ์ด้วยเอกภาพอันน่าอบอุ่นใจแก่ผู้อยู่ใกล้ ใบหน้าที่สงบเยือกเย็นตลอดเวลา ประหนึ่งว่าแม้ภูเขาจะถล่มทลายตรงหน้าก็ดี ความเปลี่ยนแปลงแม้น้อยหนึ่งก็จะไม่ปรากฏบนใบหน้านั้นเลย มีเหตุการณ์หลายครั้งที่เล่าขานกันอยู่ในหมู่ศิษย์เกี่ยวกับความเป็นผู้ไม่หวั่นไหว ในกาลทุกเมื่อของหลวงปู่ว่า ท่านเป็นผู้ที่มีสติมั่นคงมาก ไม่เคยตื่นตระหนกตกใจหรือดีอกดีใจ หรือเสียอกเสียใจไปตามเหตุการณ์ แม้จะเกิดขึ้นใหญ่หลวงสักปานใดก็ตาม ท่านยังทรงไว้ซึ่งความเป็นปกติภาพทุกกรณี

มีเหตุการณ์หนึ่งที่น่าจะหยิบยกมาเล่าเป็นอุทาหรณ์ดังต่อไปนี้ ครั้งนั้น ๔๐ ปีกว่าล่วงมาแล้ว เกิดมหันตภัยร้ายแรงที่สุดที่เคยมีมาในประวัติศาสตร์เมืองสุรินทร์ คือ เกิดเหตุการณ์อัคคีภัยครั้งใหญ่ในตลาดจังหวัดสุรินทร์ ชาวบ้านชาวเมืองเรียกไฟไหม้ครั้งนั้นว่า **“ไฟบรรลัยกัลป์”** เพราะเป็นการลุกไหม้เผาผลาญอย่างวินาศสันตะโรจริงๆ

ไฟเริ่มไหม้ที่ใจกลางเมืองพอดี แล้วลุกลามขยายออกไปเป็นวงกลมรอบทิศ หน่วยดับเพลิงต่างสิ้นหวังและหมดปัญญาจะสกัดไฟได้ สามารถป้องกันได้เพียงบางจุดเท่านั้น ในส่วนอื่นๆ ต้องปล่อยให้เป็นไปตามยถากรรม เป็นที่แน่ชัดว่าแทบทั้งเมืองจะต้องราพณาสูรไปด้วยแรงฤทธิ์ของพระเพลิงอย่างไม่ต้องสงสัย

ทั้งในวัดและบริเวณใกล้เคียงนั้นเกิดความโกลาหลทั่วไปหมด ชาวบ้านวิ่งกันสับสนอลหม่าน คนจำนวนมากวิ่งหนีเข้ามาหวังจะพึ่งวัด หอบลูกจูงหลานแบกข้าวของกันอึงคะนึง พระเณรชีต่างก็อกสั่นขวัญหนี เพราะทั้งกุฏิและเสนาสนะต่างๆ ในวัดและอาคารบ้านเรือนรอบๆ วัด ล้วนแต่เป็นไม้เก่าแก่นับว่าเป็นเชื้อเพลิงอย่างดี ต่างไม่รู้จะทำอย่างไร เพราะไฟแลบเลียลุกไหม้ใกล้เข้ามา และจะต้องเข้ามาถึงในวัดอย่างไม่ต้องสงสัย ความสับสนอลหม่านในวัดเกิดขึ้นจนไม่รู้ว่าใครเป็นใคร ทั้งชาวบ้านวิ่งชนพระเณรชี และวิ่งขนข้าวของกันดูชุลมุนวุ่นวายไปหมด

พระเณรจำนวนหนึ่งกรูกันขึ้นไปบนกุฏิหลวงปู่ เห็นท่านจิบน้ำชาอยู่ด้วยสีหน้าปรกติ ต่างก็ลนลานขอโอกาสท่านเพื่อขนของหนีไฟ หลวงปู่ห้ามว่า ***"ไม่จำเป็น"***

ไฟโหมลุกไหม้ใกล้วัดเข้ามาทุกที อีกไม่กี่คูหาก็จะถึงวัดแล้ว พระเณรกรูกันลงมาจากกุฏิหลวงปู่ วิ่งไปด้านหลังมณฑปหลวงพ่อพระชีว์ เห็นเปลวเพลิงแลบเลียใกล้เข้ามาจวนเจียนจะถึงวัดแล้ว จึงพากันวิ่งกรูขึ้นไปบนกุฏิหลวงปู่เพื่อช่วยกันขนย้ายอีก หลวงปู่ยังนั่งอยู่ที่เดิม แล้วห้ามไว้ด้วยอาการสงบเย็นว่า ***"ไม่จำเป็น"***

ทันใดนั้น ขณะไฟลุกลามมาติดเขตวัด สุดยอดแห่งความบังเอิญก็เกิดขึ้น เกิดมีลมกรรโชกขึ้นมาอย่างแรงพัดกระพือจากทิศตะวันออกอันเป็นเขตวัด ตลบกลับไปทางทิศตะวันตกอันเป็นเขตภายนอกวัด พัดเปลวไฟกลับไปสู่บริเวณที่ลุกไหม้อยู่ก่อนจนกระทั่งมอดไหม้สงบไปในที่สุด

มหันตภัยครั้งนั้นก็สิ้นสุดลงด้วยความสูญเสียครั้งร้ายแรงของชาวบ้านร้านตลาดในจังหวัดสุรินทร์ ทุกคนภายในวัดต่างก็เหนื่อยอ่อนกันถ้วนทั่ว แต่ก็คลายใจขึ้นเมื่อไฟสงบลง เหล่าชาววัดค่อยหายใจทั่วท้องกันขึ้น เหตุการณ์ครั้งนี้ ผู้เขียนไม่ได้มีเจตนาจะชี้ให้เห็นอิทธิฤทธิ์หรือปาฏิหาริย์ประการใด แต่มุ่งแสดงให้เห็นว่า แม้แต่เหตุการณ์คับขัน หลวงปู่ของเราก็มิได้แสดงอาการสะทกสะท้านหวั่นไหวอย่างใด แสดงถึงคุณลักษณะแห่งความ**ไม่หวั่นไหวในกาลทุกเมื่อ**ของท่าน

ไม่พยากรณ์อริยมรรคอริยผล

ปัญหาหนึ่งที่ผู้สนใจทางธรรมชอบสอบถามกันมากได้แก่เรื่อง **การพยากรณ์อริยมรรคอริยผล** คือมักจะสอบถามกันว่า หลวงปู่เคยพยากรณ์หรือรับรองว่าหลวงปู่หลวงพ่อองค์นั้นองค์นี้ ครูบาอาจารย์องค์นั้นองค์นี้ บรรลุธรรมในระดับใด หรือเป็นพระอริยเจ้าระดับใดแล้ว ผู้ใดเป็นโสดาบัน ผู้ใดเป็นพระอรหันต์แล้ว อะไรอย่างนี้เป็นต้น ผู้สอบถามจึงอยากรู้ข้อเท็จจริงว่าเป็นอย่างไรกันแน่

ครั้งหนึ่ง **ท่านเจ้าคุณพระโพธินันทมุนี** เคยถามหลวงปู่ถึงผลการปฏิบัติของหมู่คณะปฏิบัติ ซึ่งได้รับคำตอบจากหลวงปู่ว่า *“การพยากรณ์ผู้ใดว่าบรรลุอริยมรรคอริยผลนั้น* ***ผู้ที่จะพยากรณ์ได้มีเพียงผู้เดียว คือ องค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเท่านั้น แม้พระอริยสาวกจะไปพยากรณ์หรือบอกว่าผู้นั้นเป็นโสดาบัน ผู้นี้เป็นอรหันต์ ก็ไม่ได้ ไม่ถูกต้องตามพระวินัยบัญญัติ”***

ได้กราบเรียนถามหลวงปู่ต่อไปอีกว่า *“แล้วจะรู้ได้อย่างไรว่าองค์ไหนปฏิบัติธรรมเป็นอย่างไรในหมู่พระสงฆ์สาวก”* หลวงปู่ตอบว่า *“ที่ปฏิบัติปฏิปทาเดียวกัน ย่อมจะรู้กัน ย่อมจะเข้าใจกันได้ เมื่อได้สนทนาแลกเปลี่ยนความคิดเห็นในเมื่อได้อยู่ร่วมกัน หรือแม้ไม่ได้อยู่ร่วม แต่ได้ทราบข่าวถ้อยคำหรือข้อความที่ผู้นั้นๆ แสดงออกมา เพราะข้อความที่ท่านผู้นั้นๆ แสดงออกมา จะชี้ชัดเจนถึงภูมิธรรมของท่านว่าอยู่ในระดับใด”*

นี่เป็นถ้อยคำที่ออกจากปากหลวงปู่เองที่ท่านพูดกับท่านเจ้าคุณพระโพธินันทมุนีโดยตรง ส่วนที่เคยได้ยินเมื่อหลวงปู่กล่าวกับท่านผู้อื่นนั้นมีอยู่ว่า เมื่อได้ยินว่ามีใครประพฤติปฏิบัติธรรมได้ผลดี และมีผู้นำมาถามหลวงปู่ถึงผลการปฏิบัติของท่านผู้นั้น

หลวงปู่ก็มักจะบอกว่า *“ถ้าเขามีศรัทธามั่นคงแล้วก็จะไม่ถอยหลัง ถ้าหากได้ดำเนินอย่างมั่นคงต่อไป ก็จะได้เข้าถึงพระรัตนตรัยอย่างแน่นอน”*

หลวงปู่เคยพูดคุยกับพระราชาคณะชั้นผู้ใหญ่ท่านหนึ่ง เมื่อพระราชาคณะรูปนั้นถามถึงผลการปฏิบัติของพระภิกษุรูปหนึ่งว่าเป็นอย่างไร หลวงปู่เพียงแต่ตอบว่า *“เขาเข้าถึงทางตรงแล้ว ไม่มีการเสื่อมศรัทธาไปจากพระรัตนตรัยได้เลย”*

เท่าที่สอบถามพระที่เป็นลูกศิษย์ลูกหาของหลวงปู่ ต่างก็ยืนยันว่าเคยได้ยินหลวงปู่กล่าวในลักษณะข้างต้นเท่านั้น ไม่เคยได้ยินท่านพยากรณ์อริยมรรคอริยผลของท่านผู้ใดเลยแม้แต่ครั้งเดียว นอกจากนี้ยังปรากฏว่า เมื่อหลวงปู่ได้ยินผู้ใดพยากรณ์ใครถึงอริยมรรคอริยผลต่างๆ แม้ผู้พยากรณ์เป็นฆราวาสก็ตาม หลวงปู่ก็ยังห้ามปรามว่าเป็นการทำที่ไม่ถูกต้อง

ดังนั้นเป็นอันสรุปได้ว่า ที่หลายๆ ท่านได้ยินใครคนใดคนหนึ่งพูดว่า *“หลวงปู่บอกว่าคนนั้นเป็นโสดาบัน คนนี้เป็นอริยบุคคลชั้นนั้นชั้นนี้”* ดังนี้เป็นต้น ก็แสดงว่าใครคนหนึ่งนั้นพูดกันเอง ทึกทักเอาเอง ด้วยความสำคัญผิด หรือด้วยเจตนาอื่นใดก็ตาม จึงขอยืนยันว่าเป็นความเข้าใจที่ไม่ถูกต้อง ที่ถูกคือ **หลวงปู่ไม่เคยพยากรณ์อริยมรรคอริยผลของท่านผู้ใดเลย และท่านก็ห้ามไม่ให้พระหรือฆราวาสกระทำการอย่างนั้นด้วย เพราะไม่เหมาะไม่ควร**

ถามปัญหาได้ทุกเมื่อ

หลวงปู่เคยเล่าว่า ความหนักอกหนักใจที่สำคัญอย่างหนึ่งของนักปฏิบัติคือ **การขาดกัลยาณมิตรที่มีความสามารถแนะนำแนวทางและวิธีการแก้ไขปัญหาในการปฏิบัติให้ได้ตลอดสาย** บางทีแม้มีกัลยาณมิตร คือมีครูบาอาจารย์ที่สามารถ แต่ท่านก็บังเอิญอยู่ไกลบ้าง โอกาสไม่อำนวยบ้าง ทำให้ไม่อาจแก้ไขแนวทางปฏิบัติได้ทันท่วงที ทำให้เกิดการเนิ่นช้าไปโดยใช่เหตุ ที่ร้ายกว่านั้นก็คือ บางครั้งทำให้หลงวกวนไปไกลจนกระทั่งหลงผิดไปก็มี บางกรณีถ้ามีผู้ชี้แนะให้ทันการก็จะเป็นประโยชน์อย่างใหญ่หลวง ทั้งแก่เพื่อนนักปฏิบัติ และทั้งแก่กิจการพระศาสนาเอง

ด้วยเหตุที่หลวงปู่เล็งเห็นอย่างนี้ ท่านจึงมักย้ำอยู่เสมอว่า **ผู้ใดมีปัญหาหรือข้อสงสัยแม้เล็กน้อยในทางปฏิบัติ ขออย่าได้รีรอลังเล หรือว่าเกรงอกเกรงใจอะไร ขอให้ไปพบเพื่อไต่ถามท่านได้ตลอดเวลา แม้ว่าเมื่อไปแล้วพบว่าหลวงปู่เข้าที่ไปเสียแล้ว ก็ขอให้เรียกได้ทันที อย่าได้ต้องพลาดโอกาสให้สูญเสียประโยชน์ใหญ่ เพราะเหตุความเกรงใจเพียงเล็กน้อยเลย**

ตัวอย่างในเรื่องนี้ เมื่อครั้งที่หลวงปู่นอนรับการรักษาพยาบาลอยู่ที่โรงพยาบาลจุฬาฯ ขณะที่กำลังนอนใส่ท่อออกซิเจนช่วยหายใจอยู่ ได้มีผู้กราบเรียนถามธรรมะท่านหลังเที่ยงคืนไปแล้ว หลวงปู่ไม่สามารถลุกนั่งได้ แต่ท่านก็เมตตาตอบให้จนผู้ถามพอใจ และเมื่อกราบลากลับไปแล้ว ท่านยังชมเขาว่า *"รู้จักธรรมะ ใช้ได้"*

หลวงปู่ได้พูดถึงตัวท่านว่า **ตัวท่านนั้นเป็นเพียงนักปฏิบัติเฒ่าชราที่ผ่านประสบการณ์มานานปี พอจะสามารถเป็นกัลยาณมิตรได้บ้าง อย่าได้ลำบากใจว่าต้องมามีท่านเป็นครูบาอาจารย์ และตนเองต้องมาเป็นศิษย์ ขอให้ถือท่านเป็นผู้ร่วมศึกษาหาแนวทางรอด**

หลวงปู่เองก็ไม่เคยถือใครว่าเป็นศิษย์ หรือถือตัวท่านเป็นอาจารย์ของผู้ใด นี่เป็นปฏิปทาของหลวงปู่ที่มีต่อเพื่อนสหธรรมิกทุกหมู่เหล่า ปรากฏอยู่อย่างนี้เสมอมาจนตลอดชีวิตของท่าน ท่านไม่เคยอ้างหรือวางตนในฐานะครูบาอาจารย์เลย ทั้งนี้ก็มียกเว้นบ้างสำหรับศิษย์ใกล้ชิดจริงๆ ซึ่งท่านถือเป็นเสมือนลูกหลานหรือผู้คุ้นเคย เวลาอธิบายชี้แจงปัญหาธรรม หลวงปู่มักจะพูดว่า *"ผมเข้าใจอย่างนี้นะเท่าที่ผมเคยปฏิบัติมา ผมแก้ไขอย่างนี้ ผมทำอย่างนี้ คุณลองนำไปประกอบพิจารณาดู อาจจะได้ข้อคิดว่าควรปฏิบัติของตนอย่างไร"*

หรือบางทีท่านก็ว่า *"ท่านอาจารย์ใหญ่เคยบอกว่าอย่างนี้ ท่านเจ้าคุณอุบาลีฯ เคยประสบแล้วท่านแก้อย่างนี้"* หรือว่า *"ท่านอาจารย์ใหญ่เคยแนะไว้อย่างนี้ ผมก็พบมาและแก้ไขตัวเอง แต่ของคุณจะเป็นอย่างไร ลองเอาไปเทียบเคียงดู เพราะธรรมของใครก็ของมัน ธรรมของพระพุทธเจ้าก็ของพระพุทธเจ้า ของท่านอาจารย์ใหญ่ก็ของท่านอาจารย์ใหญ่ ของผมก็ของผม และธรรมของคุณก็ของคุณ แม้มีเป้าหมายเดียวกัน แต่ก็ไม่เหมือนกัน ทางใครทางมัน"*

ลูกศิษย์ลูกหาเคยถามว่า *"ได้ยินมาว่าท่านอาจารย์ใหญ่ (ท่านอาจารย์มั่น ภูริทตฺโต) ท่านแนะแนวทางแก่ผู้สงสัยได้อย่างชัดเจน เหมือนประสบด้วยตนเอง ซึ่งบางครั้งผู้สงสัยไต่ถามเองยังบอกเล่าไม่ค่อยจะถูกด้วยซ้ำ เป็นความจริงไหม"* พอได้ยินนามว่า **ท่านอาจารย์ใหญ่**เท่านั้น หลวงปู่ก็รวบเนื้อรวบตัวอย่างเรียบร้อย แล้วจึงตอบด้วยเสียงอันเปี่ยมไปด้วยคารวะนอบน้อมว่า

"ท่านอาจารย์ใหญ่ ท่านมีญาณใหญ่หลวง หาผู้ใดเทียบมิได้ ท่านย่อมแนะนำบุคคลได้อย่างถูกต้อง ไม่มีผิดพลาดเลย"

ตามปกติ ในด้านการคณะสงฆ์ก็ดี ในด้านอื่นๆ ก็ดี หลวงปู่จะตอบสนองปฏิบัติตนไปตามสมควรอย่างธรรมดา แต่สำหรับวงการปฏิบัติ หรือยิ่งเมื่อมีผู้มาสนทนาไต่ถามปัญหา จะสังเกตเห็นว่าหลวงปู่จะมีท่าทีคึกคักเข้มแข็งกว่าธรรมดา สามารถอยู่สนทนากับนักปฏิบัติได้ดึกๆ ดื่นๆ ถึงตีสองตีสาม หรือบางคืนถึงสว่างคาตาก็มี

ที่น่าประหลาดก็คือ บางครั้งหลวงปู่ไม่ได้เป็นผู้พูดหรือผู้อธิบายอะไร แต่ผู้อื่นเป็นผู้คุยให้ท่านฟัง ท่านก็ฟังด้วยความเอาใจใส่สนใจอย่างจริงจัง และด้วยท่าทางที่มีความสุขอย่างยิ่ง เมื่อได้ฟังว่าผู้นั้นประสบปัญหาในทางปฏิบัติอย่างนั้นอย่างนี้ ท่านก็จะซักว่าแก้ไขอย่างไร เมื่อทราบว่าเขาแก้ไขได้แล้วเป็นอย่างนี้ แล้วต่อมาเป็นอย่างนี้ ท่านก็จะชื่นชมยินดี ชมเชยว่ามีปัญญาแยบคายจริงๆ แล้วเล่าเทียบเคียงว่าเมื่อท่านเจอปัญหาแบบนี้ ท่านแก้อย่างนั้น และท่านพระอาจารย์ใหญ่เคยสอนไว้ว่าอย่างนั้นๆ ดูเป็นที่สนุกสนานบันเทิงในการสนทนาธรรมกันตลอดทั้งคืนด้วยอาการอย่างนี้

การถามปัญหาที่น่าพิศวง

หลวงปู่เป็นผู้ที่มีความยินดีต่อการได้อธิบายปัญหาในแนวทางปฏิบัติธรรม รวมทั้งยอมรับและชอบฟังแนวทางปฏิบัติของผู้อื่นเป็นอย่างยิ่ง ไม่ว่าผู้นั้นจะเป็นใคร เด็กหรือผู้ใหญ่ ฆราวาสหรือบรรพชิต ท่านให้ความสนใจและพอใจทั้งนั้น ถ้ามีผู้สนใจและตั้งใจปฏิบัติแล้วปรากฏผล เช่น มีนิมิตเกิดขึ้น หรือมีลักษณะอาการอย่างใดอย่างหนึ่งเกิดขึ้น เกิดสงสัยว่าควรปฏิบัติต่อไปอย่างไร แล้วนำมาไต่ถามเพื่อให้ท่านชี้แนะแนวทาง อย่างนี้หลวงปู่จะคึกคักเข้มแข็งเป็นพิเศษ และจะให้คำแนะนำได้ตลอดสาย โดยลักษณะการร่วมปรึกษาหารือ และศึกษาเทียบเคียงดังที่ได้กล่าวมาแล้ว

หลวงปู่มีปฏิภาณไหวพริบที่เฉียบคม อธิบายได้รวบรัดจำกัดความ ทั้งแน่นอนและตรงจุด และก้าวหน้าไปตลอดเป็นลำดับไม่ขาดสาย ไม่ทำให้ผู้สนใจไต่ถามผิดหวังเลย ต่างก็ได้รับความพอใจและความอบอุ่นซึ้งใจโดยทั่วกัน มีหลายท่านที่เคยศึกษาและปฏิบัติในสำนักต่างๆ มาก่อน บางท่านก็มีความภาคภูมิใจในวิหารธรรมของตน พอใจว่าตนถึงที่สุดแล้วก็มี เมื่อหลวงปู่ชี้แนะเพียงคำสองคำ ท่านเหล่านั้นก็พอใจ เข้าใจ เกิดความปลอดโปร่งโล่งใจ และออกปากว่าเบาใจและหมดข้อสงสัยแล้ว

บางท่านเข้าใจตนเองผิดก็มี เช่น ตนเองติดอยู่ที่ **อสัญญีภพ** ติดแนบแน่นอยู่ที่ตรงนั้นโดยไม่รู้ไม่เข้าใจอะไรเลย กลับสำคัญว่าตนไม่ยึดมั่นถือมั่น เพราะเข้าใจไปเองว่าจิตไม่เกาะเกี่ยวอะไร **เกิดอวิชชาแห่งความไม่ยึดมั่นถือมั่นขึ้นมา เมื่ออยู่ตามปกติ**

ก็หงอยเหงาเซาซึมเพราะจิตขาดความคล่องตัว ขาดปัญญา ยิ่งนานวันเข้าความงมโง่ก็ยิ่งเพิ่มพูน แต่ตนเองไม่รู้ตัว ต้องมีคนช่วย

ครั้งหลวงปู่แนะนำ พอได้ฟังและเข้าใจก็สะดุ้งสะท้านขึ้น ค่อยรู้สึกตัว ในหลายกรณีหลวงปู่จะพูดจี้จุดแรงๆ หรือไม่ก็เป็นคำที่เข้าไปจี้ใจกระแทกจุด จนกระทั่งจิตเคลื่อนออกจากอสัญญีภพนั้นๆ ได้

หลวงปู่บอกว่า *“เขาปฏิบัติมาได้ถึงขั้นนี้ก็นับว่ามีความสามารถไม่น้อย เพียงแต่กำลังสติอ่อนไปหน่อย ไม่เหมาะสมกลมกลืน ปัญญาแก้ไม่ทัน เลยตกอสัญญีภพไปอย่างน่าเวทนา พอชี้แนะคำสองคำให้เขารู้เรื่องเข้าใจ ต่อไปเขาก็แก้ไขได้เอง เมื่อเขาปรับปรุงให้กำลังแก่ธรรมทั้งมวลผสมผสานสอดคล้องกลมกลืนกันได้* ***อริยมรรคสมังคี*** *ก็ย่อมเป็นไปเองตามกฎแห่งธรรมดา”*

บรรดาท่านทั้งหลาย ทั้งที่มีภูมิการปฏิบัติสูง ทั้งที่กำลังดำเนินไปอยู่ และที่เพิ่งเริ่มปฏิบัติ ที่มาสนทนาธรรมไต่ถามปัญหากับหลวงปู่นั้น ต่างก็มีหัวข้อธรรมและวิธีการไต่ถามแตกต่างกันไปโดยประการต่างๆ ซึ่งล้วนน่าสนใจทั้งสิ้น น่าเสียดายที่ผู้เขียนและผู้ใกล้ชิดอื่นๆ มิได้สำเหนียกถึงการจดบันทึกรายละเอียดไว้ ไม่เช่นนั้นจะได้ตัวอย่างที่เป็นประโยชน์ใหญ่หลวงแก่การศึกษาและปฏิบัติต่อไป

ในบรรดาการถามปัญหานั้น มีการถามแปลกๆ น่าพิศวงอยู่หลายท่าน ตัวอย่างเช่น ท่านพระอาจารย์เฉลียวถามหลวงปู่เพียงคำเดียว แล้วไม่ถามอะไรอีก ผู้เขียน (พระโพธินันทมุนี) ก็พาซื่อ หวังให้ท่านได้ประโยชน์ที่อุตส่าห์แวะมา จึงกระตุ้นท่านว่า *“ทำไมไม่ถามต่อ”* ท่านตอบว่า *“หมดคำถาม พอใจในคำตอบของหลวงปู่แล้ว”*

ที่แปลกประหลาดที่สุดคือที่ผู้เขียนทราบแน่ชัด เพราะเกิดขึ้นที่วัดบูรพารามนี่เอง มีพระภิกษุผู้สนใจในการปฏิบัติ และได้ดำเนินตามแนวทางที่หลวงปู่สั่งสอนมาพอสมควรแล้ว วันหนึ่งขณะที่หลวงปู่นั่งพักผ่อนอยู่ใต้หอระฆัง ภิกษุนั้นเดินผ่านมาทางผู้เขียน ผู้เขียนถามว่า *“ท่านจะไปไหน”* ภิกษุผู้นั้นตอบว่า *“มีปัญหาบางอย่างจะเรียนถามหลวงปู่”* ผู้เขียนก็ชี้บอกว่าหลวงปู่อยู่ที่หอระฆัง ท่านก็เดินไปหาหลวงปู่

และเข้าไปนั่งใกล้ด้วยอาการนอบน้อมอย่างดี ทั้งท่านรูปนั้น ทั้งหลวงปู่ ต่างองค์ต่างนิ่งเฉยเป็นเวลานานพอสมควร สังเกตว่าไม่ได้พูดอะไรเลย ได้แต่มองหน้ากัน เงียบเฉยอยู่ครั้นแล้วท่านรูปนั้นก็กราบลาหลวงปู่ ลุกขึ้นยอบตัวเดินมาจากหอระฆังด้วยสีหน้าอิ่มเอิบยินดี

ผู้เขียนอดรนทนไม่ได้ เมื่อท่านผู้นั้นผ่านมาจึงถามว่า *“ไม่ได้ถามปัญหาหลวงปู่หรือ”* ท่านตอบว่า *“ถามเรียบร้อยแล้ว”* *“อ้อ แล้วหลวงปู่ไม่ตอบหรือ”* *“ตอบแล้ว”* ท่านยิ้มอย่างยินดีตอบว่า *“หลวงปู่ตอบอย่างกระจ่างแจ้งชัดเจนและไพเราะเพราะพริ้งที่สุด”* ผู้เขียนอดกลั้นอยู่ไม่ไหว ยอมปล่อยโง่ออกไปว่า *“เอ๊ะ ก็ผมเห็นว่าท่านไม่ได้พูดอะไรนี่นา”*

ท่านรูปนั้นหยุดยิ้ม มองผู้เขียนแล้วพูดว่า *“การพูดไม่สามารถตอบปัญหาได้ทุกปัญหาหรอก”* ว่าแล้วก็เดินจากไป คำพูดนี้ยังจับใจผู้เขียนอยู่จนตราบเท่าทุกวันนี้

ตอบคำถามเกี่ยวกับยักษ์

มีอยู่คราวหนึ่ง เรื่องที่เกิดขึ้นดูจะเกินภูมิธรรมความสามารถของผู้เขียน แต่เห็นว่าควรนำมากล่าวไว้ เพื่อเป็นข้อสังเกตสำหรับนักปฏิบัติทั้งหลายจะได้นำไปเทียบเคียงศึกษาดูเพื่อประโยชน์แก่การกำหนดแนวทางปฏิบัติเฉพาะตนต่อๆ ไป หากขาดตกบกพร่องอย่างไร จะตำหนิกันก็ไม่ว่า เพราะยอมรับว่าโง่ไว้ล่วงหน้าอยู่แล้ว

ครั้งหนึ่ง หลวงปู่เสร็จจากศาสนกิจในพระราชพิธีในพระบรมมหาราชวัง ก็กลับมาพำนักที่พระตำหนักทรงพรต วัดบวรนิเวศวิหาร ครั้งหลวงปู่สรงน้ำเสร็จ ก็เอนกายพักผ่อนให้ภิกษุสามเณรบำเพ็ญอาจาริยวัตรด้วยการนวดเฟ้นพัดวีต่างๆ

ครั้งนั้น พระราชาคณะรูปหนึ่งก็แวะเข้ามาเยี่ยมขอโอกาสว่า *“ให้หลวงปู่ผู้เฒ่าเอนกายพักผ่อนตามสบาย เพราะประสงค์เพียงแวะมาคุยอย่างกันเองด้วยความคุ้นเคย”* ในระหว่างการสนทนาด้วยเรื่องราวหลากหลายนั้น ท่านเจ้าคุณรูปนั้นเอ่ยขึ้นตอนหนึ่งว่า *“เขาว่าคนที่สนใจเรียนคาถาอาคมอันศักดิ์สิทธิ์สมัยก่อนเป็นยักษ์”*

หลวงปู่ลุกขึ้นนั่งทันที แล้วกล่าวว่า *“ผมไม่ได้สนใจเรื่องเหล่านี้เลยท่านเจ้าคุณ ท่านเจ้าคุณเองเคยศึกษาถึง ปัญจทวาราวัชชนจิต ไหม ปัญจทวาราวัชชนจิตนี้ คือ กิริยาจิตที่แฝงอยู่กับทวารทั้ง ๕ ได้แก่ ตา หู จมูก ลิ้น กาย เป็นกิริยาจิตที่ทำหน้าที่ประจำรูปกาย อาศัยอยู่ตามทวารทั้ง ๕ เป็นทางที่ติดต่อเชื่อมสัมพันธ์ระหว่างจิตกับสิ่งภายนอก หรืออารมณ์ภายนอก เป็นกิริยาจิตอยู่อย่างนั้น เป็นอยู่อย่างนั้น*

ห้ามไม่ได้ บังคับไม่ให้เป็นไปไม่ได้ แต่อาจเป็นพาหะให้เกิดทุกข์ได้ และที่น่าตื่นใจก็คือ ให้กิริยาจิตเหล่านี้เป็นไปได้โดยประการที่ทุกข์จะเกิดขึ้นไม่ได้ก็ได้

อันนี้แหละที่น่าสนใจน่าสำเหนียกศึกษาที่สุดว่าทำอย่างไร เมื่อตาเห็นรูป แล้วรู้ว่าสวยงาม หรือน่ารังเกียจอย่างไร แล้วก็หยุดเพียงเท่านี้ เมื่อหูได้ยินเสียง รู้ว่าไพเราะหรือน่ารำคาญอย่างไร แล้วก็หยุดเพียงเท่านี้ เมื่อลิ้นได้ลิ้มรส รู้ว่าอร่อยหรือไม่อร่อยเปรี้ยวหวานมันเค็มอย่างไร แล้วก็หยุดเพียงเท่านี้ เมื่อจมูกได้กลิ่นหอมหรือเหม็นอย่างไรแล้ว ก็หยุดเพียงเท่านี้ เมื่อกายสัมผัสโผฏฐัพพะ รู้ว่าอ่อนแข็งเป็นอย่างไรแล้วก็หยุดเพียงเท่านี้

ครั้งเมื่อศึกษาถึงขั้นนี้แล้ว ก็จะปรากฏเหตุอันน่าอัศจรรย์ ที่เรียกว่า **"หสิตุปปาทะ" คือกิริยาที่จิตยิ้มขึ้นมาเองโดยไม่มีต้นสายปลายเหตุ หาสาเหตุที่มาไม่ได้**

อัน **หสิตุปปาทะ** หรือ **กิริยาที่จิตยิ้มเองนี้** ย่อมไม่ปรากฏมีในสามัญชนโดยทั่วไป ดังนั้น นักปฏิบัติธรรมทั้งหลายควรกระทำไว้ในใจในอันที่จะสำเหนียกศึกษาทำความกระจ่างแจ้งใน **"อเหตุกจิต"** อันนี้ เพื่อเป็นบรรทัดฐานในการปฏิบัติ ต้องเข้าใจให้ถ่องแท้ว่า **เมื่อปฏิบัติไปถึงลำดับนี้แล้ว จิตจะเกิดยิ้มขึ้นมาเอง ไม่มีการกระทำ ไม่มีการบังคับให้เกิดขึ้น ย่อมเป็นไปเองโดยไม่เจตนา**

อนึ่ง เมื่อปฏิบัติตามหลัก **จิตเห็นจิต** อันมีการ **หยุดคิดหยุดนึก** เป็นลักษณะ ถ้าใช้ปัญญาอันยิ่งสอดส่องสำรวจตรวจตราดูตามทวารทั้ง ๕ เหล่านี้ เพื่อจะหาวิธีป้องกันที่จิตจะแล่นไปหาเรื่องใส่ตัวภายนอก ก็จะเห็นและเข้าใจได้ว่า เป็นธรรมดาอยู่เองที่คนเราใช้ทวารทั้ง ๕ เหล่านั้นกระทำการอันสัมพันธ์กับภายนอก เมื่อพิจารณาให้ถ้วนถี่ยิ่งขึ้นก็จะได้อุบายอันแยบคายว่า ในขณะที่เกิดสัมพันธภาพกับภายนอก จิตก็ควรจะระลึกรู้อยู่ในจิต เมื่อเห็นก็รู้เท่าทันการเห็น แต่ไม่ถึงกับต้องรำพึงรำพันออกมาว่าเห็นแล้วนะ เห็นแล้วหนอ อะไรหรอก เพราะขณะจิตหนึ่งๆ นั้น มันไม่กินเวลาอะไร เมื่อรู้เท่าทันแล้วก็ไม่ต้องไปรำพึงรำพันเป็นการปรุงแต่งเพิ่มเติมอีก

ในการรู้ให้เท่าทันนั้น อย่าได้ถูกลวงด้วยสัญญาแห่งภาษาคนภาษาโลก ดังเช่น การรู้เท่าทันคนที่จะมาหลอกลวงเราเป็นต้น การรู้เท่าทันอารมณ์ในภาษาธรรมนั้น หมายความว่า ความ "รู้" จะต้องทันกันกับการรับอารมณ์ของทวารทั้ง ๕ เช่น ในขณะที่ตาเห็นรูป จะต้องมีสติรู้อยู่อย่างเต็มที่สมบูรณ์ มีความรู้ตัวพร้อมอยู่ตลอดเวลา เมื่อเป็นเช่นนี้ ทุกข์อันอาศัยปัจจัยคือการเห็นเป็นต้นนั้นย่อมไม่เกิด และเราก็สามารถมองอะไรได้อย่างอิสระเสรี โดยที่รูปหรือสิ่งที่เรามองเห็นไม่อาจมีอิทธิพลอันใดเหนือเราได้เลยแม้แต่น้อย

ปัญจทวาราวัชชนจิต หรือกิริยาจิตที่แล่นอยู่ตามทวารทั้ง ๕ ย่อมสัมพันธ์กันกับมโนทวาร ในมโนทวารนั้นมี **มโนทวาราวัชชนจิต** อันเป็นกิริยาจิตแฝงอยู่ มีหน้าที่คิดนึกต่างๆ สนองตอบอารมณ์ที่มากระทบไปตามธรรมดา ดังนั้น ในทางปฏิบัติจะให้หยุดคิดหยุดนึกทุกกรณีย่อมเป็นไปไม่ได้ แต่ก็ด้วยการอาศัยอุบายวิธีดังกล่าวนี้แหละ **เมื่อจิตตรึกความนึกคิดอันใดออกมาทั้งฝ่ายดีและฝ่ายชั่ว ก็รู้พร้อมให้เท่าทันกัน** เช่นเดียวกัน เมื่อมีความรู้พร้อมทันกันกับการรับอารมณ์ดังนี้แล้ว ปัญญาที่รู้เท่าเอาทันย่อมตัดวัฏจักรให้ขาดออกจากกัน ไม่อาจสืบเนื่องหมุนเวียนต่อไปได้ กล่าวคือ การก่อรูปก่อร่างต่อไปของจิตย่อมไม่อาจเกิดขึ้นได้ และความไม่ยึดมั่นถือมั่นก็มีอยู่เองโดยไม่ต้องมีการลวงๆ ว่าไม่ยึดมั่นถือมั่นอะไรเลย ความไม่ยึดมั่นถือมั่นก็เป็นแต่เพียงชื่อที่เรานำมาใช้เรียกขานกันให้รู้เรื่องเมื่อวัฏฏะมันขาดไปเท่านั้น

โดยนัยอย่างนี้ **จึงน่าจะศึกษาให้เข้าใจในอันที่จะกำหนดรู้อย่างไรจึงจะถูกต้อง เมื่อจิตกระทบเข้ากับอารมณ์ภายนอกอย่างไร ก็ให้หยุดอยู่แค่นั้น อย่าไปทะเลาะวิวาทโต้แย้ง อย่าไปเอออวยเห็นดีเห็นงามให้จิตได้โอกาสก่อรูปก่อร่างเป็นตุเป็นตะ เป็นเรื่องเป็นราวยืดยาวออกไป อย่าไปวิพากษ์วิจารณ์ต่อไป อย่าไปใส่ใจอีกต่อไป พอกันเพียงรู้อารมณ์เท่านี้ หยุดกันเพียงเท่านี้"**

เรื่องจิตเรื่องอิทธิฤทธิ์

เรื่องต่อไปนี้ท่านเจ้าคุณ **พระโพธินันทมุนี** ได้เล่าให้ฟังเมื่อวันที่ ๑๕ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๕๓๘ เป็นการถอดคำพูดจากการบันทึกเทป ดังนี้

ถ้าจะพูดไปแล้วนะ อาจารย์ (หมายถึง อ.ปฐม-อ.ภัทรา นิคมานนท์) เรื่องของจิตหรืออิทธิฤทธิ์นี้ อาตมาก็ไม่อยากจะใช้คำว่าอิทธิฤทธิ์ เพราะหลวงปู่ท่านไม่นิยม และก็ไม่ทำ ไม่แสร้งทำ ไม่อะไรด้วยทั้งนั้น ก็เลยไม่อยากใช้คำว่าเรื่องจิตเรื่องอิทธิฤทธิ์ แต่ **จิต** นี้ หลวงปู่ท่านก็พูดว่า **"จิต"**

แต่ถ้าพูดเกี่ยวกับหลวงปู่ ก็มีเรื่องแปลกๆ หรือเรื่องที่น่าอัศจรรย์เหมือนกัน ในขณะที่เราอยู่กับท่าน ท่านก็ไม่ได้ปฏิเสธ ท่านก็ไม่ได้ยกย่อง ท่านก็ไม่ได้พูดเพื่ออะไรมากมายในเรื่องเหล่านี้ แม้แต่เรื่องไสยศาสตร์ ก็พูดกันว่าชาวสุรินทร์เห็นมีไสยศาสตร์กันมาก สามารถใช้คาถาอาคมอะไรต่างๆ เหล่านี้ แม้มีคนถามท่าน ท่านก็ไม่ค่อยอธิบาย ท่านก็บอกเพียงว่า ท่านเองก็ไม่เคยเห็นเหมือนกันอะไรทำนองนั้น

สำหรับเรื่อง **"จิต"** นั้น ท่านพูด คือท่านพูดเรื่อง **จิต** ท่านไม่ค่อยใช้คำว่า **อิทธิฤทธิ์** อะไรหรอก จะใช้ว่า **"พลัง"** โดยมากท่านจะพูดว่า **"พลังจิต" นั้นมีอยู่ พลังจิตจะมีได้ก็เกิดจากข้อเดียว คือ "พลังสมาธิ"** ถ้าผู้ใดสร้างสมาธิจิตไม่ได้ ท่านว่าพลังจิตนั้นเกิดขึ้นไม่ได้ ถึงเกิดขึ้นก็เป็นพลังจิตที่เป็น **มิจฉา** หรือไม่มั่นคง

เช่นว่า คนบางคนเขาใช้พลังจิตในทางที่ผิด หรือนำไปใช้ในทางรักษาความเจ็บไข้ได้ป่วยก็อาจมีส่วนของพลังจิตเหมือนกัน

พลังจิตที่เกิดจากสมาธิถูกต้องนั้น คือเมื่อมีสมาธิเกิดขึ้นแล้วก็อาศัยพลังแห่งจิต เพราะสมาธินั้นเกิดจาก **จิตรวม** คือมันละอารมณ์ต่างๆ เมื่อมันไปแบกเอาอารมณ์ต่างๆ ไว้มาก จิตมันก็ไม่มีกำลัง ไม่มีพลังอะไร ต่อเมื่อจิตสามารถละอารมณ์ต่างๆ ได้ **ตั้งมั่นอยู่ในอารมณ์เดียวก็เกิดสมาธิ** จิตก็จะเกิดมีพลังขึ้นมา

ถ้ามีพลังแล้ว ตามที่หลวงปู่เคยอธิบาย ระหว่างที่จิตเราเกิดมีพลังสมาธินี่แหละบุคคลจะเอาไปใช้ในทางไหนก็ได้ผลในทางนั้น แต่เมื่อใช้ในทางที่เสียหาย มันก็ทำให้เสียหายได้ หรือใช้ไปในทางที่ให้ประโยชน์ให้เกิดพลังปัญญาก็ได้ หมายความว่า อย่างที่พูดในหลักวิชาการเรียนทางศาสนาว่า ศีล สมาธิ ปัญญา ที่ว่าศีลทำให้เกิดการอบรมสมาธิ สมาธิอบรมปัญญา ฉะนั้น พลังจิตที่เกิดประโยชน์อย่างแท้จริงหลังจากเกิดสมาธินั้น หมายถึงว่า จิตนั้นยกสภาวธรรมขึ้นมาไตร่ตรองให้เกิดวิปัสสนาญาณ เกิดปัญญาแล้วปัญญานั้นก็จะแจ่มแจ้ง ดีกว่าจิตที่ไม่เกิดสมาธิ หรือจิตที่ไม่มีสมาธิ

ฉะนั้นหลวงปู่จะใช้ว่า พลังจิตนั้นสามารถยกระดับภาวะหรือป้องกันความทุกข์ยาก อันเนื่องจากการที่จิตส่งออกไปเพื่อรับอารณ์ต่างๆ ได้

มีคนชอบถามหลวงปู่เกี่ยวกับเรื่องอิทธิฤทธิ์บ้าง หรือที่จิตที่มีฤทธิ์มีพลังอย่างหนึ่งอย่างใดบ้างนั้นก็เคยมี แต่เนื่องจากว่าหลวงปู่ท่านไม่สนใจในเรื่องสิ่งมหัศจรรย์ หรือสิ่งอัศจรรย์ในอิทธิฤทธิ์ต่างๆ เหล่านี้ ท่านจึงไม่นิยมพูดให้ใครฟัง

แต่หลวงปู่ก็ยอมรับว่าจิตนั้นย่อมเป็นจิตที่มีพลัง เมื่อจิตมีพลังแล้วมันก็จะเป็นคุณประโยชน์ได้หลายอย่าง แต่ท่านก็จะขึ้นต้นว่า **จิตจะมีพลังได้นั้นก็ต่อเมื่อได้สมาธิ หรือเกิดสมาธิ จิตมีอารมณ์เดียว จิตจึงจะมีพลัง เมื่อจิตมีพลังแล้วจะหันไปใช้ทางไหนก็ย่อมได้** แม้หันไปทางที่ผิดทางพระพุทธศาสนาก็ย่อมจะได้ อย่างเช่น ฤาษีชีไพร หรืออะไรๆ นั้น ล้วนแต่เป็นสมาธิซึ่งนับว่าเป็นมิจฉาสมาธิได้

ส่วน **สัมมาสมาธิ** นั้น หมายถึงจิตที่เป็นสมาธิตามลำดับ ตั้งแต่ขั้นต้น คือ**ขณิกสมาธิ** จนกระทั่งเข้าสู่ **อัปปนาสมาธิ** อะไรในกระแสนี้ แล้วจิตนั้นก็จะเป็นพลังส่องทางไปให้เกิดปัญญา ในทางตรงข้าม ถ้าอาศัยพลังจิตไปในเรื่องอื่น เรื่องอิทธิฤทธิ์อะไรนั้นไม่ถูกต้อง หรือไม่ถูกพุทธประสงค์ทั้งหมด

แต่ถ้าใช้พลังจิตนั้นเพื่อเป็นเหตุให้ปัญญาผุดผ่องขึ้น เพื่อจะตัดกิเลสปัญหาและความชั่วร้ายต่างๆ เพื่อยกระดับจิตของเราให้พ้นจากทุกข์ จึงจะเป็นพลังจิตที่เป็นสัมมาทิฏฐิ และเป็นทางที่ถูกต้อง หลวงปู่มักจะอธิบายในแนวทางนี้ ส่วนในทางที่ว่าเอาพลังจิตไปแสดงอิทธิฤทธิ์อย่างนั้นอย่างนี้แล้ว รู้สึกว่าหลวงปู่จะไม่ค่อยกล่าวถึง หลวงปู่จะระมัดระวังที่สุดในเรื่องการปฏิบัติให้เป็นไปในทางที่ดีที่ถูกต้อง

หลวงปู่แสดงอิทธิฤทธิ์บ้างไหม

จากคำถามที่ว่า **“หลวงปู่เคยแสดงอิทธิฤทธิ์อะไรบ้างไหม”** ท่านเจ้าคุณ **พระโพธินันทมุนี** อธิบายดังต่อไปนี้ คือ **แม้แต่ความสนใจ ความใส่ใจของท่านในเรื่องเหล่านี้ ท่านก็ไม่มีอยู่แล้ว ถามว่าท่านเคยแสดงฤทธิ์ให้ปรากฏนั้น ท่านจะแสดงได้อย่างไร ท่านไม่แสดง ไม่ทำอย่างแน่นอน**

แต่ว่า พูดก็พูดเถอะ เมื่อหลวงปู่มีอะไรๆ ที่เป็นความมหัศจรรย์อยู่ในตัวท่าน ก็มีสิ่งแปลกประหลาดมหัศจรรย์ออกมาให้เห็นบ้าง อาตมาไม่ถือว่าท่านแสดง แต่ในฐานะที่อยู่กับท่านมานาน อาตมาเห็นว่ามีสิ่งมหัศจรรย์เกี่ยวกับหลวงปู่หลายอย่าง ขอย้ำว่า **“ไม่ใช่ฤทธิ์นะ แต่ว่ามันอัศจรรย์”**

เท่าที่นึกทบทวนดู ก็เห็นว่ามีอยู่หลายครั้ง อาตมาเคยนึกทบทวนอยู่ในใจเท่าที่อาตมาเคยเห็นปรากฏ รู้สึกจะมี ๘ ครั้งด้วยกัน **เราเรียกว่าฤทธิ์หรืออะไรก็ไม่ทราบ**

เรื่องแรก เกี่ยวกับเรื่อง **ความปลอดภัยของหลวงปู่** หลวงปู่นั้นคงมีภาวะอะไรที่ไม่ทำให้บาดเจ็บ ไม่ทำให้แขนขาหัก หรือไม่ทำให้ตายโดยอุบัติภัย อุบัติเหตุ อันนี้จะเป็นบุญหรือเป็นฤทธิ์อะไรก็สุดแท้แต่จะเรียก เคยเห็นความคับขันในชีวิตของท่าน ไม่ว่าเกี่ยวกับเรื่องรถ ไม่ว่าในเรื่องเขาลอบปองร้าย ไม่ว่าจะเป็นเหตุการณ์ที่ก้อนหินกลิ้งมาจากบนภูเขาจะทับท่าน ในระหว่างที่หลวงปู่พาพระเณรไปพำนักทำงานพัฒนาเขาพนมสวาย และฝึกอบรมกัมมัฏฐานให้แก่พระเณร มีก้อนหินใหญ่กลิ้งมายังท่านพอดี แต่มันก็เบี่ยงหลบไปเมื่อมาใกล้ท่าน เหมือนจะมีอะไรผลักให้หลีกไปนิดหน่อยให้ท่านพ้นภัยไป นี่เรื่องหนึ่งเท่าที่ปรากฏ

เรื่องที่สอง เป็นเรื่องแปลกคือ **เรื่องเกี่ยวกับน้ำฝน** จะว่าฤทธิ์หรือเปล่าไม่ทราบ เมื่อคราวหล่อพระพุทธรูปพระประธานในโบสถ์เสร็จแล้ว คณะกรรมการต้องการให้อัญเชิญท่านแห่รอบเมือง แต่หลวงปู่เห็นว่าไม่จำเป็น ปรากฏว่าเกิดฝนและลมพายุใหญ่จนไม่สามารถเคลื่อนขบวนแห่ได้สำเร็จ

(เรื่องที่สามและเรื่องอื่นๆ ได้นำเสนอในบทต่อๆ ไป)

หลวงปู่สามถูกทำร้าย

เรื่องที่สาม เป็นเหตุการณ์ที่เกิดกับ **หลวงปู่สาม อกิญฺจโน วัดป่าไตรวิเวก** ซึ่งอยู่ห่างจากตัวเมืองไปทางทิศใต้ ๑๓ กิโลเมตร เรื่องนี้มีอยู่ว่า มีพระจากจังหวัดร้อยเอ็ดมาบวช และพำนักอยู่วัดหลวงปู่สาม พระรูปนี้เป็นลูกคนที่มีฐานะดี เลื่อมใสในพระศาสนา จึงมาบวชในระหว่างเข้าพรรษา

พอมาถึงช่วงกลางพรรษา โรคเก่าก็กำเริบ คือพระรูปนี้เคยเป็นบ้าหรือโรคประสาทมาก่อนที่จะบวชเป็นพระ พระรูปนี้มีการกระทำคล้ายคนบ้าอาละวาด กระโดดเข้าไปกอดปล้ำหลวงปู่สามอย่างแน่นเหนียว ปล้ำกอดหลวงปู่อยู่เป็นเวลานานร่วม ๑ ชั่วโมง ไม่มีใครสามารถแกะออกได้ หลวงปู่สามอยู่ในสถานการณ์ลำบาก ตื่นตระหนกตกใจกันไปทั้งวัด

โดยปกติในตอนเช้ามืด หลวงปู่ท่านจะอยู่แต่ภายในกุฏิ ไม่เคยคิดที่จะออกไปเยี่ยมคนนั้นคนนี้ หรือเดินไปดูอะไรนอกกุฏิ เป็นปฏิปทาอย่างหนึ่งที่ท่านไม่เคยคิดออกนอกเท่าไร ก็ไม่เคยคิดว่าจะไปเยี่ยมใคร เช้าวันนั้น ไม่รู้เป็นอย่างไร ท่านให้เด็กไปเรียก **ผู้ใหญ่สรศักดิ์ กองสุข** ซึ่งบ้านอยู่ใกล้ๆ วัด ให้เอารถไปส่งหลวงปู่ที่วัดของหลวงปู่สาม

พอท่านไปถึง เห็นพระรูปนั้นกำลังกอดปล้ำหลวงปู่สามอยู่ ใครไปช่วยก็ไม่ยอมปล่อย หลวงปู่เข้าไปถึงวัดพอดี มีคนร้องว่า *"หลวงปู่ดูลย์มาแล้ว หลวงปู่ดูลย์มาแล้ว"*

พระรูปนั้นตกใจปล่อยหลวงปู่สาม แล้ววิ่งไปหลบซ่อนตัวสั่นอยู่ข้างๆ กุฏิหลวงปู่สามก็สะบักสะบอมพอสมควร แต่ไม่ถึงกับอาพาธ ลูกศิษย์ลูกหาทุกคนอยู่ในอาการตกใจ

หลวงปู่เรียกพระรูปนั้นมาถามว่า ***"ทำไม เป็นอย่างไร"*** ท่านไม่ได้ดุด่าว่าทำไมจึงต้องไปทำอย่างนั้น ถามเพียงว่า ทำไม และเป็นอย่างไร พระรูปนั้นก็กราบเรียนหลวงปู่ว่า ขณะที่กำลังปฏิบัติสมาธิภาวนาอยู่นั้น ก็เกิดนิมิตเห็นเป็นสวรรค์วิมานต่างๆ จึงตั้งใจจะพาหลวงปู่สามเหาะขึ้นไปดูของสวยงามเหล่านั้น ไม่ได้มีความประสงค์จะทำร้ายท่านแต่ประการใด ทุกคนก็เข้าใจ และหลวงปู่ก็ช่วยแก้ไขเหตุการณ์นั้นโดยไม่ได้ตำหนิพระรูปนั้นแต่อย่างใด

ที่อาตมาเห็นว่าอัศจรรย์ ก็เหตุว่า หลวงปู่ไม่เคยไปไหนในตอนเช้ามืด ทำไมท่านจึงรู้ว่ามีภัยพิบัติเกิดขึ้นกับหลวงปู่สาม ได้ถามหลวงปู่ว่า *"หลวงปู่รู้หรือว่าหลวงปู่สามจะเป็นอะไรจึงได้เดินทางไป"* หลวงปู่ก็ไม่ได้ตอบรับ ท่านบอกเพียงว่า ***"คิดๆ ไป ก็อยากไปเยี่ยมเยียนดูบ้าง"*** ท่านก็พูดแค่นี้ พวกเราก็ไม่กล้าซักถามอะไรท่านมากนัก

หลวงตาแปะมรณภาพ

ที่เล่ามาคือลักษณะที่ว่าอัศจรรย์ในแต่ละครั้งเท่าที่สังเกตเห็น มีอยู่ครั้งหนึ่งมีพระรุ่นราวคราวเดียวกันกับหลวงปู่ แต่บวชคนละนิกาย ท่านอยู่ที่อำเภอปราสาท แต่อยู่บ้านนอกเข้าไปอีก (อยู่ห่างจากตัวเมืองสุรินทร์ไปทางใต้ประมาณ ๓๐ กิโลเมตร) ท่านเป็นพระรุ่นเก่าแก่ด้วยกัน พระรูปนั้นท่านไม่ได้สนใจเรื่องการปฏิบัติ ท่านถือแบบโบราณๆ เคยอยู่อย่างไรทำอย่างไร เคยมีพิธีกรรมอย่างไร ก็อยู่ก็ทำอย่างนั้น แต่คนนับถือท่านมาก ท่านชื่อ**หลวงพ่อแปะ** อยู่วัดบ้านตาเมาะ ตำบลไพล อำเภอปราสาท

วันนั้นหลวงปู่ออกมานั่งนอกกุฏิแต่เช้ามืด มีลูกศิษย์คนหนึ่งชื่อนายจันครบ บุญประสิทธิ์ เข้าไปรับใช้หลวงปู่ ท่านก็พูดขึ้นว่า ***"ครบ เอ็งไม่ได้ไปบ้านหรือ หลวงตาแปะตายแล้ว"*** นายครบก็ว่า *"ยังไม่ทราบครับ"* นายครบคนนี้เป็นคนที่อยู่หมู่บ้านเดียวกันและเป็นลูกหลานของหลวงตาแปะ

หลังจากนั้นอีก ๒-๓ ชั่วโมง ก็มีคนมากราบเรียนให้หลวงปู่ทราบว่า หลวงตาแปะท่านถึงแก่มรณภาพแล้ว เมื่อตอนตี ๔ ของวันนั้นเอง เรื่องนี้ก็นับว่าแปลก ได้เรียนถามหลวงปู่ว่า *"หลวงปู่ทราบได้อย่างไรว่าหลวงตาแปะตาย มีคนมาบอกก่อนหน้านี้หรือใครมาบอกหลวงปู่หรือ"* หลวงปู่ตอบว่า ***"รู้ไม่รู้ก็ว่าไปยังงั้นๆ แหละ"*** คือหลวงปู่ท่านไม่ค่อยต่อความยาวสาวความยืด ท่านจะรีบตัดบทไปเสีย เรื่องในลักษณะคล้ายๆ กันนี้มีอยู่เสมอๆ

เรื่องเกี่ยวกับฝนตก

ทีนี้ในเรื่องของฝนตกนี้ก็เหมือนกัน ครั้งหนึ่งเมื่อไม่นานมานี้ คือระหว่างเดือนมีนาคม พ.ศ. ๒๕๒๐ หลวงปู่คิดอย่างไรก็ไม่ทราบ ท่านประสงค์จะไปพักผ่อนที่ป่า ก็เลยแนะนำชักชวนท่านว่าให้ไปพักผ่อนที่วัดของ **พระอาจารย์สุวัจน์ สุวโจ คือ วัดถ้ำศรีแก้ว อำเภอกุดบาก จังหวัดสกลนคร** ซึ่งอยู่บนเทือกเขาภูพาน

ก่อนหลวงปู่เดินทางไปประมาณ ๑๐ วัน ได้ให้พระไปส่งข่าวให้พระอาจารย์สุวัจน์ทราบล่วงหน้า บอกว่า *"หลวงปู่จะมาพักผ่อนที่นี่ด้วยสัก ๑๐ วัน ท่านเห็นว่าอย่างไร"* ท่านอาจารย์สุวัจน์ก็มีความยินดี ได้จัดแจงสถานที่ไว้รอต้อนรับหลวงปู่ พระที่ส่งไปแจ้งข่าวก็กลับมากราบเรียนให้หลวงปู่ทราบ

ก่อนหลวงปู่เดินทางไม่กี่วัน พระอาจารย์สุวัจน์ไม่ค่อยสบายใจ เห็นว่าหลวงปู่ยังไม่น่าจะเดินทางในช่วงนี้ เพราะเกิดไฟไหม้ป่าครั้งใหญ่ในแถบนั้น ทั้งต้นไม้ใบหญ้าโดนเผาผลาญไปในวงกว้าง บริเวณนั้นเต็มไปด้วยควัน ร้อนก็ร้อนอบอ้าว ต้นไม้สูงๆ ก็ถูกไฟไหม้ขึ้นไปจนใบไม้ถูกไหม้หมด บรรยากาศไม่เป็นที่สบายเลย พระอาจารย์สุวัจน์เห็นว่า หลวงปู่ไม่น่าจะมาในช่วงนี้ น่าจะเลื่อนออกไปก่อน ท่านรู้สึกปริวิตกในเรื่องนี้ แต่ในช่วงนั้นไม่มีใครจะเดินทางจากสกลนครมาสุรินทร์เพื่อส่งข่าวหลวงปู่ จึงปล่อยเหตุการณ์ให้เลยตามเลย

ปรากฏว่าก่อนหลวงปู่เดินทาง ๒-๓ วัน เกิดฝนตกในบริเวณนั้น ไฟป่าทั้งตามที่สูงและที่ต่ำก็ดับมอดหมด หลังจากฝนตกใหญ่แล้ว บรรยากาศแถวนั้นก็ดีขึ้น

อากาศเย็นขึ้น กลิ่นเถ้าถ่านและกลิ่นดินที่เผาสุกก็หอมกรุ่น เสียงจักจั่นเรไรก็เริ่มร้องระงม ช่วงที่หลวงปู่เดินทางไปถึงจึงเป็นช่วงที่บรรยากาศกำลังดี พระอาจารย์สุวัจน์จึงได้ปรารภอัศจรรย์กับเหตุการณ์ในครั้งนี้ *"แต่เดิมนึกว่าเมื่อหลวงปู่มาแล้วจะไม่สบาย ก่อนหลวงปู่มาถึงแค่ ๒ วัน เกิดฝนตกอย่างหนัก ก็เลยทำให้หลวงปู่พักผ่อนสบายไม่ลำบาก"*

หลวงปู่บอกว่า *"เออ มาอยู่ที่ภาวนาดี บรรยากาศดี"* พระอาจารย์สุวัจน์อยากนิมนต์ให้หลวงปู่อยู่ต่อ แต่ท่านพักเพียง ๑๐ วัน ก็เดินทางกลับ ในขณะนั้น หลวงปู่อยู่ในวัยชราที่สุดแล้ว (ท่านมีอายุ ๙๐ ปี) พวกอาตมาแปลกใจและดีใจที่ว่าท่านชราภาพแล้ว ก็ได้มีโอกาสไปพักผ่อนเปลี่ยนบรรยากาศตามอัธยาศัยครั้งหนึ่ง

เหตุการณ์ครั้งนี้ไม่ใช่หลวงปู่แสดงฤทธิ์เดช แต่อาตมาพูดในฐานะที่อยู่ใกล้ชิดท่าน ก็เห็นว่าเป็นเรื่องแปลก

แขกยามวิกาล

เรื่องนี้ไม่อยากจะพูดและไม่เคยพูดเลย แต่เหตุการณ์ที่ผ่านมานานแล้ว ท่านเหล่านั้นก็ล่วงลับไปหมดแล้ว ตอนนั้นอาตมาเพิ่งมาบวชเณรมาพำนักอยู่กับหลวงปู่

เรื่องเช่นนี้ ไม่ว่าคนเรา แม้แต่องค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ยังต้องมีสิ่งที่เป็นอันตราย หรือว่ามีศัตรูปัจจามิตรปองร้ายพระองค์ท่านไม่รู้เท่าไหร่ เมื่อนึกถึงองค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้าแล้ว เห็นว่าเป็นเหตุการณ์ปกติธรรมดา อาตมาจึงกล้าพูดเรื่องนี้ให้อาจารย์ฟัง (หมายถึงอาจารย์ปฐมและอาจารย์ภัทรา นิคมานนท์)

เหตุการณ์นี้เกิดขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๒๔๙๐ ตอนนั้นหลวงปู่กำลังดัง กำลังเด่น ทั้งการก่อสร้าง ทั้งการที่มีผู้ศรัทธาเลื่อมใส คือช่วงที่หลวงปู่อยู่ในวัยกลางๆ โบสถ์อัศจรรย์ก็กำลังจะเสร็จ ช่วงนั้นก็คงจะมีศัตรูหมู่ปัจจามิตรเช่นกัน คืนหนึ่ง หลวงปู่นอนอยู่บนกุฏิ ซึ่งความจริงแล้วท่านไม่ค่อยจะนอน เพราะกลางคืนมักได้ยินเสียงกระแอม เสียงสดใสอยู่เรื่อยๆ ตามที่อาตมาเฝ้าสังเกตมา

คืนนั้น มีคนแอบไปทำร้ายหลวงปู่ พระที่นอนในห้องใกล้ๆ หลวงปู่ ชื่อพระหมื่นกับพระสำลี พักอยู่ด้วยกัน สมัยนั้นมืดมาก ยังไม่มีไฟฟ้าใช้ ได้ยินเสียงคนพูดซุบซิบกันใต้ถุนกุฏิ ปรึกษากันว่า *"เอ พวกเราได้ค่าจ้างเขามาสี่พันบาทเท่านั้น ให้เรามาฆ่าพระผู้เป็นครูบาอาจารย์ถึงขนาดนี้ เป็นบาปหนัก แล้วเราจะเลี้ยงชีวิตปลอดภัยหรือ"*

พระทั้ง ๒ รูป ได้ยินคำพูดนั้นอย่างชัดเจน ตกอกตกใจมากจนตัวสั่น แล้วได้ยินเสียงหลวงปู่กระแอมขึ้น ทำให้คนที่ลอบอยู่ทางใต้กุฏิเดินไปด้านหน้าต่างห้องหลวงปู่ หลวงปู่กระแอมอีกครั้ง แล้วเปิดประตูห้องออกมาเรียกให้พระทั้ง ๒ รูปออกไปคุยด้วย่ พระทั้ง ๒ รูป ตัวสั่นเล่าบอกเหตุการณ์ด้วยเสียงสั่นเครือว่า *"ได้ยินใครมาปรึกษากันว่าจะมาลอบฆ่าหลวงปู่"*

หลวงปู่ตอบว่า ***"เฮ้ย จะไปเชื่ออะไร เขาอาจจะมีธุระอะไรก็ได้ อาจมีความจำเป็นมาหาใครก็ได้"*** ตอนนั้นเป็นเวลาประมาณตี ๒ นี้แหละ เป็นจังหวะนั้นพอดี ไม่ทราบว่าทำไมท่านต้องลุกขึ้นมาแล้วเรียกพระทั้ง ๒ รูป ไปถามอะไรบางอย่าง พระก็เล่าบอกเรื่องราวต่างๆ ท่านก็ว่า **"พูดอะไรเรื่อยเปื่อย"** ในที่สุดพระเณรก็พากันไปดูใต้ถุนกุฏิก็มีรอยเท้าคนเดินไปมาตามทิศทางที่ได้ยินเสียง

พวกอาตมากับเณรชื่อแก่น กลัวเขาจะแอบยิงทะลุจากใต้ถุนกุฏิหลวงปู่ขึ้นมาเลยพากันเอาก้อนอิฐไปเรียงไว้ใต้เตียงหลวงปู่ ท่านก็ไม่ว่าอะไร หลังจากนั้นมาประมาณหนึ่งปี คนนั้นก็มาสารภาพกับท่าน เล่าเรื่องราวให้ฟังจนหมดสิ้น หลวงปู่ก็ไม่ได้ว่าอะไร

ถ้าจะบอกชื่อก็ได้ เขาชื่อนาย .... (ท่านเรียกชื่อเป็นภาษาเขมร แต่ขอปิดไว้เพราะอาจไปเกี่ยวข้องเป็นญาติมิตรของคนรุ่นหลัง ทำให้เกิดความรู้สึกที่ไม่ดีได้)

เรื่องของหลวงตายุทธ

เรื่องนี้เป็นเรื่องของหลวงตายุทธ ท่านอยู่ที่วัดจอมสุรินทร์ ห่างจากตัวเมืองออกไปทางเหนือประมาณ ๕-๖ กิโลเมตร เป็นวัดสาขาของวัดบูรพาราม

หลวงตายุทธท่านเป็นพระนักพัฒนา ได้ส่งพระเณรมาเรียนที่วิทยาลัยสงฆ์วังน้อย จังหวัดพระนครศรีอยุธยา และสำนักเรียนที่อื่นอีกหลายแห่ง ตอนนี้ท่านมรณภาพไปแล้วในช่วงใกล้ๆ กับหลวงปู่ เพราะท่านเป็นพระสูงอายุแล้ว

หลวงตายุทธมีกิจต้องเดินทางเข้ากรุงเทพฯ บ่อย ในสมัยนั้นการเดินทางก็ยากลำบากพอสมควร มีอยู่ครั้งหนึ่ง มีเถ้าแก่นักธุรกิจขับรถกระบะจะเดินทางเข้ากรุงเทพฯ หลวงตาจะพาสามเณร ๔ รูป ไปฝากเรียนที่กรุงเทพฯ จึงได้อาศัยนั่งรถไปด้วย เพราะช่วยให้ทุ่นรายจ่ายได้และสะดวกมาก เจ้าของรถไม่ค่อยเต็มใจนัก เพราะเขาไม่ค่อยศรัทธาพระเท่าไรหรอก แต่เมื่อได้รับการขอร้องจากพระ เขาก็รับไปด้วยอย่างเสียไม่ได้ ตอนนั้นมีเณร ๒ รูป ยังไม่มีหนังสือสุทธิ จึงต้องแวะไปให้หลวงปู่เซ็นหนังสือเสียก่อน ให้เจ้าของรถรอใกล้กุฏิ สามเณรก็นั่งรออยู่ในรถด้วย

หลวงตายุทธขึ้นไปกราบหลวงปู่บนกุฏิรูปเดียว ขึ้นไปถึงก็ไม่เห็นหลวงปู่ ออกมาดูนอกห้องก็ไม่เห็น กลับเข้าไปดูข้างในใหม่ก็ไม่เห็น เถ้าแก่เจ้าของรถก็เร่ง เพราะกลัวถึงกรุงเทพฯ ตอนมืดค่ำ จะไม่สะดวก หลวงตายุทธรู้สึกหัวเสีย พรวดพราดลงมาถามพระเณรแถวนั้นว่า *"หลวงปู่ไปไหน"* พระเณรก็บอกว่า *"ท่านไม่ได้ไปไหน*

ท่านอยู่ในห้องนั้นแหละ” หลวงตายุทธกลับขึ้นไปอีกก็ไม่เห็นหลวงปู่ ก็หัวเสียลงมาอีก ขอโทษเถ้าแก่เจ้าของรถบอกว่า *“ไปด้วยยังไม่ได้หรอก”* ให้เณรลงจากรถ ด้วยเถ้าแก่เขาจะรีบไปอยู่แล้ว เขาจึงออกรถไปตัวคนเดียว ปล่อยหลวงตายุทธและพระเณรไว้ที่วัดบูรพาราม

ฝ่ายหลวงตายุทธก็เดินบ่น *“หลวงปู่ไปไหนก็ไม่รู้ ผมมีธุระก็ไม่สำเร็จ”* แม่ชียศอยู่ใกล้ๆ แถวนั้น ก็พูดกับหลวงตายุทธว่า *“หลวงตา พูดไปก็อย่าหาว่าฉันพูดสิ่งที่เป็นไปไม่ได้ ขอให้ท่านขึ้นไปอีก ขึ้นไปดูอีกทีซิ”* พอหลวงตายุทธขึ้นไป ก็เห็นหลวงปู่นั่งอยู่ในที่ที่ท่านนั่งเป็นประจำ *“โอ หลวงปู่อยู่นี่เอง ทำไมผมขึ้นมาจึงไม่เห็นขึ้นมาตั้ง ๒ ครั้ง” “เออ คนตาวิปริต จะไปเห็นอะไร”* หลวงปู่พูดเรียบๆ ตามประสาของท่าน หลวงตายุทธก็นั่งคุยแบบหัวเสียอยู่กับท่านนานพอสมควร แล้วก็ลงกลับวัด

ฝ่ายเถ้าแก่ที่ขับรถเข้ากรุงเทพฯ นั้น เดินทางมาเลยอำเภอนางรอง จังหวัดบุรีรัมย์ ก็ประสบอุบัติเหตุรถคว่ำ รถแหลกลาญหมด ตัวเองก็ถึงแก่กรรม ณ ที่นั้น ก็ลือกันในครั้งนั้นว่า ถ้าหลวงตายุทธไปพบหลวงปู่อย่างง่ายๆ ในตอนนั้น ทั้งหลวงตายุทธรวมทั้งพระเณร ก็คงจะร่วมไปกับเถ้าแก่คนนั้นด้วย หลวงตายุทธเพิ่งจะโล่งใจบอกว่า *“ไม่เจอหลวงปู่ก็ดีแล้ว”*

เหตุเกิดที่กำแพงแสน

อีกครั้งหนึ่ง ลูกศิษย์ได้นิมนต์หลวงปู่ไปที่กำแพงแสน จังหวัดนครปฐม ทางนั้นเขาเตรียมรูปถ่ายของหลวงปู่ไว้รูปหนึ่งแล้ว ที่เขาบอกว่าเห็นรูปกายทิพย์ซ้อนอยู่อะไรนั่นแหละ เขาเตรียมไว้ปึกหนึ่งไว้สำหรับแจกญาติมิตรและบริวาร คนที่นิมนต์เขาเป็นเลขาธิการสมาคมชาวไร่อ้อย อำเภอกำแพงแสน บอกชื่อก็ได้ยังมีชีวิตอยู่ เขาชื่อกำนันราชัย เดี๋ยวนี้ยังเป็นกำนันอยู่ที่กำแพงแสน ตำบลอะไรจำไม่ได้

ทางผู้นิมนต์ก็บ่นให้หลวงปู่ฟังว่า *"อ้อยปีนี้ท่าจะแย่แล้ว ฝนไม่ตก อ้อยกำลังจะเฉาตาย เดือนเจ็ดเข้าไปแล้ว ใกล้จะถึงเดือนแปด จะเข้าพรรษาแล้ว ฝนไม่ตกเลย อ้อยจะเฉาตาย ผมก็เผอิญทำบุญ จึงมากราบนิมนต์หลวงปู่"* ตอนนั้นดูเหมือนจะทำบุญเปิดปั๊มน้ำมันของเสี่ยอะไรคนหนึ่งหรือเปล่า ชักจำไม่ได้ เขามานิมนต์หลวงปู่ อาตมาก็ตามไปด้วย พระรูปหนึ่งเป็นพระบวชใหม่ก็ไปด้วย กลางคืนก่อนวันที่หลวงปู่ออกเดินทาง ฝนตกใหญ่เลยจนกระทั่งน้ำนองพอสมควร ขณะที่หลวงปู่ประกอบพิธีให้เขาแล้ว ฝนก็ตกประปรายอยู่

ทางเจ้าภาพเอารูปถ่ายที่ว่าประมาณ ๑๐๐ รูป เห็นจะได้ พร้อมทั้งเอาแป้งมาให้หลวงปู่เจิมให้ ท่านเจิมรูปบนสุดเพียงรูปเดียว แต่ปรากฏว่ารอยนิ้วมือของท่านทะลุลงไปถึงทุกรูปทั้งปึกนั้น อันนี้ก็ไม่ใช่ทำอิทธิฤทธิ์ แต่อาตมาเห็นว่าแปลก กำนันคนนั้นก็ยังมีชีวิตอยู่ ไปสอบถามเขาดูได้

เรื่องแปลกเกี่ยวกับฝน

ช่วงสุดท้ายแห่งชีวิตของหลวงปู่ ก็มีเรื่องแปลกอีกเรื่องหนึ่งที่เห็นว่าหลวงปู่คงมีอะไรที่เกี่ยวกับเรื่องน้ำฝน ซึ่งอาตมาสังเกตเห็นว่าเป็นเรื่องแปลก ระยะนั้นเป็นเดือนมีนาคม ก็เป็นหน้าร้อน อากาศกำลังร้อนในกรุงเทพฯ ปีนั้นร้อนมาก หลวงปู่อาพาธอยู่ที่ตึกจงกลนีฯ โรงพยาบาลจุฬาฯ เป็นตึกพิเศษ เป็นห้องพระราชทานที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ ทรงมีพระมหากรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานโดยทรงรับหลวงปู่ไว้ในพระบรมราชานุเคราะห์ หลวงปู่มาพักอยู่ ๕๒ วัน

เมื่อพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ เสด็จพระราชดำเนินมาเยี่ยมหลวงปู่ พระองค์ได้มีพระราชปฏิสันถารกับหลวงปู่และผู้รักษาพยาบาล แล้วก็ทรงสนทนากับหลวงปู่มีอยู่จังหวะหนึ่งพระองค์ทรงปรารภขึ้นว่า ***"หลวงปู่ หน้านี้ร้อนเหลือเกิน เดือนมีนาปีนี้รู้สึกว่าจะร้อนกว่าทุกปี ไม่ทราบว่าเมื่อไหร่ฝนจะตกมา"*** พระองค์ทรงปรารภกับหลวงปู่ดังนี้ เมื่อเสด็จฯ กลับแล้ว ปรากฏว่าคืนนั้นฝนตก ฝนตกในกรุงเทพฯ หนักพอสมควรทีเดียว ปีนั้นเป็นปี พ.ศ. ๒๕๒๖ เป็นปีที่หลวงปู่อาพาธ ปีนั้นแหละ

อันนี้ก็เห็นว่าแปลกเหมือนกันที่ว่า ทรงปรารภเสร็จ ฝนก็ตกในระหว่างหน้าแล้ง-หน้าร้อน เป็นเหตุให้อากาศร้อนบรรเทาพอสมควร

เดาใจหลวงปู่ไม่เคยถูก

เรื่องนี้ก็เกี่ยวกับฝนตกอีกที่พอนึกขึ้นมาได้ ข้อสำคัญอีกประการหนึ่งก็คือว่า ไม่มีการเดาใจหลวงปู่ถูก เราอยู่กับท่าน บริหารงานกับท่าน บางอย่างก็ผิด บางอย่างก็พลาด ท่านก็เรียกไปเตือนไปว่า บางอย่างก็พลาดโดยการเผลอก็ได้ ที่สำคัญเมื่อมีการตั้งใจโดยเดาใจหลวงปู่ไว้ก่อนว่าท่านจะว่าอย่างไร จะทำอะไร คิดว่าเตรียมหาลู่ทางแก้ไขไว้ก่อน รับรองได้ว่าไม่มีทางจะเป็นไปตามนั้น สมมติว่ามีเรื่องอะไรเกิดขึ้น เราเป็นพระหนุ่มพระเด็กก็มักจะต้องตกอกตกใจไว้ก่อน หลวงปู่ให้เณรไปเรียกมาหา มักจะเดาว่าหลวงปู่จะต้องว่าอย่างนั้นๆ แล้วเราจะอธิบายหรือแก้ตัวว่าอย่างนั้นๆ แต่ไม่เคยถูกสักที ท่านจะไม่พูดในเรื่องที่เราคิดเอาไว้

มีอยู่ครั้งหนึ่งที่ทำให้อาตมาอึดอัดใจมาก วันนั้นอยู่ในเดือนสาม (เดือนกุมภาพันธ์) ซึ่งเดือนสามของภาคอีสานฝนจะไม่ตก เหตุการณ์เกิดขึ้นนานแล้ว ในสมัยที่หลวงปู่ไปพัฒนาสร้างโบสถ์ที่เขาพนมสวายระหว่างปี พ.ศ. ๒๔๙๖-๒๔๙๗ สมัยนั้นการเดินทางโดยรถยนต์ไม่สะดวก ถนนมิตรภาพยังไม่มี การขนส่งทุกอย่างจากกรุงเทพฯ ต้องไปทางรถไฟ ไม่ว่าจะขนปูนซีเมนต์ เหล็กเส้น ต้องไปทางรถไฟ ส่งมาลงที่สถานีสุรินทร์ แล้วขนต่อไปที่เขาพนมสวาย ระยะทาง ๒๒ กิโลเมตร จากตัวเมืองก็ไม่มีรถ ต้องใช้เกวียนครั้งละ ๕-๖ เล่ม ได้อาศัยชาวบ้านบ้าง จ้างเขาบ้าง อะไรทำนองนั้น

เมื่อหลวงปู่ท่านไปค้างที่เขาพนมสวายเป็นเวลาหลายๆ วัน อาตมาซึ่งยังเป็นพระหนุ่มยังมีพรรษาไม่เท่าไหร่ ทำหน้าที่ดูแลอะไรต่างๆ ทางวัดบูรพารามแทนท่าน ก็ช่วยดูแลเฝ้ากุฏิท่านตลอดมา ช่วยดูนั่นดูนี่ภายในวัดไป มีอยู่วันหนึ่ง ปูนซีเมนต์ใส่ตู้รถไฟมาถึงสุรินทร์ ประมาณสัก ๕๐ ถุง หลวงปู่ท่านสั่งไว้ว่า วันนั้นปูนคงจะมาถึง ให้ไปดูที่สถานี เมื่อเห็นก็ให้พาเด็กเอาเกวียนไปบรรทุกมาไว้ที่วัด อย่านึกว่าสบายเหมือนทุกวันนี้ ใช้เกวียน ๒ เล่ม พาพระ เณร เด็กวัด ไปช่วยกันขนปูนใส่เกวียน แล้วเข็นมาวางไว้หน้าโบสถ์ แล้วอีก ๒ วัน หลวงปู่จะหาเกวียนจากเขาพนมสวายมารับเอาปูนไป ทำอย่างนั้นเรื่อยมา

ทีนี้วันนั้นพวกเราพากันไปขนปูนมาไว้หน้าโบสถ์ ก็วางไว้เรี่ยราดบนพื้น ไม่มีใครคิดว่าฝนจะตก จึงไม่ได้เอาเข้าร่ม เพราะพรุ่งนี้เช้าหลวงปู่ก็จะส่งเกวียนมาขนไปแล้ว จะได้ขนเอาง่ายๆ ยกง่ายๆ พวกเราต่างก็เมื่อยล้ากัน จึงปล่อยถุงปูนระเกะระกะแถวนั้น ทำไมจึงเป็นอย่างนั้นไปได้

คืนนั้นประมาณตี ๒ ฝนตกหนัก เราก็ไม่ใช่ไม่รู้ตัว รู้ทั้งรู้ว่าทิ้งปูนไว้กลางฝน แล้วก็ลุกพรวดพราดมา จะไปเรียกหาใครทัน เรียกหาพระเณรได้ ๒ รูป ให้มาช่วยกัน ช่วยอย่างไร สังกะสีก็ไม่มี เต็นท์ก็ไม่มี หรือจะแบกเข้าไปเก็บไว้ก็ไม่ไหว ไม่ใช่ว่าฝนตกปุ๊บตื่นปั๊บ ฝนตกมานานพอสมควรแล้วจึงตื่น ช่วงนั้นทั้งเหนื่อย และกำลังนอนหลับดี เลยน้ำฝนนองพื้น ปูนเสียหายหมด เช้าวันรุ่งขึ้น เกวียนจากเขาพนมสวายก็มาถึงพอดี เผอิญหลวงปู่ท่านก็มาด้วย ท่านมาพักผ่อน ปล่อยให้เกวียนเอาปูนไปก่อน

ทีนี้ปูนเสียหายหมด เราตกใจมาก อย่างไรเสียเราต้องโดนแน่ หลวงปู่ท่านก็พูดกับคนอื่นว่า *"ไม่ดูไม่แล"* ท่านว่าอย่างนั้น *"ทำไมไม่ดูไม่แล ปล่อยให้น้ำท่วมปูนเสียหายหมด"* ท่านก็พูดเท่านั้นเอง เกวียนก็ต้องกลับไปเปล่า ปูนมันแช่น้ำอยู่ ไม่รู้จะทำอย่างไร ก็ไม่ได้กองซ้อนกันไว้สูง แต่กองเรี่ยราดไว้แถวนั้น เราก็ยอมรับผิดอย่างร้ายแรง เราก็ตกใจ คิดว่าคงเสร็จแน่เที่ยวนี้ วันนี้หลวงปู่คงจะดุด่าว่าเราอย่างใดอย่างหนึ่ง

หลวงปู่พักอยู่ที่กุฏิทั้งวัน เราก็ไม่กล้าไปให้ท่านเห็นหน้า ไม่กล้าไปหาท่าน ประมาณทุ่มหนึ่ง หลวงปู่ให้เณรมาเรียกให้ไปหา *"คงเสร็จแล้วเราคราวนี้"* เราเตรียมข้อแก้ตัวเตรียมคำอธิบายไว้ว่า ไม่นึกว่าฝนเดือนนี้จะตก แล้วทุกคนก็เหนื่อย ไม่มีใครไปช่วย เตรียมข้อแก้ตัวไว้แล้ว เหมือนกับเราเตรียมอึดอัดไว้ก่อนแล้ว

พอไปถึง หลวงปู่ท่านก็นั่งอยู่ คุยกับเณรตัวเล็กๆ รูปหนึ่ง สีหน้าท่านปกติ ไม่มีอะไรเปลี่ยนแปลง หลวงปู่พูดขึ้นว่า ***"เออ พากันไปสวดมนต์งานศพที่บ้านตาถูกนะ ไป ๕ รูป ไปได้ไหมพรุ่งนี้"*** *"ครับผม"* ก็นั่งรอดูว่าท่านจะพูดว่าอะไรต่อไปอีก ไม่เห็นท่านว่าอะไร ก็เลยนั่งรออยู่สักพัก ถามท่านว่า *"มีอะไรอีกไหมครับหลวงปู่"* ท่านว่า *"เท่านี้แหละ ไม่มีอะไร"*

เราก็กราบท่าน กลับกุฏิที่พัก รู้สึกอึดอัดตลอดคืน ถ้าหลวงปู่จะดุจะด่าเราสักคำสองคำว่าไม่ดูไม่แล อะไรอย่างนี้จะดีกว่า แต่การที่ท่านไม่พูดอะไร ทำให้เราอึดอัดใจไปตลอดคืน นี่หมายความว่า ถึงขนาดนี้แล้วยังเดาใจท่านไม่ถูก แล้วเรื่องเล็กๆ น้อยๆ อย่างอื่นละ ไม่มีใครเดาใจท่านถูกเลย สงสัยว่าเราคิดอย่างไร ท่านอาจจะรู้ใจเราก่อนก็เป็นได้ ใครจะรู้ได้ใช่ไหม ครั้งนั้นท่านจึงปล่อยให้เราอึดอัด หรือท่านไม่อยากว่าตามที่เราคิดเอาไว้ คือท่านไม่แสดง แล้วก็ไม่มีมายาอะไรอย่างที่เคยกล่าวมาแล้ว

มายา กิเลสชนิดละเอียด

เคยกล่าวถึงตอนต้นแล้วว่า หลวงปู่ไม่มีมายา คือท่านไม่ชอบแสดง อย่างที่เคยยกตัวอย่างว่า ถ้าเราขอถ่ายรูปท่าน ขอให้ท่านห่มผ้าให้เรียบร้อย แล้วขอให้ท่านนั่งถ่ายรูป ท่านจะไม่ทำ แต่จะขอถ่ายรูปท่านได้ในจังหวะที่ท่านห่มผ้าเรียบร้อยแล้วลงโบสถ์ ลงบวชนาค หรือทำอะไรตามปกติ แล้วขอถ่ายรูปท่านในจังหวะนั้นๆ ท่านจะอนุญาตให้ตามประสงค์

แต่ถ้าขอให้ท่านลุกขึ้น หรือเตรียมท่าสำหรับถ่ายรูปโดยเฉพาะ ที่เรียกว่า "แอ๊คท่า" นั้น ท่านไม่ทำ นี่เป็นปฏิทาอย่างหนึ่ง คือหลวงปู่ท่านไม่มีมายา อันนี้ถือเป็นกิเลสชนิดละเอียด สิ่งนี้ท่านละได้ สิ่งนี้มันเป็นสิ่งแปลก คือท่านไม่มีมายา ไม่แอ๊คท่าแอ๊คทาง

เรื่องนี้จะเห็นว่าพระเถระบางท่านหรือคนบางคน ถ้าไปนั่งในที่ชุมนุมหรืออะไรก็ตาม จะเลือกท่านั่งให้ดูโก้ มีสง่า ดูภูมิฐาน ลูกศิษย์ลูกหาจะช่วยจัดให้ใช่ไหม หรืออย่างสมมติว่า ถ้าเราจะนั่งสามล้อกับเด็ก อย่างอาตมาถนัดนั่งด้านขวาอย่างเดียว นั่งด้านซ้ายไม่ได้ เพราะไม่ถนัด บางองค์บางท่านก็เป็นเหมือนกัน ส่วนหลวงปู่นั้นจะไม่มีทางซ้ายหรือทางขวา แล้วแต่จังหวะจะมาถึง

หรือสมมติภายหลังสวดมนต์ โยมก็จัดเก้าอี้ถวายท่านเรียบร้อย แล้วนิมนต์ท่านนั่ง ขอนิมนต์ให้ท่านนั่งฉันบนเก้าอี้ บางรูปจะต้องเลือกว่าต้องนั่งมุมโน้น มุมนี้หันไปทางโน้นจึงจะดูสง่าดูดี อะไรทำนองนี้ สิ่งเหล่านี้หลวงปู่ท่านไม่มีเหลืออยู่เลย แม้แต่การทักทายปราศรัยด้วยการกล่าววาจาที่เป็นกิจลักษณะ ต้องแอ๊คท่า วางท่า หรือพูดโอ๋เอาใจ อะไรเหล่านี้ ท่านไม่ทำ ท่านอยู่ท่านทำเป็นปกติ สังเกตได้ว่าท่านไม่มีการแสดง หรือไม่แอ๊คท่า ไม่โชว์ ไม่ว่าจะเป็นเครื่องนุ่งห่มที่ดีงาม ซึ่งอาจจะได้รับถวายผ้าพิเศษมา เจ้าภาพขอให้ท่านห่ม ให้ลองทาบตัวเพื่อให้เจ้าของเขาดูหน่อย แม้แต่ทำเอง ท่านก็ไม่เคยทำ ไม่เคยคิด

หลวงปู่จะใช้สิ่งของต่างๆ ที่ใช้ประจำจนกว่าสิ่งนั้นจะใช้อีกต่อไปไม่ได้แล้ว จึงจะเปลี่ยนใหม่

กระโถนธรรม

เรื่องนี้เป็นบันทึกของคุณบำรุงศักดิ์ กองสุข เป็นตัวอย่างหนึ่งที่แสดงว่าหลวงปู่จะใช้สิ่งของที่มีไปจนกว่าสิ่งนั้นจะใช้ไม่ได้ต่อไปอีกแล้ว เมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๙ ผู้เขียน (คุณบำรุงศักดิ์ กองสุข) เป็นพระนวกะ อยู่รับใช้หลวงปู่ดูลย์ อตุโล ก่อนที่ผู้เขียนจะลาสิกขา ก็ตั้งใจดูแลความสะอาดห้องนอนห้องน้ำ ตกกลางคืนถวายการนวดเท้าหลวงปู่ ท่านนั่งเก้าอี้เอน ขณะนวด ผู้เขียนก็ปล่อยให้ใจคิดไปต่างๆ นานา ส่วนองค์ท่านก็หลับตา หลายเรื่องหลายครั้ง ท่านจะลืมตาถามเรื่องที่ผู้เขียนกำลังคิดอยู่ในขณะนั้น พระทุกรูปที่เข้าไปปฏิบัติรับใช้หลวงปู่ทราบดีว่า หลวงปู่รู้วาระจิตคน แต่หลวงปู่ไม่ได้แสดงให้ใครๆ รู้ทั่วไป การนวดของผู้เขียนใช้วิธีขยำๆ ไม่มีหลักการนวด องค์ท่านก็ปล่อยให้นวดไป ไม่แนะนำวิธีนวดแต่อย่างใด

การสรงน้ำ ๕ โมงเย็น ต้องผสมน้ำอุ่น บางทีก็ร้อนไปบ้าง ท่านเอามือจุ่มดู ท่านว่าพอดีทุกครั้ง ท่านสรงน้ำอุ่นทุกครั้ง วันละครั้ง ทำให้สุขภาพดี

ใกล้วันลาสิกขา ผู้เขียนเกิดวิตกว่าเรายังไม่ได้ทำหน้าที่อุปัชฌายวัตรให้สมบูรณ์แบบ เราได้แต่เทกระโถนปัสสาวะทุกเช้า ยังขาดเพียงเรื่องอุจจาระอย่างเดียวเท่านั้น พอรุ่งขึ้นเช้าเหมือนเทพบันดาล เปิดฝากระโถนดูไม่มีน้ำปัสสาวะ แต่เป็นก้อนอุจจาระนิดหนึ่งแทน สมัยนั้นไม่มีฟองน้ำ ผู้เขียนใช้กาบมะพร้าวทำความสะอาดกระโถน และใช้ขี้เถ้าแทนสบู่ รู้สึกภาคภูมิใจมาก ทั้งนี้สืบเนื่องมาจากได้รับการอบรมจากหลวงปู่ฝั้น อาจาโร สอนให้รู้จักรับใช้ผู้มีพระคุณ เช่น บิดามารดา ครูบาอาจารย์

ความกตัญญูเป็นธรรมเบื้องต้นที่ผู้เขียนเข้าใจ ไม่ใช่หลับตาภาวนาแล้วไม่รู้อะไร แต่ก็ใช่ว่าจะรู้ไปหมด ผู้เขียนเคยรังเกียจกระโถนของหลวงปู่อีกใบหนึ่ง คือ กระโถนเคลือบสีลายดอก ซึ่งมีใช้กันทุกวัดในสมัยนั้น ที่อัศจรรย์ไม่เหมือนใครเลยก็ตรงที่หลวงปู่ใช้สีผึ้งหรือเทียนอุดรูรั่ว เวลาทำความสะอาดไม่สะดวก เกะกะสายตาเหลือเกิน

ผู้เขียนปรึกษากับท่านพระครูนันทปัญญาภรณ์ว่า ขออนุญาตถวายกระโถนใบใหม่ให้หลวงปู่ ท่านพระครูบอกว่า *“หลวงปู่ไม่ใช้หรอก ถวายใหม่ หลวงปู่ก็จะเก็บใส่ตู้เป็นของกลางสงฆ์ เวลาพระเถระระดับเจ้าคุณมาเยี่ยมเยือน หลวงปู่ก็ต้อนรับด้วยกระโถนใบนี้ บางทีเกิดรั่ว น้ำหมากท่านเจ้าคุณไหลลงใต้ถุน อย่างนี้ก็เคยมีมาแล้ว กระโถนทะลุใบนี้อยู่กับหลวงปู่มากว่า ๔๕ ปีแล้ว”*

เมื่อสร้างพิพิธภัณฑ์หลวงปู่ดูลย์ ผู้เขียนถามถึงกระโถนใบนั้น ท่านพระครูนันทปัญญาภรณ์ ตอบว่า *“ไม่รู้มีมือเลวไหนขโมยไปเสียแล้ว”*

อาพาธครั้งแรก

โดยปกติ หลวงปู่ดูลย์ อตุโล จัดว่าเป็นผู้ที่มีสุขภาพอนามัยดีเยี่ยมคนหนึ่ง ตราบเท่าอายุเข้าปีที่ ๗๕ นอกจากเคยเป็นไข้ป่าเมื่อตอนออกธุดงค์ที่ป่าท่าคันโทแล้ว ก็ไม่มีโรคภัยไข้เจ็บอะไรเบียดเบียนท่านเลย นอกจากไข้หวัดเล็กๆ น้อยๆ ในบางครั้งเท่านั้น ทั้งนี้ ส่วนหนึ่งอาจเป็นผลเนื่องมาจากการดำรงศีลวัตรด้วยสุปฏิบัติอย่างเคร่งครัดก็เป็นได้ ทำให้ท่านมีสุขภาพกายและสุขภาพจิตดีสมบูรณ์อยู่เสมอ

เมื่อเปรียบเทียบกับญาติพี่น้องของท่าน จะเห็นว่าทุกคนเสียชีวิตก่อนอายุ ๗๐ ปี มีเพียงหลวงปู่รูปเดียวที่ยังดำรงขันธ์มาได้ยาวนาน เพิ่งป่วยเข้าโรงพยาบาลครั้งแรก เมื่อท่านอายุได้ ๗๕ ปี หลังจากมาพำนักที่วัดบูรพารามได้ ๓๐ ปีเศษ

ต้นเดือนกุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๕๐๘ หลวงปู่มีอาการอาพาธรุนแรงเป็นครั้งแรก หมอสันนิษฐานว่าเป็นโรคตับอักเสบ มีอาการปวดท้องรุนแรงเป็นครั้งคราว ฉันอาหารไม่ได้ ฉันทีไรเป็นต้องอาเจียนออกมา ภายหลังทำให้เป็นที่วิตกกันในหมู่สานุศิษย์ การอาพาธครั้งนี้ หลวงปู่ได้เข้าพักรักษาตัวที่โรงพยาบาลสุรินทร์เป็นเวลา ๙ วัน ก็หายเป็นปกติ ในการเจ็บป่วยครั้งนี้ หลวงปู่ไม่ได้แสดงท่าทีปริวิตกให้เห็นแต่ประการใด สีหน้ายังคงสงบเฉยอยู่ตามปกติ เป็นคนไข้ที่ผู้เฝ้าพยาบาลไม่ต้องทำอะไรพิเศษไปกว่าที่เคยทำในชีวิตประจำวัน นอกจากการถวายยาตามที่หมอสั่งเท่านั้น ไม่ว่าจะอยู่ในช่วงที่ถวายน้ำเกลือทางเส้นเลือดก็ดี ในช่วงเวลาที่อาการเจ็บปวดกำเริบก็ดี สีหน้าของท่านยังคงสงบเหมือนเดิม พระผู้เฝ้าพยาบาลเล่าว่า ก็มีอยู่นิดเดียว คือตอนที่โรคเสียดแทง

รุนแรงเกิดเวทนากล้า กล้ามเนื้อบนใบหน้าของท่านจะกระตุกอยู่ ๒-๓ ครั้ง แล้วก็สงบลงตามเดิม นัยน์ตาท่านหลับนิ่ง ดูใบหน้าสงบเสงี่ยมงดงาม

มีอยู่ประการหนึ่งที่ทำให้ลูกศิษย์ลูกหาผู้เฝ้าพยาบาลยินดีพอใจถึงกับต้องแบ่งหน้าที่กันคอยเฝ้าพยาบาลก็คือ เมื่อหลวงปู่อาพาธ ภารกิจอื่นๆ ของท่านก็เป็นอันต้องงด และการหลับตาพักผ่อนของหลวงปู่จะมีเพียง ๒ ระยะ คือ ตอนดึก ที่ต้องพักผ่อนตามปกติ คืนละ ๒-๓ ชั่วโมง กับตอนที่เกิดเวทนาแรงกล้าเท่านั้น ดังนั้นหลวงปู่จึงมีเวลาว่างพอที่จะพูดคุยและตอบปัญหาต่างๆ ที่มีผู้เรียนถามได้ ผู้เฝ้าพยาบาลจึงมีโอกาสได้ใกล้ชิดหลวงปู่ ได้ยินได้ฟังเรื่องราวดีๆ รวมทั้งเรื่องพิสดารที่หาฟังได้ยากก็มีโอกาสตอนนั้นแหละ ผู้ที่มีโอกาสได้เฝ้าพยาบาลหลวงปู่จึงถือเป็นวาสนาดีที่ใครๆ ทำได้ยาก

หลวงปู่หัวเราะก็มี

ในสายตาของศิษยานุศิษย์และอุบาสกอุบาสิกาทั้งหลายเห็นว่า หลวงปู่มีความสงบเสงี่ยมเป็นปกติ งดงามตามควรแก่สมณวิสัยอยู่ตลอดเวลา ไม่แสดงอาการพลิกผันแปรปรวนไปตามเหตุการณ์ต่างๆ เมื่อประสบอารมณ์ที่น่าพอใจ หลวงปู่ก็เพียงแต่ยิ้ม หรืออย่างมากก็หัวเราะน้อยๆ แต่มีอยู่ครั้งหนึ่งช่วงที่หลวงปู่อยู่ระหว่างพักรักษาตัวที่โรงพยาบาลสุรินทร์ เนื่องจากอาพาธคราวนี้เองที่เคยเห็นหลวงปู่หัวเราะอย่างเต็มที่ และมีอาการสะกดกลั้นการหัวเราะนั้นเป็นระยะเพื่อให้ตนเองหยุดหัวเราะ นับเป็นการหัวเราะครั้งแรก ครั้งเดียว และครั้งสุดท้ายของหลวงปู่ เท่าที่ลูกศิษย์ลูกหาเคยได้พบเห็น

เรื่องมีอยู่ว่า เมื่อหลวงปู่เข้ารับการรักษาพยาบาลที่โรงพยาบาลสุรินทร์ เมื่อวันที่ ๑๒ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๕๐๘ ในครั้งนั้นแล้ว ข่าวคราวการเข้าโรงพยาบาลของหลวงปู่ก็แพร่สะพัดไปอย่างรวดเร็ว การเยี่ยมเยียนเป็นไปอย่างคึกคักทั้งญาติโยมพุทธบริษัททั่วไป ตลอดทั้งพระภิกษุสามเณรและคณาจารย์เจ้าสำนักต่างๆ ก็พากันมาเยี่ยมไข้หลวงปู่มิได้ขาด

ช่วงบ่ายวันหนึ่ง พระอาจารย์รูปหนึ่งมากับโยมสองสามคน ครั้นกระทำสามีจิกรรมคือกราบนมัสการหลวงปู่แล้ว ก็กรากเข้าไปชิดหลวงปู่ กรีดกรายฝ่ามือประคองต้นแขนหลวงปู่อย่างนุ่มนวล พลางพูดเสียงอ่อนหวานว่า *“หลวงพ่อ อย่าไปคิดอะไรมาก ปล่อยวาง ปล่อยวาง สังขารทั้งหลายมันไม่เที่ยงอย่างนี้แหละนะหลวงพ่อนะ ปล่อยวาง ปล่อยวางนะหลวงพ่อ”*

แล้วพระอาจารย์รูปนั้นยิ้มอ่อนโยนน่าประทับใจ ทำเอาหลวงปู่เกิดความขบขันเป็นอย่างมาก ท่านหัวเราะออกมาอย่างชนิดที่ไม่เคยเห็นมาก่อน แล้วท่านก็พยายามสะกดกลั้นเป็นระยะๆ ครู่หนึ่งอาการหัวเราะก็หยุดลง วางสีหน้าเฉยเป็นปกติ แล้วเอ่ยวาจาขอบอกขอบใจพระอาจารย์รูปนั้นและญาติโยมที่อุตส่าห์มาเยี่ยม และก็สนทนาเรื่องอื่นๆ ต่อไป ด้วยอาการราบเรียบตามปกติของหลวงปู่

ตาบอดใส่แว่น

เมื่อหลวงปู่ออกจากโรงพยาบาลในครั้งนั้นแล้ว ท่านก็กลับมาพักฟื้นที่กุฏิของท่านดังเดิม ค่ำวันหนึ่ง หลวงปู่พักผ่อนเอนกายอยู่บนเก้าอี้ ศิษย์ผู้เฝ้าพยาบาลกำลังเช็ดตัวท่านด้วยน้ำอุ่น แล้วถวายการบีบนวดปรนนิบัติท่านตามปกติ ญาติโยมที่มาภาวนาปฏิบัติธรรมที่ศาลาโรงธรรม ก็ขึ้นมากราบเยี่ยมนำน้ำปานะมาถวาย หลังจากถามไถ่อาการป่วยไข้ของหลวงปู่และสนทนาเรื่องราวต่างๆ พอสมควร อุบาสกท่านหนึ่งก็นมัสการถามท่านถึงวิธีการเริ่มต้นในการบำเพ็ญภาวนา

อุบาสก : *"พวกกระผมถกเถียงกันไม่ตกลง บางคนบอกว่าก่อนที่จะนั่งสมาธิภาวนาต้องกล่าวคำแสดงตนถึงพระรัตนตรัยก่อน แล้วก็รับศีล จึงจะทำสมาธิให้บังเกิดผลได้ บางคนบอกว่าไม่ต้อง สะดวกสบายตอนไหนก็นั่งกำหนดจิตได้เสมอ ขอฟังคำแนะนำจากหลวงปู่ครับ"*

หลวงปู่ : *"เราเคยบอกแล้วว่า ตราบใดที่มีลมหายใจก็ทำได้ และควรจะทำทุกอิริยาบถ ยืน เดิน นั่ง นอน ต้องให้จิตอยู่ในจิต มีสติกำกับอยู่เสมอ ในการนั่งสมาธินั้นจะเริ่มต้นยังไงก็ตามแต่จะพอใจ ใครจะแสดงตนถึงพระรัตนตรัย สมาทานศีลก่อนก็ทำไป เพราะถึงอย่างไรมันก็เป็นเพียงแว่นดำที่คนตาบอดสวมใส่ ไม่ได้ช่วยให้มองเห็นอะไร เพียงแต่ช่วยให้ดูดีขึ้นในสายตาของคนอื่นบ้างเท่านั้น ทั้งๆ ที่ตัวเองก็ไม่รู้ไม่เห็นว่าจะดูดีขึ้นได้อย่างไร"*

ต้องตายให้เป็น

ขอย้อนกลับไปกล่าวถึงเหตุการณ์ที่หลวงปู่อาพาธเข้าโรงพยาบาลอีกครั้ง หลวงปู่อยู่ที่โรงพยาบาลจังหวัดสุรินทร์เป็นเวลา ๙ วัน ได้รับการดูแลเอาใจใส่จากนายแพทย์และพยาบาล ตลอดจนเจ้าหน้าที่ทุกฝ่ายของโรงพยาบาลเป็นอย่างดี จนกระทั่งหลวงปู่ทุเลาจากโรคร้ายและหายป่วยโดยสิ้นเชิง

ในวันที่ ๒๑ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๕๐๘ ขณะที่เตรียมตัวรอการจัดการตามระเบียบในการที่จะออกจากโรงพยาบาลอยู่นั้น ผู้เขียน (พระครูนันทปัญญาภรณ์ หรือพระโพธินันทมุนี ในเวลาต่อมา) แสดงความยินดีที่หลวงปู่หายป่วย จะได้อยู่เป็นร่มโพธิ์ร่มไทรและเป็นแสงสว่างแก่นักปฏิบัติต่อไป พร้อมทั้งปรารภถึงตนเองว่า *"ถ้ากระผมเองเกิดป่วยหนักใกล้จะตาย คงจะทำใจไม่ได้อย่างหลวงปู่"*

หลวงปู่กล่าวแนะนำว่า *"ถึงคราวตาย ต้องตายให้เป็น ต้องตัดสินใจว่า ถึงยังไงก็จะตายแน่แล้ว ไปวิตกทุกข์ร้อนหวั่นกลัวก็ไม่มีประโยชน์ จากนั้นต้องสำรวมจิตใจให้สงบเป็นหนึ่ง แล้วก็หยุดเพ่ง ปล่อยวางทั้งหมด สุคติก็เป็นอันหวังได้แน่นอน ถ้ายังไม่ถึงที่สุดทุกข์ในตอนนั้น หากกำลังเพียงพอก็อาจหมดปัญหาไปเลย"* จากนั้นหลวงปู่ก็กลับจากโรงพยาบาล และสิ้นสุดเรื่องราวตอนอาพาธครั้งแรกเพียงเท่านี้

ร่วมงานศพหลวงปู่ฝั้น

ครั้นเมื่อหลวงปู่มีอายุย่างเข้าปีที่ ๙๑ แล้ว ศิษยานุศิษย์ทั้งหลายมีความภาคภูมิใจและปลาบปลื้มยินดีเป็นล้นพ้นที่เห็นหลวงปู่ยังมีสุขภาพแข็งแรง มีพลานามัยดี

ในระหว่างวันที่ ๑๙-๒๒ มกราคม พ.ศ. ๒๕๒๑ นั้นเอง หลวงปู่ได้เดินทางไปร่วมพิธีพระราชทานเพลิงศพ ท่านพระอาจารย์ฝั้น อาจาโร ที่วัดป่าอุดมสมพร จังหวัดสกลนคร และได้เข้าร่วมในพิธีสวดพระพุทธมนต์ชักผ้ามหาบังสุกุลหน้าศพ และรับพระราชทานฉันภัตตาหารในพิธีสามหาบอีกด้วย ท่ามกลางพระสงฆ์ฝ่ายอรัญวาสี นับจำนวนเป็นพันๆ รูป และสาธุชนพุทธบริษัทจากทั่วทุกสารทิศนับเป็นจำนวนแสนๆ เป็นประวัติการณ์ของประเทศไทย และของวงการพระพุทธศาสนาทีเดียว

ในงานนี้ หลวงปู่ได้มีโอกาสสนทนาวิสาสะกับพระเถระฝ่ายธุดงคกัมมัฏฐานหลายรูป เป็นต้นว่า ท่านพระอาจารย์อ่อน ญาณสิริ ท่านพระอาจารย์เทสก์ เทสฺรํสี และครูบาอาจารย์รูปอื่นๆ อีกมากมายหลายรูป ทั้งที่รู้จักคุ้นเคยและไม่คุ้นเคย เป็นการย้อนถึงบรรยากาศเก่าๆ เมื่อครั้งยังหาญกล้าบุกป่าฝ่าดงเพื่อผจญจิตตน

ฝึกฝนให้พ้นภัยในวัฏสงสาร เป็นการสนทนาถึงอดีตแห่งการเดินธุดงค์อันยังให้เกิดความอาจหาญร่าเริงในทางธรรมเป็นอย่างยิ่ง โดยเฉพาะสำหรับเหล่าภิกษุผู้อนุชนรุ่นหลังๆ ที่เงี่ยหูฟังอยู่ ก็ให้เกิดพลุ่งพล่านฮึกเหิมในอันที่จะเจริญรอยตามบูรพคณาจารย์ทั้งหลายเหล่านั้น

เมื่อมีผู้ไต่ถามถึงพระอาจารย์ชื่อดังๆ เช่น หลวงปู่แหวน สุจิณฺโณ หลวงปู่ขาว อนาลโย เป็นต้น หลวงปู่ตอบว่า *“เคยได้ยินชื่อมาแต่ต้นเหมือนกัน แต่ลำดับความจำไม่ได้ว่าเคยร่วมสนทนาหรือปฏิบัติธรรมร่วมกันในช่วงไหนบ้าง เพราะท่านอาจารย์เหล่านั้นแม้จะมีอายุไล่เลี่ยกับท่านก็จริง แต่ก็เข้ามาเป็นศิษย์ท่านพระอาจารย์มั่นในรุ่นหลังๆ”*

นอกจากนี้หลวงปู่ยังได้ปรารภถึงตัวท่านเองว่า

“การมาสกลนครครั้งนี้ เป็นครั้งสุดท้ายแล้ว”

ตอบพระราชปุจฉา

เหตุการณ์ที่ถูกบันทึกไว้เป็นเกียรติประวัติของวัดบูรพาราม จังหวัดสุรินทร์ และของหลวงปู่ในที่นี้ก็คือ เมื่อวันที่ ๑๘ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๒๒ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ เสด็จพระราชดำเนินพร้อมด้วยสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ สมเด็จพระบรม-โอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี สมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้าจุฬาภรณวลัยลักษณ์ อัครราชกุมารี พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าโสมสวลี พระวรชายาฯ (พระยศในขณะนั้น) พระเจ้าหลานเธอ พระองค์เจ้าพัชรกิติยาภา มาทรงนมัสการหลวงปู่ที่วัด ในเวลา ๑๘.๔๐-๑๙.๓๐ น.

หลังจากตรัสถามถึงสุขภาพพลานามัยของหลวงปู่แล้ว ทรงอาราธนาให้หลวงปู่แสดงพระธรรมเทศนาและทรงอัดเทปไว้ด้วย เมื่อหลวงปู่แสดงพระธรรมเทศนาย่อๆ ถวายจบแล้ว พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ ได้ตรัสถามหลวงปู่ว่า

“หลวงปู่ การที่จะละกิเลสให้ได้นั้น ควรจะละกิเลสอะไรก่อน”

หลวงปู่ถวายวิสัชนาว่า

“กิเลสทั้งหมดเกิดรวมอยู่ที่จิต ให้เพ่งมองดูที่จิต อันไหนเกิดก่อน ให้ละอันนั้นก่อน”

ครั้นมีพระราชปุจฉาในธรรมข้ออื่นๆ พอสมควรแก่เวลาแล้ว ทรงถวายจตุปัจจัยแด่หลวงปู่ ก่อนจะเสด็จพระราชดำเนินกลับมีพระราชดำรัสว่า *“ขออาราธนาหลวงปู่ให้ดำรงขันธ์อยู่ให้นานต่อไปอีกเกินร้อยปี เพื่อเป็นที่เคารพนับถือของปวงชนทั่วไป หลวงปู่จะรับได้ไหม”*

ทั้งๆ ที่พระราชดำรัสนี้เป็นสัมมาวจีกรรม พระราชทานพรแด่หลวงปู่โดยพระราชอัธยาศัย หลวงปู่ก็ไม่กล้ารับและไม่อาจฝืนสังขาร จึงถวายพระพรว่า **“อาตมภาพรับไม่ได้หรอก แล้วแต่สังขารเขาจะเป็นไปของเขาเอง จะอยู่ได้นานอีกเท่าไรไม่ทราบ”**

ต่อจากนั้นจึงเสด็จพระราชดำเนินกลับ แต่ในการเสด็จฯ กลับนั้น ทรงได้รับความลำบากพอสมควร เนื่องจากประชาชนได้ไปเฝ้าชื่นชมพระบารมีทุกพระองค์กันอย่างเนืองแน่น

อาพาธหนักครั้งที่สอง

หลังจากที่หลวงปู่เคยเข้ารักษาอาพาธในโรงพยาบาลครั้งแรกเมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๘ หลังจากนั้นอีก ๑๘ ปี เมื่อท่านเจริญขันธ์มาจนถึง ๙๕ ปี ท่านจึงมีอาการผิดปกติด้านสุขภาพอีกครั้งหนึ่ง

เมื่อวันที่ ๒๗ มกราคม พ.ศ. ๒๕๒๖ หลวงปู่เริ่มมีอาการปวดชาตั้งแต่บั้นเอวลงไปถึงปลายเท้า เริ่มเป็นด้านซ้ายข้างเดียวก่อน ความจริงเคยเป็นเล็กน้อยมานานแล้ว เคยนวดถวายท่านก็สังเกตเห็นได้ว่าชีพจรเดินเบามาก ต่อมาอาการอย่างนี้ก็ลามมาที่ขาข้างขวา ท่านบอกว่ารู้สึกเหมือนจะปวดหนักปวดเบาอยู่ตลอดเวลา พาไปเข้าห้องน้ำก็ถ่ายไม่ออกทั้งหนักและเบา แถมยังมีอาการเดี๋ยวหนาวเดี๋ยวร้อนระคนกัน

จะให้คนไปตามหมอ ท่านก็ห้ามบอกว่า *"ไม่จำเป็น"* ความจริงท่านไม่เคยเรียกหาหมอ หรือใช้ให้ใครไปตามหมอ ตลอดจนไม่เคยบอกให้ใครพาไปโรงพยาบาล เท่าที่เคยมีหมอมารักษาพยาบาล หรือเคยเข้าไปรักษาในโรงพยาบาลนั้น ล้วนเป็นเรื่องของลูกศิษย์ลูกหาเป็นห่วงและขอร้องท่านทั้งสิ้น

ในคืนนั้น ถ้าไม่สังเกตให้ลึกจะไม่รู้เลยว่าท่านอาพาธอย่างรุนแรง ใบหน้าและผิวพรรณดูเป็นปกติ สงบเย็น ไม่มีความวิตกกังวล เหมือนท่านไม่ได้เป็นอะไรเลย ผู้รักษาดูแลท่านอย่างใกล้ชิดมาตลอดจะรู้สึกว่าหลวงปู่มีอาการอ่อนเพลียมาก

ในคืนนั้น และแสดงว่าอ่อนเพลียมากขึ้นทุกที จึงต้องตัดสินใจพาท่านไปเข้าโรงพยาบาลสุรินทร์ เมื่อเวลาประมาณ ๐๔.๐๐ น.

ตั้งแต่ไปถึง จนถึง ๐๘.๓๐ น. ของเช้ามืดวันที่ ๒๘ มกราคม หมอได้ให้น้ำเกลือและสวนปัสสาวะออก แต่อาการของหลวงปู่ยังไม่ดีขึ้น ถึงกระนั้น ท่านก็รบเร้าขอให้พาออกจากโรงพยาบาล ไม่มีใครกล้าทัดทาน จึงต้องนำท่านกลับวัดเมื่อเวลา ๑๕.๔๐ น. วันเดียวกัน เมื่อกลับถึงวัด คณะศิษย์ได้ปรึกษาหารือกันและตกลงจะนำหลวงปู่เข้ากรุงเทพฯ ครั้งแรกจะไปรักษาที่โรงพยาบาลธนบุรี ตั้งใจจะออกเดินทางเช้าวันที่ ๒๙ มกราคม เวลา ๐๙.๐๐ น.

ตลอดคืนที่ผ่านมา สังเกตดูอาการป่วยของหลวงปู่หนักขึ้น ทั้งอากาศก็หนาวจัดอีกด้วย ตอนเช้าถวายอาหารท่าน ท่านก็ฉันได้เพียงเล็กน้อย เมื่อใกล้จะถึงเวลาออกเดินทาง ท่านพระครูนันทปัญญาภรณ์กำลังยืนดูแลความเรียบร้อยอยู่นอกกุฏิหลวงปู่ มีพระภิกษุบางท่านเข้ามาคัดค้านแสดงความไม่เห็นด้วยที่จะนำหลวงปู่เข้ากรุงเทพฯ โดยเหตุว่า *“หลวงปู่อ่อนเพลียมากแล้ว ไม่ควรนำท่านไป ขืนไปก็คงไม่ถึงกรุงเทพฯ แน่”*

ท่านพระครูฯ จึงพูดกับท่านเหล่านั้นว่า *“เท่าที่ท่านแสดงความเห็นมานี้ นับว่าเป็นการถูกต้องแล้ว ในฐานะที่เป็นศิษย์ย่อมมีสิทธิ์เต็มที่ที่จะคัดค้านได้ แต่ผมเห็นว่าถ้าไม่ไปก็มีทางเดียว คือหลวงปู่หมดลมแน่ แต่ถ้าไปยังมีสองทาง เพราะฉะนั้นต้องไป”* และก่อนออกเดินทางนั้นเอง คุณหมอทวีสินส่งข่าวให้ทราบว่าได้ติดต่อประสานงานที่โรงพยาบาลจุฬาฯ ให้แล้ว จึงขอให้เปลี่ยนจากโรงพยาบาลธนบุรีไปเป็นโรงพยาบาลจุฬาฯ แทน

ตั้งแต่รถพยาบาลเคลื่อนออกจากวัด หลวงปู่นอนสงบนิ่งตลอด จนกระทั่งถึงอำเภอนางรอง จังหวัดบุรีรัมย์ เวลา ๑๑.๐๐ น. จึงหยุดรถเพื่อถวายเพลหลวงปู่ โดยไปจอดหน้าร้านอาหารแห่งหนึ่ง เจ้าของร้านตื่นเต้นดีใจมาก เพราะหลวงปู่เคยมาทำพิธีเปิดร้านให้ เป็นการแวะมาจอดโดยบังเอิญ เขาจัดแจงถวายอาหารเป็นอย่างดี แต่หลวงปู่ฉันข้าวต้มได้เพียงเล็กน้อย

ระยะทางจากสุรินทร์ถึงกรุงเทพฯ รถวิ่งตามปกติใช้เวลา ๖-๗ ชั่วโมง แต่วันนั้นขอไม่ให้วิ่งเร็ว เพราะเกรงหลวงปู่จะกระเทือน จึงใช้เวลาถึง ๙ ชั่วโมง ตลอดระยะการเดินทาง หลวงปู่นอนสงบเงียบ ไม่มีเหตุอะไรให้น่าวิตกตลอดการเดินทาง

ถึงโรงพยาบาลจุฬาฯ เวลา ๑๗.๔๐ น. ต้องพาหลวงปู่เข้ารักษาที่ตึกฉุกเฉิน เนื่องจากเป็นวันเสาร์และนอกเวลาราชการ ในตอนนี้ลูกศิษย์ลูกหาต่างทุกข์กังวลที่เห็นอาการของหลวงปู่หนักมาก แถมยังลำบากต้องเดินทางไกล และยังต้องรอเวลาให้หมอตรวจเป็นเวลานาน หมอสอบถามข้อมูลหลายอย่างและฉายเอกซเรย์ด้วย เสร็จเรียบร้อยแล้ว จึงได้พาหลวงปู่เข้าพักที่ห้องพักพิเศษ ตึกวชิราวุธ ชั้น ๒ หมายเลขห้อง ๒๒

ความโกลาหล

เพราะเหตุที่มาถึงโรงพยาบาลนอกเวลาราชการ หลวงปู่จึงต้องเข้าตึกคนไข้ฉุกเฉินเสียก่อน ไม่ใช่ห้อง ไอ.ซี.ยู. ตามที่บางท่านเข้าใจ หลวงปู่เข้าพักได้ประมาณ ๒ ชั่วโมงกว่า คุณหมอจรัสกับคณะ ก็มาตรวจอาการแล้วบอกว่าต้องเอาหลวงปู่เข้าห้องเอกซเรย์อีก เพราะมีความจำเป็นมาก แม้จะเห็นหลวงปู่อ่อนเพลียมากก็ต้องทำ ตอนนั้นเวลา ๕ ทุ่มแล้ว หลวงปู่นอนสงบนิ่ง จนบางท่านคิดว่าท่านคงจะมรณภาพละทิ้งสังขารไปแล้ว ต้องใส่ท่อออกซิเจนช่วยหายใจนานนับ ๕ ชั่วโมง การทำงานของหมอจึงแล้วเสร็จ แต่การวินิจฉัยของหมอในคืนนั้นไม่ได้รับผลอะไรเลย

เมื่อยกหลวงปู่ขึ้นนอนบนแท่นฉายในห้องเอกซเรย์แล้ว เจ้าหน้าที่ก็ลงมือฉาย ๒ ชั่งโมงกว่า ก็ยังไม่เสร็จ สงสัยว่าเครื่องฉายเสียหรือฟิล์มหมดอายุ เพราะปรากฏว่าฟิล์มที่ออกมาแต่ละแผ่นดำสนิท มองไม่เห็นอะไรเลย ท่านพระครูนันทปัญญาภรณ์ (พระโพธินันทมุนี) บันทึกไว้ว่า ใช้ฟิล์มเอกซเรย์หลายแผ่น หนาเกือบครึ่งคืบ ก็ไม่ได้ผลเลย ทั้งจอภาพก็ไม่ปรากฏภาพให้เห็นได้ตลอด มีเห็นบ้างไม่เห็นบ้าง ต้องฉายแล้วฉายอีกตั้งหลายครั้ง หลวงปู่คงต้องอดทนอย่างมาก เห็นท่านนอนหลับตานิ่ง ไม่ไหวติงเลย

พยาบาลจะฉีดยาจะให้น้ำเกลือ ก็ทำไม่สะดวก บางครั้งก็แทงเข็มไม่เข้าบ้าง จนหมอบอกว่าร่างกายของท่านไม่รับ ทางหมอเองก็ท้อใจและแปลกใจ คุณหมอสตรี

ท่านหนึ่งออกมาถามคณะศิษย์ว่า *"ทำไมถึงเป็นอย่างนี้"* ต่างคนต่างก็ไม่ทราบ และไม่มีใครกล้าตอบ

เมื่อมาคิดดูโดยลักษณะนี้อาจเป็นว่า หลวงปู่คงจะเข้าสมาธิส่วนลึกและละเอียด เพื่อระงับทุกขเวนา เพราะเวลา ๑๔ ชั่วโมงที่ผ่านมา ท่านหลับตาอยู่อย่างนั้นโดยไม่ไหวติงเลย ตลอดเวลาเข้าห้องฉุกเฉิน ตรวจร่างกาย ฉายเอกซเรย์ ตลอดจนเข้าห้องพักแล้วกลับไปห้องเอกซเรย์อีก

เมื่อได้เห็นภาพหลวงปู่นอนสงบอยู่บนเตียงพยาบาล ได้รับการดูแลรักษาด้วยการแพทย์สมัยใหม่ มีการให้ออกซิเจนช่วยหายใจ ให้น้ำเกลือ และให้อาหารทางสายยาง เป็นที่เรียบร้อยพอวางใจได้แล้ว ความวิตกกังวล ความเคร่งเครียด กระวนกระวาย ที่มีอยู่ในหัวสมองของผู้เขียน (พระครูนันทปัญญาภรณ์) เป็นเวลานาน นับตั้งแต่ออกเดินทางจากจังหวัดสุรินทร์มา ก็ได้บรรเทาเบาบางลงและรู้สึกโล่งใจ เกิดความมั่นใจว่าหลวงปู่จะต้องหายได้ในครั้งนี้อย่างแน่นอน

ครั้นเวลาตี ๓ ล่วงแล้ว หมอกลับไปหมดแล้ว หลวงปู่จึงลืมตาขึ้นพร้อมกับคำถามประโยคแรกว่า *"หมอตรวจเสร็จแล้วหรือ"* ได้กราบเรียนท่านว่า *"เสร็จแล้วครับ"* ท่านก็สั่งว่า *"ให้กลับเดี๋ยวนี้"* หมายถึงให้พากลับวัด ต้องค่อยพูดอธิบายให้ท่านทราบว่าท่านยังกลับไม่ได้ ต้องอยู่พักรักษาที่โรงพยาบาลอีกหลายวัน พร้อมทั้งเล่าเหตุการณ์ที่ผ่านมาให้ท่านทราบโดยตลอด ท่านก็ฟังเฉยโดยไม่ว่าอะไร

ในวันนั้นคณะศิษย์ได้กราบเรียนท่านเจ้าประคุณ สมเด็จพระญาณสังวรฯ[๑] ให้ทรงทราบ ท่านเจ้าประคุณสมเด็จฯ จึงเจริญพรไปยังสำนักพระราชวังต่อไป

---

[๑] สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก (เจริญ สุวฑฺฒโน)

เหนือเอกซเรย์

ตรงนี้ขอแทรกเรื่องเบาสมองสักเล็กน้อย ข้อเขียนต่อไปนี้เป็นบันทึกของคุณบำรุงศักดิ์ กองสุข ที่น่าสนใจไว้เป็นอุทาหรณ์ ดังนี้ คุณจำนงค์ พันธุ์พงศ์ เล่าให้ผู้เขียนฟังถึงเมื่อครั้งหลวงปู่ดูลย์ อตุโล อาพาธหนัก พระครูนันทปัญญาภรณ์ เป็นผู้นำหลวงปู่เข้ากรุงเทพฯ ให้แพทย์ตรวจอาการ ณ โรงพยาบาลจุฬาฯ

เมื่อนำหลวงปู่เข้าห้องเอกซเรย์ พนักงานคนหนึ่งก็พูดกับคุณจำนงค์ว่า *"อ้อ คนแก่ๆ แบบนี้ เอกซเรย์ง่ายสบายมาก"* คุณจำนงค์นึกในใจว่า *"ประเดี๋ยวก็รู้ เล่นพูดกับหลวงปู่แบบนี้"*

พอยกหลวงปู่ขึ้นเตียงเลื่อนไฟฟ้า เตียงไม่เลื่อนเข้าที่ เมื่อคุณจำนงค์ก้มกระซิบกราบขออนุญาตหลวงปู่ เตียงก็เลื่อนเข้าที่ได้ เจ้าหน้าที่ถ่ายเอกซเรย์อยู่นานถึง ๒ ชั่วโมง ขณะถ่ายก็ไม่มีภาพปรากฏบนจอทีวี หมดฟิล์มไปเป็นจำนวนมาก พอล้างออกฟิล์มทุกใบดำหมด คุณหมอมากราบขออนุญาตกับหลวงปู่ คุณจำนงค์ปลุกหลวงปู่พอให้รู้สึกตัว แล้วกราบเรียนท่านว่า *"หลวงปู่ครับ อย่าเข้าสมาธิ เขาถ่ายเอกซเรย์ไม่ติด"* หลวงปู่ว่า *"อ้อ อย่างนั้นรึ"*

หลังจากนั้น จึงมีภาพปรากฏบนจอทีวี และฟิล์มเอกซเรย์ก็ได้ภาพตามต้องการ

ถูกตัวหลวงปู่ได้ไหม

รุ่งขึ้นวันที่ ๓๐ มกราคม พ.ศ. ๒๕๒๖ หลวงปู่มีอาการดีขึ้นพอที่จะประคองให้นั่งบ้าง นอนบ้าง หลวงปู่พูดเสียงชัดเจนดี เกิดเหตุขัดข้องทางผู้รักษาพยาบาลนิดหน่อย เพราะล้วนแต่เป็นสุภาพสตรี เมื่อจะต้องทำหน้าที่ มักจะถามท่านพระครูนันทปัญญาภรณ์ ซึ่งเฝ้าไข้อยู่ที่นั่น ว่า

"หนูถูกต้องหลวงปู่ได้ไหมคะ"

ท่านพระครูฯ ตอบ *"ไม่ได้ เจริญพร"*

"อ้าว แล้วจะให้หนูทำอย่างไร"

"ไม่ทราบ เจริญพร"

ท่านพระครูฯ บอกว่า อยากจะให้พวกเขาเข้าใจคำพูดของท่านเอาเอง เขาก็ไม่เข้าใจ งงอยู่อย่างนั้นเอง ท่านจึงต้องอธิบายว่า *"คุณเป็นผู้หญิง หลวงปู่และอาตมาเป็นพระสงฆ์ เมื่อคุณถามว่าถูกต้องตัวหลวงปู่ได้ไหม จะให้อาตมาตอบว่าได้ อย่างนี้ไม่สมควร ผิดสมณวินัย ใครมีหน้าที่อย่างไรพึงทำไปตามหน้าที่ของตน"*

พวกเขาเข้าใจ และทำตามหน้าที่ของตนด้วยความระมัดระวังและอ่อนน้อมน่าชมเชย ต่อมาจึงขอให้มีบุรุษพยาบาลจากตึกสงฆ์มาทำหน้าที่แทนตลอดเวลาที่หลวงปู่อยู่ในโรงพยาบาล ปัญหาขัดข้องต่างๆ จึงหมดไปด้วยดี

ผลวินิจฉัยโรค

เช้าวันที่ ๓๐ มกราคม พ.ศ. ๒๕๒๖ คณะแพทย์ได้เข้าตรวจร่างกายของหลวงปู่อีกครั้งหนึ่ง คุณหมอยกมือนมัสการขอพรและขออภัย แล้วก็ทำการตรวจ เหตุการณ์ทุกอย่างเปลี่ยนแปลงไปจากวันก่อน ผลการตรวจทุกอย่างชัดเจนดี จากการถ่ายฟิล์มเอกซเรย์มา ๖ แผ่น เมื่อนำมาวินิจฉัย ปรากฏว่าหลวงปู่มีอาการหนักอยู่ ๓ อย่าง คือ เกี่ยวกับกระดูก ปอด และสมอง ซึ่งจะต้องใช้เวลาอยู่รักษานานเป็นเดือนขึ้นไป

ปัญหาที่มีในขณะนี้ ก็เนื่องจากระเบียบของตึกแห่งนี้ คือไม่ให้ผู้อยู่เฝ้าพยาบาลในห้องเกิน ๒ คน ท่านพระครูนันทปัญญาภรณ์ จึงต้องไปค้างคืนที่วัดบวรนิเวศฯ เมื่อเข้ากราบเรียนท่านเจ้าประคุณ สมเด็จพระญาณสังวรฯ เพื่อกราบทูลให้ทราบถึงอาการของหลวงปู่ สมเด็จฯ ท่านแนะนำว่า ถ้ามีอะไรขัดข้องให้ติดต่อพระมหาวีระ ซึ่งเป็นเลขาฯ และอุปัฏฐากของท่านเจ้าคุณ พระญาณวโรดม รองสมเด็จฯ

ท่านมหาวีระได้ติดต่อไปที่คุณหญิงสมรักษ์ เพื่อให้หลวงปู่ได้ย้ายจากตึกวชิราวุธมาพักที่ตึกจงกลนี วัฒนวงศ์ ณ ห้องพระราชทาน บนชั้นที่ ๓ ของตึก จึงเป็นอันว่าหลวงปู่ได้ย้ายมาอยู่ห้องพระราชทาน ตึกจงกลนี วัฒนวงศ์ เมื่อวันที่ ๑ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๕๒๖ เวลาบ่ายสองโมงเศษ

นับว่าเป็นพระมหากรุณาธิคุณเป็นอย่างยิ่ง เพราะที่นี่มีความกว้างขวาง สะดวกที่จะให้ลูกศิษย์ลูกหาและผู้มีศรัทธาในหลวงปู่ได้เข้าเยี่ยมไข้และเข้ากราบหลวงปู่ เนื่องจากในแต่ละวันมีญาติโยมมาเยี่ยมหลวงปู่จำนวนมาก ห้องพักเดิมคับแคบ จึงรู้สึกหนักใจและเกรงใจทางโรงพยาบาลเป็นอย่างมาก

ห้องพระราชทาน

นับเป็นพระมหากรุณาธิคุณอย่างล้นพ้น ที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ รับหลวงปู่ไว้ในพระบรมราชานุเคราะห์ และพระราชทานแพทย์หลวงมาทำการรักษาเป็นพิเศษ

สำหรับห้องพระราชทานนี้ ภายในแบ่งเป็น ๓ ห้อง ด้านซ้ายมือเป็นห้องผู้ป่วย ตอนกลางเป็นห้องโถงใหญ่สำหรับแขกหรือเป็นที่ประชุม ด้านขวามือเป็นห้องจัดเตรียมอาหาร มีเครื่องสุขภัณฑ์พร้อมมูล ที่เรียกว่าห้องพระราชทานนั้น ก็เพราะทรงมีไว้พระราชทานเพื่อความสะดวกแก่เจ้านายชั้นผู้ใหญ่ หรือพระเถระชั้นผู้ใหญ่ หรือผู้อื่นใดตามพระราชอัธยาศัย

กำลังปลื้มปีติว่าหลวงปู่ได้อยู่ห้องพระราชทาน ในขณะเดียวกันความกังวลความหนักใจก็เกิดขึ้นมา ทั้งนี้เนื่องจากสำนึกตนว่าเป็นผู้มีสติปัญญาน้อย มีความสามารถน้อย ไม่รู้ธรรมเนียมและระเบียบปฏิบัติของห้องพิเศษเช่นนี้ อีกประการหนึ่งไม่ทราบว่าตนเองจะสามารถรับผิดชอบในการดูแลรักษาพยาบาลหลวงปู่ รวมทั้งต้อนรับบุคคลที่จะมานมัสการเยี่ยมหลวงปู่อย่างมากมายได้หรือไม่ ตลอดถึงอาจต้องรับเสด็จด้วย

นอกจากนี้ ควรจะแนะนำลูกน้องของเราที่จะมาอยู่ช่วยอุปัฏฐากหลวงปู่ให้ประพฤติและวางตัวอย่างไรจึงจะเหมาะสม ทั้งหมดนี้ล้วนแต่เป็นสิ่งที่ต้องคิดต้องเตรียมการไว้ จึงได้พยายามศึกษาและสอบถามเจ้าหน้าที่พยาบาล และผู้สันทัดกรณีคนอื่นๆ ตามสมควร

อาการไข้ของหลวงปู่

ดังได้กล่าวแล้วว่า การอาพาธของหลวงปู่ คือกระดูกและปอดมีจุดดำแล้วลามไปถึงสมอง การรักษาจึงหนักไปในการบำรุงและพักผ่อนให้มากที่สุด ทั้งยังต้องอาศัยเวลานานอีกด้วย ลักษณะอาการของโรคดังกล่าว แสดงออกให้เห็นได้โดยอาการ ๓ อย่าง คือ เบื่ออาหาร อ่อนเพลียเป็นเวลานานๆ ปวดเมื่อยทั่วสรรพางค์กาย นอกจากนี้ก็มีอาการกระสับกระส่าย นอนหลับยาก

ส่วนตัวของหลวงปู่นั้น ท่านอาศัยสมาธิช่วยในการหลับและพักผ่อนสมอง ในระยะครึ่งเดือนแรก เกือบจะกล่าวได้ว่าอาการของท่านทรงๆ อยู่ ไม่มีอะไรดีขึ้น วันหนึ่งเวลาเช้ามืด ประมาณ ๐๔.๐๐ น. หลวงปู่เรียกให้พระมาเรียกผู้เขียนเข้าไปพบในห้อง ตกใจนึกว่ามีอะไรเกิดขึ้นกับหลวงปู่

เมื่อเข้าใกล้แล้ว ท่านปรารภว่า *“เท่าที่มาอยู่นี่ก็หลายวันแล้ว ไม่เห็นมีอะไรดีขึ้นเลย การเจ็บปวดก็ไม่เห็นทุเลา นอนก็หลับยาก หมอก็ไม่เห็นทำอะไรมากนัก มีแต่ให้ฉันมากๆ ให้นอนมากๆ เท่านั้นเอง”*

ผู้เขียนเข้าใจความหมายของท่านว่าท่านต้องการจะกลับวัดแน่นอน แต่ที่ท่านพูดอย่างนั้นเป็นการพูดอย่างเกรงใจลูกศิษย์ลูกหา รู้สึกสงสารท่านอย่างสุดซึ้ง แต่ก็จำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องอยู่เพื่อรักษาไปก่อนจนกว่าหมอจะมีคำสั่งให้กลับได้ จึงไม่มีอะไรดีกว่าการหาคำพูดมาอธิบายและขอร้องให้ท่านเข้าใจ *“หลวงปู่ครับ หมอที่นี่เขาเชี่ยวชาญการรักษาเฉพาะโรคแต่ละสาขา เช่น คุณหมอจรัสมาตรวจกระดูก คุณหมออังคณามาตรวจปอดและสมอง เป็นต้น แล้วเขาก็ประชุมกันทุกวันเพื่อวินิจฉัย*

หาสมุฏฐานของโรค และหาวิธีการบำบัดอย่างถูกต้องตามหลักวิชาในการดูแลรักษาหลวงปู่ ขออาราธนานิมนต์หลวงปู่อยู่ต่อไปอีกสักหน่อยเถิด จะต้องดีขึ้นอย่างแน่นอน” หลวงปู่ก็นิ่งเฉยไม่ว่าอะไร

เมื่อเวลาผ่านไป ๒ อาทิตย์กว่า อาการของหลวงปู่ค่อยๆ ดีขึ้น และสามารถปรับตัวให้ชินกับเครื่องปรับอากาศได้ ท่านก็ไม่ว่าอะไรอีก

ผู้มาเยี่ยมนมัสการหลวงปู่

สิ่งที่เคยนึกกังวลใจไว้ล่วงหน้าก็ค่อยๆ ปรากฏเป็นจริงขึ้น กล่าวคือ พอข่าวแพร่สะพัดออกไปว่าหลวงปู่อาพาธอยู่ที่โรงพยาบาลแห่งนี้ บรรดาสานุศิษย์และผู้ที่เคารพนับถือ ก็ได้ทยอยกันมาเยี่ยมนมัสการมากขึ้นทุกที รวมทั้งผู้ที่เคยพบเคยกราบไหว้มาก่อน และผู้ที่เคยได้ยินแต่ชื่อเสียงแต่ไม่เห็นตัวหลวงปู่ ก็ถือโอกาสนี้เป็นสำคัญที่จะได้มากราบมารู้จักท่าน

ฝ่ายทางโรงพยาบาลก็แนะนำว่า ขอให้ห้ามเยี่ยม ห้ามรบกวน เพราะต้องการให้หลวงปู่ได้พักผ่อนอย่างเต็มที่ ผู้เขียนยอมรับว่าไม่มีปัญญาที่จะปฏิบัติตามระเบียบของโรงพยาบาลอย่างเคร่งครัดได้ เพราะบังเอิญเป็นผู้ที่มีธาตุแห่งคนใจอ่อน เกรงใจเขาสงสารเขา เห็นใจเขา เขาอุตส่าห์ข้ามบ้านข้ามเมืองมาไกล หิ้วข้าวของถือเครื่องสักการะมาด้วยความศรัทธาเลื่อมใส ต้องการที่จะกราบไหว้หลวงปู่เพื่อเป็นบุญเป็นกุศล นี่ประการหนึ่ง อีกประการหนึ่ง เห็นว่าหลวงปู่อาพาธด้วยโรคที่ไม่ใช่ไข้ ยังมีสติสัมปชัญญะสมบูรณ์ทุกประการ หากว่าหลวงปู่เป็นที่ตั้งแห่งบุญกุศลอันผู้ที่ได้กราบไหว้จะพึงได้บุญได้กุศล ก็สมควรจะอำนวยความสะดวก

เพราะคิดอย่างนี้นี่เอง ชนทุกชั้นวรรณะที่ไปเยี่ยมนมัสการหลวงปู่ จึงไม่มีผู้ใดผิดหวัง เมื่อไปถึงแล้ว ทุกคนย่อมมีโอกาสได้กราบไหว้หลวงปู่อย่างใกล้ชิดไม่มากก็น้อย ไม่เร็วก็ช้า บ้างก็ได้ถ่ายรูปร่วมกับหลวงปู่อีกด้วย ทั้งนี้ มิใช่จะบุ่มบ่ามหรือขาดกาลเทศะจนเกินไป ทุกอย่างก็ได้พิจารณาแล้วว่าควรไม่ควรประการใดด้วย

สมัยพุทธกาล เมื่อพระพุทธองค์ทรงประชวรหนัก ก่อนจะปรินิพพาน พระอานนท์พุทธอุปัฏฐาก ได้ห้ามมานพผู้หนึ่งซึ่งร้องขอเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้าในขณะนั้น แม้มานพขอร้องถึง ๓ ครั้ง พระอานนท์ก็ไม่ยอมอย่างเด็ดขาด จนกระทั่งเสียงขอเสียงขัดดังถึงพระพุทธองค์ พระองค์จึงตรัสว่า *"อานนท์ อย่าห้ามมานพนั้นเลย จงให้เข้ามาเถิด"* เมื่อได้เข้าเฝ้าและฟังพระธรรม มานพก็บรรลุมรรคผล ขอบวชเป็นพระสาวกองค์สุดท้าย มีนามว่า สุภัททะ

เมื่อนำมาพิจารณาดูจะเห็นได้ว่า พระอานนท์ท่านทำตามหน้าที่ของท่านถูกต้องแล้ว ไม่มีความผิดพลาดอันใด ส่วนการที่พระพุทธเจ้าทรงให้มานพเข้าเฝ้า ก็เป็นพระมหากรุณาธิคุณของพระองค์ที่ทรงมีต่อสรรพสัตว์ทั้งหลายไม่มีประมาณ

บรรดาพระสาวกรุ่นหลัง ตลอดมาจนถึงพระเถรานุเถระและครูบาอาจารย์ทั้งหลาย ที่มีเมตตาธรรมสูง ย่อมเป็นที่เคารพสักการะของชนหมู่มาก ท่านอุทิศชีวิตเพื่อกิจพระศาสนา ไม่เคยคำนึงถึงความชราความอาพาธของท่าน เมื่อเห็นว่าผู้ใดพึงจะได้ประโยชน์จากการสักการะท่านแล้ว ท่านก็อำนวยประโยชน์นั้นให้แก่เขา หลวงปู่ท่านมีเมตตาสูงอยู่แล้ว ไม่เคยบ่นหรือเอือมระอาในเรื่องเหล่านี้ ต้อนรับญาติโยมได้โดยไม่เลือกชั้นวรรณะ

ดังนั้น อาศัยที่ผู้เขียนเคยทำหน้าที่นี้มานาน จึงไม่ค่อยลำบากใจอะไรนัก จะมีก็แต่ลำบากกาย เพราะบางวันต้องนั่งรับแขกตั้งแต่ ๖ โมงเช้า ตลอดจนถึง ๔ ทุ่ม ก็มีต้องต้อนรับแขกแบบประชาสัมพันธ์ ทั้งอธิบายธรรม ทั้งตอบคำถาม เพราะผู้ที่ไปนมัสการหลวงปู่ ส่วนมากเป็นผู้สนใจในธรรมปฏิบัติ บางทีก็ขอร้องให้หลวงปู่อธิบายข้อธรรมะและแนะนำกัมมัฏฐานให้ก็มี

ไม่มีก็ลำบาก มีมากก็ยุ่ง

บรรดาผู้ที่ไปเยี่ยมหลวงปู่เป็นจำนวนมากนั้น ไม่มีผู้ใดไปมือเปล่า ต่างนำภัตตาหารและของขบฉันอื่นๆ ไปด้วย ตลอดถึงเครื่องสักการะ เช่น ดอกไม้ ธูปเทียน เป็นต้น โดยเฉพาะอาหารที่ต้องฉันประจำวัน ในเวลาที่จำกัด พอมีมากเกินไปก็เกิดปัญหาเรื่องภาชนะ ทั้งพระที่ฉันก็มีน้อยรูป ทั้งปัญหาในการรักษาความสะอาดก็ติดตามมา ดังนั้น จึงต้องนำของกินของใช้ไปแจกจ่ายทำบุญต่อตามห้องคนไข้อนาถาหลายต่อหลายครั้ง

ต่อมา เมื่ออาการของหลวงปู่ค่อยหายวันหายคืน ทุกคนก็ค่อยสบายใจในความปลอดภัยของหลวงปู่ในครั้งนี้ แต่หมอก็ยังไม่อนุญาตให้ออกจากโรงพยาบาล ต้องอยู่รักษาต่อไปอีก ผู้คนที่ไปเยี่ยมก็มีมากขึ้นทุกที บรรดาท่านที่ไปเยี่ยมหลวงปู่นั้น ไม่สามารถคณนาได้ว่ามีท่านผู้ใดบ้าง แต่สำหรับพระเถระผู้ใหญ่นั้น มีดังนี้

สมเด็จพระญาณสังวร	วัดบวรนิเวศวิหาร
สมเด็จพระธีรญาณมุนี	วัดจักรวรรดิราชาธิวาส
พระธรรมวโรดม	วัดปทุมคงคาราม
พระธรรมบัณฑิต	วัดสัมพันธวงศาราม
พระพรหมมุนี	วัดนรนาถสุนทริการาม
พระเทพโสภณ	วัดไทยลอสแอนเจลีส สหรัฐอเมริกา

พระอาจารย์หนู สุจิตฺโต	วัดดอยแม่ปั๋ง เชียงใหม่
หลวงปู่สาม อกิญฺจโน	วัดป่าไตรวิเวก สุรินทร์
พระอาจารย์สุวัจน์ สุวโจ	วัดถ้ำศรีแก้ว สกลนคร
ภิกษุ สามเณร และชี	วัดสังฆทาน นนทบุรี ไปเยี่ยมเป็นกลุ่มๆ

นอกจากนี้ มีพระเถระและภิกษุสามเณรอื่นๆ อีกมากมาย ซึ่งมิอาจระบุได้หมด ที่ไปนมัสการเยี่ยม แล้วยังไปช่วยผลัดเปลี่ยนรักษาพยาบาลหลวงปู่ตลอดระยะเวลาที่อยู่ในโรงพยาบาลอีกด้วย โดยเฉพาะแพทย์หญิง หม่อมเจ้าพันธุ์วโรภาส เศวตรุณ ทรงเป็นแขกพิเศษที่เสด็จมากราบเยี่ยมและสนทนากับหลวงปู่เสมอๆ พร้อมกับคณะแพทย์และพยาบาลโรงพยาบาลจุฬาลงกรณ์

ทรงเยี่ยมเป็นการส่วนพระองค์

เมื่อวันที่ ๕ มีนาคม พ.ศ. ๒๕๒๖ เวลา ๑๙.๔๕ น. สมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ เสด็จพระราชดำเนินมาทรงเยี่ยมหลวงปู่ ทรงสนพระทัยไต่ถามอาการของหลวงปู่ด้วยพระปริวิตกเกรงว่าหลวงปู่จะไม่ปลอดภัยในครั้งนี้ เมื่อทรงทราบว่าหลวงปู่มีอาการดีขึ้นมากแล้ว ก็ทรงคลายความเป็นห่วง ทรงสนทนากับหลวงปู่พอสมควรแก่เวลา ทรงถวายจตุปัจจัยไทยทานแด่หลวงปู่และพระภิกษุสามเณร ตลอดจนพระราชทานแก่ศิษย์ที่อยู่รักษาพยาบาลโดยทั่วหน้ากัน แล้วจึงเสด็จพระราชดำเนินกลับ เมื่อเวลา ๒๐.๓๐ น. รวมเวลาเสด็จฯ มาทรงเยี่ยมทั้งหมด ๔๕ นาที

วันที่ ๑๒ มีนาคม พ.ศ. ๒๕๒๖ เวลา ๑๘.๑๙ น. พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ เสด็จพระราชดำเนินพร้อมด้วยสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ มาทรงเยี่ยมหลวงปู่ ทำให้ผู้รักษาพยาบาลหลวงปู่ต้องตกตะลึงเป็นอันมาก เนื่องจากไม่มีผู้ใดได้ทราบมาก่อน ทราบก็ต่อเมื่อพระองค์เสด็จฯ มาถึงห้องหลวงปู่แล้ว แต่หลวงปู่ท่านนั่งเตรียมพร้อมอยู่แล้ว

ในระหว่างที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ ทรงสนทนากับหลวงปู่นั้น สมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ ทรงจัดดอกไม้ที่โต๊ะหมู่บูชาด้วยพระองค์เอง และทรงปรุงน้ำปานะจากส้มเขียวหวานด้วยฝีพระหัตถ์ แล้วทูลเกล้าฯ ถวายพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ เพื่อทรงถวายหลวงปู่

หลวงปู่ฉันน้ำปานะพระราชทานโดยใช้หลอดดูด พระครูนันทปัญญาภรณ์กราบเรียนหลวงปู่ว่า ***"ในหลวงถวายแล้ว หลวงปู่ต้องฉันให้หมด"*** หลวงปู่ตอบว่า ***"ไม่หมดหรอก"***

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ แย้มพระโอษฐ์ แล้วทรงสนทนาธรรมกับหลวงปู่ต่อไป โดยหลวงปู่ได้แสดงถวายถึงการเข้าฌานเข้าสู่ปรินิพพานขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า

ในระหว่างนั้น คณะแพทย์ผู้ให้การรักษาได้เปิดโอกาสให้หลวงปู่พิจารณาตามอัธยาศัยว่าจะกลับไปรักษาพยาบาลที่วัดก็ได้ ท่านพระครูฯ กำหนดว่าจะรับหลวงปู่กลับวัดในวันที่ ๒๒ มีนาคม จึงถือโอกาสถวายพระพรพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ ให้ทรงทราบ

พระองค์ทรงยินดี และตรัสว่า ***"ถ้าหลวงปู่ได้กลับไปก็คงทำประโยชน์ได้มาก"*** แล้วทรงปรารภถึงการเดินทางว่า *"การไปสุรินทร์ทางไหนจึงจะสะดวก ที่สุรินทร์มีสนามบินไหม ถ้าไปรถยนต์หรือรถไฟใช้เวลากี่ชั่วโมง"* ท่านพระครูฯ ถวายพระพรว่า *"ถ้าไปรถยนต์ใช้เวลา ๖-๗ ชั่วโมง รถไฟ ๘ ชั่วโมง สำหรับสนามบินนั้น เนื่องจากไม่มีการบินพาณิชย์ จึงยังไม่มีสนามบินคอนกรีต เวลาลงคงจะระวังได้ยาก จึงถวายพระพรขอพาหนะรถยนต์ซึ่งจะสะดวกกว่า"*

พระองค์ทรงเห็นชอบด้วย ตรัสว่าจะพระราชทานยานพาหนะรถยนต์ของพระราชสำนัก พร้อมรถพยาบาล และให้มีตำรวจทางหลวงนำทาง หลังจากนั้นทรงถวายจตุปัจจัยแด่หลวงปู่ พร้อมทั้งภิกษุสามเณร และพระราชทานแก่ศิษย์ที่อยู่พยาบาลหลวงปู่อนุโมทนาถวายพระพร

ก่อนเสด็จพระราชดำเนินกลับ ทั้งสองพระองค์พระราชทานพรหลวงปู่เหมือนกับครั้งก่อนว่า *"ขอให้หลวงปู่ดำรงขันธ์อยู่มากกว่าหนึ่งร้อยปี"* หลวงปู่ก็ตอบเหมือนครั้งก่อนว่า *"แล้วแต่สังขารเขาจะเป็นไปเองของเขาหรอก"*

เมื่อทรงพระราชดำเนินออกจากห้องหลวงปู่ ศิษย์หลวงปู่จำนวนมากเฝ้าฯ ส่งเสด็จอยู่ ทั้งสองพระองค์พระราชทานโอกาสเข้าเฝ้าฯ ได้โดยใกล้ชิดทั่วกัน รวมเวลาเสด็จฯ มาทรงเยี่ยมหลวงปู่ครั้งนี้ ๑ ชั่วโมง ๕ นาที

วันที่ ๑๕ มีนาคม พ.ศ. ๒๕๒๖ เวลา ๑๗ นาฬิกาเศษ สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี เสด็จพระราชดำเนินมาทรงเยี่ยมหลวงปู่ด้วยเวลาอันสั้น เมื่อทรงทราบว่าหลวงปู่มีพลานามัยดีขึ้นก็ทรงดีพระทัย และทรงชมว่าหลวงปู่แข็งแรงดี แล้วก็เสด็จฯ กลับ โดยได้ไปแวะเยี่ยมอาการป่วยของศาสตราจารย์ท่านหนึ่งที่อยู่ห้องถัดไป

การที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว สมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ และสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ทรงมีพระมหากรุณาธิคุณอนุเคราะห์หลวงปู่ครั้งนี้ นำความปลาบปลื้มยินดีแก่บรรดาสานุศิษย์และท่านที่เคารพนับถือหลวงปู่เป็นล้นพ้นสุดที่จะพรรณนา

กำหนดออกจากโรงพยาบาล

ครั้นมีกำหนดการเป็นที่แน่นอนแล้วว่าจะเดินทางกลับในวันที่ ๒๒ มีนาคม พ.ศ. ๒๕๒๖ จึงได้ชักชวนสาธุชนทั้งหลายจัดทำบุญเพื่ออุทิศส่วนกุศลแด่บรรพบุรุษและท่านผู้มีส่วนก่อสร้างโรงพยาบาลจุฬาลงกรณ์ ตลอดถึงทุกท่านที่ล่วงลับดับชีวิตในการรักษาพยาบาลที่นี่และสรรพสัตว์ทั้งหลายไม่มีประมาณ

การทำบุญได้จัดในตอนเช้าวันที่ ๒๐ มีนาคม พ.ศ. ๒๕๒๖ มีการถวายภัตตาหารแด่พระสงฆ์จำนวน ๑๐ รูป มีผู้มาร่วมทำบุญกันอย่างล้นหลาม ผู้เขียน (พระครูนันทปัญญาภรณ์) ทั้งรู้สึกยินดีทั้งเกรงใจเจ้าหน้าที่โรงพยาบาลเป็นอย่างมาก เพราะเป็นเหตุทำให้สถานที่นั้นพลุกพล่านด้วยผู้คนมากมาย แต่ได้รับความร่วมมือจากบรรดาเจ้าหน้าที่อย่างดียิ่ง

อนึ่ง จตุปัจจัยที่ท่านผู้มีจิตศรัทธาถวายตลอดเวลาที่หลวงปู่อยู่ที่โรงพยาบาลนั้น ได้รวบรวมส่วนที่เหลือจากการใช้จ่าย แล้วนำไปบริจาคบำรุงโรงพยาบาลเป็นเงิน ๕๐,๐๐๐ บาท

ยังมีผู้มีเกียรติและสาธุชนหลายท่าน นอกจากจะได้ไปกราบนมัสการเป็นครั้งคราวแล้ว ยังได้สละกำลังกาย กำลังทรัพย์ และเวลาไปอยู่เฝ้ารักษาพยาบาลหลวงปู่ด้วย ตลอดเวลาที่หลวงปู่พักรักษาตัวอยู่ที่โรงพยาบาล ได้ช่วยถวายภัตตาหาร ตลอดจนสิ่งจำเป็นและอำนวยความสะดวกต่างๆ รวมทั้งช่วยอุปัฏฐากรับใช้ทั้งหลวงปู่ทั้งพระสงฆ์ที่มาอยู่เฝ้าพยาบาล นับว่าท่านเหล่านั้นได้มีกุศลเจตนาอันสูงส่ง จนใจที่มิอาจระบุพระนามและนามของท่านทั้งหลายให้ปรากฏ ณ ที่นี้ได้ จึงขอจารึกไว้ในความทรงจำ

บุญอันใดที่ท่านทั้งหลายได้มีกุศลจิตทำไปแล้วอย่างไร ขอผลแห่งบุญนั้นจงสำเร็จแห่งคุณงามความดีของท่านเถิด และขออนุโมทนากุศลโดยทั่วกัน

เดินทางกลับวัด

วันที่ ๒๒ มีนาคม พ.ศ. ๒๕๒๖ เวลา ๑๘.๑๘ น. หลวงปู่ก็ได้อำลาคณะแพทย์ พยาบาล และเจ้าหน้าที่ผู้ถวายการรักษา แล้วออกจากโรงพยาบาลเพื่อเดินทางกลับไปยังวัดบูรพาราม อำเภอเมือง จังหวัดสุรินทร์ คณะแพทย์ พยาบาล เจ้าหน้าที่ ตลอดจนท่านผู้มีเกียรติ ศิษยานุศิษย์ และท่านที่เคารพนับถือทั่วไป ได้พร้อมเพรียงกันมาส่งหลวงปู่ที่หน้าโรงพยาบาลกันอย่างล้นหลาม

ผู้แทนพระองค์พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ ได้มาส่งหลวงปู่ และกราบเรียนหลวงปู่ว่า *"หลวงปู่จะมีถ้อยคำอะไรถึงในหลวง กระผมจะนำไปกราบทูลถวายในหลวงให้ทรงทราบ"* หลวงปู่ตอบว่า *"ขอบคุณมาก"*

ขบวนรถจากพระราชสำนัก รถโรงพยาบาล และรถส่วนตัวของลูกศิษย์ลูกหาและท่านที่เคารพศรัทธาในหลวงปู่ ได้ติดตามส่งเรียงรายเป็นแถวยาวเหยียด โดยมีรถตำรวจทางหลวงนำหน้าและปิดท้ายขบวนไปตลอดทาง บางท่านได้มาส่งถึงกับหลั่งน้ำตารำพันว่า *"ไม่อยากให้หลวงปู่หายเร็วๆ เลย อยากให้อยู่โรงพยาบาลนานๆ จะได้มาทำบุญถวายทานเป็นประจำ"*

ตลอดการเดินทาง หลวงปู่อยู่ในอิริยาบถนอนสงบเงียบราวกับหลับสนิท พอมีใครกระซิบถามว่า *"หลวงปู่รู้ไหมว่าขณะนี้ถึงไหนแล้ว"* หลวงปู่ก็ตอบได้ถูกต้องว่าถึงที่นั่นๆ แล้ว โดยไม่ต้องลืมตาขึ้นดู

ขบวนรถมาส่งหลวงปู่เดินทางถึงวัดบูรพาราม เวลาประมาณ ๑๕.๐๐ น. ได้มีลูกศิษย์ลูกหาและญาติโยมพุทธบริษัทมารอรับหลวงปู่อย่างมากมาย

เป็นอันว่าการที่ได้ตัดสินใจนำหลวงปู่เข้าพักรักษาตัวที่โรงพยาบาลในกรุงเทพฯ ครั้งนี้ ก็ประสบผลสำเร็จเป็นที่น่าปลื้มใจจากทุกฝ่าย กล่าวคือหลวงปู่ท่านหายจากอาพาธหนัก ยังมีอาการอยู่บ้างก็เป็นโรคของคนชรา ซึ่งถือเป็นเรื่องธรรมดาสำหรับบุคคลที่มีวัยล่วงมาถึง ๙๕ ปีเหมือนกับหลวงปู่

ในโอกาสนี้ คณะสงฆ์นำโดยพระเถรานุเถระ ตลอดจนญาติโยมพุทธบริษัทชาวจังหวัดสุรินทร์ ได้ร่วมกันทำบุญประกอบพิธีเจริญพระพุทธมนต์ถวายกุศลเพื่อแสดงกตเวทิตาคุณแด่หลวงปู่ ตอนเช้าร่วมกันทำบุญตักบาตรถวายกุศลแด่หลวงปู่ เพื่อจะได้เจริญด้วยอายุ วรรณะ สุขะ พละ เพื่อเป็นร่มโพธิ์ร่มไทรของลูกหลานไปอีกนานเท่านาน ทุกคนต่างรู้สึกปลื้มปีติที่หลวงปู่หายจากการอาพาธ และกลับมาอยู่ที่วัดบูรพาราม เพื่อเป็นศูนย์รวมแห่งความศรัทธาในทางพระพุทธศาสนาของเหล่าสานุศิษย์ต่อไป

งดกิจนิมนต์นอกวัด

ตลอดเวลาที่หลวงปู่พักฟื้นอยู่ที่วัดบูรพารามเป็นเวลา ๘ เดือนกว่า แม้จะอยู่ในลักษณะโดยนิยมว่าหายจากอาพาธแล้ว แต่ท่านก็ยังมิได้หายโดยเด็ดขาดเลย ดังนั้น จึงต้องจัดให้มีการกำหนดว่า “งดรับกิจนิมนต์นอกวัด” และจำกัดเวลาในการต้อนรับแขกไว้อย่างมีระเบียบ

แต่โดยเหตุที่อุปนิสัยของหลวงปู่นั้นต่างจากคนสูงอายุทั่วไป ที่ไม่ชอบนอนจับเจ่าอยู่กับที่ ถ้าแข็งแรงพอลุกขึ้นไปไหนมาไหนได้ ท่านก็จะออกเดินไปตามจุดต่างๆ ในบริเวณวัด หยุดยืนบ้าง นั่งบ้าง ตามที่ท่านเห็นว่าสมควร เป็นการพักผ่อนเปลี่ยนอิริยาบถไปในตัว ด้วยเหตุนี้ จึงยากที่จะจำกัดเวลารับแขกให้แน่นอนชัดเจนลงไปได้ เพราะใครเห็นหลวงปู่ก็อยากจะเข้าไปกราบไหว้ด้วยกันทั้งนั้น สุดที่ใครจะห้ามใครได้ และหลวงปู่ก็มีใจเมตตาอยู่แล้ว

การรักษาพยาบาลในระยะนี้ไม่มีอะไรพิเศษ นอกจากถวายยาฉันตามที่โรงพยาบาลจัดไว้ให้ และรายงานอาการให้แพทย์ประจำทราบโดยสม่ำเสมอ

ในส่วนตัวของหลวงปู่นั้น ตามปกติไม่เคยทำความลำบากใจให้ใครอยู่แล้ว ท่านวางตนเป็นผู้สุขสบายทุกกรณี จึงทำให้ศิษยานุศิษย์และบุคคลทั่วไปเห็นว่าท่านมีสุขภาพอนามัยแข็งแรงดีเป็นปกติ

โดยแท้จริงแล้ว ผู้เขียน (พระครูนันทปัญญาภรณ์) ในฐานะที่อยู่อุปัฏฐากใกล้ชิดเห็นว่าหลวงปู่ไม่ได้หายจากอาพาธโดยสิ้นเชิงเลย แต่ที่ท่านอยู่อย่างมีปกติสภาพนั้นก็ด้วยอำนาจแห่งขันติธรรม และด้วยบุญบารมีส่วนตัวของท่าน ตลอดจนด้วยคุณธรรมอันเกิดจากสมาธิภาวนาที่ท่านฝึกฝนอบรมมานานต่างหาก คุณธรรมเหล่านี้เองที่ช่วยให้ท่านดำรงขันธ์สืบต่อมาได้อีกถึงเกือบหนึ่งปี หลังจากออกจากโรงพยาบาลในครั้งนั้น

จะมีใครตั้งข้อสังเกตบ้างไหมว่า ในช่วงระยะหลังนี้หลวงปู่ใช้เวลาให้หมดไปด้วยการกล่าวธรรม ท่านจะเทศน์หรืออธิบายธรรมแก่ภิกษุสามเณร และท่านที่มากราบนมัสการท่าน ส่วนมากเป็นข้อธรรมที่เป็นข้อปฏิบัติภายใน ไม่เคยปรารภถึงงานก่อสร้างหรือการคณะสงฆ์อีกเลย บางครั้งก็เรียกศิษย์ฝ่ายกัมมัฏฐานมาสนทนาธรรมและชี้แจงข้อปฏิบัติ ซึ่งผู้เขียนเองก็พยายามใช้เวลาอยู่กับหลวงปู่ให้มากที่สุด

กำหนดงานฉลองอายุ ๘ รอบ

หลวงปู่ยังคงดำรงอยู่ในปกติสภาพเช่นนี้มาจนถึงเดือนตุลาคม พ.ศ. ๒๕๒๖ ซึ่งเป็นเดือนที่หลวงปู่ได้ดำรงขันธ์มาถึง ๘ รอบ มีอายุ ๙๖ ปี บริบูรณ์ นับเป็นโอกาสที่หายากอย่างยิ่งที่จะมีคนอายุยืนยาวถึงขนาดนี้

ทางคณะศิษย์จึงตกลงกันจะจัดงานฉลองให้แก่หลวงปู่เป็นกรณีพิเศษ ด้วยถือเป็นอภิลักขิตกาล ประกอบกับการที่หลวงปู่ได้หายจากการอาพาธ อันเป็นเรื่องที่นำความปลาบปลื้มยินดีมาสู่เหล่าสานุศิษย์และผู้มีจิตศรัทธา ทุกฝ่ายจึงพร้อมใจกันคิดที่จะจัดงานให้เป็นพิเศษกว่าทุกครั้งที่ผ่านมา โดยได้อาราธนาพระเถระทั้งฝ่ายคามวาสีและอรัญวาสี ตลอดจนสานุศิษย์ทุกสารทิศ ได้มาร่วมงานถวายมุทิตาจิตแด่หลวงปู่ และที่สำคัญคือทางคณะศิษย์จะจัดให้มีพิธีพุทธาภิเษกเหรียญรุ่นพิเศษในโอกาสนี้ด้วย

การเตรียมงานและการประชาสัมพันธ์ดำเนินไปอย่างแข็งขัน สานุศิษย์และผู้ศรัทธาหลวงปู่ที่อยู่ในจังหวัดต่างๆ โดยเฉพาะในกรุงเทพฯ ได้มีหลายคณะหลายกลุ่มแสดงความจำนงมาทางวัด บางกลุ่มจะจัดโรงครัวทานถวาย บางกลุ่มจะนำผ้าป่ามาทอด แต่ละกลุ่มแสดงเจตนาจัดงานบุญกุศลในครั้งนี้ด้วยกิจกรรมที่แตกต่างกัน จึงหวังได้ว่าจะเป็นงานฉลองอายุครั้งยิ่งใหญ่ที่สุดในชีวิตหลวงปู่

กำหนดงานจะเป็นวันที่ ๒๙-๓๑ ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๒๖ ต่างฝ่ายต่างตั้งใจรองานนี้ด้วยโอกาสที่จะได้ร่วมงานบุญครั้งใหญ่เหมือนที่เคยจัดมาเป็นประจำปีทุกๆ ปี ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๕๒๐ เป็นต้นมา

ทางฝ่ายหลวงปู่ท่านรับทราบการจัดงานด้วยอาการสงบเฉยตามปกติ ท่านไม่แสดงอาการคัดค้านหรือสนับสนุนแต่อย่างใด เพราะเป็นเรื่องที่ลูกศิษย์ลูกหาประสงค์จะจัดขึ้นด้วยเจตนาอันดี โดยปรารภเหตุครบรอบวันเกิดของหลวงปู่เป็นโอกาสร่วมชุมนุมเพื่อทำบุญในครั้งนี้

อาการผิดปกติเริ่มปรากฏ

วันที่ ๒๘ ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๒๖ ก่อนงานเริ่มเพียงวันเดียว หลวงปู่เริ่มมีอาการผิดปกติมาตั้งแต่เวลาประมาณ ๐๔.๐๐ น. คือท่านมีอาการอ่อนเพลีย ปวดเมื่อยตามร่างกาย แล้วก็กระสับกระส่ายตัวร้อนคล้ายจะมีไข้ แต่ไม่ปวดศีรษะ อาการทุกอย่างคล้ายคลึงกับเมื่อก่อนเข้าโรงพยาบาลครั้งที่แล้วไม่มีผิด พระผู้เฝ้าพยาบาลได้ช่วยกันทาน้ำมันแล้วถวายนวดไปตามที่รู้สึกปวดเมื่อย อาการค่อยทุเลาลงบ้างเล็กน้อย

ครั้งถึงเวลา ๐๗.๐๐ น. ตามปกติ หลวงปู่จะออกมารับถวายภัตตาหารเช้า และต้อนรับแขก แต่วันนี้ท่านไม่ออกจากห้องพัก จึงได้นำภัตตาหารไปถวายท่านข้างใน หลวงปู่สามารถลุกขึ้นมานั่งฉันบนเก้าอี้ได้ และฉันได้เกือบเหมือนปกติ

หลังจากนั้นได้เชิญคุณหมอมนูญมาตรวจร่างกายท่าน คุณหมอรายงานว่าความดันขึ้นสูงหน่อย แต่หลวงปู่บอกว่าไม่ปวดศีรษะเลย แล้วท่านก็ฉันยาที่หมอให้ จากนั้นก็นอนหลับไปชั่วโมงกว่าๆ ร่างกายรู้สึกว่าดูเป็นปกติ แต่ยังเพลียอยู่

พอถึงเวลาเพล ท่านก็ลุกขึ้นมานั่งบนเก้าอี้ แต่ไม่ยอมฉัน เมื่อลูกศิษย์คะยั้นคะยอท่านก็ฉันข้าวต้มให้ ๔ ช้อน และของหวานอีกเล็กน้อย หลังจากนั้นท่านก็นอนพักผ่อน ดูผิวพรรณท่านผุดผ่องดี เว้นแต่อาการเปลี่ยนแปลงเร็วมากระหว่างกระปรี้กระเปร่ากับอ่อนเพลีย จะเป็นไปทุก ๔๐ หรือ ๔๕ นาที

ตลอดทั้งวันที่สานุศิษย์ฝ่ายกัมมัฏฐานมาอยู่เฝ้าท่านหลายรูป ท่านใช้เวลาส่วนใหญ่ในการอธิบายธรรมให้ฟัง สติสัมปชัญญะของท่านยังสมบูรณ์ดีมาก สามารถ

ลำดับธรรมเป็นกระแสที่ชัดเจน และตอบคำถามข้อปฏิบัติขั้นปรมัตถ์ได้อย่างดีด้วยน้ำเสียงชัดเจนแจ่มใส ทำให้คณะศิษย์อุ่นใจว่าหลวงปู่คงไม่เป็นอะไร

ครั้นเวลา ๕ โมงเย็น ถวายน้ำสรงท่านตามปกติเสร็จแล้ว หลวงปู่ก็นั่งบนเก้าอี้ในห้อง ดูกิริยาท่าทางของท่านเป็นปกติดี เหมือนกับไม่ได้ไข้ไม่ได้เจ็บอะไร ดูท่านสดใสดีมาก ต่อมาสักครู่ ท่านปรารภธรรมให้ฟังว่า

"ในทางโลกเขามีสิ่งที่มี แต่ในทางธรรมมีสิ่งที่ไม่มี"

เมื่อถามถึงความหมาย ท่านก็พูดว่า

"คนในโลกนี้ต้องมีสิ่งที่มี เพื่ออาศัยสิ่งนั้นเป็นอยู่ ส่วนผู้ปฏิบัติธรรมต้องปฏิบัติจนถึงสิ่งที่ไม่มี และอยู่กับสิ่งที่ไม่มี"

เมื่อเห็นว่าหลวงปู่ท่านรู้สึกอ่อนเพลีย จึงขอให้ท่านพักผ่อน เพราะอาการอ่อนเพลียเพิ่มมากขึ้น แต่ท่านก็นอนพูดธรรมให้ฟังต่อไปอีก ขณะนั้นฝนตกหนักมาก ผู้เขียนอยู่เฝ้าหลวงปู่ถึง ๕ ทุ่มกว่า สังเกตเห็นว่าหลวงปู่มักจะพูดธรรมะชั้นสูงเกี่ยวกับการปฏิบัติเรื่องการเข้าฌาน ออกฌาน บางช่วงท่านก็อยู่เฉยๆ คล้ายกับเข้าสมาธิหรือพิจารณากัมมัฏฐานข้อใดข้อหนึ่ง พอท่านนิ่งไปสักพักหนึ่ง แล้วก็ปรารภธรรมบทใดบทหนึ่งต่อทันที

ท่านพระครูนันทปัญญาภรณ์ ถามว่า ***"หลวงปู่เชื่อความศักดิ์สิทธิ์ไหม"***

หลวงปู่ตอบว่า ***"ความศักดิ์สิทธิ์ไม่เคยมี มีแต่พลังและความสามารถของจิต"***

มีตอนหนึ่ง ท่านพระครูฯ ได้เรียนถามแบบทีเล่นทีจริงว่า *"ตามตำราบอกว่าเทวดามาฟังธรรมะของพระพุทธเจ้าครั้งละหลายโกฏินั้น จะมีศาลาโรงธรรมที่ไหนให้ฟังได้หมด"*

ทุกคนต่างรู้สึกงงงวยกันมาก เพราะไม่เคยได้ยินได้ฟัง และไม่เคยพบในตำราที่ไหนมาก่อน เมื่อหลวงปู่ตอบว่า *"ในเนื้อที่หนึ่งปรมาณู เทวดาอยู่ได้ ๘ องค์"*

นี่ไม่ใช่ครั้งก่อน

ย่างเข้า วันที่ ๒๙ ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๒๖ ซึ่งเป็นวันเริ่มงานพิธีฉลองอายุหลวงปู่เป็นวันแรก หลวงปู่มีอาการกระสับกระส่ายเล็กน้อย และปวดทางเท้าซ้ายขึ้นมาจนถึงบั้นเอว พร้อมทั้งมีอาการไข้ขึ้นเล็กน้อย ชีพจรมีอาการเต้นผิดปกติจนถึงเวลา ๖ โมงเช้า อาการเปลี่ยนไปมาแบบทรงๆ ทรุดๆ

เมื่อเห็นอาการของหลวงปู่เป็นเช่นนี้ ท่านพระครูนันทปัญญาภรณ์ จึงได้โทรศัพท์ทางไกลเข้ากรุงเทพฯ กราบเรียนอาการท่านเจ้าประคุณสมเด็จพระญาณสังวรให้ทรงทราบ

ทางด้านอาจารย์พวงทองได้โทรศัพท์ไปบอกคุณหมอชูฉัตร กำภู ณ อยุธยา ที่ทางพระราชสำนักมอบหมายให้ดูแลหลวงปู่ และเป็นผู้นำหลวงปู่เดินทางกลับจากโรงพยาบาลจุฬาลงกรณ์ มาพักที่วัดเมื่อครั้งไปรับการรักษาเมื่อคราวก่อน

คุณหมอชูฉัตรแนะนำให้รีบนำหลวงปู่เข้าไปรักษาอาการที่กรุงเทพฯ แต่ยังไม่เป็นที่ตกลงกันว่าจะเอาอย่างไรกันแน่

๐๖.๓๐ น. หลวงปู่ออกจากห้องได้ นั่งฉันภัตตาหารข้างนอกตามปกติ เสร็จแล้วนั่งพักประมาณ ๑๐ นาที แล้วเข้าไปพักผ่อนในห้อง

๐๗.๒๐ น. หมอมาตรวจอาการอีก วัดความดันดูยังอยู่ในระดับปกติ หมอได้ฉีดยานอนหลับถวายเพื่อให้หลวงปู่ได้พักผ่อนมากๆ ในการฉีดยาแต่ละครั้ง หลวงปู่มักจะห้ามไว้ไม่ให้ฉีด แต่ส่วนใหญ่จำเป็นต้องฝืนฉีดให้ หมอได้ถวายน้ำเกลือเข้าเส้น แต่หลวงปู่ไม่ยอมรับ ท่านสั่งให้เอาสายออก ท่านบอกว่าขออยู่เฉยๆ ดีกว่า

ขณะนั้นเห็นว่าเป็นจังหวะดี ท่านพระครูนันทปัญญาภรณ์จึงได้กราบเรียนหลวงปู่ว่า *“จะนำหลวงปู่ไปรักษาที่โรงพยาบาลในกรุงเทพฯ อีก”*

ท่านรีบตอบปฏิเสธ *“ไม่ต้องเอาไปหรอก”*

และห้ามต่อไปว่า *“ห้ามไม่ให้พาไป”*

ถามท่านว่า *“ทำไมหลวงปู่จึงไม่ไป”*

หลวงปู่ตอบว่า *“ถึงไปก็ไม่หาย”*

“ครั้งก่อนหลวงปู่หนักกว่านี้ยังหายได้ ครั้งนี้ไม่หนักเหมือนแต่ก่อน ต้องหายแน่ๆ” ท่านพระครูฯ ชี้แจง หลวงปู่ว่า ***“นั่นมันครั้งก่อน นี่มันไม่ใช่ครั้งก่อน”*** ท่านพระครูฯ ยอมรับว่าครั้งนี้มีความลังเลใจอย่างยิ่ง ตรงกันข้ามกับครั้งก่อนที่สามารถตัดสินใจได้อย่างเด็ดขาด

เรารออย่างนี้อยู่แล้ว

ขณะที่การแสดงพระธรรมเทศนากำลังดำเนินอยู่ ก็มีพระมากระซิบบอกท่านพระครูนันทปัญญาภรณ์ว่า *"หลวงปู่เรียกให้ไปพบ"* ท่านพระครูฯ รู้สึกตกใจเล็กน้อย รีบไปหาหลวงปู่ พอไปถึงเห็นท่านนอนหงายหนุนหมอนสูงอยู่ ดูอาการท่านยังสดใสเป็นปกติ เมื่อเข้าใกล้ หลวงปู่ก็ถามถึงการจัดงานว่าเป็นอย่างไร ฟังเสียงท่านคล้ายกับปากคอแห้งไม่มีน้ำลาย

ท่านพระครูฯ รายงานท่านให้ทราบว่า *"งานทุกอย่างเป็นไปด้วยความเรียบร้อยตามที่กำหนดไว้ ปีนี้มีผู้มาบวชเป็นแม่ชีพราหมณ์มากกว่าทุกครั้ง จนศาลาใหม่เต็มหมดทั้งชั้นบนและชั้นล่าง"*

หลวงปู่จึงถามถึงศิษย์ฝ่ายสงฆ์ว่า *"ครบหมดทุกองค์แล้วหรือยัง"* ท่านพระครูฯ กราบเรียนว่า *"มาแล้ว แต่กำลังอยู่ในพิธีแสดงพระธรรมเทศนาอยู่บนศาลา เมื่อจบพิธีแสดงธรรมแล้ว ทุกองค์จะเข้ามานมัสการถวายสักการะหลวงปู่ในที่นี้"*

หลวงปู่พูดว่า *"เออ เรารออย่างนี้อยู่แล้ว"*

ต่อจากนั้น หลวงปู่พูดอะไรก็ไม่ทราบ เพราะท่านพูดเบามาก ท่านพระครูนันทปัญญาภรณ์ เอียงหูไปฟังชิดกับท่านมาก ท่านจับแขนไว้แล้วนิ่งเฉย ท่านพระครูฯ สะดุ้งตกใจ นึกว่าหลวงปู่สิ้นลมแล้ว เมื่อพิจารณาดูโดยละเอียดเห็นว่าหลวงปู่หายใจเป็นปกติ

แต่แผ่วเบามาก เห็นท่านอยู่ในอาการสงบนิ่ง จึงแน่ใจว่าท่านไม่เป็นไร ได้ผละห่างจากท่านเล็กน้อย หลวงปู่นิ่งเฉยอยู่ค่อนข้างนาน เข้าใจว่าท่านคงเข้าสมาธิอยู่

เมื่อหลวงปู่ลืมตาขึ้นมา เห็นว่ามีอาการผ่องใสสดชื่นเป็นพิเศษ ท่านพระครูฯ จึงปรารภเรื่องงานให้หลวงปู่ฟังเพื่อท่านจะได้ไม่ต้องเป็นกังวล ต่อมาได้เรียนถามท่านว่า *“หลวงปู่หลับหรือเข้าสมาธิขอรับ”* หลวงปู่ตอบว่า *“พิจารณาลำดับฌานอยู่”*

พอดีจังหวะนั้นมีศิษย์อาวุโสหลายองค์เข้ามานมัสการหลวงปู่ บางองค์สงสัยในข้อปฏิบัติ ก็ได้กราบเรียนถามท่าน ท่านอธิบายลำดับข้อปฏิบัติธรรมให้ฟังตลอดสายอย่างชัดเจน ไม่ติดขัด เมื่อเห็นเหตุการณ์เป็นดังนี้ ท่านพระครูฯ ค่อยรู้สึกเบาใจ จึงผละจากหลวงปู่ออกไปที่งานบนศาลา ซึ่งมีญาติโยมสนใจมาบำเพ็ญกุศลบวชเป็นชีอย่างมากมาย

สวดมนต์ให้ฟัง

ครั้น ๔ โมงเย็นล่วงแล้ว หลวงปู่สามารถออกมานั่งรับแขกข้างนอกได้ ญาติโยมจำนวนมากได้ถือโอกาสรีบมากราบหลวงปู่ สักครู่ใหญ่ต่อมา หลวงปู่ก็กลับเข้าห้อง พระเณรถวายน้ำสรงแด่ท่าน เช็ดตัว และนุ่งห่มเรียบร้อย ก็ถวายน้ำผึ้งผสมมะนาวและสมอตำละเอียด ท่านฉันน้ำผึ้งอย่างเดียว ไม่ฉันสมอ

แล้วหลวงปู่นอนพักผ่อนท่ามกลางสงฆ์ฝ่ายอรัญวาสี ซึ่งนั่งห้อมล้อมเป็นจำนวนมาก อยู่ในอิริยาบถนอนหงายหนุนหมอนสูง หลับตาลง ดูสีผิวของท่านเปล่งปลั่งผิดธรรมดา ท่านพระครูนันทปัญญาภรณ์บอกว่า ช่วงนั้นทำให้ท่านคิดสังหรณ์ใจไปต่างๆ นานา แทนที่จะรู้สึกสบายใจเหมือนกับคนอื่นๆ พระลูกศิษย์ทุกรูปที่นั่งอยู่ ณ ที่นั้น เห็นหลวงปู่นอนเฉยอยู่ ก็พากันเงียบกริบไม่มีการพูดจากันแต่อย่างใด

หนึ่งทุ่มผ่านไป หลวงปู่ลืมตาขึ้น มองไปตรงช่องว่างที่เป็นกระจกที่มีผ้าม่านปิดอยู่ ท่านยกแขนขวาขึ้นบอกท่าทางให้รูดม่านออก สักครู่ต่อมาท่านบอกให้พระเณรออกจากห้องไปได้ ยังเหลือพระคอยดูแลรับใช้ ๘-๙ องค์ หลังจากนั้นสักพัก ท่านก็สั่งให้พระที่อยู่สวดมนต์ให้ท่านฟัง ดูสีหน้าของพระเหล่านั้นเริ่มฉงนสนเท่ห์ใจ พร้อมใจกันสวดมนต์เจ็ดตำนานให้หลวงปู่ฟังจนจบ

แล้วหลวงปู่บอกให้สวดเฉพาะโพชฌงคสูตร อย่างเดียว ๓ จบ แล้วให้สวดปฏิจจสมุปบาท อีก ๓ รอบ พอสวดจบ หมอก็เข้าไปตรวจอาการ ตอนนั้นเป็นเวลา ๔ ทุ่มล่วงแล้ว หมอและพยาบาลคงรู้สึกถึงบรรยากาศเปลี่ยนแปลงบางอย่าง ทุกคนต่างอยู่ในอาการสงบนิ่ง ไม่มีใครพูดอะไร ทุกคนที่อยู่ในที่นั่นต่างประจักษ์ชัดด้วยกันว่าอะไรจะเกิดขึ้น หมอก็กราบลาหลวงปู่กลับออกไป เชื่อว่าเป็นการกราบลาหลวงปู่เป็นครั้งสุดท้าย บรรยากาศ ณ ที่นั้นอยู่ในความสงบนิ่ง ไม่มีใครปริปากพูดอะไร

สวดมหาสติปัฏฐานสูตร

หลังจากหมอกลับออกไปแล้ว หลวงปู่ลืมตาขึ้น บอกให้พระสวดมหาสติปัฏฐานสูตรให้ฟัง ปรากฏว่าพระที่อยู่ ณ ที่นั้น ๘-๙ องค์ ไม่มีใครสวดได้ เพราะเป็นพระสูตรที่ยาวกว่าสูตรอื่นๆ ทั้งหมด

หลวงปู่บอกให้เปิดหนังสือสวด เผอิญหนังสือก็ไม่มีอีก พอดีพระอาจารย์พูนศักดิ์ ซึ่งเฝ้ารักษาหลวงปู่มาโดยตลอด มีหนังสือสวดมนต์ฉบับหลวงเล่มใหญ่ติดมาด้วย จึงหยิบมาเปิดค้นหาพระสูตรนั้น กำลังพลิกไปพลิกมาเปิดหาอยู่

หลวงปู่สั่งว่า *“เอามานี่”* พระอาจารย์พูนศักดิ์รีบยื่นถวายหลวงปู่ หลวงปู่รับไปแล้วเปิดหนังสือขึ้นโดยไม่ต้องดู บอกว่า *“สวดตรงนี้”* ทุกองค์ที่อยู่ในที่นั่นต่างตะลึง เพราะหน้าที่หลวงปู่เปิดเป็นหน้าที่ ๑๗๒ เป็นบทสวดมหาสติปัฏฐานสูตรพอดี

พระอาจารย์พูนศักดิ์รับหนังสือจากหลวงปู่นั่งสวดองค์เดียว หลวงปู่นอนโดยตะแคงข้างขวา อยู่ในอาการสงบนิ่ง พระสูตรนี้มีความยาวถึง ๔๑ หน้า ใช้เวลาสวดเกือบ ๒ ชั่วโมง เพราะหลวงปู่บอกให้สวดแบบช้าๆ ระหว่างนั้นพระบางองค์ทยอยออกไปบ้าง

หลังจากที่สวดมหาสติปัฏฐานสูตรจบลง หลวงปู่อยู่ในอาการปกติ ท่านพูดธรรมะกับพระที่เฝ้าอยู่เป็นครั้งคราว ลุกขึ้นนั่งบนเก้าอี้บ้าง นอนบ้าง มีตอนหนึ่งหลวงปู่ให้พาออกไปนอกห้องและออกไปนอกกุฏิเพื่อสูดอากาศบริสุทธิ์ภายนอก หลวงปู่เพ่งมองไปที่ศาลาที่อยู่ตรงหน้ากุฏิของท่าน ซึ่งในขณะนั้นทั้งพระเณรและฆราวาสเป็นจำนวนมากต่างชุมนุมปฏิบัติธรรมกันอยู่ มีการสวดมนต์ ฟังเทศน์ ปฏิบัติสมาธิภาวนากันอยู่

อากัปกิริยาที่หลวงปู่ออกมานอกกุฏินี้ ท่านได้กวาดสายตามองดูไปรอบๆ บริเวณวัด ไม่มีใครทราบว่าเป็นการมองดูครั้งสุดท้าย คล้ายกับเป็นการให้ศีลให้พรและเป็นการลาสถานที่และสานุศิษย์ของท่านทุกคน ไม่มีใครเฉลียวใจ เพราะเห็นว่าท่านยังมีอาการเป็นธรรมดา มีสติสัมปชัญญะบริบูรณ์ และพูดธรรมปฏิบัติให้พระเณรฟังได้อย่างชัดเจน

แสดงธรรมครั้งสุดท้าย

ผ่านเข้ามาถึงตี ๒ ของวันที่ ๓๐ ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๒๖ หลวงปู่ได้แสดงธรรมแก่ลูกศิษย์ลูกหาที่อยู่ในห้องนั้นได้รับฟังธรรม ที่หลวงปู่แสดงเป็นธรรมว่าด้วยลักษณาการแห่งพุทธปรินิพพาน ท่านแสดงด้วยน้ำเสียงปกติธรรมดา และในอิริยาบถนอนหงาย มีเนื้อหาดังนี้

"เมื่อพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงสร้างพระพุทธศาสนาให้ก่อเกิดเป็นชีวิตอย่างบริบูรณ์ดังประสงค์แล้ว พระองค์จึงได้ละวิภวตัณหานั้น เสด็จเข้าสู่อนุปาทิเสสนิพพาน คือเป็นผู้หมดสิ้นทุกตัณหา เป็นผู้ดับรอบโดยลักษณาการแห่งอนุปาทิเสสนิพพานของพระองค์

ลำดับแรกก็เจริญฌาน ดิ่งสนิทไปจนสัญญาเวทยิตนิโรธ หมายความว่า เข้าไปลึกสุดอยู่เหนือรูปฌาน ในวาระแรกนั้น พระองค์ยังมิได้ดับขันธ์ต่างๆ ให้สิ้นสนิทเด็ดขาดแต่อย่างใด เพียงเข้าไปเพื่อทรงกระบวนการแห่งการเข้าสู่นิพพาน หรือนิโรธ เป็นครั้งสุดท้ายแห่งชีวิต พูดง่ายๆ ก็คือ สู่สิ่งที่พระองค์ได้พากเพียรก่อเป็นทางเป็นแบบอย่างไว้ครั้งสุดท้ายเสียหน่อย ซึ่งเรียกได้ว่าสิ่งอันเกิดจากการที่พระองค์ได้ยอมอยู่กับธุลีทุกข์ อันเป็นธุลีทุกข์ที่มนุษย์ธรรมดามีจิตหยาบเกินกว่าที่จะสัมผัสได้ว่ามันเป็นทุกข์

นี่แหละ กระบวนการกระทำจิตตนให้ถึงสัญญาเวทยิตนิโรธ เป็นกระบวนการที่พระอนุตรสัมมาสัมพุทธเจ้า ผู้เป็นยอดศาสดาในโลกเท่านั้นที่ทรงค้นพบ ทรงนำมาตีเผยแผ่แจ้งออกสู่โลกให้พึงปฏิบัติตาม

เมื่อทรงสิ่งสุดท้ายนี้แล้ว จึงได้ถอยกลับมาสู่ภาวะต้น คือ ปฐมฌาน แล้วตัดสินพระทัยครั้งสุดท้ายเสด็จดับขันธ์ต่างๆ ไปทีละขันธ์ วิญญาณขันธ์แห่งชีวิตและร่างกายนั้นได้ดับไปเสียตั้งแต่ก่อนจะเข้าสู่ปฐมฌานนานแล้ว เพราะต้องการดับสังขารขันธ์ หรือสังขารธรรมขั้นแรกก่อน วิญญาณขันธ์จึงได้ดับ ดังนั้น จึงไม่มีเชื้อใดเหลืออยู่แห่งวิญญาณขันธ์ที่หยาบนั้น

พระองค์เริ่มดับสังขารขันธ์ หรือสังขารธรรมชั้นในสุด อันจะส่งผลให้ก่อวิภวตัณหาได้ชั้นหนึ่งเสียก่อน แล้วจึงเลื่อนเข้าสู่ทุติยฌาน แล้วจึงดับสัญญาขันธ์เลื่อนเข้าสู่ตติยฌาน เมื่อพระองค์ทรงดับสังขารขันธ์ หรือสังขารธรรมชั้นในสุดอีกทีก็เป็นอันเลื่อนขึ้นสู่จตุตถฌาน คงมีเวทนาขันธ์สุดท้ายแห่งชีวิต นั่นแลคือลักษณาการแห่งขั้นสุดท้ายของการจะดับสิ้นไม่เหลือ

เมื่อพระองค์ดับสังขารขันธ์ หรือสังขารธรรมใหญ่สุดท้ายที่มีทั้งสิ้นแล้ว ก็มาดับเวทนาขันธ์ เป็นจิตขันธ์ หรือนามขันธ์ที่ในจิตส่วนใน คือภวังคจิตเสียก่อน แล้วจึงได้ออกจากจตุตถฌาน พร้อมทั้งมาดับจิตขันธ์หรือนามขันธ์สุดท้ายจริงๆ ที่ตรงนี้

พระองค์ไม่ได้เข้าสู่พระนิพพานในฌานสมาบัติอะไรที่ไหนหรอก เมื่อพระองค์ออกจากจตุตถฌานแล้ว จิตขันธ์หรือนามขันธ์ก็ดับพร้อมไม่มีอะไรเหลือ ไม่ถูกภาวะอื่นใดมาครอบงำอำพรางให้หลงใหลใดๆ ทั้งสิ้น เป็นภาวะแห่งตนเองอย่างบริบูรณ์ภาวะอันนั้นจะเรียกว่า “มหาสุญญตา” หรือ “จักรวาลเดิม” หรือว่าเรียก “พระนิพพาน” อย่างใดอย่างหนึ่งก็ได้ เราปฏิบัติมาก็เพื่อถึงภาวะอันนี้”

วจีสังขารหรือวาจาของ หลวงปู่ดูลย์ อตุโล สิ้นสุดลงเพียงแค่นี้ หลังจากนั้นไม่มีวาจาใดออกมาจากท่านอีกเลย

หลวงปู่ละทิ้งสังขาร

เวลาผ่านเลยตี ๓ ของวันที่ ๓๐ ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๒๖ หลวงปู่นอนสงบนิ่ง หายใจเบาๆ ดูอาการเป็นปกติคล้ายนอนหลับตามธรรมดา สังเกตเห็นลมหายใจท่านเบาลงมาก ทุกคนปล่อยให้ท่านอยู่ของท่าน ไม่มีการรบกวน รู้สึกจะเห็นตรงกันว่าถ้าหากหลวงปู่จะปล่อยวางสังขาร ก็ให้ท่านปล่อยวางตามสบาย ไม่ควรทำให้ท่านต้องลำบากจากการช่วยเหลือของแพทย์หรือพยาบาล หลวงปู่อยู่ในอาการสงบนิ่ง ไม่มีใครแน่ใจว่าท่านปล่อยวางสังขารในช่วงวินาทีใด

ผู้ที่เฝ้าพยาบาลอยู่ด้านซ้ายเชื่อว่าหลวงปู่หยุดการหายใจเมื่อเวลา ๐๔.๑๓ น. สำหรับผู้ที่เฝ้าอยู่ทางด้านขวา เข้าใจว่าเมื่อเวลา ๐๔.๔๓ น. (ทางวัดตกลงไม่ถือเวลาที่แน่นอน) ความรู้สึกของศิษย์ทั้งสองฝ่ายต่างกันถึง ๓๐ นาที ไม่มีใครทันสังเกตเห็นได้ เพราะหลวงปู่มิได้หายใจแรงให้เราได้รู้ว่าเฮือกใดเป็นลมหายใจเฮือกสุดท้ายของท่าน

นับเป็นลักษณาการมรณภาพที่ไม่ปรากฏร่องรอย เป็นความงดงามบริสุทธิ์ และสงบเย็นอย่างสิ้นเชิง สังขารธรรมที่อุบัติขึ้นเมื่อวันที่ ๔ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๓๑ ณ บ้านปราสาท ตำบลเฉนียง อำเภอเมือง จังหวัดสุรินทร์ ได้พัฒนามาโดยลำดับ รุ่งเรือง สดใส มั่นคง และบริสุทธิ์ ปราศจากละอองธุลีอย่างแท้จริง ได้ท่องเที่ยวไปทั่วแดนแห่งพุทธจักรจนรู้แจ้งเห็นธรรมอย่าง **“ไม่มีผู้ใดเทียบ”**

ตรงตามฉายา **"อตุโล"** ของท่าน บำเพ็ญประโยชน์ตนและประโยชน์ผู้อื่นอย่างมหาศาล เผยแผ่ดวงประทีปแก่ชาวโลกเป็นเวลายาวนาน ก็ดับลงแล้ว ด้วยการยกชีวิตสังขารของท่านสอนคนให้รู้ถึงความเป็นจริงแห่งชีวิต ซึ่งท่านชอบใช้คำว่า *"ยังงั้นยังงั้นแหละ"*

หลวงปู่ดูลย์ อตุโล ละทิ้งสังขาร มรณภาพเมื่อวันที่ ๓๐ ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๒๖ เวลา ๔ นาฬิกาเศษ รวมอายุได้ ๙๖ ปี กับ ๒๖ วัน พรรษา ๗๔

สาธุ ศิษย์ทุกคนกราบแทบเท้าขอขมากรรมหลวงปู่ ธรรมะใดที่หลวงปู่เข้าถึงแล้ว ขอให้ลูกศิษย์ทุกคนได้เข้าถึงธรรมะนั้น และได้ดวงตาเห็นธรรมด้วยเถิด

ไม่มีวิบากของสังขาร

บรรดาศิษย์เพิ่งทราบความหมายที่หลวงปู่เคยพูดเสมอว่า ท่านไม่มีวิบากของสังขาร ซึ่งหมายถึง เมื่อคราวจะต้องละสังขารจริงๆ แล้วท่านก็ละไปเลย โดยไม่ต้องทิ้งความอ่อนแอ ความเจ็บไข้ได้ป่วยให้ปรากฏ เป็นการทรมานทั้งแก่ตนเอง และสร้างความลำบากยุ่งยากให้แก่ผู้อื่น อันเนื่องมาจากสังขารเป็นเหตุ รวมไปถึงการที่ต้องเปลืองหมอเปลืองยา ทำให้ได้รับความลำบากกายลำบากใจ สร้างความวิตกกังวลและความเป็นห่วงให้แก่บุคคลที่อยู่ภายหลัง

เมื่อหลวงปู่ดำรงขันธ์จนย่างเข้าปัจฉิมวัยจะเข้าสู่ร้อยปีก็ตาม สุขภาพพลานามัยของท่านยังอยู่ในเกณฑ์แข็งแรง ทั้งสังขารร่างกายทั้งสติสัมปชัญญะสัมพันธ์กันอย่างสมบูรณ์ เมื่อคราวที่จะต้องละทิ้งสังขารไปจริงๆ ความไม่มีวิบากของสังขารของท่านจึงปรากฏออกมาให้ทุกคนได้ประจักษ์อย่างชัดเจน คือท่านปล่อยวางสังขารในท่ามกลางความมีสติสัมปชัญญะที่สมบูรณ์ ด้านสุขภาพร่างกายก็แข็งแรงสมบูรณ์ตามสภาพของวัย ซึ่งนับว่าเป็นเรื่องที่หายากอย่างยิ่งสำหรับคนทั่วไป

ที่น่าคิดประการหนึ่งคือเสมือนหนึ่งว่าหลวงปู่กำหนดวาระการปล่อยวางสังขารในระหว่างที่มีการเตรียมงานพร้อมมูลอยู่แล้ว คืองานที่สานุศิษย์จัดขึ้นเป็นพิเศษเพื่อเป็นการฉลองการหายอาพาธ และทำบุญฉลองครบรอบถวายท่าน ในระหว่างวันที่ ๒๙-๓๑ ตุลาคม ๒๕๒๖

สานุศิษย์ฝ่ายบรรพชิตทั้งฝ่ายคามวาสี และอรัญวาสี มาประชุมกันพร้อมเพรียง เพื่อเปิดโอกาสให้มีการสนทนาวิสาสะ รับสักการบูชา ตลอดถึงตอบปัญหาข้อวัตรปฏิบัติให้แก่สานุศิษย์ของท่านได้ฟังอย่างครบถ้วนบริบูรณ์ เสมือนหนึ่งเป็นการทบทวนข้อวัตรปฏิบัติอันเป็นคุณสมบัติที่ท่านรักษามาตลอดอายุขัยให้สมบูรณ์ เป็นที่อบอุ่นใจสบายใจของทุกฝ่าย

ลักษณาการแห่งการสิ้นสุดสังขารขันธ์ของหลวงปู่ครั้งนี้ ยังความอัศจรรย์ใจระคนกับความเศร้าโศกอาลัยอาวรณ์ในบรรยากาศของการทำบุญครบรอบของท่าน เท่ากับว่าศาสนิกชนทั่วไปมาในงานเดียวได้สองงาน ได้มาร่วมงานสิริมงคลอายุครบรอบ พร้อมกับได้มารับรู้การละสังขารของท่านในช่วงเวลาเดียวกัน นับเป็นเหตุการณ์ที่น่าอัศจรรย์และเกิดขึ้นได้ยากยิ่ง

การบำเพ็ญพระราชกุศลงานศพหลวงปู่

ชั่วเพียงไม่กี่นาที ข่าวมรณภาพของ หลวงปู่ดูลย์ อตุโล ก็แพร่สะพัดไปทั่วจังหวัดสุรินทร์และทั่วประเทศ สาธุชนและสานุศิษย์จากทุกสารทิศหลั่งไหลมานมัสการและสรงน้ำสรีระของหลวงปู่จำนวนมากเหลือคณานับ ตลอดวันที่ ๓๐ และ ๓๑ ตุลาคม ๒๕๒๖ มีประชาชนเบียดเสียดกันมาอย่างคลาคล่ำเพื่อถวายน้ำสรงสรีระหลวงปู่ ทุกคนที่ศรัทธาในหลวงปู่เมื่อรู้ข่าวก็เร่งรีบมาโดยที่ไม่ต้องมีการประกาศเชิญชวน

ซาบซึ้งในพระมหากรุณาธิคุณเป็นล้นพ้น เนื่องจากหลวงปู่เป็นพระเถระชั้นผู้ใหญ่ฝ่ายวิปัสสนา ที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ และสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ ทรงเคารพนับถือ ทรงให้การสงเคราะห์หลวงปู่มาตลอด ทั้งยามปกติและยามอาพาธ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานห้องพิเศษ และพระราชทานแพทย์หลวงเพื่อทำการรักษาพยาบาลหลวงปู่ เมื่อคราวหลวงปู่อาพาธที่โรงพยาบาลจุฬาลงกรณ์ และเสด็จพระราชดำเนินมาทรงเยี่ยมอาการอาพาธเป็นการส่วนพระองค์

ครั้นเมื่อหลวงปู่มรณภาพลง พระองค์ท่านได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานน้ำสรงศพ พร้อมทั้งพระราชทานโกศโถฉัตรเบญจาตั้งประดับ และทรงพระมหากรุณาโปรดบำเพ็ญพระราชกุศล ดังนี้

ทรงพระมหากรุณาโปรดเกล้าฯ บำเพ็ญพระราชกุศล ๗ วัน ในวันที่ ๕-๖ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๒๖

ทรงพระมหากรุณาโปรดเกล้าฯ บำเพ็ญพระราชกุศล ๕๐ วัน ในวันที่ ๑๘-๑๙ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๒๖

ทรงพระมหากรุณาโปรดเกล้าฯ บำเพ็ญพระราชกุศล ๑๐๐ วัน ในวันที่ ๖-๗ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๕๒๗

นับเป็นพระมหากรุณาธิคุณอย่างหาที่สุดมิได้ ที่พระองค์ท่านได้ทรงเมตตาต่อหลวงปู่และพสกนิกรชาวสุรินทร์ ตลอดจนสานุศิษย์และสาธุชนผู้เคารพศรัทธาในหลวงปู่

งานพระราชทานเพลิงศพหลวงปู่

ศพของหลวงปู่ได้ตั้งบำเพ็ญกุศล และให้ประชาชนกราบสักการะที่วัดบูรพาราม อำเภอเมือง จังหวัดสุรินทร์ ตั้งแต่วันมรณภาพ คือวันที่ ๓๐ ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๒๖ จนถึงวันพระราชทานเพลิง วันที่ ๘ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๕๒๘ เป็นเวลาเกือบ ๒ ปี ภายหลังการมรณภาพละทิ้งสังขารของหลวงปู่

ในงานพระราชทานเพลิงศพของหลวงปู่นี้ ได้จัดให้มีขึ้นที่วนอุทยานแห่งชาติเขาพนมสวาย ซึ่งอยู่ห่างจากจังหวัดสุรินทร์ไปทางทิศใต้ประมาณ ๒๒ กิโลเมตร พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ และสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ ได้เสด็จพระราชดำเนินพร้อมด้วยสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี สมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้าจุฬาภรณวลัยลักษณ์ อัครราชกุมารี และ น.อ. วีรยุทธ ดิษยะศริน ไปในการพระราชทานเพลิงศพ ยังความปลาบปลื้มแก่สานุศิษย์หลวงปู่ และชาวสุรินทร์อย่างล้นพ้น

แม้สถานที่จัดงานพระราชทานเพลิงศพจะอยู่ห่างไกลจากตัวเมืองสุรินทร์ ๒๒ กิโลเมตร ก็มีผู้ไปร่วมงานอย่างล้นหลามคลาคล่ำไปด้วยพระเถรานุเถระ พระภิกษุสามเณร นักบวชชีพราหมณ์ ข้าราชการทุกหมู่เหล่า และพ่อค้าประชาชนจากทั่วสารทิศ ทุกคนที่ไปร่วมงานต่างก็ปลื้มใจที่มาร่วมแสดงกตัญญุตาคุณในงานมลายขันธ์ของหลวงปู่ครั้งนั้น

ครูบาอาจารย์ของหลวงปู่

นอกจากบิดามารดา ญาติสนิท ท่านเจ้าเมืองสุรินทร์ ที่ให้ความอุปการะ และเพื่อนร่วมคณะละครที่หลวงปู่สังกัดอยู่ ที่ให้การสนับสนุนและช่วยเหลือหลวงปู่ตลอด ๒๒ ปี ในการใช้ชีวิตฆราวาสแล้ว ก็มีครูบาอาจารย์ในทางธรรมที่เป็นผู้มีพระคุณแก่หลวงปู่ในฐานะผู้ร่วมสร้างสมให้หลวงปู่ได้พบความสำเร็จในทางธรรม มีดังนี้

๑. **พระครูวิมลศีลพรต (ทอง)** เป็นพระอุปัชฌาย์ให้การอุปสมบทแก่หลวงปู่ ณ พัทธสีมา วัดจุมพลสุทธาวาส ในเมืองสุรินทร์ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๓ โดยมี **พระครูบึก** เป็นพระกรรมวาจาจารย์ และ **พระครูฤทธิ์** เป็นพระอนุสาวนาจารย์

๒. **หลงพ่อแอก** เจ้าอาวาสวัดคอโค ตำบลคอโค อำเภอเมือง จังหวัดสุรินทร์ นับเป็นพระอาจารย์สอนกัมมัฏฐานองค์แรกแก่หลวงปู่ ซึ่งได้เพียงสอนให้ฝึกหัดท่องสวด และฝึกวัตรปฏิบัติที่นิยมในสมัยนั้น รวมทั้งฝึกบริกรรมภาวนาโดยวิธีอัญเชิญปีติทั้ง ๕ ซึ่งหลวงปู่ได้เฝ้าเพียรเดินทางไปรับการอบรมกับหลวงพ่อแอกอยู่เนืองๆ ก่อนเดินทางไปศึกษาด้านปริยัติธรรมที่จังหวัดอุบลราชธานี

๓. **พระมหารัฐ รฏฺฐปาโล** พระอุปัชฌาย์ เมื่อหลวงปู่ได้ญัตติจากมหานิกายมาอุปสมบทในธรรมยุติกนิกาย เมื่อวันที่ ๑๔ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๖๑ ณ พัทธสีมา วัดสุทัศนาราม อำเภอเมือง จังหวัดอุบลราชธานี โดยมี **พระศาสนดิลก** เจ้าคณะมณฑลอุดรในสมัยนั้น เป็นพระกรรมวาจาจารย์

๔. หลวงปู่มั่น ภูริทตฺโต พระอาจารย์ใหญ่ฝ่ายอรัญวาสี หรือฝ่ายธุดงคกัมมัฏฐาน เป็นครูบาอาจารย์ที่หลวงปู่ให้ความเคารพศรัทธามากที่สุด ในฐานะที่เป็นผู้ให้แนวทางการภาวนา และวางแบบอย่างในการถือธุดงควัตร หลวงปู่ได้เป็นกำลังสำคัญของพระอาจารย์ใหญ่ ในการเผยแผ่แนวคำสอนในฐานะแม่ทัพธรรมที่มีความรับผิดชอบในพื้นที่ภาคอีสานตอนใต้ บริเวณจังหวัดสุรินทร์ ศรีสะเกษ และบุรีรัมย์ หลวงปู่มั่น ภูริทตฺโต จึงเป็นผู้ให้ความงอกงามในทางธรรมแก่หลวงปู่อย่างแท้จริง ในช่วงท้ายสุดหลวงปู่มั่นมาพำนักอยู่ประจำที่วัดป่าบ้านหนองเผือ อำเภอพรรณานิคม จังหวัดสกลนคร และมรณภาพที่วัดป่าสุทธาวาส อำเภอเมือง จังหวัดสกลนคร เมื่อวันที่ ๑๑ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๙๒

๕. สมเด็จพระมหาวีรวงศ์ (อ้วน ติสฺโส) ในสมัยที่ดำรงสมณศักดิ์ที่พระธรรมปาโมกข์ เจ้าคณะมณฑลนครราชสีมา เป็นผู้ให้การอุปการะและสนับสนุนการศึกษาด้านปริยัติแก่หลวงปู่ในสมัยที่ศึกษาอยู่ที่วัดสุทัศนาราม จังหวัดอุบลราชธานี ท่านเป็นผู้วางแผนและสั่งการให้หลวงปู่มาพัฒนาวัดบูรพารามให้เป็นวัดธรรมยุติกนิกายเป็นแห่งแรกในภาคอีสานตอนใต้ เป็นเหตุให้หลวงปู่ต้องพำนักประจำที่วัดแห่งนี้ติดต่อกันเป็นเวลา ๕๐ ปี ตั้งแต่วันที่ ๒๔ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๗๗ จนกระทั่งมรณภาพ เมื่อวันที่ ๓๐ ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๒๖

๖. สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก พระองค์ทรงสนิทสนมคุ้นเคยและทรงติดต่อกันกับหลวงปู่เสมอมา ตั้งแต่สมัยดำรงสมณศักดิ์ที่สมเด็จพระญาณสังวร (เจริญ สุวฑฺฒโน) เจ้าอาวาสวัดบวรนิเวศวิหาร พระองค์เคยเสด็จไปร่วมงานฉลองอายุของหลวงปู่เมื่อปี พ.ศ. ๒๕๒๐ ครั้นเมื่อหลวงปู่เข้ารักษาตัวที่โรงพยาบาลจุฬาลงกรณ์ พระองค์ได้ประทานความอนุเคราะห์และทรงช่วยประสานงานให้ทุกอย่าง นอกจากนี้ยังได้เสด็จไปเป็นประธานฝ่ายสงฆ์ในงานพระราชทานเพลิงศพของหลวงปู่ เมื่อวันที่ ๘ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๕๒๘ และทรงเป็นประธานบรรจุอัฐิธาตุและเปิดพิพิธภัณฑ์กัมมัฏฐานของหลวงปู่ เมื่อวันที่ ๓๐ ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๒๖

เพื่อนสหธรรมิกของหลวงปู่

ในส่วนของสหธรรมิกของหลวงปู่นั้นมีมากมายเหลือเกิน ทั้งสมัยที่ท่านอยู่ศึกษาพระปริยัติที่จังหวัดอุบลราชธานี สมัยที่ศึกษาด้านปฏิบัติภาวนากับพระอาจารย์มั่น ภูริทตฺโต สมัยที่ออกธุดงคกัมมัฏฐาน รวมทั้งที่สนิทสนมคุ้นเคยกันในโอกาสต่างๆ

พระสหธรรมมิกของหลวงปู่นับว่ามีมาก ทั้งนี้เพราะอัธยาศัยและคุณธรรมของหลวงปู่ที่เป็นที่ศรัทธาและชื่นชอบอย่างกว้างขวาง ด้วยท่านมีจริยาวัตรที่งดงามบริสุทธิ์จริงใจ ไม่ติฉินนินทาใครทั้งต่อหน้าและลับหลัง อย่างไรก็ตาม ในที่นี้จะขอยกมาเฉพาะพระสหธรรมิกที่เป็นศิษย์ร่วมพระอาจารย์ใหญ่รุ่นแรกกับหลวงปู่ ซึ่งได้แก่

พระอาจารย์สิงห์ ขนฺตยาคโม นับว่ามีความสนิทสนมคุ้นเคยกับหลวงปู่มากที่สุด ท่านเป็นผู้มีอุปการคุณต่อหลวงปู่ในฐานะสนับสนุนให้หลวงปู่เปลี่ยนญัตติมาสู่ธรรมยุติกนิกาย เมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๑ ร่วมเป็นศิษย์รุ่นแรกของท่านพระอาจารย์ใหญ่ ร่วมออกธุดงค์ด้วยกันครั้งแรก และใช้ชีวิตจำพรรษาอยู่ด้วยกันในช่วงออกธุดงค์นานกว่าทุกรูป ในระยะต่อมา หลวงปู่ดูลย์ได้ส่งลูกศิษย์ของท่านให้ไปฝึกภาวนาอยู่กับหลวงปู่สิงห์ ที่มีชื่อเสียงและเป็นที่รู้จักกันดี คือ หลวงปู่สาม อกิญฺจโน ในช่วงสุดท้ายหลวงปู่สิงห์ท่านพำนักอยู่ประจำที่วัดป่าสาลวัน อำเภอเมือง จังหวัดนครราชสีมา ดำรงสมณศักดิ์ที่ พระญาณวิศิษฏ์สมิทธิวีราจารย์ และมรณภาพเมื่อวันที่ ๘ กันยายน พ.ศ. ๒๕๐๔ หลวงปู่สิงห์เป็นผู้นำแห่งกองทัพธรรมในสายของพระอาจารย์ใหญ่มั่น ภูริทตฺโต

หลวงปู่ขาว อนาลโย แห่งสำนักวัดถ้ำกลองเพล อำเภอหนองบัวลำภู จังหวัดอุดรธานี เป็นเพื่อนสหธรรมิกที่สนิทสนมคุ้นเคยในฐานะที่เฝ้าติดตามศึกษาธรรมกับพระอาจารย์ใหญ่ร่วมกัน และร่วมกันออกธุดงค์ในป่าเขาแถบจังหวัดสกลนคร หนองคาย และอุดรธานี โดยเฉพาะการธุดงค์บริเวณถ้ำกลองเพล และหลวงปู่ขาวก็ได้ยึดสถานที่นี้เป็นที่พำนักประจำสืบมา จนกระทั่งท่านมรณภาพเมื่อวันที่ ๑๖ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๒๖ ก่อนการมรณภาพของหลวงปู่เพียง ๖ เดือน แม้ทั้ง ๒ องค์ จะมีอายุรุ่นราวคราวเดียวกัน คือเกิดปีเดียวกัน แต่หลวงปู่ขาวก็อ่อนพรรษากว่า เพราะท่านบวชหลังหลวงปู่ถึง ๙ ปี

ยังมีสหธรรมิกรุ่นหลังหลวงปู่อีกจำนวนมากที่เป็นที่เคารพศรัทธาและรู้จักกว้างขวางได้แก่

หลวงปู่แหวน สุจิณฺโณ วัดดอยแม่ปั๋ง อำเภอพร้าว จังหวัดเชียงใหม่

พระราชนิโรธรังสีคัมภีรปัญญาวิศิษฏ์ (หลวงปู่เทสก์ เทสฺรํสี) วัดหินหมากเป้ง อำเภอศรีเชียงใหม่ จังหวัดหนองคาย

หลวงปู่หลุย จนฺทสาโร วัดถ้ำผาบิ้ง อำเภอวังสะพุง จังหวัดเลย

พระธรรมวิสุทธิมงคล (หลวงตามหาบัว ญาณสมฺปนฺโน) วัดป่าบ้านตาด จังหวัดอุดรธานี เป็นลูกศิษย์ผู้อุปัฏฐากใกล้ชิดพระอาจารย์ใหญ่มั่น ภูริทตฺโต ได้ร่วมปฏิบัติธรรมกับหลวงปู่บ้าง ซึ่งท่านมีความสนิทสนมกันพอสมควร ในช่วงหลังๆ หลวงปู่ได้ส่งลูกศิษย์หลายองค์ไปอยู่ศึกษาด้านสมาธิภาวนากับองค์หลวงตาฯ หลังจากพระอาจารย์ใหญ่มรณภาพแล้ว องค์หลวงตาบัวได้ปฏิบัติหน้าที่รักษามรดกธรรมคล้ายๆ กับองค์แทนของพระอาจารย์ใหญ่ ซึ่งครูบาอาจารย์รุ่นอาวุโสบางท่านได้แนะนำว่า ***“ถ้าอยากรู้ว่าพระอาจารย์ใหญ่ท่านเป็นอย่างไร ให้ไปดูได้ที่วัดหลวงตา วัดบ้านตาด แล้วจะเข้าใจ”***

ลูกศิษย์ของหลวงปู่

ลูกศิษย์ผู้สืบทอดมรดกธรรมของหลวงปู่มีหลายยุคหลายรุ่นพอลำดับได้ดังนี้

รุ่นแรกสุด ในสมัยที่หลวงปู่ยังท่องธุดงค์อยู่แถบภาคอีสานตอนบน หลวงปู่ได้สร้างพุทธบุตรให้แก่วงการพระศาสนาฝ่ายอรัญวาสีจำนวนไม่น้อย ที่เป็นที่รู้จักอย่างกว้างขวางมี ๒ รูป คือ

๑. หลวงปู่ฝั้น อาจาโร วัดป่าอุดมสมพร อำเภอพรรณานิคม จังหวัดสกลนคร ได้พบและฝากตัวเป็นศิษย์ปฏิบัติธรรมกับหลวงปู่สมัยเป็นพระหนุ่ม เมื่อหลวงปู่ไปจำพรรษาที่วัดม่วงไข่ บ้านกุดก้อม อำเภอพรรณานิคม จังหวัดสกลนคร ในปี พ.ศ. ๒๔๖๓ ครั้งนั้นถือเป็นเหตุการณ์พลิกแผ่นดินของวัดม่วงไข่ คือหลังออกพรรษาปีนั้น พระเณรทั้งวัดสละทิ้งวัดแล้วออกธุดงค์ตามหลวงปู่ไปทั้งหมดจนปล่อยให้วัดร้าง หลวงปู่ฝั้นซึ่งยังเป็นพระหนุ่มอยู่ใกล้กันนั้น ก็ออกติดตามไปปฏิบัติธรรมตามหลวงปู่ด้วย แล้วหลวงปู่ได้นำไปถวายเป็นศิษย์ปฏิบัติธรรมกับพระอาจารย์ใหญ่ในเวลาต่อมา ดังปรากฏหลักฐานภาพปั้นที่ซุ้มประวัติซุ้มที่ ๗ ที่เจดีย์พิพิธภัณฑ์หลวงปู่ฝั้น อาจาโร ศิษย์รุ่นหลังๆ ของหลวงปู่ดูลย์ที่สนใจด้านปฏิบัติภาวนา ถูกส่งตัวมาให้อยู่ฝึกปฏิบัติกับหลวงปู่ฝั้นจำนวนหลายรุ่น หลวงปู่ฝั้นมรณภาพเมื่อวันที่ ๔ มกราคม พ.ศ. ๒๕๒๐ ก่อนหลวงปู่ ๖ ปี

๒. หลวงปู่อ่อน ญาณสิริ วัดป่านิโครธาราม อำเภอหนองวัวซอ จังหวัดอุดรธานี ปวารณาตัวเป็นศิษย์ติดตามหลวงปู่ตั้งแต่สมัยยังเป็นเณรอยู่วัดม่วงไข่ แล้วได้ไปปฏิบัติธรรมอยู่กับหลวงปู่มั่นอยู่ระยะหนึ่ง แล้วท่องธุดงค์กัมมัฏฐานจนมีคุณธรรมแก่กล้า ได้รับมรรคผลจนมีชื่อเสียงขจรขจาย

สานุศิษย์เมื่อครั้งที่หลวงปู่มาอยู่สุรินทร์ และร่วมในกองทัพธรรมแห่งอีสานใต้ ในช่วงที่หลวงปู่มาพักที่วัดนาสาม เสนาสนะป่าบ้านหนองเสม็ด และวัดบูรพาราม รวมเวลาทั้งสิ้น ๖๐ ปีเศษ ได้สร้างพุทธบุตรไว้ประดับวงการสงฆ์ฝ่ายวิปัสสนาธุระมากมาย จำนวนนับด้วยเรือนพัน

ลูกศิษย์อาวุโส ซึ่งได้กล่าวถึงบ่อยในประวัติชีวิตของท่านที่นำเสนอข้างต้น ได้แก่

๑. พระเทพสุทธาจารย์ (โชติ คุณสมฺปนฺโน) วัดวชิราลงกรณวราราม อำเภอปากช่อง จังหวัดนครราชสีมา มรณภาพเมื่อวันที่ ๒๔ มีนาคม พ.ศ. ๒๕๑๗

๒. หลวงปู่สาม อกิญฺจโน วัดป่าไตรวิเวก ตำบลนาบัว อำเภอเมือง จังหวัดสุรินทร์ มรณภาพเมื่อวันที่ ๑ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๕๓๔ อายุ ๙๑ ปีเศษ

๓. พระมหาพลอย อุปสโม ป.ธ.๖ จากวัดสัมพันธวงศาราม กรุงเทพฯ เมื่อคณะสงฆ์มณฑลนครราชสีมา ได้สถาปนาวัดบูรพารามขึ้นมาเป็นวัดธรรมยุตแห่งแรกของจังหวัดสุรินทร์ เมื่อปี พ.ศ. ๒๔๗๖ แล้ว จึงมีบัญชาให้พระมหาพลอยเดินทางมาฟื้นฟูการศึกษาฝ่ายพระปริยัติธรรม และได้ลาสิกขาออกมาใช้ชีวิตฆราวาสในภายหลัง

๔. พระราชวิสุทธิธรรมรังษี (เปลี่ยน โอภาโส) อดีตเจ้าอาวาสวัดป่าโยธาประสิทธิ์ ต่อมาได้พำนักอยู่ที่วัดบูรพาราม เป็นศิษย์ผู้ร่วมงานเคียงบ่าเคียงไหล่กับหลวงปู่มาตลอด มรณภาพเมื่อวันที่ ๓ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๕๔๓

๕. พระราชปัญญาวิสารัท (เหลือง ฉนฺทาคโม) เจ้าอาวาสวัดกระดึงทอง อำเภอเมือง จังหวัดบุรีรัมย์ อดีตเจ้าคณะจังหวัดบุรีรัมย์ ฝ่ายธรรมยุต

๖. **พระรัตนากรวิสุทธิ์ (เสถียร สถิโร)** สมณศักดิ์เดิมที่ พระครูสถิตสารคุณ เจ้าอาวาสวัดบูรพาราม สืบต่อจากหลวงปู่ (มรณภาพ)

๗. **พระครูเขมคุณโสภณ (จันทร์แรม เขมสิริ)** วัดป่าสาลวัน อำเภอเมือง จังหวัดนครราชสีมา ต่อมาได้เป็นเจ้าอาวาสวัดระหาน (เกาะแก้วธุดงคสถาน) อ.บ้านด่าน จ.บุรีรัมย์ มรณภาพเมื่อวันที่ ๘ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๕๒

๘. **หลวงพ่อสุวัจน์ สุวโจ** วัดถ้ำศรีแก้ว อำเภอกุดบาก จังหวัดสกลนคร ซึ่งต่อมาได้เป็นเจ้าอาวาสวัดป่าเขาน้อย ตำบลเสม็ด อำเภอเมือง จังหวัดบุรีรัมย์ มรณภาพเมื่อวันที่ ๕ เมษายน พ.ศ. ๒๕๔๕

ลูกศิษย์รุ่นกลาง ที่พอจะนึกชื่อได้ มีดังนี้

๑. **พระโพธินันทมุนี (สมศักดิ์ ปณฺฑิโต)** อดีตพระครูนันทปัญญาภรณ์ อุปัฏฐากใกล้ชิดหลวงปู่มาตั้งแต่บวชเป็นสามเณร ติดต่อมาจนกระทั่งหลวงปู่มรณภาพเป็นเวลา ๔๐ ปี

๒. **พระวิสุทธินายก (บุญเอียด พุทฺธวํโส)** เจ้าอาวาสวัดไตรรัตนาราม อำเภอเมือง จังหวัดสุรินทร์ เจ้าคณะจังหวัดสุรินทร์ ฝ่ายธรรมยุต (มรณภาพ)

๓. **พระครูพนมศีลคุณ (สวน สารธมฺโม)** เจ้าอาวาสวัดพนมศิลาราม (เขาสวาย) อำเภอเมือง จังหวัดสุรินทร์ สถานที่จัดพิธีพระราชทานเพลิงศพ และที่ประดิษฐานพระธาตุเจดีย์ของหลวงปู่ (มรณภาพ)

๔. **พระครูญาณกิจไพศาล (ใหญ่ ญาณวีโร)** เจ้าอาวาสวัดป่าตาเตน อำเภอเมือง จังหวัดสุรินทร์

๕. **พระครูปิยธรรมโสภณ (หีน)** วัดป่าไพศาล อำเภอประโคนชัย จังหวัดบุรีรัมย์

๖. **พระครูวีรากรณ์วิสุทธิ์ (เด่น)** วัดป่าชัยมงคล จังหวัดสุรินทร์

ลูกศิษย์รุ่นหลังๆ เท่าที่พอนึกได้ มีดังนี้

๑. **พระพิศาลศาสนกิจ (เยื้อน ขนฺติพโล)** วัดเขาศาลาอตุลฐานะจาโร อำเภอบัวเชด จังหวัดสุรินทร์

๒. **พระครูภาวนาวิสุทธิ์ (ตรีคูณ)** วัดป่าประโคนชัย อำเภอประโคนชัย จังหวัดบุรีรัมย์

๓. **พระครูเกษตรคุณารักษ์ (เคล็ม)** วัดป่าอุดมธรรม อำเภอกระสัง จังหวัดบุรีรัมย์

๔. **พระครูธรรมประเวที** วัดทุ่งโพธิ์ อำเภอเมือง จังหวัดบุรีรัมย์

๕. **พระครูบริรักษ์พัฒนา (เสวย)** วัดบุรีรัมย์รัตนารมย์ อำเภอเมือง จังหวัดบุรีรัมย์

๖. **หลวงพ่อกิม ทีปธมฺโม** วัดป่าดงคู อำเภอลำดวน จังหวัดสุรินทร์ มีชื่อเสียงในด้านจิตภาวนา (มรณภาพ)

๗. **พระอาจารย์คืน ปสนฺโน** วัดบวรสังฆาราม ตั้งอยู่หน้าเรือนจำจังหวัดสุรินทร์ ตำบลนอกเมือง อำเภอเมือง จังหวัดสุรินทร์ (มรณภาพ)

๘. **พระอาจารย์สุพร** วัดปราสาทจอมพระ อำเภอจอมพระ จังหวัดสุรินทร์

๙. **พระอาจารย์วสันต์ วงฺคีโส** วัดป่าเขาโต๊ะ อำเภอพนมดงรัก จังหวัดสุรินทร์

๑๐. **พระเทพสิทธิญาณรังสี (จันทร์ คเวสโก)** หรือ “หลวงตาจันทร์” วัดป่าชัยรังสี อำเภอเมือง จังหวัดสมุทรสาคร (ลาสิกขา)

๑๑. **พระครูสถิตปัญญาคุณ (พิรุณ คีรีปุณฺโณ)** วัดปรือเกียน อำเภอเมือง จังหวัดสุรินทร์

๑๒. **พระครูบุญเลี้ยง** วัดวอชิงตันวราราม กรุงวอชิงตัน ดี.ซี. ประเทศสหรัฐอเมริกา

๑๓. **พระอาจารย์ทองย้อย** วัดธรรมรังสี นครซิดนีย์ ประเทศออสเตรเลีย

๑๔. **พระอาจารย์จำเริญ** วัดปารีส นครปารีส ประเทศฝรั่งเศส

๑๕. **พระอาจารย์สุจินต์ สุจิณฺโณ** วัดพุทธเบญจพล ประเทศเยอรมนี (พ.ศ. ๒๕๕๘ พำนักอยู่ที่วัดหนองน้ำเขียว ตำบลแม่กุ อำเภอแม่สอด จังหวัดตาก)

๑๖. **พระอาจารย์ทนงศักดิ์** วัดป่าธรรมชาติ จังหวัดเชียงใหม่

๑๗. **พระมหาเหรียญ** วัดป่าธรรมชาติ ลองบีช แคลิฟอร์เนีย ประเทศสหรัฐอเมริกา

๑๘. **พระอาจารย์เจิม** วัดนรนาถสุนทริการาม กรุงเทพฯ

๑๙. **พระอาจารย์ทอง** วัดญาณสังวราราม จังหวัดชลบุรี

๒๐. **พระครูลีบาลอง** วัดอโศการาม กรุงนิวเดลี ประเทศอินเดีย

ยังมีพระภิกษุสามเณรอีกเป็นจำนวนมากที่เป็นลูกศิษย์หลวงปู่ช่วงหลังๆ ต้องกราบขออภัยด้วยที่ไม่สามารถกล่าวนามได้หมด ณ ที่นี้

งานของคณะสงฆ์และสมณศักดิ์ของหลวงปู่

หลวงปู่ดูลย์ อตุโล มาอยู่ประจำที่วัดบูรพาราม จังหวัดสุรินทร์ ตั้งแต่วันที่ ๒๔ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๗๗ เมื่อท่านอายุ ๔๖ ปี พรรษา ๒๔ หลังจากวัดบูรพารามได้รับการสถาปนาเป็นวัดป่าธรรมยุตในปี พ.ศ. ๒๔๗๖

งานของคณะสงฆ์และสมณศักดิ์ของหลวงปู่ มีตามลำดับดังนี้

พ.ศ. ๒๔๗๘

- ได้รับแต่งตั้งเป็นเจ้าคณะอำเภอรัตนบุรี

พ.ศ. ๒๔๗๙

- เริ่มลงมือก่อสร้างโบสถ์วัดบูรพาราม แล้วเสร็จปี พ.ศ. ๒๔๙๓ รวมเวลาก่อสร้าง ๑๔ ปี

๑ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๗๙

- ได้รับแต่งตั้งเป็นพระครูสัญญาบัตร เจ้าคณะอำเภอรัตนบุรี โดยมีสมณศักดิ์ที่ พระครูรัตนากรวิสุทธิ์

๒๔ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๘๐

- ได้รับแต่งตั้งเป็นพระอุปัชฌาย์สามัญ ฝ่ายธรรมยุติกนิกาย

๒๗ เมษายน พ.ศ. ๒๔๙๐

- เป็นประธานสงฆ์ในการหล่อพระพุทธชินราชจำลอง เพื่อเป็นพระประธานประดิษฐานในอุโบสถ

พ.ศ. ๒๔๙๔

- ได้รับแต่งตั้งเป็นเจ้าคณะอำเภอเมืองสุรินทร์ ฝ่ายธรรมยุติกนิกาย

๑ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๐๑

- ได้รับแต่งตั้งเป็นเจ้าคณะจังหวัดสุรินทร์ ฝ่ายธรรมยุติกนิกาย

พ.ศ. ๒๕๐๔

- ได้รับแต่งตั้งเป็นพระราชาคณะชั้นสามัญ ที่พระรัตนากรวิสุทธิ์

พ.ศ. ๒๕๐๘

- ปฏิสังขรณ์มณฑปหลวงพ่อพระชีว์ เปลี่ยนจากอาคารไม้เป็นอาคารจตุรมุขคอนกรีตเสริมเหล็ก

พ.ศ. ๒๕๑๑

- กรมการศาสนาประกาศให้วัดบูรพารามเป็นวัดพัฒนาตัวอย่าง

๑ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๕๒๐

- ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ยกวัดบูรพารามเป็นพระอารามหลวงชั้นตรีประเภทสามัญ

พ.ศ. ๒๕๒๐

- ได้สร้างศาลาการเปรียญ "ศาลาอตุลเถระ" ขนาด ๑๖X๔๖ เมตร มูลค่าประมาณ ๑.๘ ล้านบาทเศษ

พ.ศ. ๒๕๒๒

– สร้างโรงเรียนพระปริยัติธรรม “ราชบูรพา” เป็นตึก ๒ ชั้น ๘ ห้องเรียน มูลค่าประมาณ ๑.๒ ล้านบาทเศษ

๒ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๒๒

– ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานสมณศักดิ์เป็นพระราชาคณะชั้นราชที่ ***พระราชวุฒาจารย์ ศาสนภาระธุรกิจ ยติคณิสสร บวรสังฆาราม คามวาสี***

๑๘ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๒๒

– พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ เสด็จพระราชดำเนินพร้อมด้วยสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ และพระบรมวงศานุวงศ์ ทรงมานมัสการหลวงปู่ที่วัดบูรพาราม หลวงปู่ได้แสดงพระธรรมเทศนาถวาย

๒๙ ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๒๖

– เวลา ๑๖.๐๐ น. ออกรับแขกเพื่อการสั่งลาครั้งสุดท้ายตามธรรมเนียม ทั้งพระสงฆ์และประชาชนเข้ากราบ เวลา ๒๒.๐๐ น. เริ่มแสดงธรรมบทสุดท้าย ออกมาลาสถานที่ด้วยองค์ท่านเอง

๓๐ ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๒๖

– เวลา ๐๒.๐๐ น. เทศน์บทสุดท้าย เรื่องลักษณาการปรินิพพานของพระพุทธองค์ เวลา ๔ นาฬิกาเศษ แสดงความเป็น “ตถตา” คือแสดงให้เห็นความเป็นธรรมดาแก่ชาวโลก ด้วยการละสังขาร เหลือไว้แต่มรดกธรรมให้ชาวโลกถือเป็นอุทาหรณ์

๘ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๕๒๘

– งานพระราชทานเพลิงศพ จัดขึ้นที่เมรุชั่วคราว ณ วนอุทยานแห่งชาติเขาพนมสวาย ตำบลนาบัว อำเภอเมือง จังหวัดสุรินทร์ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ เสด็จพระราชดำเนินมาในการพระราชทานเพลิงศพ พร้อมด้วยสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี สมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้าจุฬาภรณ์วลัยลักษณ์ และ น.อ. วีระยุทธ ดิษยะศริน

ปฏิปทาพระเถระ

นับตั้งแต่ปี ๒๔๗๗ เมื่ออายุ ๔๖ ปี จนถึงวาระสุดท้ายเมื่ออายุ ๙๖ ปี กับ ๒๖ วัน หลวงปู่ดูลย์ อตุโล มิได้ไปจำพรรษาที่ไหนอีกเลย ด้วยความซื่อสัตย์มั่นคงต่อภาระหน้าที่ที่ได้รับมอบหมาย ท่านได้บากบั่นเอาชนะอุปสรรคนานาประการด้วยความอดทนและทุ่มเท ต้องบริหารงานคณะสงฆ์ ทั้งด้านการปกครอง การศึกษา การเผยแผ่ และสาธารณูปการ รวมทั้งการก่อสร้างปฏิสังขรณ์ แผ่ขยายสังฆมณฑล สร้างวัดใหม่ทั้งฝ่ายคามวาสีและอรัญวาสีอย่างมากมายทั้งในจังหวัดสุรินทร์และบุรีรัมย์ ศิษยานุศิษย์ก็เพิ่มทวีคูณขึ้นเป็นลำดับ

แม้หลวงปู่จะอยู่ในปัจฉิมวัยก็ตาม ท่านก็ยังมีสุขภาพพลานามัยแข็งแรง เป็นผู้ที่สมบูรณ์ด้วยพรหมวิหารธรรมเป็นนิจ ผู้ใดใคร่จะได้เข้าไปพบนมัสการเวลาไหนไม่มีจำกัด ไม่มีพิธีรีตองให้ต้องยุ่งยากลำบากหรืออึดอัดใจ พร้อมจะสงเคราะห์ในกิจนิมนต์ของพุทธศาสนิกชนโดยไม่เลือกชั้นวรรณะ ใครจะเอารถมารับก็ได้ ไม่มารับก็เดินไปด้วยระยะทางนับสิบๆ กิโลเมตร ท่านก็ยินดีไปสงเคราะห์ได้ โดยไม่มีการบ่นหรือเกี่ยงงอนอะไรกับใคร ไม่ว่าจะเป็นสถานที่หรือจังหวัดไกลๆ ถ้ามีผู้ศรัทธานิมนต์ท่านก็ยินดีสงเคราะห์เสมอ

อนึ่ง แม้ว่าท่านจะมิได้ออกธุดงค์ตามเจตนาเดิมก็ตาม ท่านก็ยังถือธุดงควัตรเป็นนิสัยตลอดมา ผลที่ท่านเคยประพฤติปฏิบัติมา ทำให้ท่านมีชีวิตที่บริสุทธิ์งดงามในสมณวิสัย พอสรุปลักษณะเด่นๆ ที่ปรากฏในองค์ท่านได้ดังนี้

บำเพ็ญเพียรทางจิตเป็นปกติ ไม่ขาดสาย ไม่เคยบกพร่อง กลางคืนจะพักผ่อนเพียง ๒ ชั่วโมงเท่านั้น

สงบเสงี่ยมเยือกเย็น ไม่หวั่นไหวแปรปรวน หรือตื่นเต้นตามเหตุการณ์

มีใบหน้าสงบราบเรียบ ผิวพรรณผ่องใส โดยเฉพาะวันโกน หลังปลงผมเสร็จจะดูผ่องใสงดงามเป็นพิเศษ

มีอุเบกขาต่อความลำบาก ไม่เคยบ่นเรื่องอาหาร ที่อยู่ และความสะดวกสบายทั้งหลาย

มีความเป็นอยู่ง่าย เมื่อขาดไม่ดิ้นรนแสวงหา เมื่อมีไม่สั่งสม เป็นอยู่ตามมีตามได้

ฉันมื้อเดียวตลอดมา เว้นแต่เมื่อมีกิจนิมนต์ จึงอนุโลมฉัน ๒ มื้อบ้าง และลูกศิษย์อ้อนวอนขอให้ฉัน ๒ มื้อ เมื่ออาพาธและชราภาพมากแล้ว

มีโรคน้อย สุขภาพแข็งแรงดี พลานามัยดี

มีสัจจะ พูดอะไรต้องทำอย่างนั้น ตั้งใจทำอะไรต้องทำให้สำเร็จ

มีปฏิภาณไหวพริบดี ชี้ข้อธรรมะได้ถูกต้องชัดเจน สั้น และง่าย แนะแนวทางปฏิบัติได้ตลอดสาย

"สลฺลหุกวุตฺติ" เป็นผู้มีความประพฤติเบาพร้อมเป็นปกติ กระฉับกระเฉง ว่องไว เดินตัวตรงและเร็ว ไม่มีอาการหลงลืม หงำเหงอะเลอะเลือน ไม่มีใครเคยเห็นท่านแสดงอาการงัวเงียง่วงเหงา เมื่อตื่นนอนจะลุกขึ้นทันที สีหน้าไม่เหมือนคนผ่านการนอน เหมือนคนที่ตื่นเต็มที่เสมอ

ไม่เคยปรากฏแววหมองคล้ำอิดโรยหลังจากผ่านงานกลางแจ้งมาอย่างหนัก นอกจากอาการอ่อนเพลียทางร่างกายบ้างเล็กน้อย ไม่มีเหงื่อไคลไหลโทรม

นิยมการทำตัววางตัวง่ายๆ ไม่มีพิธีรีตอง มักตำหนิผู้ที่เจ้าบทเจ้าบาทมากเกินควร

บทสวดมนต์ที่โปรดปราน **“อรญฺเญ รุกฺขมูเล วา สุญฺญาคาเรว ภิกฺขโว”** เป็นต้น แสดงถึงจิตใจที่ใฝ่วิเวกของท่าน

ศิษยานุศิษย์ทุกคนให้ความรักเคารพและยำเกรงอย่างสุดซึ้ง ประหนึ่งท่านเป็นบิดาบังเกิดเกล้า เพราะจริยาวัตรของท่านเปี่ยมพร้อมไปด้วยพรหมวิหารธรรมอย่างแท้จริง ทุกคนเรียกหลวงพ่อ หลวงปู่ ได้อย่างสนิทปากสนิทใจ

คติธรรมประจำใจที่สอนผู้อื่น **“อย่าส่งจิตออกนอก”** พร้อมทั้งปริศนาธรรมว่า **“คิดเท่าไรก็ไม่รู้ ต่อเมื่อหยุดคิดจึงรู้ แต่ต้องอาศัยคิด”**

คำสอนที่สั้นที่สุด **“หยุดคิดหยุดนึก”** หรือหยุดกิริยาจิตในกายยาววาหนาคืบนี้

นิมิตในคำสอนของท่านมี ๒ คือ รูปนิมิต กับ นามนิมิต สิ่งที่ถูกรู้และถูกเห็นทั้งสิ้น เรียกว่า รูปนิมิต ญาณทั้งหลายมีปุพเพนิวาสานุสติญาณ จุตูปปาตญาณ เป็นต้น ชื่อว่านามนิมิต นิมิตทั้งสองไม่ควรใส่ใจทั้งสิ้น

สรุปหลักธรรมของท่านในแนวอริยสัจ ๔ คือ

“จิตที่ส่งออกนอก	**เป็นสมุทัย**
ผลอันเกิดจากจิตที่ส่งออกนอก	**เป็นทุกข์**
จิตเห็นจิต	**เป็นมรรค**
ผลอันเกิดจากจิตเห็นจิต	**เป็นนิโรธ”**

เหรียญและวัตถุมงคลของหลวงปู่

เรื่องที่มีผู้สอบถามกันมาก ได้แก่เรื่องเหรียญและวัตถุมงคลของหลวงปู่ มีหลายท่านปรารถนาและมีเจตนาอยากรวบรวมเป็นทำเนียบเป็นหลักฐานว่ามีกี่รุ่น รุ่นไหนมีความหมายความดังอย่างไร อยากได้ไว้เป็นประวัติสำหรับศึกษาค้นคว้าอะไรทำนองนั้น ซึ่งก็น่าจะเป็นอย่างนั้น ตามความเป็นจริงเมื่อพูดถึงเหรียญหรือวัตถุมงคลของหลวงปู่ อาตมภาพ (พระโพธินันทมุนี) ก็มีความลำบากใจ และก็ไม่สบายใจอยู่หลายข้อ เนื่องจากหลวงปู่ท่านไม่เคยใส่ใจและไม่สนใจเกี่ยวกับเรื่องวัตถุมงคล เรื่องเหล่านี้ไม่มีอยู่ในความสนใจของท่าน

จากประวัติและปฏิปทาของหลวงปู่ที่กล่าวมาทั้งหมดแต่ต้น จะเป็นข้อยืนยันได้ว่า ถ้าพูดถึงเรื่องสิ่งศักดิ์สิทธิ์ อิทธิฤทธิ์ สิ่งอาถรรพ์ลึกลับ หรือเรื่องภายนอกการปฏิบัติธรรมแล้ว หลวงปู่ไม่สนใจและไม่ใส่ใจเลย ไม่เคยชี้ชวนให้ใครเชื่อหรือให้เกิดความรู้สึกโน้มเอียงไปในทางที่เห็นความสำคัญของสิ่งเหล่านั้น

แม้แต่มีใครมาขอให้หลวงปู่ช่วยกำหนดฤกษ์ยาม เช่น หาวันดีที่จะบวช หาฤกษ์ดีที่จะทำงานมงคล วันไหนควรหรือไม่ควรทำกิจกรรมเช่นไร หลวงปู่มักบอกว่า *“วันไหนก็ได้ วันไหนก็ดี”* นิดเดียวท่านก็ไม่เคยบอกว่าวันนั้นวันนี้ดีแบบหมอดูฤกษ์ยามทั่วไป

ในเรื่องไสยศาสตร์ต่างๆ ท่านก็ไม่เคยสนับสนุน ใครถามหรือชวนคุย ท่านก็ตัดบทออกไป ไม่ต่อความยาวสาวความยืด ในทำนองว่าท่านไม่เคยเห็นแล้วก็ไม่ได้ใส่ใจในเรื่องเหล่านั้น

ทีนี้มาพูดเรื่องเหรียญของหลวงปู่ จุดกำเนิดอยู่ตรงที่ว่า สมัยหนึ่งเมื่อชาวกรุงเทพฯ และคนในจังหวัดต่างๆ มีการไปมาหาสู่กันในรูปทัศนาจร หรือจัดพาคณะไปกราบครูบาอาจารย์พระกัมมัฏฐาน โดยเฉพาะอย่างยิ่งทางภาคอีสาน รวมทั้งไปเที่ยวงานใหญ่ๆ เช่น งานช้าง รวมทั้งมีเหตุการณ์สงครามแถบชายแดนของประเทศเป็นต้น ภาวการณ์เหล่านี้ได้ทำให้มีผู้มากราบนมัสการหลวงปู่มากขึ้น แต่ละคนแต่ละคณะมักจะถามหาวัตถุมงคลของหลวงปู่ ปกติหลวงปู่พูดน้อยอยู่แล้ว ท่านก็พูดเพียงว่า *"อาตมาไม่มี อาตมาไม่เคยทำ"* ท่านปฏิเสธอย่างนี้เสมอมา แม้คนจะรบกวนถามท่านเรื่อยๆ สังเกตดูก็ไม่เห็นท่านหวั่นไหวอะไร

เรื่องทำเหรียญนี้ ต้องโทษที่อาตมภาพ (พระโพธินันทมุนี) ซึ่งได้ตริตรองพอสมควร เห็นว่าหลวงปู่จะต้องกล่าวปฏิเสธคนไปเรื่อยๆ เกรงท่านจะลำบาก ก็เลยกราบเรียนท่านว่า *"น่าจะได้จัดทำเหรียญที่ระลึกของหลวงปู่สักครั้งหนึ่ง สำหรับแจกคนที่เขาสนใจ"* ท่านก็บอกว่า *"ไม่ต้อง ไม่จำเป็น และก็ไม่ให้สร้าง"* อาตมาจึงเงียบเฉยไปเป็นปี คนก็มาขอเหรียญหลวงปู่อย่างนี้เรื่อยๆ ไป

อาตมาก็กราบเรียนหลวงปู่เป็นครั้งที่ ๒ โดยยกตัวอย่างพระเถระองค์อื่นๆ ทางฝ่ายกัมมัฏฐาน สานุศิษย์ก็สร้างเหรียญถวายเพื่อให้ท่านแจกเป็นที่ระลึกสำหรับคนที่เขายังมีภาวะจิตว่าต้องมีวัตถุไว้เป็นที่ยึดเหนี่ยว ไม่ว่าท่านอาจารย์ฝั้น หลวงปู่แหวนท่านก็มีมานาน

การมีเหรียญที่ระลึกก็ไม่ได้มีเจตนาเพื่อสิ่งอื่นใด เพียงช่วยหลวงปู่ไม่ต้องอธิบาย ไม่ต้องปฏิเสธ ถ้าใครถามหาก็ยื่นให้เขาไปหนึ่งเหรียญ คงจะทำให้หลวงปู่สะดวกใจขึ้น คนที่มาขอเขาก็จะไม่รู้สึกผิดหวัง พยายามเรียนท่านอย่างนี้ ท่านก็พูดว่า *"เออ ทำก็ทำซิ"*

เมื่อหลวงปู่อนุญาตแล้ว อาตมาก็จัดทำขึ้นเป็นรุ่นแรก ทำเสร็จแล้วก็ถวายหลวงปู่ไว้ตลอดพรรษา ช่วงนั้นเป็นช่วงที่กำลังพัฒนาปฏิสังขรณ์วัดด้วย ก็มีผลประโยชน์จากการทำบุญเอามาพัฒนาวัดบ้างตามที่มีคนศรัทธา เหรียญรุ่นนั้นไม่มีการตั้งราคาแต่อย่างใด

เมื่อเหรียญรุ่นแรกออกมา ก็มีคนฮือฮาพอสมควร แล้วก็มีลูกศิษย์ลูกหาทั้งฝ่ายคฤหัสถ์บ้าง ฝ่ายสงฆ์บ้าง เริ่มเข้าหาหลวงปู่ขออนุญาตสร้างเหรียญสร้างวัตถุมงคลกันต่อมาเรื่อยๆ ตามความเป็นจริง ทางวัดไม่เคยมีโครงการ ไม่มีเป้าหมาย หรือจัดระเบียบในการจัดสร้างวัตถุมงคลแต่อย่างใดเลย เมื่อมีคนมาขอ บางทีอาตมาก็พาไปพบหลวงปู่ ซึ่งมีข้าราชการผู้ใหญ่บ้าง ทางกองทัพ แม่ทัพบ้าง เมื่อเขาบอกเจตนาแล้ว หลวงปู่ก็อนุญาตให้เขาทำ ทางวัดไม่เคยมีโครงการ จึงไม่เคยมีทำเนียบมีรุ่น ไม่เคยมีการจัดระเบียบเรื่องนี้แต่อย่างใด คนที่ทราบเรื่องเหล่านี้ดีที่สุดก็คืออาตมานี่แหละ คือรู้ว่ามีใครมาขอ มาสร้าง แล้วก็ช่วยเหลือสงเคราะห์เขาไปตามควร

แต่ขอยืนยันว่า เหรียญและวัตถุมงคลที่ทำจากวัดเองสำหรับแจกเป็นที่ระลึกนั้นไม่มีโอกาสออกไปข้างนอก ก็แจกกันหมดภายในวัดนั้นเอง ไม่มีการออกประกาศเรื่องการพุทธาภิเษก การให้สั่งจอง และประกาศประชาสัมพันธ์ต่างๆ รับรองว่าไม่เคยมีเด็ดขาด

การกระทำอย่างนั้น ทางวัดเรารู้สึกไม่โปร่งใจ ไม่สบายใจ เรื่องเหล่านี้เราไม่ถนัด พูดง่ายๆ คือสิ่งเหล่านี้หลวงปู่ไม่ชอบนั่นเอง แต่ที่ทางเราทำขึ้นบ้างก็เพื่อสนองความต้องการโดยที่หลวงปู่ไม่ต้องปฏิเสธไม่ต้องอธิบาย

ช่วงหลังๆ มีผู้มาขอสร้างขอทำกันหลายพวก หลายคน หลายรุ่น จนไม่ทราบว่าใครทำรุ่นไหน เมื่อไร ไม่มีการรวบรวมเป็นทำเนียบ อย่างไรก็ตาม ถ้าจะมาบังคับให้อาตมาบอกว่ามีกี่รุ่น อาตมาก็จัดรุ่นจัดระเบียบตามแบบฉบับของอาตมาเอง ใครจะเห็นอย่างไรก็แล้วแต่ อาตมาจัดออกเป็น ๘ รุ่น คือ "รุ่นวางเฉย รุ่นใส่ใจ รุ่นดีใจ รุ่นสะดวกใจ รุ่นลำบากใจ รุ่นตื๊อ และรุ่นปลอมอย่างแท้จริง"

เหรียญและวัตถุมงคลของหลวงปู่คงจัดได้ในลักษณะนี้ ที่ต้องจัดอย่างนี้เพราะเรื่องมันมีอยู่อย่างนั้นจริง คนที่มาขออนุญาตสร้างเหรียญหรือประธานการจัดสร้างแต่ละรุ่นนั้น เขาได้รับความรู้สึกอย่างนั้นจริง ท่านสร้างแล้วก็ปลื้มใจ บางท่านก็สบายใจ บางท่านก็ไม่ค่อยสบายใจเท่าใดนัก

การสร้างเหรียญรุ่นแรก คือ “รุ่น ๐๘” รุ่นนี้เป็นการริเริ่มของนายอำเภอ พิศาล มูลศาสตรสาทร ในสมัยนั้นจัดทำมาเสร็จเรียบร้อยแล้วก็มาถวายไว้ที่หลวงปู่ หลวงปู่ก็อือออไปตามเรื่อง ให้เขาเก็บไว้ที่กุฏิ เมื่อนานพอสมควรแล้ว เจ้าของเหรียญก็มารับไป และแบ่งถวายวัดไว้บางส่วนไว้ให้หลวงปู่แจกให้คนที่มาทำบุญสร้างอะไรต่ออะไร ใครมาขอก็แจกให้ทุกคน

รุ่นแรกนี้จำได้ดีเพราะเกิดขึ้นครั้งแรก ในปี พ.ศ. ๒๕๐๘ มีจำนวน ๓,๐๐๐ เหรียญเท่านั้นเอง ใช้เวลาแจก ๑๐ ปี ก็ยังไม่หมด ใครทำบุญ ๕ บาท ก็ให้ไป ไม่รู้ว่าเขาสนใจหรือเปล่า หรือใครขอก็ให้ รุ่นนี้จึงเรียกว่า “รุ่นวางเฉย” คือไม่ได้ใส่ใจว่าสำคัญหรือไม่สำคัญ ทั้งหลวงปู่ ทั้งอาตมา รวมไปถึงคนที่ได้รับก็เช่นกัน นี่คือ “รุ่น ๐๘” สร้างเมื่อหลวงปู่อายุ ๘๔ ปี

เหตุการณ์ผ่านมาอีก ๑๐ ปี จนถึง พ.ศ. ๒๕๑๘ เมื่ออาตมาได้ขอร้องท่านเป็นครั้งที่ ๒ แล้วท่านอนุญาต อาตมาจึงทำเหรียญของท่าน ๑ หมื่นเหรียญ และเหรียญหลวงพ่อพระชีว์ อีก ๑ หมื่นเหรียญ รุ่นนี้จัดเป็นรุ่นที่ ๒ เป็น “รุ่นใส่ใจ” เพราะหลวงปู่อนุญาตให้ทำ แล้วท่านก็ให้คาถาด้วย คาถาที่อยู่ในเหรียญเป็นภาษาขอม ท่านก็เขียนให้ สร้างเสร็จก็นำมาถวายหลวงปู่ เก็บไว้ในกุฏิของท่านจนตลอดพรรษา ตั้งใจว่าออกพรรษาแล้วจะเอามาแจกจ่าย ประกอบกับทางวัดมีภาระในการพัฒนาและปฏิสังขรณ์หลายอย่าง จึงกำหนดราคาค่าบูชาเหรียญละ ๒๐ บาท เพื่อความเป็นระเบียบ

ช่วงนั้นทางวัดได้เห็นตัวอย่างการทำพิธีพุทธาภิเษก พระกริ่งจอมสุรินทร์ ที่ทางผู้จัดสร้างได้มาอาศัยสถานที่ของวัดทำพิธีพุทธาภิเษก ขอทำความเข้าใจว่า พระกริ่ง

จอมสุรินทร์นั้น ทำพิธีพุทธาภิเษกที่วัดบูรพาราม แต่ไม่ใช่เป็นของวัด ช่วงนั้นหลวงปู่ยังวางเฉยในเรื่องนี้ เพียงแต่ตอนนั้น ท่านผู้ว่าฯ วิเชียร ศรีมันตร์ (พล.ต.ต. วิเชียร ศรีมันตร์ ผู้ว่าราชการจังหวัดสุรินทร์ ในสมัยนั้น) ปรารภสร้างพระกริ่งจอมสุรินทร์ เพื่อให้คนบูชา แล้วนำปัจจัยไปสร้างพระประธานที่เขาพนมสวาย และสร้างถาวรวัตถุที่วัดหนองบัว

ในการสร้างได้ตั้งคณะกรรมการขึ้น แล้วได้จัดพิธีพุทธาภิเษกที่วัดบูรพาราม ทางวัดเพียงเอื้อเฟื้อสถานที่เท่านั้น พระกริ่งเป็นของคณะกรรมการ เขาแบ่งพระทองให้หลวงปู่องค์หนึ่ง แล้วก็ให้พระเงินอาตมาองค์หนึ่ง ทราบเรื่องเพียงแค่นี้

ทีนี้เมื่อเห็นตัวอย่างการจัดพิธีพุทธาภิเษกขึ้น ทางวัดก็มีดำริจัดขึ้นด้วย แต่เหรียญหลวงปู่ดูลย์ ๑๐,๐๐๐ เหรียญ กับเหรียญหลวงพ่อพระชีว์ ๑๐,๐๐๐ เหรียญ ที่ทำไว้เดิมคงไม่พอแจก จึงขอให้ทางโรงงานทำเพิ่มอีกอย่างละ ๑ หมื่นเหรียญ รวมเป็นอย่างละ ๒ หมื่นเหรียญ ๑ หมื่นเหรียญแรก เก็บไว้กับหลวงปู่ตลอดพรรษา อีก ๑ หมื่นเหรียญ ปั๊มเพิ่มใช้แบบเดียวกัน เอามาเข้าพิธีพุทธาภิเษกพร้อมกัน นอกจากนี้ก็มีพระกริ่งหลวงพ่อพระชีว์รุ่นแรก และรูปเหมือน ๕ นิ้ว กับ ๙ นิ้ว จำนวนหนึ่งด้วย เหรียญและวัตถุมงคลที่ทำพิธีพุทธาภิเษกในปี พ.ศ. ๒๕๑๘ นี้ จึงเรียกว่า "รุ่นใส่ใจ" ตามที่กล่าวแล้ว

หลังจากรุ่นนี้สำเร็จออกมา ก็มีรุ่น ๒, ๓, ๔ และรุ่นอื่นๆ ตามมา มีท่านผู้ใหญ่ขออนุญาตทำ บางทีทางทหารขอทำเพื่อแจกทหารและท่านที่ออกปฏิบัติหน้าที่แถวชายแดน หน่วยงาน องค์การต่างๆ ขอทำด้วยวัตถุประสงค์อย่างใดอย่างหนึ่ง หลวงปู่ท่านมีเมตตาอยู่แล้ว ท่านจึงอนุญาตตามประสงค์ หรือไม่ก็เออออไปตามอัธยาศัย เมื่อทำเสร็จ เขาก็นำมาถวายท่านให้ท่านแผ่เมตตาจิตแผ่พลังจิตให้ บางรุ่นก็เข้าพิธีพุทธาภิเษก ท่านก็ให้ความสงเคราะห์ตามควร

หลังจาก "รุ่นวางเฉย" และ "รุ่นใส่ใจ" ผ่านไปแล้ว ต่อมาก็เป็น "รุ่นสบายใจ" ก็คือรุ่นที่ท่านทั่วๆ ไป และหน่วยงานต่างๆ ไปกราบเรียนขออนุญาต ท่านก็อนุญาตให้ทำ

แล้วนำไปให้ท่านแผ่เมตตาจิต ท่านก็ทำให้โดยสมบูรณ์ แต่ละคนแต่ละกลุ่มที่ทำก็สบายใจ อาตมาพูดตามอาการคือ ต่างคนต่างก็สบายใจ

แล้วรุ่นต่อมาก็คือ "รุ่นดีใจ" ก็หมายความว่า เมื่อแต่ละคนไปขออนุญาตจากท่าน ท่านก็อนุญาตให้เขาทำ เขาก็ดีใจ ไม่ว่าเขาเอาไปถวายให้ท่านแผ่เมตตาจิต หรือขอให้พระเกจิรูปอื่นทำก็แล้วแต่ เขาก็ดีใจว่าเขาได้พระจากหลวงปู่

ต่อมาก็ "รุ่นสะดวกใจ" ก็คือว่าการดำเนินเรื่องราวของเขาได้รับความสะดวก ตั้งแต่เขาสร้าง ตั้งแต่กรรมการ เข้าไปหาหลวงปู่ขอเมตตาจากท่านก็สะดวกใจ เมื่อสะดวกใจก็เป็นโชคของเขาไป

ต่อมาก็มี "รุ่นลำบากใจ" คือบางท่านทำเหรียญเสร็จเรียบร้อยแล้ว ก็เกิดความลำบากใจขึ้นมา คือเขาไม่ได้รับอนุญาตจากหลวงปู่ ทำให้เขาเข้าหาหลวงปู่ด้วยความลำบากใจ (คือตัวเขาเองลำบากใจ แต่หลวงปู่ไม่ได้ลำบากใจ)

รุ่นต่อมาหนักกว่านี้ คือไปจัดทำเหรียญเรียบร้อยแล้ว มีการโฆษณาและสั่งจองกันแล้ว ทำเหรียญได้ดีเป็นพิเศษด้วย บางทีทำแล้วไม่กล้าเข้าหาหลวงปู่ เก็บไว้เป็นปีก็มี ในที่สุดก็วิ่งเข้าหาคนนั้นบ้างคนนี้บ้าง บางทีหลวงปู่ทราบข่าว ท่านก็ไม่เห็นดีเห็นงามด้วย ต้องพยายามไปตื๊อลูกศิษย์ทั้งนอกวัดและในวัด จนกระทั่งมีโอกาสเข้าหาหลวงปู่ เข้าไปตื๊อหลวงปู่ แต่เมื่อเขาเข้าหาขอความเมตตาแล้ว ท่านก็แผ่เมตตาจิตให้ เขาก็รับไปรอดตัวไป นี่ก็ใช้อาการพอสมควร เรียกว่า "รุ่นตื๊อ"

รุ่นลำดับถัดมาคือ "รุ่น ๑๐๐% คือ ปลอมร้อยเปอร์เซ็นต์" คือจัดทำขึ้นมาแล้วก็แจกจ่ายไปเลย จำหน่ายไปเลย อาศัยชื่อเสียงต่างๆ มาทำประโยชน์ในการค้าขาย อันนี้ก็เป็นเรื่องของเขาไป

เพราะฉะนั้น อาตมาจึงต้องขออภัยที่ต้องพูดเช่นนี้ เพื่อไม่ให้เป็นการระคายเคืองความรู้สึกของท่านที่เป็นประธานการสร้างเหรียญแต่ละรุ่น ก็คือเมื่อการสร้างเหรียญของท่านทำให้สบายใจ ดีใจ สะดวกใจ และก็อุ่นใจแล้ว ก็ถือว่าเป็นของดีงามด้วยกันทั้งนั้น ถือว่าได้รับ "พระคุณ" จากหลวงปู่เช่นเดียวกัน

ทีนี้ท่านผู้ใดได้รับรุ่นไหน รุ่นอะไร อยากจะพูดว่าก็แล้วแต่วาสนาของท่านเถอะ "สพฺเพ สตฺตา" แต่ถ้าท่านบูชาพระคุณของหลวงปู่เสียอย่างแล้ว เมื่อมีคุณธรรมของหลวงปู่ มีความเลื่อมใส สิ่งเหล่านั้นล้วนมีความหมาย แม้ท่านมิได้รุ่นพิเศษเท่าไหร่ แต่ถ้าหากว่าสภาวะทางจิตใจ ความประพฤติ ความเลื่อมใส ภูมิใจ ได้มาด้วยจิตบริสุทธิ์ เพื่อสักการะบูชา ก็ถือเป็นเรื่องวิเศษเรื่องมงคลทั้งนั้น ถ้าเป็นไปในทางตรงกันข้าม อานุภาพก็ไม่มีเช่นเดียวกัน อันนี้จึงเป็นเรื่องของวาสนา และเรื่องของภาวะจิตใจของแต่ละคน

เหรียญรุ่นแรกๆ ยังมีอยู่ไหม

ไม่มีหรอก หมด แม้แต่เคยเก็บไว้องค์สององค์ไว้เป็นที่ระลึกส่วนตัว ก็มีผู้หลักผู้ใหญ่มาถามหา ก็บอกว่ามีเหรียญสองเหรียญ เขาบอกขอเถอะๆ ก็ตัดใจว่าอย่างไรเสียอย่ามีเสียเลยก็แล้วกัน อย่าให้มีเลยจะได้ไม่ต้องมามีกังวล ตกลงเดี๋ยวนี้ก็ไม่มีแต่นานๆ บางทีก็หมุนกลับมาบ้างเหมือนกัน ไปเห็นพระรูปอื่นๆ ที่เป็นลูกศิษย์เขามีมากกว่าเรา เราก็ไปตื๊อเขา เขาก็ให้มา แล้วคนอื่นก็มาขอต่อ ก็หมุนเวียนอยู่ แต่ตอนนี้ไม่มี ก็สบายใจไปอย่างหนึ่ง

"มีคนมาถามหาบ่อยไหม"

"บ่อย" ดังนั้น อาตมาต้องระวังอารมณ์พอสมควร มีคนมาถามมาเซ้าซี้อยู่เรื่อยต้องเตือนสติตัวเองไม่ให้โกรธ ต้องระวังอย่างมาก ไม่งั้นเกิดอารมณ์ไม่ดีได้เหมือนกัน เพราะว่ามันเป็นสิ่งที่ไม่มีและหายาก แม้แต่รุ่นสร้างหลังๆ เมื่อตอนที่หลวงปู่ยังมีชีวิตอยู่ แต่พอท่านมรณภาพ ระหว่าง ๒-๓ วันแรก มีอะไรที่เกี่ยวกับหลวงปู่ก็หมดในวันนั้นแหละ คนมาจากใกล้จากไกล เมื่อเขามาแล้วอะไรๆ ก็มีความหมายหมด ก็สรุปความได้ว่า เหรียญที่สร้างเมื่อสมัยหลวงปู่มีชีวิตอยู่ ก็หมดไปในวันที่ท่านมรณภาพนั่นแหละ

หลังจากท่านมรณภาพแล้วก็มีการสร้างตามหลังเพื่อเป็นที่ระลึก เพราะชาวต่างจังหวัดบางท่านมารู้กิตติศัพท์หลวงปู่เมื่อหลังจากท่านมรณภาพแล้ว ทางวัดเห็นว่าสร้างไว้เพื่อเป็นที่ระลึก สร้างแล้วก็จัดพิธีพุทธาภิเษกเองบ้าง เอาไปเข้าพิธีร่วมกับ

พิธีใหญ่ๆ ที่ที่อื่นจัดบ้าง เมื่อคนเขามาวัดมากราบบารมีหลวงปู่ แม้จะได้เหรียญรุ่นใหม่ เขาก็พอใจ เขารับไว้เป็นที่ระลึก หรือไว้แจกในงานทอดกฐินบ้าง ทอดผ้าป่าตามวัดสาขาต่างๆ บ้าง คนที่ได้รับไปเขาก็พอใจ วัตถุประสงค์ก็มีแค่นั้นเท่านั้นเอง

สรุป ในช่วงที่หลวงปู่ยังมีชีวิตอยู่ ทางวัดบูรพารามเองได้จัดทำเหรียญและวัตถุมงคล ทั้งสิ้นรวม ๘ รุ่นด้วยกัน นอกนั้นคณะและหน่วยงานอื่นๆ เป็นผู้จัดทำ และที่มีอยู่ในวัดในขณะนี้เป็นเหรียญที่จัดทำขึ้นหลังจากที่หลวงปู่มรณภาพแล้ว

อนึ่ง จากบันทึกของคุณบำรุงศักดิ์ กองสุข ในหัวข้อ "วัตถุมงคลกับจิต" มีดังนี้ ในระหว่างที่หลวงปู่เริ่มมีลูกศิษย์ไปขอให้ท่านเมตตาช่วยทำวัตถุมงคล ก็มีเพื่อนนำรูปถ่ายมาอวดกับผู้เขียน ให้ดูรอยเจิมด้านหน้า แต่ซึมผ่านภาพมาปรากฏด้านหลัง (ท่านเจิมด้วยหมึกปั๊มตรายาง)

ส่วนหลวงพี่พระสัมพันธ์ ได้นำแผ่นทองแดง ๒ แผ่น ประกบกันมาอวด โดยแยกออกให้ดูรอยแป้งเจิมทั้งด้านหน้า ด้านหลัง รวม ๔ ด้าน มีรอยแป้งเจิมปรากฏทั้ง ๔ ด้าน ตรงกันพอดี รอยเจิมด้วยแป้งดินสอพองนี้ พระสัมพันธ์ท่านบอกว่า หลวงปู่ท่านเจิมให้ด้านหน้าด้านเดียวเท่านั้น

รอยเจิมของหลวงปู่แพร่ออกไปในหมู่ศิษย์ ผู้เขียน (บำรุงศักดิ์) เคยสอบถามคุณเอกชัย สืบนุการณ์ ซึ่งมีรถยนต์หลายคัน และชอบให้หลวงปู่เจิมรถ คุณเอกชัยบอกว่า หลวงปู่เจิมกระโปรงรถแล้วแป้งเจิมไปปรากฏอีกด้านหนึ่งด้วยเป็นความจริง

ผู้เขียนทราบแต่ว่าหลวงปู่สอนเฉพาะภาวนาเท่านั้น เมื่อมีโอกาสจึงกราบเรียนถามท่านว่า *"หลวงปู่ทำของแบบนี้ (วัตถุมงคล) เป็นด้วยหรือขอรับ"* หลวงปู่ตอบว่า ***"อันนี้เป็นวิชาโลกีย์ที่เคยเรียนรู้มา ส่วนเรื่องจิตนั้นเป็นอีกเรื่องต่างหาก"***

และเมื่อครั้งหลวงปู่อาพาธอยู่โรงพยาบาลจุฬาลงกรณ์ ได้มีผู้ขอเก็บเศษอาหารที่หลวงปู่ขบฉันแล้วคายทิ้ง นัยว่าเพื่อนำไปเป็นที่ระลึกและทำวัตถุมงคล หลวงปู่ท่านก็ไม่ขัด แต่ท่านแนะนำว่า *"อย่าเอาของสกปรกไปทำวัตถุมงคล"*

หลวงปู่เทสก์พูดถึงหลวงปู่ดูลย์

ผู้เขียนได้พบหลวงปู่ดูลย์ อตุโล (พระราชวุฒาจารย์) แต่ครั้งแรกท่านไปพักเรียนหนังสืออยู่ที่วัดสุทัศนาราม อุบลราชธานี ในสมัยนั้นดูเหมือนท่านได้ ๑๐ พรรษา ท่านมีเมตตาแก่ผู้เขียนเป็นอันมาก พอเห็นหน้าตาเข้าเรียกร้องให้ไปหา และก็ได้สัมโมทนียกถาโดยสุภาพเรียบร้อยตามวิสัยของท่าน ผู้มีนิสัยเช่นนั้น เพราะท่านพูดแต่ละคำนั้นดูเหมือนกลั่นกรองแล้วจึงค่อยพูด พูดเฉพาะที่จำเป็น ไม่ได้พูดพร่ำเพรื่อ และพูดในสิ่งที่ควรทำและทำได้ นับว่าเป็นที่น่าเลื่อมใสศรัทธาอย่างยิ่ง นิสัยอันนี้นับได้ว่าเป็นประโยชน์อย่างยิ่งสำหรับผู้ที่คบหาสมาคม

ผู้เขียนก็ได้เข้าไปหาท่านเมื่อท่านเรียกโดยสุภาพเรียบร้อย ฟังโอวาทของท่านแล้วประทับใจจนกระทั่งบัดนี้ ไม่เฉพาะแต่ผู้เขียนเท่านั้นที่เห็นท่านแล้วเคารพนับถือ พระเณรทั้งวัดก็เคารพนับถือ ถึงแม้ท่านเป็นคณะมหานิกายมาอาศัยเรียนหนังสือชั่วคราวก็ตาม กิจการงานท่านเป็นหัวหน้าหมู่ในวัดนั้นได้ แม้แต่สมภารก็ยังนับถือท่านว่าเป็นผู้ใหญ่คนหนึ่ง และการสร้างพระอุโบสถ วัดสุทัศน์ฯ สมภารยังนิมนต์ท่านมาช่วยควบคุมการก่อสร้าง

ท่านได้ญัตติเป็นธรรมยุตก่อนเข้าพรรษา หรือออกพรรษาแล้ว ผู้เขียนชักจะลืมเสียแล้ว แต่ถึงอย่างไรก็ดี เมื่อออกพรรษาแล้ว ท่านอาจารย์สิงห์ออกจากอุบลราชธานีไปเที่ยววิเวกขึ้นมาทางจังหวัดสกลนคร-อุดรธานี-หนองคาย ท่านก็ได้ติดตามท่านอาจารย์สิงห์ไปด้วย จากนั้นหลายปี ผู้เขียนกำลังเรียนหนังสือไม่ได้ติดตามข่าวของท่าน

จนกระทั่งผู้เขียนได้บวชเป็นพระ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๖ เพราะเวลานั้นท่านอาจารย์สิงห์กลับคืนอุบลราชธานีอีก ได้ข่าวว่าหลวงปู่ดูลย์ก็กลับไปด้วย แต่ไม่ได้ไปอุบลราชธานี ท่านแยกไปทางจังหวัดสุรินทร์ เลยไม่ได้พบท่าน ได้ข่าวว่าเมื่อท่านกลับไปทางจังหวัดสุรินทร์แล้ว ก็ไม่ได้กลับไปทางจังหวัดสกลนคร-อุดรธานี หนองคาย อีก ท่านคงเที่ยวอยู่แถวจังหวัดสุรินทร์ บ้านเดิมของท่าน

เมื่องานศพหลวงปู่ฝั้น ที่อำเภอพรรณานิคม จังหวัดสกลนคร จึงได้พบท่านอีก ท่านยังได้แสดงความเมตตาปรารถนาหวังดีต่อผู้เขียนอย่างยิ่ง ในที่ประชุม

พระเถรานุเถระเป็นอันมาก ท่านยังอุตส่าห์มาทักทายปราศรัยกับผู้เขียน แล้วก็พูดธรรมะที่ละเอียดลึกซึ้งสุขุมที่เป็นแนวปฏิบัติทั้งนั้น ท่านมักพูดแต่เรื่องจิต คือเรียกว่า จิต คือ พุทธะ และจิตที่ส่งออกไปภายนอกเรียกว่า สมุทัย อันเป็นเหตุนำทุกข์มาให้ ท่านพูดอย่างนี้บ่อยๆ ท่านพูดกับผู้เขียนอยู่นาน คล้ายๆ กับว่าท่านจะเมตตากับผู้เขียนโดยเฉพาะ ท่านพูดแต่ในทางปฏิบัติ เห็นว่าผู้เขียนเป็นผู้ปฏิบัติ คล้ายๆ กับว่าจะมีความรู้สูงในด้านปฏิบัติ แต่แท้จริงแล้วเปล่า ก็พระเทสก์ธรรมดาๆ นี่เอง

ต่อมาครั้งสุดท้าย ท่านได้ไปวางศิลาฤกษ์อุโบสถวัดหนึ่งที่อำเภอผือ จังหวัดอุดรธานี แล้วท่านไปนอนค้างที่วัดของผู้เขียนคืนหนึ่ง ท่านก็พูดอย่างเก่า รู้สึกว่าท่านกระฉับกระเฉงแข็งแรงมาก ชราภาพถึงขนาดนั้นแล้ว รูปร่างลักษณะของท่านยังไม่เปลี่ยนแปลงไปนัก และท่านไม่เคยถือไม้เท้าเลย

ในโอวาทของท่านที่ท่านพูดว่า **จิต** คือ **พุทธะ** ในตอนนี้ผู้เขียนขออธิบายว่า **พุทธะ** คือ ความรู้ทั่วไป ไม่ได้หมายถึง สัมมาสัมพุทธะ **พุทธะ** คือ ผู้รู้ทั่วไป หรือธาตุรู้ก็ว่า

แล้วก็อีกคำหนึ่งท่านว่า **จิตส่งออกนอกเป็นตัวสมุทัย** มันก็แน่ทีเดียว ถ้าจิตส่งแล้วมันเป็นตัวสมุทัย โดยความเข้าใจของผู้เขียน จิต คือ ผู้คิด ผู้นึก ผู้ส่ง ผู้ปรุงแต่ง ผู้จด ผู้จำ เป็นอาการวุ่นวายของจิตทั้งหมด ครั้นมาเห็นโทษเห็นภัยเห็นเช่นนั้นแล้ว ถอนเสียจากความยุ่งความวุ่นวายแล้ว เข้ามาหาตัวเดิม คือ **ใจ** แล้วไม่มีคิดไม่มีนึก ไม่มีส่งไม่มีส่าย ไม่มีจดไม่มีจำอะไรทั้งหมด คือเป็นกลางๆ อยู่เฉยๆ นี่ละ ผู้เขียนเรียกว่า **ใจ** คืออยู่กลางๆ ของความดีความชั่ว ความปรุงความแต่ง อดีตอนาคต ปล่อยวางหมด จึงกลับมาเป็นใจ **จิต** คือ **พุทธะ** ท่านคงหมายเอาตอนนี้

ผู้ใคร่อยากรู้ใจแท้ ถึงแม้ยังไม่เป็นสาวกพุทธะ ปัจเจกพุทธะ สัมมาสัมพุทธะก็ตาม ขอให้ศึกษาพอเป็นสุตพุทธะเสียก่อน คือจงกลั้นลมหายใจไปสักพักหนึ่งลองดู ในที่นั่นจะไม่มีอะไรทั้งหมด นอกจากความรู้เฉยๆ ความรู้ว่าเฉยนั่นแหละเป็นตัวใจ พุทธะทั้งสี่จะมีขึ้นมาได้ก็เพราะมีใจ ดังนี้ ถ้าหาไม่แล้ว พุทธะทั้งสี่จะมีไม่ได้เลยเด็ดขาด

แท้จริง จิตกับใจก็อันเดียวกันนั่นเอง พระสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์ตรัสไว้ว่า จิตอันใด ใจก็อันนั้น แต่ผู้เขียนมาแยกออกเพื่อให้ผู้ฟังเข้าใจง่ายตามภาษาบ้านเราเท่านั้น เมื่อพูดถึงใจแล้ว ต้องหมายความของกลาง อย่างใจมือ ใจเท้า หรือใจไม้ แม้แต่ใจของคน ก็ชี้เข้าตรงที่ท่ามกลางอกนั่นเอง แต่ความจริงแล้วใจไม่ได้อยู่ที่นั่น ใจย่อมอยู่ในที่ทั่วไป สุดแท้แต่จะเอาไปเพ่งไว้ตรงไหน แม้แต่ฝาผนังตึก หรือต้นไม้ เมื่อเอาใจไปไว้ตรงนั้น ใจก็ย่อมปรากฏอยู่ ณ ที่นั้น

คำพูดของหลวงปู่ดูลย์ที่ว่า **จิต** คือ **พุทธะ** ย่อมเข้ากับคำอธิบายของผู้เขียนที่ว่า ใจ คือ ความเป็นกลาง นิ่งเฉย ไม่ปรุงแต่ง ไม่นึกไม่คิด ไม่มีอดีตอนาคต ลงเป็นกลาง มีแต่รู้ตัวว่านิ่งเฉยเท่านั้น เมื่อออกมาจากใจแล้ว จึงรู้คิดนึกปรุงแต่งสารพัด วิชาทั้งปวงเกิดจากจิตนี้ทั้งสิ้น

นักปฏิบัติทั้งหลายจึงต้องควบคุมจิตของตน ด้วยตั้ง**สติรักษาจิต**อยู่ตลอดเวลา ถ้าจิตแส่ส่ายไปในกามโลก รูปโลก อรูปโลก รู้ว่าเป็นไปเพื่อก่อแล้ว รีบดึงกลับมาให้เข้าใจ นับว่าใช้ได้แต่ยังไม่ดี ต้องเพียรพยายามฝึกหัดต่อไปอีก จนกระทั่งใจนึกคิดปรุงแต่งไปในกามโลก รูปโลก อรูปโลก ก็**รู้เท่าทัน**ทุกขณะ อย่าไปตามรู้หรือรู้ตาม จะไม่มีเวลาตามทันเลยสักที เหมือนคนตามรอยโคไม่เห็นตัวมัน จึงตามรอยมัน **รู้เท่า** คือเห็นตัวมันแล้วผูกมัดเอาตัวมันเลย แล้วฝึกหัดจนกระทั่งมันเชื่อง แล้วจะปล่อยให้มันอยู่อย่างไรก็ตาม ไม่ต้องตามหามันอีก นับว่าใช้ได้ดี

ถ้าตามใจของตนไม่ทัน หรือไม่เห็นใจตน มันจะไปหรืออยู่ หรือมันจะคิดดีคิดร้ายอย่างไร ก็ไม่รู้เรื่องของมันนั้นใช้ไม่ได้เลย จมดิ่งลงกามภพโดยแท้

เราขอตักเตือนเพื่อนสหธรรมิก ผู้บวชมาหวังความบริสุทธิ์เจริญก้าวหน้าในพุทธศาสนาว่า การกระทำสิ่งใดด้วยกาย วาจา และใจ อันเป็นไปเพื่อโลก เมื่อถามตนเองก็รู้อยู่ และโลกมนุษย์ทั้งหลายก็รู้อยู่ สิ่งนั้นผิดวิสัยของสมณะ จงละเสีย อย่ากระทำ จงศึกษาแต่ธรรมวินัยและข้อวัตรปฏิบัติให้เข้าใจถ่องแท้และปฏิบัติตามให้ถูกทุกประการ อันจะนำมาซึ่งความเย็นใจแก่ตน และเป็นเหตุให้คนอื่นเกิดความเลื่อมใสศรัทธา เป็นเหตุให้พุทธศาสนาจีรังถาวรสืบไป

หลวงปู่ดูลย์ อตุโล (พระราชวุฒาจารย์) ได้สละทิ้งร่างกายอันกอปรด้วยของปฏิกูลโสโครกทนได้ยาก พร้อมทั้งญาติโยมและสานุศิษย์จำนวนมากไปแล้ว แต่เมตตาธรรมที่ท่านได้ประสาทไว้แก่สานุศิษย์ทั้งหลายยังเหลืออยู่ คุณธรรมดังกล่าวแล้วประทับจิตใจของทุกๆ คนไม่ลืมหาย กระผม พระเทสรังสี พร้อมด้วยอุบาสกอุบาสิกาและสานุศิษย์พระภิกษุสามเณรทั้งหลาย ขอน้อมถวายความเคารพด้วยกายวาจาและใจในที่ทุกสถาน ทุกกาล ทุกเมื่อ

พระนิโรธรังสี คัมภีรปัญญาจารย์

(เทสก์ เทสรังสี)

๙ มีนาคม ๒๕๒๘
วัดหินหมากเป้ง อำเภอศรีเชียงใหม่ จังหวัดหนองคาย

ธรรม

และ

คำสอน

พระราชวุฒาจารย์ (หลวงปู่ดูลย์ อตุโล)

เนื้อหาในภาคธรรมและคำสอนนี้
บางส่วนมาจากการรวบรวมและเรียบเรียงขึ้น
โดยลูกศิษย์ที่เคยได้รับการถ่ายทอดธรรมะจากหลวงปู่ดูลย์โดยตรง
ซึ่งได้เรียบเรียงขึ้นจากความทรงจำ ความเห็น
และความเข้าใจของลูกศิษย์หลวงปู่ในวาระต่างๆ
ทั้งนี้ ด้วยมุ่งหวังให้เกร็ดธรรม
และแนวทางการปฏิบัติต่างๆ ของหลวงปู่
ได้มีการรวบรวมสืบทอดจากรุ่นสู่รุ่น และเพื่อเป็นแนวทาง
ให้แก่ผู้สนใจปฏิบัติธรรมรุ่นหลังต่อไป

หลวงปู่ฝากไว้

บันทึกคติธรรมและธรรมเทศนาของ
พระราชวุฒาจารย์ (หลวงปู่ดูลย์ อตุโล)
วัดบูรพาราม อำเภอเมือง จังหวัดสุรินทร์

รวบรวมบันทึกไว้
โดย
พระโพธินันทมุนี (อดีตพระครูนันทปัญญาภรณ์)

คำชวนอ่าน

หลายท่านได้เรียกร้องถามหาถึงพระธรรมเทศนาของหลวงปู่ฯ ใคร่อยากจะได้ฟังได้อ่าน อาตมภาพขอสารภาพตามความเป็นจริงว่า ธรรมเทศนาหรือโอวาทของหลวงปู่นั้น เป็นสิ่งที่หาได้ยากยิ่ง ทั้งนี้เนื่องจากท่านไม่เคยเทศน์เป็นกัณฑ์ๆ หรือแสดงเป็นเรื่องราวยาวๆ เพียงแต่เมื่อสอนภาวนาหรือกล่าวตักเตือนลูกศิษย์ หรือตอบคำถาม ตลอดถึงสนทนากับพระเถระอื่นๆ หลวงปู่ก็จะกล่าวอย่างสั้นๆ ด้วยความระมัดระวัง ยกข้อธรรมะมากล่าวอย่างย่อๆ เท่านั้นเอง นอกจากนี้ท่านไม่เคยแสดงในพิธีการงานใดอีกเลย

เพื่อเป็นการสนองความต้องการแก่ท่านที่สนใจในคติธรรมคำสอนของหลวงปู่ อาตมภาพจึงพยายามรวบรวมธรรมะสั้นๆ ทั้งที่เป็นสัจธรรมล้วน หรือคำสอนคำเตือน และธรรมที่ท่านกล่าวตอบคำถามของผู้ถาม ตลอดจนถึงพระพุทธพจน์บางตอนจากพระไตรปิฎกที่หลวงปู่ชอบยกขึ้นมาปรารภให้ฟังเสมอๆ เพราะได้อยู่กับหลวงปู่มาเป็นเวลายาวนานตลอดอายุขัยของท่าน จากที่เคยบันทึกไว้บ้าง หรือจำไว้บ้าง พร้อมเล่าถึงเหตุการณ์ สถานที่ และบุคคลที่เกี่ยวข้อง เพื่อเข้าใจได้ง่ายหรือชวนอ่าน

ได้บ้าง รวมไว้ในหนังสือเล่มนี้เป็นครั้งแรก สิ่งที่สังเกตและน่าอัศจรรย์อย่างหนึ่ง คือ หลวงปู่มีปกติเป็นผู้ไม่พูด หรือพูดน้อยที่สุด แต่มีปฏิภาณไหวพริบเร็วฉับไวมาก และไม่มีผิดพลาด พูดสั้นย่อ แต่อมความหมายไว้อย่างสมบูรณ์ คำพูดของท่านแต่ละประโยคมีความหมายและเนื้อหาจบลงโดยสิ้นเชิง เหมือนหนึ่งสะกดจิตผู้ฟังหรือผู้ถามให้ฉุกคิดอยู่เป็นเวลานาน แล้วก็ต้องใช้ความตริตรองด้วยปัญญาอย่างลึกซึ้ง

อนึ่ง ท่านผู้อ่านอาจสงสัยว่าข้อธรรมะของหลวงปู่ในเล่มนี้ เห็นมีทั้งธรรมะแบบธรรมดาก็มี แบบชวนขบขันก็มี และแบบสัจธรรมล้วนก็มี ทำไมจึงไม่เรียงลำดับให้ผู้อ่านได้อ่านจากง่ายไปหายาก หรือจากต่ำไปหาสูง เป็นต้น ที่ไม่ได้เรียงลำดับไว้นั้นก็เพราะว่าข้อความของธรรมแต่ละเรื่องนั้นมีใจความจบลงเฉพาะหน้าแต่ละหน้าอยู่แล้ว และถือว่าเป็นการเปลี่ยนบรรยากาศทางความคิดไปในตัวด้วย หรือหากเป็นการไม่เหมาะสมประการใด โดยเป็นการบังอาจเกินควร หรือผิดพลาดบกพร่องประการใด ขอท่านผู้คงแก่เรียนทั้งหลายได้เมตตาอภัยแก่อาตมา ผู้มีสติปัญญาอันน้อยนิดนี้ด้วยเถิด

พระครูนันทปัญญาภรณ์

๑ กรกฎาคม ๒๕๒๘

ธรรมะปฏิสันถาร

เมื่อวันที่ ๑๘ ธันวาคม พุทธศักราช ๒๕๒๒ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ เสด็จพระราชดำเนินพร้อมด้วยสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ มาทรงเยี่ยมหลวงปู่เป็นการส่วนพระองค์ เมื่อสองพระองค์ตรัสถามถึงสุขภาพอนามัยและการอยู่สำราญแห่งอิริยาบถของหลวงปู่แล้ว พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ ทรงมีพระราชปุจฉาว่า *“หลวงปู่ การละกิเลสนั้นควรละกิเลสอะไรก่อน”*

หลวงปู่ถวายวิสัชนาว่า

“กิเลสทั้งหมดเกิดรวมอยู่ที่จิต ให้เพ่งมองดูที่จิต อันไหนเกิดก่อน ให้ละอันนั้นก่อน”

หลวงปู่ไม่ฝืนสังขาร

ทุกครั้งที่ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ และ สมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ เสด็จฯ มาทรงเยี่ยมหลวงปู่ หลังจากเสร็จพระราชกรณียกิจในการเยี่ยมแล้ว เมื่อจะเสด็จฯ กลับ ทรงมีพระราชดำรัสคำสุดท้ายว่า *“ขออาราธนาหลวงปู่ให้ดำรงขันธ์อยู่เกินร้อยปี เพื่อเป็นที่เคารพนับถือของปวงชนทั่วไป หลวงปู่รับได้ไหม”*

ทั้งๆ ที่พระราชดำรัสนี้เป็นสัมมาวจีกรรม พระราชทานพรแก่หลวงปู่โดยพระราชอัธยาศัย หลวงปู่ก็ไม่กล้ารับและไม่อาจฝืนสังขาร จึงถวายพระพรว่า *“อาตมภาพรับไม่ได้หรอก แล้วแต่สังขารเขาจะเป็นไปของเขาเอง”*

ปรารภธรรมะเรื่องอริยสัจ ๔

พระเถระฝ่ายกัมมัฏฐานเข้าถวายสักการะหลวงปู่ในวันเข้าพรรษา ปี พ.ศ. ๒๔๙๙ หลังฟังโอวาทและข้อธรรมอันลึกซึ้งข้ออื่นๆ แล้ว หลวงปู่สรุปใจความอริยสัจ ๔ ให้ฟังว่า

“จิตที่ส่งออกนอก	***เป็นสมุทัย***
ผลอันเกิดจากจิตที่ส่งออกนอก	***เป็นทุกข์***
จิตเห็นจิต	***เป็นมรรค***
ผลอันเกิดจากจิตเห็นจิต	***เป็นนิโรธ”***

สิ่งที่อยู่เหนือคำพูด

อุบาสกผู้คงแก่เรียนคนหนึ่ง สนทนากับหลวงปู่ว่า *“กระผมเชื่อว่าแม้ในปัจจุบัน พระผู้ปฏิบัติถึงขั้นได้บรรลุมรรคผลนิพพานก็คงมีอยู่ไม่น้อย เหตุใดท่านเหล่านั้นจึงไม่แสดงตนให้ปรากฏเพื่อให้ผู้สนใจปฏิบัติทราบว่าท่านได้บรรลุถึงคุณธรรมนั้นๆ แล้ว เขาจะได้มีกำลังใจและมีความหวังเพื่อเป็นพลังเร่งความเพียรในทางปฏิบัติให้เต็มที่”*

หลวงปู่กล่าวว่า

“ผู้ที่เขาตรัสรู้แล้ว เขาไม่พูดว่าเขารู้แล้วซึ่งอะไร เพราะสิ่งนั้นมันอยู่เหนือคำพูดทั้งหมด”

หลวงปู่เตือนพระผู้ประมาท

ภิกษุผู้อยู่ด้วยความประมาท คอยนับจำนวนศีลของตนแต่ในตำรา คือมีความพอใจภูมิใจกับจำนวนศีลที่มีอยู่ในคัมภีร์ว่าตนนั้นมีศีลถึง ๒๒๗ ข้อ

“ส่วนที่ตั้งใจปฏิบัติให้ได้นั้น จะมีสักกี่ข้อ”

จริง แต่ไม่จริง

ผู้ปฏิบัติกัมมัฏฐานทำสมาธิภาวนา เมื่อปรากฏผลออกมาในรูปแบบต่างๆ ย่อมเกิดความสงสัยขึ้นเป็นธรรมดา เช่น เห็นนิมิตในรูปแบบที่ไม่ตรงกันบ้าง ปรากฏในอวัยวะร่างกายของตนเองบ้าง ส่วนมากมากราบเรียนหลวงปู่เพื่อให้ช่วยแก้ไข หรือแนะอุบายปฏิบัติต่อไปอีก มีจำนวนมากที่ถามว่า ภาวนาแล้วก็เห็น นรก สวรรค์ วิมานเทวดา หรือไม่ก็เป็นองค์พระพุทธรูปปรากฏอยู่ในตัวเรา สิ่งที่เห็นเหล่านี้เป็นจริงหรือ

หลวงปู่บอกว่า

“ที่เห็นนั้น เขาเห็นจริง แต่สิ่งที่ถูกเห็น ไม่จริง”

แนะวิธีละนิมิต

ถามหลวงปู่ต่ออีกว่า นิมิตทั้งหลายแหล่ หลวงปู่บอกว่ายังเป็นของภายนอกทั้งหมด จะเอามาทำอะไรยังไม่ได้ ถ้าติดอยู่ในนิมิตนั้นก็ยังอยู่แค่นั้น ไม่ก้าวต่อไปอีก จะเป็นด้วยเหตุที่กระผมอยู่ในนิมิตนี้มานานหรืออย่างไร จึงหลีกไม่พ้น นั่งภาวนาทีไรพอจิตจะรวมสงบก็เข้าถึงภาวะนั้นทันที หลวงปู่โปรดได้แนะวิธีละนิมิตด้วยว่าทำอย่างไรจึงจะได้ผล

หลวงปู่พูดว่า

“เออ นิมิตบางอย่างมันก็สนุกดี น่าเพลิดเพลินอยู่หรอก แต่ถ้าติดอยู่แค่นั้นมันก็เสียเวลาเปล่า วิธีละได้ง่ายๆ ก็คือ อย่าไปดูสิ่งที่ถูกเห็นเหล่านั้น ให้ดูผู้เห็น แล้วสิ่งที่ไม่อยากเห็นนั้นก็จะหายไปเอง”

เป็นของภายนอก

เมื่อวันที่ ๑๐ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๒๔ หลวงปู่อยู่ในงานประจำปีวัดธรรมมงคล สุขุมวิท กรุงเทพฯ มีแม่ชีพราหมณ์หลายคนจากวิทยาลัยครู พากันเข้ามาถามทำนองรายงานผลของการปฏิบัติวิปัสสนาให้หลวงปู่ฟังว่า เขานั่งวิปัสสนาจิตสงบแล้ว เห็นองค์พระพุทธรูปอยู่ในหัวใจเขา บางคนว่าได้เห็นสวรรค์เห็นวิมานของตัวเองบ้าง บางคนว่าเห็นพระจุฬามณีเจดีย์สถานบ้าง พร้อมทั้งภูมิใจว่า เขาวาสนาดี ทำวิปัสสนาได้สำเร็จ

หลวงปู่อธิบายว่า

“สิ่งที่ปรากฏเห็นทั้งหมดนั้น ยังเป็นของภายนอกทั้งสิ้น จะนำเอามาเป็นสาระที่พึ่งอะไรยังไม่ได้หรอก”

หยุดเพื่อรู้

เมื่อเดือนมีนาคม พ.ศ. ๒๕๐๗ มีพระสงฆ์หลายรูปทั้งฝ่ายปริยัติและฝ่ายปฏิบัติได้เข้ากราบหลวงปู่เพื่อรับโอวาทและรับฟังการแนะแนวทางธรรมะที่จะพากันออกเผยแผ่ธรรมทูตครั้งแรก หลวงปู่แนะวิธีอธิบายธรรมะขั้นปรมัตถ์ ทั้งเพื่อสอนผู้อื่นแลเพื่อปฏิบัติตนเองให้เข้าถึงสัจธรรมนั้นด้วย ลงท้ายหลวงปู่ได้กล่าวปรัชญาธรรมไว้ให้คิดด้วยว่า

"คิดเท่าไรๆ ก็ไม่รู้
ต่อเมื่อหยุดคิดได้จึงรู้
แต่ต้องอาศัยความคิดนั่นแหละจึงรู้"

ทั้งส่งเสริมทั้งทำลาย

กาลครั้งนั้น หลวงปู่ได้ให้โอวาทเตือนพระธรรมทูตครั้งแรก มีใจความตอนหนึ่งว่า

"ท่านทั้งหลาย การที่จะออกไปจาริกเพื่อเผยแผ่ประกาศพระศาสนานั้น เป็นได้ทั้งส่งเสริมพระศาสนาและทำลายพระศาสนา ที่ว่าเช่นนี้เพราะองค์ธรรมทูตนั่นแหละตัวสำคัญ คือเมื่อไปแล้วประพฤติตัวเหมาะสม มีสมณสัญญาจริยาวัตรงดงามตามสมณวิสัย ผู้ที่ได้พบเห็น หากยังไม่เลื่อมใส ก็จะเกิดความเลื่อมใสขึ้น ส่วนผู้ที่เลื่อมใสแล้วก็ยิ่งเพิ่มความเลื่อมใสมากขึ้นเข้าไปอีก ส่วนองค์ที่มีความประพฤติและวางตัวตรงกันข้ามนี้ ย่อมทำลายผู้ที่เลื่อมใสแล้วให้ถอยศรัทธาลง สำหรับผู้ที่ยังไม่เลื่อมใสเลยก็ยิ่งถอยห่างออกไปอีก จึงขอให้ทุกท่านจงเป็นผู้พร้อมไปด้วยความรู้และความประพฤติไม่ประมาท สอนเขาอย่างไร ตนเองต้องทำอย่างนั้นให้ได้เป็นตัวอย่างด้วย"

เมื่อถึงปรมัตถ์แล้วไม่ต้องการ

ก่อนเข้าพรรษาปี พ.ศ. ๒๔๙๖ หลวงพ่อเถาะ ซึ่งเป็นญาติของหลวงปู่ และบวชเมื่อวัยชราแล้ว ได้ออกธุดงค์ติดตามท่านอาจารย์เทสก์ ท่านอาจารย์สาม ไปอยู่จังหวัดพังงาหลายปี กลับมาเยี่ยมนมัสการหลวงปู่เพื่อศึกษาข้อปฏิบัติทางกัมมัฏฐานต่อไปอีกจนเป็นที่พอใจแล้ว หลวงพ่อเถาะพูดตามประสาความคุ้นเคยว่า *“หลวงปู่สร้างโบสถ์ศาลาได้ใหญ่โตสวยงามอย่างนี้ คงได้บุญได้กุศลอย่างใหญ่โตทีเดียว”*

หลวงปู่กล่าวว่า

“ที่เราสร้างนี่ ก็สร้างเพื่อประโยชน์ส่วนรวม ประโยชน์สำหรับโลก สำหรับวัดวาศาสนาเท่านั้นแหละ ถ้าพูดถึงเอาบุญ เราจะมาเอาบุญอะไรอย่างนี้”

เป็นการดัดนิสัยหรือเปล่า

เมื่อสงครามโลกครั้งที่สองผ่านพ้นไปแล้วเป็นเวลา ๖ ปี ผลได้ที่สงครามฝากไว้ให้ก็คือ ความยากจนข้นแค้นแสนเข็ญ ด้วยความขาดแคลนเครื่องอุปโภคบริโภค ได้แผ่ปกคลุมไปแล้วทุกหย่อมหญ้า โดยเฉพาะเครื่องนุ่งห่ม ขาดแคลนอย่างยิ่ง พระเณรในวัดต่างๆ มีสบงจีวรชุดเดียวก็บุญนักหนาแล้ว พวกเราเป็นสามเณรอยู่กับหลวงปู่หลายรูป

วันหนึ่ง สามเณรพรม ซึ่งเป็นหลานหลวงปู่รูปหนึ่งด้วย เขาเห็นสามเณรชุมพลห่มจีวรใหม่และสวย จึงถามว่า *“จีวรนี้ท่านได้แต่ไหนมา”* เณรชุมพลตอบว่า *“เราเข้าไปทำวาระถวายหลวงปู่ หลวงปู่เห็นของเราขาด ท่านจึงประทานให้มาผืนหนึ่ง”*

เมื่อถึงวาระเณรพรม จึงห่มจีวรขาดเข้าไปนวดเท้าหลวงปู่ ด้วยคิดว่าจะได้อย่างเขาบ้าง พอเสร็จวาระกำลังจะออกมา หลวงปู่เห็นจีวรขาด คงจะสงสารหลานอย่างจับใจ จึงลุกไปเปิดตู้หยิบเอาของมายื่นให้ พร้อมกับสั่งว่า

"นี่ เอาไปเย็บให้ดี อย่าห่มทั้งที่ขาดอย่างนี้"

สามเณรพรม ต้องจำใจรับด้ายกับเข็มจากหลวงปู่อย่างรวดเร็วด้วยความผิดหวัง

ทุกข์เพราะอะไร

สุภาพสตรีวัยเลยกลางคนผู้หนึ่งเข้าไปนมัสการหลวงปู่ พรรณนาถึงฐานะของตนว่าอยู่ในฐานะที่ดี ไม่เคยขาดแคลนสิ่งใดเลย มาเสียใจกับลูกชายที่สอนไม่ได้ ไม่อยู่ในระเบียบแบบแผนที่ดี ตกอยู่ภายใต้อำนาจอบายมุขทุกอย่าง ทำลายทรัพย์สมบัติและจิตใจของพ่อแม่จนเหลือที่จะทนได้ ขอความกรุณาหลวงปู่ให้ช่วยแนะอุบายบรรเทาทุกข์ และแก้ไขให้ลูกชายพ้นจากอบายมุขนั้นด้วย

หลวงปู่ก็แนะนำสั่งสอนไปตามเรื่องราวนั้นๆ ตลอดถึงแนะอุบายทำใจให้สงบ รู้จักปล่อยวางให้เป็น

เมื่อสุภาพสตรีนั้นกลับไปแล้ว หลวงปู่ปรารภธรรมให้ฟังว่า

"คนสมัยนี้ เขาเป็นทุกข์เพราะความคิด"

อุทานธรรม

หลวงปู่ยังกล่าวธรรมกถาต่อมาอีกว่า สมบัติพัสถานทั้งหลายมันมีประจำอยู่ในโลกนี้มาแล้วอย่างสมบูรณ์ ผู้ที่ขาดปัญญาและไร้ความสามารถ ก็ไม่อาจจะแสวงหาเพื่อยึดครองสมบัติเหล่านั้นได้ ย่อมครองตนอยู่ด้วยความฝืดเคืองและลำบากขันธ์ ส่วนผู้ที่มีปัญญามีความสามารถ ย่อมแสวงหายึดสมบัติของโลกไว้ได้อย่างมากมาย อำนวยความสะดวกแก่ตนได้ทุกรณี ส่วนพระอริยเจ้าทั้งหลาย ท่านพยายามดำเนินตนเพื่อออกจากสิ่งเหล่านี้ทั้งหมด ไปสู่ภาวะแห่งความไม่มีอะไรเลย เพราะว่า

"ในทางโลก มี สิ่งที่ มี ส่วนในทางธรรมมี สิ่งที่ ไม่มี"

อุทานธรรมต่อมา

เมื่อแยกพันธะแห่งความเกี่ยวเนื่องจิตกับสรรพสิ่งทั้งปวงแล้ว จิตก็หมดพันธะกับเรื่องโลก รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส จะดีหรือเลว มันขึ้นอยู่กับจิตที่ออกไปปรุงแต่งทั้งนั้น แล้วจิตที่ขาดปัญญาย่อมเข้าใจผิด เมื่อเข้าใจผิด ก็หลงอยู่ภายใต้อำนาจของเครื่องร้อยรัดทั้งหลาย ทั้งทางกายและทางใจ อันโทษทัณฑ์ทางกาย อาจมีคนอื่นช่วยปลดปล่อยได้บ้าง ส่วนโทษทางใจ มีกิเลสตัณหาเป็นเครื่องรึงรัดไว้นั้น ต้องรู้จักปลดปล่อยตนด้วยตนเอง

"พระอริยเจ้าทั้งหลาย ท่านพ้นแล้วจากโทษทั้งสองทาง ความทุกข์จึงครอบงำไม่ได้"

อุทานธรรมข้อต่อมา

เมื่อบุคคลปลงผม หนวด เครา ออกหมดแล้ว และได้ครองผ้ากาสาวพัสตร์เรียบร้อยแล้ว ก็นับว่าเป็นสัญลักษณ์แห่งความเป็นภิกษุได้ แต่ยังเป็นไปได้แต่เพียงภายนอกเท่านั้น ต่อเมื่อเขาสามารถปลงสิ่งที่รกรุงรังทางใจ อันได้แก่ อารมณ์ตกต่ำทางใจได้แล้ว ก็ชื่อว่าเป็นภิกษุในภายในได้

ศีรษะที่ปลงผมหมดแล้ว สัตว์เลื้อยคลานเล็กน้อย เช่น เหา ย่อมอาศัยอยู่ไม่ได้ฉันใด จิตที่พ้นจากอารมณ์ขาดจากการปรุงแต่งแล้ว ทุกข์ก็อาศัยอยู่ไม่ได้ฉันนั้น ผู้มีปกติเป็นอยู่อย่างนี้ ควรเรียกเอาว่า ***"เป็นภิกษุแท้"***

พุทโธเป็นอย่างไร

หลวงปู่ได้รับนิมนต์ไปโปรดญาติโยมที่กรุงเทพฯ เมื่อ ๓๑ มีนาคม พ.ศ. ๒๕๒๑ ในช่วงสนทนาธรรม ญาติโยมสงสัยว่า พุทโธ เป็นอย่างไร หลวงปู่เมตตาตอบว่า

"เวลาภาวนา อย่าส่งจิตออกนอก ความรู้อะไรทั้งหลายทั้งปวงอย่าไปยึด ความรู้ที่เราเรียนกับตำรับตำรา หรือจากครูบาอาจารย์ อย่าเอามายุ่งเลย ให้ตัดอารมณ์ออกให้หมด แล้วก็เวลาภาวนาไปให้มันรู้จากจิตของเรานั่นแหละ เมื่อจิตของเราสงบเราจะรู้เอง ต้องภาวนาให้มากๆ เข้า เวลามันจะเป็น จะเป็นของมันเอง ความรู้อะไรๆ ให้มันออกจากจิตของเรา

ความรู้ที่ออกจากจิตที่สงบนั่นแหละ เป็นความรู้ที่ลึกซึ้งถึงที่สุด ให้มันรู้ออกจากจิตเองนั่นแหละมันดี คือจิตมันสงบ ทำจิตให้เกิดอารมณ์อันเดียว อย่าส่งจิตออกนอก ให้จิตอยู่ในจิต แล้วให้จิตภาวนาเอาเอง ให้จิตเป็นผู้บริกรรม พุทโธ พุทโธ อยู่นั่นแหละ แล้ว พุทโธ นั่นแหละ จะผุดขึ้นในจิตของเรา เราจะได้รู้จักว่า พุทโธ นั้น เป็นอย่างไร แล้วรู้เอง....เท่านั้นแหละ ไม่มีอะไรมากมาย"

อยากได้ของดี

เมื่อต้นเดือนกันยายน พ.ศ. ๒๕๒๖ คณะแม่บ้านมหาดไทย โดยมีคุณหญิงจวบ จิรโรจน์ เป็นหัวหน้าคณะ ได้นำคณะแม่บ้านมหาดไทยไปบำเพ็ญสังคมสงเคราะห์ทางภาคอีสาน ได้ถือโอกาสแวะนมัสการหลวงปู่ เมื่อเวลา ๑๘.๒๐ น.

หลังจากกราบนมัสการและถามถึงอาการสุขสบายของหลวงปู่ และรับวัตถุมงคลเป็นที่ระลึกจากหลวงปู่แล้ว เห็นว่าหลวงปู่ไม่ค่อยสบายก็รีบออกมา แต่ก็ยังมีสุภาพสตรีท่านหนึ่ง ถือโอกาสพิเศษกราบหลวงปู่ว่า *"ดิฉันขอของดีจากหลวงปู่ด้วยเถอะเจ้าค่ะ"*

หลวงปู่จึงเจริญพรว่า *"ของดีก็ต้องภาวนาเอาจึงจะได้ เมื่อภาวนาแล้ว ใจก็สงบ กายวาจาก็สงบ แล้วกายก็ดี วาจาใจก็ดี เราก็อยู่ดีมีสุขเท่านั้นเอง"*

"ดิฉันมีภาระมาก ไม่มีเวลาจะนั่งภาวนาได้ งานราชการเดี๋ยวนี้รัดตัวมากเหลือเกิน มีเวลาที่ไหนมาภาวนาได้คะ"

หลวงปู่จึงต้องอธิบายให้ฟังว่า

"การภาวนาต้องกำหนดดูที่ลมหายใจ"

"ถ้ามีเวลาสำหรับหายใจ ก็ต้องมีเวลาสำหรับการภาวนา"

มี แต่ไม่เอา

ปี พ.ศ. ๒๕๒๒ หลวงปู่ไปพักผ่อนและเยี่ยมพระอาจารย์สมชาย ที่วัดเขาสุกิม จังหวัดจันทบุรี ขณะเดียวกันก็มีพระเถระอาวุโสรูปหนึ่งจากกรุงเทพฯ คือพระธรรมวราลังการ วัดบุปผาราม เจ้าคณะภาคทางภาคใต้ ไปอยู่ฝึกกรรมฐานเมื่อวัยชราแล้ว เพราะมีอายุอ่อนกว่าหลวงปู่เพียงปีเดียว

เมื่อท่านทราบว่าหลวงปู่เป็นพระฝ่ายกรรมฐานอยู่แล้ว ท่านจึงสนใจและศึกษาถามถึงผลของการปฏิบัติทำนองสนทนาธรรมกันเป็นเวลานาน และกล่าวถึงภาระของท่านว่ามัวแต่ศึกษาและบริหารงานการคณะสงฆ์มาตลอดวัยชรา แล้วก็สนทนาข้อกัมมัฏฐานกับหลวงปู่เป็นเวลานาน ลงท้ายถามหลวงปู่สั้นๆ ว่า *"ท่านยังมีโกรธอยู่ไหม"*

หลวงปู่ตอบเร็วว่า

"มี แต่ไม่เอา"

รู้ให้พร้อม

ระหว่างที่หลวงปู่อยู่รักษาพยาบาลที่โรงพยาบาลจุฬาลงกรณ์นั้น มีผู้ไปกราบนมัสการและฟังธรรมเป็นจำนวนมาก คุณบำรุงศักดิ์ กองสุข เป็นผู้หนึ่งที่สนใจในการปฏิบัติสมาธิภาวนา นัยว่าเป็นลูกศิษย์หลวงพ่อสนอง กตปุญฺโญ แห่งวัดสังฆทาน จังหวัดนนทบุรี ซึ่งเป็นวัดปฏิบัติที่เคร่งครัดฝ่ายธุดงคกัมมัฏฐานในยุคปัจจุบัน ได้ปรารภการปฏิบัติธรรมกับหลวงปู่ถึงเรื่องการละกิเลสว่า *"หลวงปู่ครับ ทำอย่างไรจึงจะตัดความโกรธให้ขาดได้"*

หลวงปู่ตอบว่า

"ไม่มีใครตัดให้ขาดได้หรอก มีแต่รู้ทัน เมื่อรู้ทันมันก็ดับไปเอง"

ไม่ตามใจผู้ถาม

ผู้ที่อยู่รักษาพยาบาลหลวงปู่ ที่โรงพยาบาลจุฬาฯ ในรอบดึกมีจำนวนหลายท่านด้วยกัน เขาเหล่านั้นมีความสงสัยและอัศจรรย์ใจอย่างยิ่ง โดยที่สังเกตว่าบางวันพอเวลาดึกสงัด ตีหนึ่งผ่านไปแล้ว ได้ยินหลวงปู่อธิบายธรรมะนานประมาณสิบกว่านาที แล้วสวดยถาให้พร ทำเหมือนหนึ่งมีผู้มารับฟังอยู่เฉพาะหน้าเป็นจำนวนมาก ครั้นจะถามประพฤติการที่หลวงปู่ทำเช่นนั้นก็ไม่กล้าถาม ต่อเมื่อเห็นหลวงปู่ทำเช่นนั้นหลายครั้ง ก็ทนสงสัยต่อไปไม่ได้ จึงพากันถามหลวงปู่ตามลักษณาการนั้น

หลวงปู่จึงบอกว่า

"ความสงสัยและคำถามเหล่านี้ ไม่ใช่เป็นแนวทางปฏิบัติธรรม"

ประหยัดคำพูด

คณะปฏิบัติธรรมจากจังหวัดบุรีรัมย์หลายท่าน มีร้อยตำรวจเอก บุลชัย สุคนธมัต อัยการจังหวัด เป็นหัวหน้า มากราบหลวงปู่เพื่อฟังข้อปฏิบัติธรรม และเรียนถามถึงวิธีปฏิบัติยิ่งๆ ขึ้นไปอีก ซึ่งส่วนมากก็เคยปฏิบัติกับครูบาอาจารย์แต่ละองค์มาแล้ว และมีแนวทางปฏิบัติที่ไม่ค่อยตรงกัน เป็นเหตุให้เกิดความสงสัยยิ่งขึ้น จึงขอกราบเรียนหลวงปู่โปรดช่วยแนะแนวปฏิบัติที่ถูกต้องและทำได้ง่ายที่สุด เพราะหาเวลาปฏิบัติธรรมได้ยาก หากได้วิธีที่ง่ายๆ แล้วก็จะเป็นการดีอย่างยิ่ง

หลวงปู่บอกว่า

"ให้ดูจิต ที่จิต"

ง่าย แต่ทำได้ยาก

คณะของคุณดวงพร ธารีฉัตร จากสถานีวิทยุทหารอากาศ ๐๑ บางซื่อ นำโดยคุณอาคม ทันนิเทศ เดินทางไปถวายผ้าป่า และกราบนมัสการครูบาอาจารย์ตามสำนักต่างๆ ทางภาคอีสาน ได้แวะกราบนมัสการหลวงปู่ หลังจากถวายผ้าป่า ถวายจตุปัจจัยไทยทานแด่หลวงปู่ และรับวัตถุมงคลเป็นที่ระลึกจากท่านแล้ว ต่างคนต่างก็ออกไปตลาดบ้าง พักผ่อนตามอัธยาศัยบ้าง

มีกลุ่มหนึ่งประมาณสี่ห้าคนเข้าไปกราบขอให้หลวงปู่แนะนำวิธีปฏิบัติง่ายๆ เพื่อแก้ไขความทุกข์ความกลุ้มใจ ซึ่งมักจะเกิดขึ้นเป็นประจำว่าควรปฏิบัติอย่างไรจึงได้ผลเร็วที่สุด

หลวงปู่บอกว่า

"อย่าส่งจิตออกนอก"

ทิ้งเสีย

สุภาพสตรีท่านหนึ่งเป็นชนชั้นครูบาอาจารย์ เมื่อฟังธรรมปฏิบัติจากหลวงปู่จบแล้ว ก็อยากทราบถึงวิธีไว้ทุกข์ที่ถูกต้องตามธรรมเนียม เขาจึงพูดปรารภต่อไปอีกว่า *"คนสมัยนี้ไว้ทุกข์ไม่ค่อยจะถูกต้องและตรงกัน ทั้งๆ ที่สมัย ร.๖ ท่านทำไว้เป็นแบบอย่างดีอยู่แล้ว เช่น เมื่อมีญาติพี่น้องหรือญาติผู้ใหญ่ถึงแก่กรรมลง ก็ให้ไว้ทุกข์ ๗ วันบ้าง ๕๐ วันบ้าง ๑๐๐ วันบ้าง แต่ปรากฏว่าคนทุกวันนี้ทำอะไรรู้สึกว่าลักลั่นกัน ไม่เป็นระเบียบ ดิฉันจึงขอเรียนถามหลวงปู่ว่า การไว้ทุกข์ที่ถูกต้องนั้นควรไว้อย่างไรเจ้าคะ"*

หลวงปู่บอกว่า

"ทุกข์ ต้องกำหนดรู้ เมื่อรู้แล้วให้ละเสีย ไปไว้มันทำไม"

จริงตามความเป็นจริง

สุภาพสตรีชาวจีนคนหนึ่ง ถวายสักการะแด่หลวงปู่แล้ว เขากราบเรียนว่า *"ดิฉันจะต้องไปอยู่ที่อำเภอประโคนชัย จังหวัดบุรีรัมย์ เพื่อทำมาค้าขายอยู่ใกล้ญาติทางโน้น ทีนี้บรรดาญาติๆ ก็เสนอแนะว่าควรจะขายของชนิดนั้นบ้าง ชนิดนี้บ้าง ตามแต่เขาจะเห็นดีว่าอะไรขายดี ดิฉันยังมีความลังเลใจตัดสินเอาเองไม่ได้ว่าจะเลือกขายของอะไร จึงให้หลวงปู่ช่วยแนะนำด้วยว่าจะให้ดิฉันขายอะไรจึงจะดีเจ้าคะ"*

"ขายอะไรก็ดีทั้งนั้นแหละ ถ้ามีคนซื้อ"

ไม่ได้ตั้งจุดหมายไว้

เมื่อวันที่ ๘ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๒๒ คณะนายทหารประมาณสิบกว่านายเข้านมัสการหลวงปู่เมื่อเวลาค่ำ แล้วก็จะเดินทางต่อเข้ากรุงเทพฯ ในคณะของนายทหารเหล่านั้น มียศพลโทสองท่าน หลังจากสนทนากับหลวงปู่เป็นเวลาพอสมควรแล้ว ก็ถอดเอาพระเครื่องจากคอของแต่ละท่านรวมใส่ในพานถวายให้หลวงปู่ช่วยอธิษฐานแผ่เมตตาพลังจิตให้ ท่านก็อนุโลมตามความประสงค์ แล้วก็มอบให้คืนไป นายพลท่านหนึ่งถามว่า *"ทราบว่ามีเหรียญหลวงปู่ออกมาหลายรุ่นแล้ว อยากถามหลวงปู่ว่ามีรุ่นไหนดังบ้าง"*

หลวงปู่ตอบว่า ***"ไม่มีดัง"***

คนละเรื่อง

มีชายหนุ่มจากต่างจังหวัดไกลสามสี่คนเข้าไปหาหลวงปู่ ขณะที่ท่านนั่งพักผ่อนอยู่ที่มุขศาลาการเปรียญ ดูอากัปกิริยาของเขาแล้วคงคุ้นเคยกับพระนักเลงองค์ใดองค์หนึ่งมาก่อนแล้ว สังเกตจากการนั่ง การพูด เขานั่งตามสบาย พูดตามถนัด ยิ่งกว่านั้น เขาคงเข้าใจว่าหลวงปู่นี้คงสนใจกับเรื่องเครื่องรางของขลังอย่างดี เขาพูดถึงชื่อเกจิอาจารย์อื่นๆ ว่าให้ของดีของวิเศษแก่ตนหลายอย่าง ในที่สุดก็งัดเอาของมาอวดกันเองต่อหน้าหลวงปู่ คนหนึ่งมีเขี้ยวหมูตัน คนหนึ่งมีเขี้ยวเสือ อีกคนมีนอแรด ต่างคนต่างอวดอ้างว่าของตนดีวิเศษอย่างนั้นอย่างนี้ มีคนหนึ่งเอ่ยว่า *"หลวงปู่ฮะ อย่างไหนแน่ดีวิเศษกว่ากันฮะ"*

หลวงปู่ก็อารมณ์รื่นเป็นพิเศษ ยิ้มๆ แล้วว่า

"ไม่มีดี ไม่มีวิเศษอะไรหรอก เป็นของสัตว์เดรัจฉานเหมือนกัน"

ปรารภธรรมะให้ฟัง

คราวหนึ่งหลวงปู่กล่าวปรารภพระธรรมให้ฟังว่า เราเคยตั้งสัจจะอ่านพระไตรปิฎกจนจบ ในพรรษาปี ๒๔๙๕ เพื่อสำรวจดูว่าจุดจบของพระพุทธศาสนาอยู่ตรงไหน ที่สุดแห่งสัจธรรมหรือที่สุดแห่งทุกข์นั้นอยู่ตรงไหน พระพุทธองค์ทรงกล่าวสรุปไว้ว่าอย่างไร ครั้นอ่านไปตริตรองไปกระทั่งถึงจบ ก็ไม่เห็นตรงไหนที่มีสัมผัสอันลึกซึ้งถึงจิตของเราให้ตัดสินได้ว่า นี่คือที่สิ้นสุดแห่งทุกข์ ที่สุดแห่งมรรคผล หรือที่เรียกว่านิพพาน

มีอยู่ตอนหนึ่ง คือ ครั้งนั้นพระสารีบุตรออกจากนิโรธสมาบัติใหม่ๆ พระพุทธเจ้าตรัสถามเชิงสนทนาธรรมว่า *"สารีบุตร สีผิวของเธอผ่องใสยิ่งนัก วรรณะของเธอหมดจดผุดผ่องยิ่งนัก อะไรเป็นวิหารธรรมของเธอ"* พระสารีบุตรกราบทูลว่า *"ความว่างเปล่าเป็นวิหารธรรมของข้าพระองค์"* (สุญญตา)

"ก็เห็นมีอยู่เพียงเท่านี้แหละ ที่มาสัมผัสจิตของเรา"

แนะนำตามวิทยฐานะ

พระอาจารย์สุจินต์ สุจิณฺโณ จบเศรษฐศาสตร์จากธรรมศาสตร์นานแล้ว มีความเลื่อมใสในทางปฏิบัติธรรม เคยไปฝากตัวเป็นลูกศิษย์หลวงปู่หลุยเป็นเวลาหลายปี ต่อมาเมื่อได้ยินกิตติศัพท์หลวงปู่ดูลย์ จึงลาหลวงปู่หลุยมาปฏิบัติกับหลวงปู่ตลอดถึงขอบรรพชาอุปสมบทอยู่ตลอดมา อยู่กับหลวงปู่พอสมควรแก่ความต้องการแล้ว จึงกราบลาเพื่อเดินทางธุดงค์วิเวกต่อไป

หลวงปู่แนะนำว่า *"ส่วนเรื่องของพระวินัยนั้น ให้ศึกษาอ่านตำรับตำราให้เข้าใจให้ถูกต้องทุกข้อมูล เพื่อปฏิบัติไม่ให้ผิด ส่วนธรรมะนั้น ถ้าอ่านมากก็จะมีวิตกวิจารมาก จึงไม่ต้องอ่านก็ได้ ขอให้ตั้งใจปฏิบัติเอาเพียงอย่างเดียวก็พอ"*

แนะนำหลวงตาแนน

หลวงตาแนน บวชเมื่อวัยเลยกลางคนไปแล้ว หนังสือก็อ่านไม่ออกสักตัว ภาษากลางก็พูดไม่ได้สักคำ ดีอย่างเดียว คือเป็นคนตั้งใจดี ขยันปฏิบัติกิจวัตรไม่ขาดตกบกพร่อง ว่าง่ายสอนง่าย เมื่อเห็นพระรูปอื่นเขาออกไปธุดงค์ หรืออยู่กับสำนักปฏิบัติกับครูบาอาจารย์อื่นๆ ก็อยากจะไปกับเขาด้วย

จึงไปลาหลวงปู่ เมื่อหลวงปู่อนุญาตแล้ว หลวงตาแนนกลับวิตกว่า *"กระผมไม่รู้หนังสือ ไม่รู้ภาษาพูดเขา จะปฏิบัติกะเขาได้อย่างไร"*

หลวงปู่แนะนำว่า

"การปฏิบัติ ไม่ได้เกี่ยวกับอักขระพยัญชนะหรือคำพูดอะไรหรอก ที่รู้ว่าตนไม่รู้ก็ดีแล้ว วิธีปฏิบัติในส่วนวินัยนั้น ให้พยายามดูแบบอย่างเขา แบบอย่างครูบาอาจารย์ผู้นำ อย่าทำให้ผิดแผกจากท่าน ส่วนธรรมะให้ดูที่จิตของตัวเอง ปฏิบัติที่จิต เมื่อเข้าใจจิตแล้ว อย่างอื่นก็เข้าใจได้เอง"

ภาระและปัญหาประจำ

การปกครองและการบริหารหมู่คณะใหญ่ นอกจากจะต้องแก้ปัญหาเล็กใหญ่อย่างอื่นแล้ว มีปัญหาขาดแคลนพระเจ้าอาวาส เราเคยได้ยินแต่การแย่งเป็นสมภารกัน แต่ลูกศิษย์หลวงปู่นั้น ต้องปลอบต้องบังคับให้ไปเป็นสมภาร ไม่เว้นแต่ละปีที่มีญาติโยมยกขบวนมาขอให้หลวงปู่ส่งพระไปเป็นเจ้าอาวาส เมื่อหลวงปู่เห็นว่าองค์ไหนสมควรไปก็ขอร้องให้ไป ส่วนมากเมื่อไม่อยากไปก็มักจะอ้างว่า กระผมก่อสร้างไม่เก่ง อบรมไม่เป็น เทศน์ไม่ได้ ประชาสัมพันธ์หรือรับแขกไม่คล่อง เป็นต้น จึงยังไม่อยากจะไป

หลวงปู่ก็สอนว่า

“สิ่งเหล่านั้นไม่จำเป็นเท่าไรหรอก เรามีหน้าที่ปฏิบัติกิจวัตรเท่านั้นเอง บิณฑบาต ฉัน แล้วก็นั่งภาวนา เดินจงกรม ทำความสะอาดลานวัด เคร่งครัดตามธรรมวินัย แค่นี้ก็พอแล้ว การก่อสร้างอะไรๆ มันแล้วแต่ญาติโยม เขาจะทำหรือไม่ทำก็แล้วแต่เขา”

ปรารภธรรมะให้ฟัง

หลวงปู่สรงน้ำวันละหนึ่งครั้ง เวลาบ่ายห้าโมง เฉพาะน้ำร้อนที่ผสมให้อุ่นแล้ว กระทำอยู่อย่างนี้จนตลอดอายุขัยของท่าน โดยมีพระเณรผู้อยู่รับใช้ช่วยสรงน้ำถวายท่าน หลังจากเช็ดตัวแห้งดี จิตใจปลอดโปร่งแล้ว ท่านมักจะปรารภธรรมะให้ฟัง แล้วแต่จะมีธรรมะข้อใดปรากฏขึ้นในขณะนั้น เช่นครั้งหนึ่งท่านปรารภว่า

“ภิกษุเรา ถ้าปลูกความยินดีในเพศภาวะของตนได้แล้ว ก็จะมีแต่ความสุขเยือกเย็น ถ้าตัวเองอยู่ในเพศภิกษุ แต่กลับไปยินดีในเพศอื่น ภาวะอื่น ความทุกข์ก็จะทับถมอยู่ร่ำไป หยุดกระหาย หยุดแสวงหาได้ นั่นคือภิกษุภาวะโดยแท้ ความเป็นพระนั้น ยิ่งจนยิ่งมีความสุข”

ปรารภธรรมะให้ฟัง

“จบพระไตรปิฎกหมดแล้ว จำพระธรรมได้มากหลาย พูดเก่ง อธิบายได้อย่างลึกซึ้ง มีคนเคารพนับถือมาก ทำการก่อสร้างวัตถุไว้ได้อย่างมากมาย หรือสามารถอธิบายถึง อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ได้อย่างละเอียดแค่ไหนก็ตาม ***ถ้ายังประมาทอยู่ก็นับว่ายังไม่ได้รับรสชาติของพระศาสนาแต่ประการใดเลย เพราะสิ่งเหล่านั้นยังเป็น***

ของภายนอกทั้งนั้น เมื่อพูดถึงประโยชน์ ก็เป็นประโยชน์ภายนอก คือเป็นไปเพื่อสงเคราะห์สังคม เพื่อสงเคราะห์ผู้อื่น เพื่อสงเคราะห์อนุชนรุ่นหลัง หรือเป็นสัญลักษณ์ทางศาสนวัตถุ ส่วนประโยชน์ของตนที่แท้นั้น คือความพ้นทุกข์ จะพ้นทุกข์ได้ก็ต่อเมื่อรู้จิตหนึ่ง”

คิดไม่ถึง

สำนักปฏิบัติแห่งหนึ่งซึ่งเป็นสาขาของหลวงปู่นั่นเอง อยู่ด้วยกันเฉพาะพระประมาณห้าหกรูป อยากจะเคร่งครัดเป็นพิเศษ ถึงขั้นสมาทานไม่พูดจากันตลอดพรรษา คือไม่ให้มีเสียงเป็นคำพูดออกจากปากใคร ยกเว้นการสวดมนต์ทำวัตร หรือสวดปาฏิโมกข์เท่านั้น ครั้นออกพรรษาแล้วพากันไปกราบหลวงปู่ เล่าถึงการปฏิบัติอย่างเคร่งของพวกตนว่า นอกจากปฏิบัติข้อวัตรอย่างอื่นแล้ว สามารถหยุดพูดได้ตลอดพรรษาอีกด้วย

หลวงปู่ฟังแล้วยิ้มหน่อยหนึ่ง พูดว่า

“ดีเหมือนกัน เมื่อไม่พูดก็ไม่มีโทษทางวาจา แต่ที่ว่าหยุดพูดได้นั้น เป็นไปไม่ได้หรอก นอกจากพระอริยบุคคลผู้เข้านิโรธสมาบัติขั้นละเอียด ดับสัญญาเวทนาเท่านั้นแหละที่ไม่พูดได้ นอกนั้นพูดทั้งวันทั้งคืน ยิ่งพวกที่ตั้งปฏิญาณว่าไม่พูดนั่นแหละยิ่งพูดมากกว่าคนอื่น เพียงแต่ไม่ออกเสียงให้คนอื่นได้ยินเท่านั้นเอง”

อย่าตั้งใจไว้ผิด

นอกจากหลวงปู่จะนำปรัชญาธรรมที่ออกจากจิตของท่านมาสอนแล้ว โดยที่ท่านเคยอ่านพระไตรปิฎกจบมาแล้ว ตรงไหนที่ท่านเห็นว่าสำคัญและเป็นการเตือนใจในทางปฏิบัติโดยตรงและลัดที่สุด ท่านก็จะยกมากล่าวเตือนอยู่เสมอ เช่น หลวงปู่ยกพุทธพจน์ตอนหนึ่งที่พระพุทธเจ้าตรัสว่า

"ภิกษุทั้งหลาย พรหมจรรย์นี้ เราประพฤติมิใช่เพื่อหลอกลวงคน มิใช่เพื่อให้คนมานิยมนับถือ มิใช่เพื่ออานิสงส์ลาภสักการะและสรรเสริญ มิใช่อานิสงส์เป็นเจ้าลัทธิหรือแก้ลัทธิอย่างนั้นอย่างนี้ ที่แท้พรหมจรรย์นี้ เราประพฤติเพื่อสังวระ ความสำรวม เพื่อปหานะ ความละ เพื่อวิราคะ ความหายกำหนัดยินดี และเพื่อนิโรธะ ความดับทุกข์ ผู้ปฏิบัติและนักบวชต้องมุ่งตามแนวทางนี้ นอกจากแนวทางนี้แล้ว ผิดทั้งหมด"

พระพุทธพจน์

หลวงปู่ว่า ตราบใดที่ยังเป็นปุถุชนอยู่ ตราบนั้นย่อมมีทิฏฐิ และเมื่อมีทิฏฐิแล้วยากที่จะเห็นตรงกัน เมื่อเห็นไม่ตรงกัน ก็เป็นเหตุให้โต้เถียงวิวาทกันอยู่ร่ำไป สำหรับพระอริยเจ้าผู้เข้าถึงธรรมแล้ว ก็ไม่มีอะไรสำหรับมาโต้แย้งกับใคร ใครมีทิฏฐิอย่างไรก็ปล่อยเป็นเรื่องของเขาไป ดังพุทธพจน์ตอนหนึ่งที่พระพุทธเจ้าตรัสว่า

"ภิกษุทั้งหลาย สิ่งใดอันบัณฑิตทั้งหลายในโลกกล่าวว่ามีอยู่ แม้เราตถาคตก็กล่าวว่าสิ่งนั้นมีอยู่ สิ่งใดอันบัณฑิตทั้งหลายในโลกกล่าวว่าไม่มี แม้เราตถาคตก็กล่าวสิ่งนั้นว่าไม่มี ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เราย่อมไม่วิวาทโต้เถียงกับโลก แต่โลกย่อมวิวาทโต้เถียงกับเรา"

ผู้ไม่มีโทษทางวาจา

เมื่อวันที่ ๒๑ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๕๒๖ หลวงปู่กำลังอาพาธหนัก พักรักษาอยู่ที่ห้องพระราชทาน ตึกจงกลนีฯ โรงพยาบาลจุฬาลงกรณ์ หลวงปู่สาม อกิญฺจโน เดินทางไปเยี่ยมหลวงปู่ถึงห้องพยาบาล

ขณะนั้นหลวงปู่กำลังนอนพักผ่อนอยู่ เมื่อหลวงปู่สามขยับไปนั่งใกล้ชิดแล้ว ก็ยกมือไหว้ หลวงปู่ดูลย์ก็ยกมือรับไหว้ แล้วต่างองค์ก็นั่งอยู่เฉยตลอดระยะเวลานาน เมื่อสมควรแก่เวลาอย่างยิ่งแล้ว หลวงปู่สามประนมมืออีกครั้ง พร้อมกับจำนรรจาว่า *"กระผมกลับก่อน"* หลวงปู่ดูลย์ว่า *"อือ"* ตลอดเวลาเกือบสองชั่วโมง ได้ยินเพียงแค่นี้เอง

เมื่อหลวงปู่สามกลับไปแล้ว อดที่จะถามไม่ได้ว่า *"หลวงปู่สามอุตส่าห์มานั่งตั้งนาน ทำไมหลวงปู่จึงไม่สนทนาพูดอะไรกับท่านบ้าง"*

หลวงปู่ตอบว่า

"ธุระมันหมดแล้ว จึงไม่จำเป็นที่ต้องพูดอะไร"

ขันติบารมี

เท่าที่อยู่ใกล้ชิดกับหลวงปู่ตลอดเวลาอันยาวนาน ไม่เคยเห็นท่านแสดงอากัปกิริยาใดๆ ให้เห็นว่าท่านอึดอัดหรือรำคาญจนทนไม่ได้ ถึงต้องบ่นอุบอิบอู้อี้กับกรณีใดๆ ทั้งสิ้น เช่น ไปเป็นประธานงานสถานที่ใดๆ ไม่เคยเจ้ากี้เจ้าการ รื้อฟื้นหรือให้เขาจัดแจงดัดแปลงใหม่ หรือไปในสถานที่ที่เป็นกิจนิมนต์ แม้จะต้องนั่งนานหรืออากาศอบอ้าวอย่างไรก็ไม่เคยบ่น เวลาเจ็บไข้ไม่สบาย หรือเวลาเผอิญอาหารมาไม่ตรงต่อเวลา แม้จะหิวกระหายแค่ไหน ก็ไม่เคยบ่น หรือสำออย หรือแม้รสชาติ

อาหารจะจืดจางอย่างไร ก็ไม่เคยเรียกหาเครื่องปรุงเพิ่มเติมอะไรเลย ตรงกันข้าม ถ้าเห็นพระเถระรูปไหนชอบเป็นเจ้ากี้เจ้าการ ขี้บ่น หรือทำสำออย ให้คนอื่นเอาใจ เป็นต้น หลวงปู่มักปรารภให้ฟังว่า

"แค่นี้อดทนไม่ได้หรือ ถ้าแค่นี้อดทนไม่ได้ จะเอาชนะกิเลสตัณหาได้อย่างไร"

ไม่เบียดเบียนแม้ทางวาจา

หลวงปู่กล่าววาจาบริสุทธิ์ เพราะท่านกล่าวเฉพาะวาจาที่เป็นประโยชน์ และไม่ทำให้ตนและผู้อื่นเดือดร้อนเพราะคำพูดของท่าน แม้จะมีผู้ใดมาพูดเป็นเหตุที่จะชวนให้ท่านวิพากษ์วิจารณ์ใครๆ ให้เขาฟังสักอย่าง ท่านก็ไม่เคยคล้อยตาม

หลายครั้งที่มีผู้ถามท่านว่า *"หลวงปู่ ทำไมพระนักพูดนักเผยแผ่ระดับประเทศบางองค์ เวลาพูดหรือเทศน์ชอบพูดโจมตีคนอื่น พูดเสียดสีสังคม หรือพูดกระทบกระแทกพระเถระด้วยกัน เป็นต้น พระพูดในลักษณะนี้ จ้างผมก็ไม่นับถือดอก"*

หลวงปู่ว่า

"ก็ท่านมีภูมิรู้ภูมิธรรมอยู่อย่างนั้น ท่านก็พูดไปตามความรู้ความถนัดของท่านนั่นแหละ การจ้างให้นับถือ ไม่มีใครเขาจ้างหรอก เมื่อไม่อยากนับถือ ก็อย่าไปนับถือซิ ท่านคงไม่ว่าอะไรหรอก"

พระหลอกผี

ส่วนมากหลวงปู่ชอบแนะนำส่งเสริมพระเณรให้ใส่ใจเรื่องธุดงคกัมมัฏฐานเป็นพิเศษ มีอยู่ครั้งหนึ่ง พระสานุศิษย์มาชุมนุมกันจำนวนมากทั้งแก่พรรษาและอ่อนพรรษา หลวงปู่ชี้แนวทางว่า *"ให้พากันไปอยู่ป่าหาทางวิเวก หรืออยู่ตามเขาตามถ้ำเพื่อเร่งความเพียร จะได้พ้นจากความตกต่ำทางจิตบ้าง"* มีพระรูปหนึ่งพูดออกมาพล่อยๆ ว่า *"ผมไม่กล้าไปครับ เพราะผมกลัวผีหลอก"*

หลวงปู่ตอบว่า

"ผีที่ไหนเคยหลอกพระ มีแต่พระนั่นแหละหลอกผี และตั้งกระบวนการหลอกผีเป็นการใหญ่เสียด้วย คิดดูให้ดีนะ วัตถุสิ่งของที่ชาวบ้านเขาเอามาบริจาคทำบุญนั้น แทบทั้งหมดล้วนทำเพื่ออุทิศส่งไปให้ผีทั้งนั้น ผีพ่อแม่ปู่ย่าตายายญาติพี่น้องเขา แล้วพระเราเล่าประพฤติตนเหมาะสมแล้วหรือ มีคุณธรรมอะไรบ้างที่จะส่งผลให้ถึงผีได้ ระวังอย่ามาเป็นพระหลอกผี"

ดีเหมือนกัน...แต่

นักปฏิบัติที่ตื่นอาจารย์ ตื่นสำนักใหม่ๆ ในปัจจุบันนี้มีอยู่มาก นักนิยมหวยก็ตื่นอาจารย์บอกใบ้หวย นักนิยมความศักดิ์สิทธิ์ยังมีอยู่ฉันใด นักวิปัสสนาก็ย่อมตื่นอาจารย์วิปัสสนาฉันนั้น ดังนั้น กลุ่มชนเหล่านี้จึงมีอยู่มิใช่น้อย เมื่อเขาชอบใจอาจารย์องค์ไหน เขาก็กล่าวยกย่ององค์นั้น ตลอดถึงชักชวนคนอื่นให้ช่วยนับถือหรือเห็นด้วยกับตน ยิ่งปัจจุบันนี้มีพระนักเทศน์ดังๆ ที่อัดเทปเผยแพร่ได้อย่างมากมาย มีอุบาสิกานักฟังผู้หนึ่ง นำเทปนักเทศน์ดังไปถวายให้หลวงปู่ฟังหลายม้วน แต่หลวงปู่ไม่ได้ฟัง เพราะตั้งแต่ท่านเกิดมายังไม่เคยมีวิทยุมีเทปกับเขาเลยแม้แต่ครั้งเดียว หรือ

สมมุติว่าถ้ามี ท่านก็คงเปิดฟังไม่เป็น ต่อมามีผู้เอาเครื่องเทปไปเปิดให้หลวงปู่ฟังจบหลายม้วน แล้วถามท่านว่า *"ฟังแล้วเป็นอย่างไรบ้าง"*

หลวงปู่ว่า

"ดีเหมือนกัน สำนวนโวหารสละสลวยน่าฟัง ทั้งรวยด้วยคำพูด แต่หาสาระแก่นสารอะไรไม่ได้ การฟังแต่ละครั้งนั้น ควรให้ได้อรรถรสของปริยัติ ปฏิบัติ ปฏิเวธ จึงจะเป็นสาระแก่นสาร"

นักปฏิบัติลังเลใจ

ปัจจุบันนี้ศาสนิกชนผู้สนใจในการปฏิบัติฝ่ายวิปัสสนา มีความงวยงงสงสัยอย่างยิ่งในแนวทางปฏิบัติ โดยเฉพาะผู้เริ่มต้นสนใจ เนื่องจากคณาจารย์ฝ่ายวิปัสสนาแนะแนวปฏิบัติไม่ตรงกัน ยิ่งกว่านั้น แทนที่จะอธิบายให้เขาเข้าใจโดยความเป็นธรรมก็กลับทำเหมือนไม่อยากจะยอมรับคณาจารย์อื่นสำนักอื่นว่าเป็นของถูกต้อง หรือถึงขั้นดูหมิ่นสำนักอื่นไปแล้วก็เคยมีไม่น้อย

ดังนั้น เมื่อมีผู้สงสัยทำนองนี้มากและเรียนถามหลวงปู่อยู่บ่อยๆ จึงได้ยินหลวงปู่อธิบายให้ฟังอยู่เสมอว่า

"การเริ่มต้นปฏิบัติวิปัสสนาภาวนานั้น จะเริ่มต้นโดยวิธีไหนก็ได้ เพราะผลมันเป็นอันเดียวกันอยู่แล้ว ที่ท่านสอนแนวปฏิบัติไว้หลายแนวนั้น เพราะจริตของคนไม่เหมือนกัน จึงต้องมีวัตถุ สี แสง และคำบริกรรม เช่น พุทโธ สัมมาอรหัง เป็นต้น เพื่อหาจุดใดจุดหนึ่งให้จิตรวมอยู่ก่อน เมื่อจิตรวมสงบแล้ว คำบริกรรมนั้นก็หลุดหายไปเอง แล้วก็ถึงรอยเดียวกัน รสเดียวกัน คือ **"มีวิมุตติเป็นแก่น มีปัญญาเป็นยิ่ง"**

อยู่ ก็อยู่ให้เหนือ

ผู้ที่เข้านมัสการหลวงปู่ทุกคนและทุกครั้ง มักจะพูดเป็นเสียงเดียวกันว่า แม้หลวงปู่จะมีอายุใกล้ร้อยปีแล้วก็จริง แต่ดูผิวพรรณยังผ่องใส และสุขภาพอนามัยแข็งแรงดี แม้ผู้ที่อยู่ใกล้ชิดท่านตลอดมา ก็ยากที่จะได้เห็นท่านแสดงอาการหมองคล้ำหรืออิดโรย หรือหน้านิ่วคิ้วขมวดออกมาให้เห็น ท่านมีปรกติ สงบเย็น เบิกบาน อยู่เสมอ มีอาพาธน้อย มีอารมณ์ดี ไม่ตื่นเต้นตามเหตุการณ์ที่เกิดขึ้น ไม่เผลอคล้อยตามคำสรรเสริญ หรือคำตำหนิติเตียน

มีครั้งหนึ่ง ท่ามกลางพระเถระฝ่ายวิปัสสนาสนทนาธรรมเรื่องการปฏิบัติกับหลวงปู่ ถึงปรกติจิตที่อยู่เหนือความทุกข์โดยลักษณาการอย่างไร

หลวงปู่ว่า ***“การไม่กังวล การไม่ยึดถือ นั่นแหละคือวิหารธรรมของนักปฏิบัติ”***

ตื่นอาจารย์

นักปฏิบัติธรรมสมัยนี้มีสองประเภท ประเภทหนึ่ง เมื่อได้รับข้อปฏิบัติหรือคำแนะนำจากอาจารย์พอเข้าใจแนวทางแล้ว ก็ตั้งใจเพียรพยายามปฏิบัติไปจนสุดความสามารถ อีกประเภทหนึ่ง ทั้งที่มีอาจารย์แนะนำดีแล้ว ได้ข้อปฏิบัติถูกต้องดีแล้ว แต่ก็ไม่ตั้งใจทำอย่างจริงจัง มีความเพียรต่ำ ขณะเดียวกันก็ชอบเที่ยวแสวงหาอาจารย์ไปในสำนักต่างๆ ได้ยินว่าสำนักไหนดีก็ไปทุกแห่ง ซึ่งลักษณะนี้มีอยู่มาก

หลวงปู่เคยแนะนำลูกศิษย์ว่า

“การไปหลายสำนักหลายอาจารย์ การปฏิบัติจะไม่ได้ผล เพราะการเดินหลายสำนักนี้ คล้ายกับการเริ่มต้นปฏิบัติใหม่ไปเรื่อย เราก็ไม่ได้หลักธรรมที่แน่นอน บางทีก็เกิดความลังเล งวยงง จิตก็ไม่มั่นคง การปฏิบัติก็เสื่อม ไม่เจริญคืบหน้าต่อไป”

จับกับวาง

นักศึกษาธรรมะ หรือนักปฏิบัติธรรมะ มีสองประเภท ประเภทหนึ่ง ศึกษาปฏิบัติเพื่อเข้าถึงความพ้นทุกข์อย่างแท้จริง ประเภทสอง ศึกษาปฏิบัติเพื่อจะอวดภูมิกันถกเถียงกันไปวันหนึ่งๆ เท่านั้น ใครจำตำราหรืออ้างครูบาอาจารย์ได้มาก ก็ถือว่าตนเป็นคนสำคัญ บางทีเข้าหาหลวงปู่ แทนที่จะถามธรรมะข้อปฏิบัติจากท่าน ก็กลับพ่นความรู้ความจำของตนให้ท่านฟังอย่างวิจิตรพิสดารก็เคยมีไม่น้อย

แต่สำหรับหลวงปู่นั้นทนฟังได้เสมอ เมื่อเขาจบลงแล้วยังช่วยต่อให้หน่อยหนึ่งว่า

“ผู้ใดหลงใหลในตำราและอาจารย์ ผู้นั้นไม่อาจพ้นทุกข์ได้ แต่ผู้ที่จะพ้นทุกข์ได้ต้องอาศัยตำราและอาจารย์เหมือนกัน”

ทำจิตให้สงบได้ยาก

การปฏิบัติภาวนาสมาธินั้น จะให้ได้ผลเร็วช้าเท่าเทียมกันเป็นไปไม่ได้ บางคนได้ผลเร็ว บางคนก็ช้า หรือยังไม่ได้ลิ้มรสผลแห่งความสงบเลยก็มี แต่ก็ไม่ควรท้อถอย ก็ชื่อว่าเป็นผู้ได้ประกอบความเพียรทางใจ ย่อมเป็นบุญเป็นกุศลขั้นสูงต่อจากการบริจาคทาน รักษาศีล เคยมีลูกศิษย์เป็นจำนวนมากเรียนถามหลวงปู่ว่า *“อุตส่าห์พยายามภาวนาสมาธิมานานแล้ว แต่จิตไม่เคยสงบเลย แส่ออกไปข้างนอกอยู่เรื่อย มีวิธีอื่นใดบ้างที่พอจะปฏิบัติได้”*

หลวงปู่เคยแนะนำวิธีอย่างหนึ่งว่า *“ถึงจิตไม่สงบ ก็ไม่ควรให้มันออกไปไกล ใช้สติระลึกไปแต่ในกายนี้ ดูให้เห็น อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา อสุภสัญญา หาสาระแก่นสารไม่ได้ เมื่อจิตมองเห็นชัดแล้ว จิตก็เกิดความสลดสังเวช เกิดนิพพิทา ความหน่ายคลายกำหนัด ย่อมตัดอุปาทานขันธ์ได้เช่นเดียวกัน”*

หลักธรรมแท้

มีอยู่อย่างหนึ่งที่ผู้ปฏิบัติชอบพูดถึงคือชอบโจษขานกันว่า นั่งภาวนาแล้วเห็นอะไรบ้าง ปรากฏอะไรมาบ้าง หรือไม่ก็ว่าตนนั่งภาวนามานานแล้วไม่เคยเห็นปรากฏอะไรออกมาบ้างเลย หรือไม่บางคนก็ว่าตนได้เห็นสิ่งนั้นสิ่งนี้อยู่เสมอ ทำให้บางคนเข้าใจผิดคิดว่าภาวนาแล้วตนจะได้เห็นสิ่งที่ต้องการ เป็นต้น

หลวงปู่เคยเตือนว่า *“การปรารถนาเช่นนั้นผิดทั้งหมด เพราะการภาวนานั้น เพื่อให้เข้าถึงหลักธรรมที่แท้จริง”*

“หลักธรรมที่แท้จริงนั้น คือ จิต ให้กำหนดดูจิต ให้เข้าใจจิตตัวเองให้ลึกซึ้ง เมื่อเข้าใจจิตตัวเองได้ลึกซึ้งแล้ว นั่นแหละ ได้แล้วซึ่งหลักธรรม”

เตือนศิษย์ไม่ให้ประมาท

เพื่อป้องกันความประมาท หรือมักง่ายต่อการประพฤติปฏิบัติของพระเณร หลวงปู่จึงสรรหาคำสอนตักเตือนไว้อย่างลึกซึ้งว่า

“คฤหัสถ์ชน ญาติโยมทั่วไป เขาประกอบอาชีพการงานด้วยความลำบาก เพื่อให้ได้มาซึ่งวัตถุข้าวของเงินทองมาเลี้ยงครอบครัวลูกหลานของตน แม้จะเหน็ดเหนื่อยเมื่อยล้าอย่างไรเขาก็ต้องต่อสู้ ขณะเดียวกันเขาก็อยากได้บุญได้กุศลด้วย จึงพยายามเสียสละทำบุญ ลุกขึ้นแต่เช้าหุงหาอาหารอย่างดีคอยใส่บาตร ก่อนใส่ เขายกอาหารขึ้นท่วมหัว แล้วตั้งจิตอธิษฐาน ครั้นใส่แล้วก็ถอยไปย่อตัวยกมือไหว้อีกครั้งหนึ่ง ที่เขาทำเช่นนั้นก็เพื่อต้องการบุญต้องการกุศลจากเรานั่นเอง แล้วเราเล่า มีบุญกุศลอะไรบ้างที่จะให้เขา ได้ประพฤติตนให้สมควรที่จะรับเอาของเขามากินแล้วหรือ”

หนักๆ ก็มีบ้าง

พระอาจารย์สำเร็จ บวชมาแต่วัยเด็ก จนอายุใกล้หกสิบปีแล้ว เป็นพระฝ่ายวิปัสสนาปฏิบัติเคร่งครัด ชื่อเสียงดี มีคนเคารพนับถือมาก แต่ในที่สุดก็ไปไม่รอด จิตใจเสื่อมลง เนื่องจากไปหลงรักลูกสาวของโยมอุปัฏฐาก ถึงขั้นมาขอลาหลวงปู่สึกไปแต่งงาน

ทุกคนตกตะลึงกับข่าวนี้มาก ไม่น่าเชื่อว่าจะเป็นไปได้ เพราะปฏิปทาของท่านเป็นที่ยอมรับว่าจะต้องอยู่ในสมณวิสัยจนตลอดชีวิต หากเป็นเช่นนั้นไป ก็จะเป็นการเสื่อมเสียแก่วงการฝ่ายวิปัสสนาอย่างยิ่ง พระเถระคณะสงฆ์และสานุศิษย์ของท่านจึงช่วยกันป้องกันทุกวิถีทางเพื่อให้ท่านเปลี่ยนใจที่จะคิดสึกเสีย โดยเฉพาะหลวงปู่เรียกมาตักเตือนแก้ไขอย่างไรก็ไม่สำเร็จ สุดท้ายอาจารย์สำเร็จกล่าวต่อหลวงปู่ว่า *“กระผมอยู่ไม่ได้ เพราะนั่งภาวนาทีไร เห็นหน้าเขามาล่องลอยปรากฏต่อหน้าอยู่ตลอดเวลา”*

หลวงปู่ตอบเสียงดังว่า *“ก็ไม่ภาวนาดูจิตของตัวเอง ไปภาวนาดูก้นของเขา มันก็เห็นแต่ก้นเขาอยู่ร่ำไปนั้นแหละ ไป อยากไปไหนก็ไปตามสบาย ไปเถอะ”*

มีปรกติไม่แวะเกี่ยว

อยู่รับใช้ใกล้ชิดหลวงปู่เป็นเวลานานสามสิบกว่าปี จนถึงวาระสุดท้ายของท่านนั้น เห็นว่าหลวงปู่มีปฏิปทาตรงต่อพระธรรมวินัย ตรงต่อการปฏิบัติเพื่อพ้นทุกข์อย่างเดียว ไม่แวะเกี่ยวกับวิชาอาคมของศักดิ์สิทธิ์ หรือสิ่งชวนสงสัยอะไรเลยแม้แต่น้อย เช่น มีคนขอให้เป่าหัวให้ ก็ถามเขาว่าเป่าทำไม มีคนขอให้เจิมรถ ก็ถามเขาว่าเจิมทำไม มีคนขอให้บอกวันเดือนหรือฤกษ์ดี ก็บอกว่าวันไหนก็ดีทั้งนั้น หรือเมื่อท่านเคี้ยวหมาก มีคนขอชานหมาก

หลวงปู่ว่า ***“เอาไปทำไม ของสกปรก”***

ทำโดยกิริยา

บางครั้งอาตมานึกไม่สบายใจ เกรงว่าตัวเองจะมีบาปที่เป็นผู้มีส่วนทำให้หลวงปู่ต้องแวะเกี่ยวกับสิ่งที่ท่านไม่สนใจหรือไม่ถนัดใจ ครั้งแรก คือวันนั้นหลวงปู่ไปร่วมงานเปิดพิพิธภัณฑ์บริขารท่านอาจารย์มั่น ที่วัดป่าสุทธาวาส สกลนคร มีพระเถระฝ่ายวิปัสสนามาก ประชาชนก็มาก เขาเหล่านั้นจึงถือโอกาสเข้าหาครูบาอาจารย์ทั้งเพื่อกราบเพื่อขอ จึงมีหลายคนที่มาขอให้หลวงปู่เป่าหัว เมื่อเห็นท่านเฉยอยู่ จึงขอร้องท่านว่า *"หลวงปู่เป่าให้เขาให้แล้วๆ ไป"* ท่านจึงเป่าให้ ต่อมาเมื่อเสียไม่ได้ก็เจิมรถให้เขา ทนอ้อนวอนไม่ได้ก็อนุญาตให้เขาทำเหรียญ อดสงสารไม่ได้ก็จุดเทียนชัยให้ และเข้าพิธีพุทธาภิเษกวัตถุมงคล แต่ก็มีความสบายใจเป็นอย่างยิ่งเมื่อฟังคำหลวงปู่ว่า

"การกระทำของเราในสิ่งเหล่านี้ เป็นเพียงกิริยาภายนอกที่เป็นไปในสังคม หาใช่เป็นกิริยาจิตที่นำไปสู่ภพ ภูมิ หรือมรรคผลนิพพาน แต่ประการใดไม่"

ปรารภธรรมะให้ฟัง

คำสอนทั้ง ๘๔,๐๐๐ พระธรรมขันธ์นั้น เป็นเพียงอุบายให้คนทั้งหลายหันมาดูจิตนั่นเอง คำสอนของพระพุทธองค์มีมากมาย ก็เพราะกิเลสมีมากมาย แต่ทางที่ดับทุกข์ได้มีทางเดียว คือ พระนิพพาน

การที่เรามีโอกาสปฏิบัติธรรมที่ถูกทางเช่นนี้มีน้อยนัก หากปล่อยโอกาสให้ผ่านไป เราจะหมดโอกาสพ้นทุกข์ได้ทันในชาตินี้ แล้วจะต้องหลงอยู่ในความเห็นผิดอีกนานแสนนานเพื่อจะพบธรรมอันเดียวกันนี้

ดังนั้น เมื่อเราเกิดมาพบพระพุทธศาสนาแล้ว รีบปฏิบัติให้หลุดพ้นเสีย มิฉะนั้นจะเสียโอกาสอันดีนี้ไป เพราะเมื่อสัจธรรมถูกลืม ความมืดมนย่อมครอบงำปวงสัตว์ให้อยู่ในกองทุกข์สิ้นกาลนาน

ปรารภธรรมะให้ฟัง

มิใช่ครั้งเดียวเท่านั้นที่หลวงปู่เปรียบเทียบธรรมะให้ฟัง มีอยู่อีกครั้งหนึ่ง หลวงปู่ว่า

“ปัญญาภายนอกคือปัญญาสมมติ ไม่ทำให้จิตแจ้งในพระนิพพานได้ ต้องอาศัยปัญญาอริยมรรคจึงจะเข้าถึงพระนิพพานได้ ความรู้ของนักวิทยาศาสตร์ เช่น ไอน์สไตน์ มีความรู้มาก มีความสามารถมาก แยกปรมาณูที่เล็กที่สุดจนเข้าถึงมิติที่ ๔ แล้ว แต่ไอน์สไตน์ไม่รู้จักพระนิพพาน จึงเข้าพระนิพพานไม่ได้ จิตที่แจ้งในอริยมรรคเท่านั้น จึงเป็นไปเพื่อการตรัสรู้จริง ตรัสรู้ยิ่ง ตรัสรู้พร้อม เป็นไปเพื่อความดับทุกข์ เป็นไปเพื่อนิพพาน”

วิธีระงับดับทุกข์แบบหลวงปู่

ระหว่าง พ.ศ. ๒๕๒๐ โลกธรรมฝ่ายอนิฏฐารมณ์ กำลังครอบงำข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ในกระทรวงมหาดไทยอย่างหนัก คือ เสื่อมลาภ เสื่อมยศ ถูกนินทา และทุกข์ แน่นอนความทุกข์โศกอันนี้ย่อมปกคลุมถึงบุตรภรรยาด้วย

จึงมีอยู่วันหนึ่ง คุณหญิงคุณนายหลายท่านได้ไปนมัสการหลวงปู่ พรรณนาถึงความทุกข์โศกที่กำลังได้รับอยู่ เพื่อให้หลวงปู่ได้แนะวิธีหรือช่วยเหลืออย่างใดอย่างหนึ่งแล้วแต่ท่านจะเมตตา

หลวงปู่กล่าวว่า

“บุคคลไม่ควรเศร้าโศกอาลัยอาวรณ์ถึงสิ่งนอกกายทั้งหลายที่มันผ่านพ้นไปแล้ว มันหมดไปแล้ว เพราะสิ่งเหล่านั้นมันได้ทำหน้าที่ของมันอย่างถูกต้องโดยสมบูรณ์ที่สุดแล้ว”

เมื่อกล่าวถึงสัจธรรมแล้ว ย่อมลงสู่กระแสเดียวกัน

มีท่านผู้คงแก่เรียนหลายท่านชอบถามว่า คำกล่าวหรือเทศน์ของหลวงปู่ ดูคล้ายนิกายเซ็น หรือคล้ายมาจากสูตรของเว่ยหล่าง เป็นต้น อาตมาเรียนถามหลวงปู่ก็หลายครั้ง ในที่สุดท่านกล่าวอย่างเป็นกลางว่า

“สัจธรรมทั้งหมดมีอยู่ประจำโลกอยู่แล้ว พระพุทธเจ้าตรัสรู้สัจธรรมนั้นแล้วก็นำมาสั่งสอนสัตว์โลก เพราะอัธยาศัยของสัตว์ไม่เหมือนกัน หยาบบ้าง ประณีตบ้าง พระองค์จึงต้องเปลืองคำสอนไว้มากถึง ๘๔,๐๐๐ พระธรรมขันธ์ เมื่อนักปราชญ์ฉลาดสรรหาคำพูดให้สมบูรณ์ที่สุดเพื่อจะอธิบายสัจธรรมนั้นนำมาตีแผ่เผยแจ้งแก่ผู้มุ่งสัจธรรมด้วยกัน เราย่อมจะต้องอาศัยแนวทางในสัจธรรมนั้นที่ตนเองไตร่ตรองเห็นแล้วว่าถูกต้องและสมบูรณ์ที่สุดนำแผ่ออกไปอีก โดยไม่ได้คำนึงถึงคำพูด หรือไม่ได้ยึดติดในอักขระพยัญชนะตัวใดเลยแม้แต่น้อยเดียว”

ละเอียด

หลวงพ่อเบธ วัดป่าโคกหม่อน ได้เข้าสนทนาธรรมถึงการปฏิบัติทางสมาธิภาวนา เล่าถึงผลของการปฏิบัติขั้นต่อๆ ไปว่า *“ได้บำเพ็ญสมาธิภาวนามานาน ให้จิตเข้าถึงอัปปนาสมาธิได้เป็นเวลานานๆ ก็ได้ ครั้นถอยจากสมาธิออกมา บางทีก็เกิดความสุขเอิบอิ่มอยู่เป็นเวลานาน บางทีก็เกิดความสว่างไสว เข้าใจสรรพางค์กายได้อย่างครบถ้วน หรือจะมีอะไรต้องปฏิบัติต่อไปอีก”*

หลวงปู่ว่า

“อาศัยพลังอัปปนาสมาธินั่นแหละมาตรวจสอบจิต แล้วปล่อยวางอารมณ์ทั้งหมดอย่าให้เหลืออยู่”

ว่าง

ในสมัยต่อมา หลวงพ่อเบธ พร้อมด้วยพระสหธรรมิกอีกสองรูป และมีคฤหัสถ์หลายคนด้วย เข้านมัสการหลวงปู่ หลังจากหลวงปู่ได้แนะนำข้อปฏิบัติแก่ผู้ที่เข้าใหม่แล้ว หลวงพ่อเบธถามถึงข้อปฏิบัติที่หลวงปู่แนะเมื่อคราวที่แล้วว่า *"การปล่อยวางอารมณ์นั้น ทำได้เพียงชั่วครั้งชั่วคราว หรือชั่วขณะหนึ่งเท่านั้น ไม่อาจให้อยู่ได้เป็นเวลานาน"*

หลวงปู่ว่า

"แม้ที่ว่าปล่อยวางอารมณ์ได้ชั่วขณะหนึ่งนั้น ถ้าสังเกตจิตไม่ดี หรือสติไม่สมบูรณ์เต็มที่แล้ว ก็อาจเป็นได้ว่าละจากอารมณ์หยาบไปอยู่กับอารมณ์ละเอียดก็ได้ จึงต้องหยุดความคิดทั้งปวงเสีย แล้วปล่อยจิตให้ตั้งอยู่บนความไม่มีอะไรเลย"

ไม่ค่อยแจ่ม

"กระผมได้อ่านประวัติการปฏิบัติธรรมของหลวงปู่เมื่อสมัยเดินธุดงค์ว่า หลวงปู่เข้าใจเรื่องจิตได้ดีว่าจิตปรุงกิเลส หรือว่ากิเลสปรุงจิต ข้อนี้หมายความว่าอย่างไร"

หลวงปู่อธิบายว่า

"จิตปรุงกิเลส คือ การที่จิตบังคับให้กาย วาจา ใจ กระทำสิ่งภายนอก ให้มี ให้เป็น ให้ดี ให้เลว ให้เกิดวิบากได้ แล้วยึดติดอยู่ว่านั่นเป็นตัว นั่นเป็นตน ของเรา ของเขา ส่วนกิเลสปรุงจิต คือ การที่สิ่งภายนอกเข้ามาทำให้จิตเป็นไปตามอำนาจของมัน แล้วยึดว่ามีตัวมีตนอยู่ สำคัญผิดจากความเป็นจริงอยู่ร่ำไป"

รู้จากการเรียนกับรู้จากการปฏิบัติ

“ศีล สมาธิ ปัญญา วิมุตติ ที่กระผมจำจากตำราและฟังครูสอนนั้น จะตรงกับเนื้อหาตามที่หลวงปู่เข้าใจหรือ”

หลวงปู่อธิบายว่า

“ศีล คือ ปรกติจิตที่อยู่อย่างปราศจากโทษ เป็นจิตที่มีเกราะกำบังป้องกันการกระทำชั่วทุกอย่าง สมาธิ ผลสืบเนื่องจากการรักษาศีล คือจิตที่มีความมั่นคงมีความสงบเป็นพลังที่จะส่งต่อไปอีก ปัญญา ผู้รู้ คือจิตที่ว่าง เบาสบาย รู้แจ้งแทงตลอดตามความเป็นจริงอย่างไร วิมุตติ คือ จิตที่เข้าถึงความว่าง จากความว่าง คือละความสบายเหลือแต่ความไม่มี ไม่เป็น ไม่มีความคิดเหลืออยู่เลย”

อุบายคลายความยึด

“เมื่อกระผมทำความสงบให้เกิดขึ้นแล้ว ก็พยายามรักษาจิตให้ดำรงอยู่ในความสงบนั้นด้วยดี แต่ครั้นกระทบกระทั่งกับอารมณ์อย่างใดอย่างหนึ่ง จิตก็มักจะสูญเสียสถานะที่พยายามธำรงไว้นั้นร่ำไป”

หลวงปู่ว่า

“ถ้าเช่นนั้นแสดงว่าสมาธิของตนเองยังไม่แข็งแกร่งเพียงพอ ถ้าเป็นอารมณ์แรงกล้าเป็นพิเศษ โดยเฉพาะอารมณ์ที่เป็นจุดอ่อนของเราแล้ว ต้องแก้ด้วยวิปัสสนาวิธีจงเริ่มต้นด้วยการพิจารณาสภาวธรรมที่หยาบที่สุด คือ กาย แยกให้ละเอียด พิจารณาให้แจ่มแจ้ง ขยับถึงพิจารณานามธรรม อะไรก็ได้ทีละคู่ ที่เราเคยแยกพิจารณามาก็มีความดำความขาว ความมืดความสว่าง เป็นต้น

เรื่องกิน

“กระผมได้ปฏิบัติทางจิตมานาน ก็พอมีความสงบอยู่บ้าง แต่มีปัญหาทางอาหาร เมื่อบริโภคเนื้อสัตว์ คือเพียงแต่เห็น ก็นึกเวทนาไปถึงเจ้าของเนื้อนั้นว่าเขาต้องสูญเสียชีวิตเพื่อเราผู้บริโภคแท้ๆ คล้ายกับว่าเราผู้ปฏิบัติจะขาดเมตตามากไป เมื่อเกิดความกังวลใจเช่นนี้ ก็ทำความสงบใจได้ยาก”

หลวงปู่ว่า *“ภิกษุจะบริโภคปัจจัยสี่ ต้องพิจารณาเสียก่อน เมื่อพิจารณาแล้วเห็นว่าการกินเนื้อสัตว์คล้ายเป็นการเบียดเบียนและขาดเมตตาต่อสัตว์ ก็ให้งดเว้นการฉันเนื้อเสีย พากันฉันอาหารเจต่อไป”*

เรื่องกินมีอีก

สมัยต่อมาประมาณสี่เดือน ภิกษุกลุ่มนั้นมากราบเรียนหลวงปู่อีก หลังจากออกพรรษาแล้ว บอกว่า *“พวกกระผมฉันเจมาตลอดพรรษาด้วยความยากลำบากยิ่ง เพราะญาติโยมแถวบ้านโคกกลาง อำเภอปราสาท นั้น ไม่มีใครรู้เรื่องอาหารเจเลย ลำบากด้วยการแสวงหา และลำบากแก่ญาติโยมผู้อุปัฏฐาก บางรูปถึงสุขภาพไม่ดี บางรูปเกือบไม่พ้นพรรษา การทำความเพียรก็ไม่เต็มที่เท่าที่ควร”*

หลวงปู่ว่า

“ภิกษุเมื่อจะบริโภคปัจจัยสี่ ต้องพิจารณาเสียก่อน ครั้นเมื่อพิจารณาแล้วเห็นว่าอาหารที่ตั้งอยู่เฉพาะหน้านี้ แม้จะมีผักบ้าง เนื้อบ้าง ปลาบ้าง ข้าวสุกบ้าง แต่ก็เป็นของบริสุทธิ์โดยส่วนสาม คือ ไม่ได้เห็น ไม่ได้ยิน และเขาไม่ได้ฆ่าเพื่อเจาะจงเรา และเราก็แสวงหามาโดยชอบธรรมแล้ว ญาติโยมเขาก็ถวายด้วยศรัทธาเลื่อมใสแล้ว ก็พึงบริโภคอาหารนั้นไป ครูบาอาจารย์ของเราท่านก็ปฏิบัติอย่านี้มาแล้วเหมือนกัน”

เรื่องกินยังไม่จบ

เมื่อวันแรม ๒ ค่ำ เดือน ๓ พ.ศ. ๒๕๒๒ หลวงปู่พักอยู่ที่วัดป่าประโคนชัย เวลา ๒ ทุ่มผ่านไปแล้ว มีภิกษุกลุ่มหนึ่งซึ่งชอบเดินธุดงค์ไปตามที่ชุมนุมต่างๆ ได้แวะเข้าไปพักที่วัดป่านั้นด้วย

หลังจากแสดงความคารวะตามสมณวิสัยแล้ว ก็กล่าวถึงจุดเด่นที่เขายึดถือเป็นหลักปฏิบัติว่า *"ผู้บริโภคเนื้อสัตว์ คือผู้สนับสนุนให้คนฆ่าสัตว์ ผู้บริโภคผัก มีจิตเมตตาสูง สามารถพิสูจน์ได้ว่าเมื่อหันไปบริโภคผักแล้ว จิตใจก็สงบเย็นดีขึ้น"*

หลวงปู่ว่า

"ดีทีเดียวแหละ ท่านผู้ใดสามารถฉันมังสวิรัติได้ก็เป็นการดีมาก ขออนุโมทนาสาธุด้วย ส่วนท่านที่ยังฉันมังสะอยู่ หากมังสะเหล่านั้นเป็นของบริสุทธิ์โดยส่วนสาม คือ ไม่ได้เห็น ไม่ได้ยิน ไม่สงสัยว่าเขาฆ่าเพื่อเจาะจงให้เรา และได้มาด้วยความบริสุทธิ์แล้ว ก็ไม่ผิดธรรมผิดวินัยแต่ประการใด อนึ่ง ที่ว่าจิตใจสงบเยือกเย็นดีนั้น ก็เป็นผลเกิดขึ้นจากพลังการตั้งใจปฏิบัติให้ถูกต้องตามพระธรรมวินัย ไม่เกี่ยวกับอาหารใหม่ อาหารเก่าที่อยู่ในท้องเลย"

การค้ากับการปฏิบัติธรรม

"พวกกระผมมีภาระหน้าที่ในการค้าขาย ซึ่งบางครั้งจะต้องพูดอะไรออกไปเกินความจริงบ้าง ค้ากำไรเกินควรบ้าง แต่กระผมก็มีความสนใจและเลื่อมใสในการปฏิบัติสมาธิภาวนาอย่างยิ่ง แล้วก็ได้ลงมือปฏิบัติมาบ้างแล้วโดยลำดับ แต่บางท่านบอกว่าภาระหน้าที่อย่างผมนี้มาปฏิบัติภาวนาไม่ได้ผลหรอก หลวงปู่เห็นว่าอย่างไร เพราะว่าขายของเอากำไรก็เป็นบาปอยู่"

หลวงปู่ว่า *"เพื่อดำรงชีพอยู่ได้ ทุกคนจึงต้องมีอาชีพการงาน และอาชีพการงานทุกสาขา ย่อมมีความถูกต้องความเหมาะความควรอยู่ในตัวของมัน เมื่อทำให้ถูกต้องพอเหมาะพอควรแล้ว ก็เป็นอัพยากตธรรม ไม่เป็นบาปไม่เป็นบุญแต่ประการใด ส่วนการประพฤติธรรมนั้น เป็นสิ่งที่ควรกระทำ เพราะผู้ประพฤติธรรมเท่านั้นย่อมสมควรแก่การงานทุกกรณี"*

ความหลังยังฝังใจ

ครั้งหนึ่งหลวงปู่ไปพักผ่อนที่วัดป่าโยธาประสิทธิ์ พระเณรจำนวนมากมากราบนมัสการหลวงปู่ ฟังโอวาทของหลวงปู่แล้ว หลวงตาพลอยผู้บวชเมื่อแก่ แต่สำรวมดี ได้ปรารภถึงตนเองว่า *"กระผมบวชมาก็นานพอสมควรแล้ว ยังไม่อาจตัดห่วงอาลัยในอดีตได้ แม้จะตั้งใจอย่างไรก็ยังเผลอจนได้ ขอทราบอุบายวิธีอย่างอื่นเพื่อปฏิบัติตามแนวนี้ต่อไปด้วยครับกระผม"*

หลวงปู่ว่า

"อย่าให้จิตแล่นไปสู่อารมณ์ภายนอก ถ้าเผลอ เมื่อรู้ตัวให้รีบดึงกลับมา อย่าปล่อยให้มันรู้อารมณ์ดีหรือชั่ว สุขหรือทุกข์ ไม่คล้อยตามและไม่หักหาญ"

หลวงปู่กับเกจิอาจารย์

เมื่อประมาณ พ.ศ. ๒๕๒๐ หลวงปู่รับนิมนต์ไปร่วมพิธีกรรมที่วัดธรรมมงคล สุขุมวิท ในงานนี้ท่านรับนิมนต์เข้าไปนั่งปรกในพิธีพุทธาภิเษกวัตถุมงคลด้วย เมื่อเสร็จพิธีแล้ว ออกมานั่งพักในกุฏิเล็กๆ แห่งหนึ่ง สนทนากับเหล่าศิษยานุศิษย์ที่ศึกษาเล่าเรียนอยู่ในกรุงเทพฯ เป็นจำนวนหลายรูป และคงจะมีรูปใดรูปหนึ่ง เมื่อก่อนไม่เคยเห็นหลวงปู่เข้าพิธีพุทธาภิเษก เพิ่งเห็นครั้งนี้เองเช่นนี้กระมัง

หลวงปู่จึงว่า

"อาจารย์องค์อื่นๆ เข้านั่งปรกนั่งพุทธาภิเษกอย่างไร เราไม่รู้ ส่วนตัวเรานั่งทำสมาธิอย่างเดียวตามแบบฉบับของเรา"

อยากเรียนเก่ง

"หนูได้ฟังคุณตาสรศักดิ์ กองสุข แนะนำว่า ถ้าใครต้องการเรียนเก่งและฉลาดต้องหัดนั่งภาวนาทำสมาธิให้ใจสงบเสียก่อน หนูอยากจะเรียนเก่งเรียนฉลาดอย่างเขาจึงพยายามนั่งภาวนาทำใจให้สงบ แต่ใจมันก็ไม่ยอมสงบสักที บางทีก็ยิ่งทวีความฟุ้งซ่านมากขึ้นก็มี เมื่อใจไม่สงบเช่นนี้ ทำอย่างไรจึงจะเรียนเก่งเจ้าคะ"

หลวงปู่ว่า

"เรียนอะไรก็ให้มันรู้อันนั้น เดี๋ยวก็เก่งเองแหละ ที่ใจไม่สงบก็ให้รู้ว่ามันไม่สงบ เพราะอยากสงบ มันจึงไม่สงบ ขอให้พยายามภาวนาเรื่อยๆ ไปเถอะ สักวันหนึ่งก็จะได้สงบตามต้องการ"

ไปธุดงค์เพื่ออะไร

พระเณรบางกลุ่มหลังจากออกพรรษาแล้ว นิยมพากันออกเที่ยวธุดงค์ไปในสถานที่ต่างๆ มีการตระเตรียมบริขารหรือชุดธุดงค์กันอย่างครบเครื่อง แต่ในการไปนั้นมีอยู่หลายรูปที่ไปแบบผิดเป้าหมาย เช่น ทรงเครื่องกัมมัฏฐานไปรถทัวร์รถไฟบ้าง เที่ยวไปเยี่ยมเพื่อนฝูงตามสำนักต่างๆ บ้าง

หลวงปู่จึงกล่าวท่ามกลางคณะกัมมัฏฐานว่า

“การกระทำตนเป็นพระธุดงค์รูปงามนั้น ย่อมไม่ควร ผิดวัตถุประสงค์ของการเดินธุดงค์ ทุกองค์พึงสำเหนียกให้มากว่า การประพฤติธุดงคกัมมัฏฐานนั้น มุ่งการฝึกฝนขัดเกลาจิตใจให้ปราศจากกิเลสประการเดียวเท่านั้น การไปธุดงคกัมมัฏฐานแต่ตัว ส่วนใจไม่ไปนั้น ไม่เป็นการประเสริฐเลย”

หยุดต้องหยุดให้เป็น

นักปฏิบัติกราบเรียนหลวงปู่ว่า *“กระผมพยายามหยุดคิดหยุดนึกให้ได้ตามที่หลวงปู่เคยสอน แต่ไม่เป็นผลสำเร็จสักที ซ้ำยังเกิดความอึดอัดแน่นใจ สมองมึนงง แต่กระผมก็ยังศรัทธาว่าที่หลวงปู่สอนไว้ย่อมไม่ผิดพลาดแน่ ขอทราบอุบายวิธีต่อไปด้วย”*

“ก็แสดงถึงความผิดพลาดอยู่แล้ว เพราะบอกให้หยุดคิดหยุดนึก ก็กลับไปคิดที่จะหยุดคิดเสียอีกเล่า แล้วอาการหยุดจะอุบัติขึ้นได้อย่างไร จงกำจัดอวิชชาแห่งการหยุดคิดหยุดนึกเสียให้สิ้น เลิกล้มความคิดที่จะหยุดคิดเสียก็สิ้นเรื่อง”

ผลคล้ายกันแต่ไม่เหมือนกัน

แรม ๒ ค่ำ เดือน ๑๑ เป็นวันคล้ายวันเกิดของหลวงปู่ ซึ่งพอดีกับวันออกพรรษาแล้วได้ ๒ วันของทุกปี สานุศิษย์ทั้งฝ่ายปริยัติและฝ่ายปฏิบัติก็นิยมเดินทางไปกราบนมัสการหลวงปู่เพื่อศึกษาและไต่ถามข้อวัตรปฏิบัติ หรือรายงานผลของการปฏิบัติมาตลอดพรรษา ซึ่งเป็นกิจที่ศิษย์ของหลวงปู่กระทำอยู่เช่นนี้ตลอดมา

หลังจากฟังหลวงปู่แนะนำข้อวัตรปฏิบัติอย่างพิสดารแล้ว หลวงปู่จบด้วยคำว่า

"การศึกษาธรรมด้วยการอ่านการฟัง สิ่งที่ได้ก็คือสัญญา (ความจำได้) การศึกษาธรรมด้วยการลงมือปฏิบัติ สิ่งที่เป็นผลของการปฏิบัติ ก็คือภูมิธรรม"

มีอยู่จุดเดียว

ในนามสัทธิวิหาริกของหลวงปู่ มีพระมหาทวีสุข สอบได้เปรียญธรรม ๙ ประโยคได้เป็นองค์แรก ทางวัดบูรพารามจึงจัดฉลองพัดประโยค ๙ ถวาย

หลังจากพระมหาทวีสุขถวายสักการะแด่หลวงปู่แล้ว หลวงปู่ได้ให้โอวาทแบบปรารภธรรมะว่า *"ผู้ที่สามารถสอบเปรียญ ๙ ประโยคได้นั้น ต้องมีความเพียรอย่างมากและมีความฉลาดเพียงพอ เพราะถือว่าเป็นการจบหลักสูตรฝ่ายปริยัติ และต้องแตกฉานในพระไตรปิฎก การสนใจทางปริยัติอย่างเดียวพ้นทุกข์ไม่ได้ ต้องสนใจปฏิบัติทางจิตต่อไปอีกด้วย"*

หลวงปู่กล่าวว่า

"พระธรรมทั้ง ๘๔,๐๐๐ พระธรรมขันธ์ นั้น ออกไปจากจิตของพระพุทธเจ้าทั้งหมด ทุกสิ่งทุกอย่างออกจากจิต อยากรู้อะไรค้นได้ที่จิต"

โลกธรรม

วันที่ ๑๒ มีนาคม พ.ศ. ๒๕๒๐ หลวงปู่ไปพักผ่อนวิเวกอยู่ที่วัดถ้ำศรีแก้ว ภูพาน สกลนคร เป็นเวลา ๑๐ กว่าวัน ค่ำวันสุดท้ายที่หลวงปู่จะเดินทางกลับ ท่านอาจารย์สุวัจน์ พร้อมพระเณรในวัดเข้าไปกราบหลวงปู่เพื่ออำลาหลวงปู่

ท่านกล่าวว่า พักผ่อนอยู่ที่นี่สบายดี อากาศดี ภาวนาก็สบาย นึกถึงบรรยากาศเก่าๆ เมื่อสมัยเที่ยวธุดงค์ แล้วหลวงปู่ก็กล่าวธรรโมวาท มีความตอนหนึ่งว่า

“สิ่งใดซึ่งสามารถรู้ได้ สิ่งนั้นเป็นของโลก สิ่งใดไม่มีอะไรจะรู้ได้ สิ่งนั้นคือธรรม โลกมีของคู่อยู่เป็นนิจ แต่ธรรมเป็นของสิ่งเดียวรวด”

ควรถามหรือไม่

ผู้สนใจในทางปฏิบัติหลายท่าน ไม่ว่าบรรพชิตหรือคฤหัสถ์ บางท่านนอกจากจะตั้งใจปฏิบัติเอาเองแล้ว ยังชอบเที่ยวแสวงหาครูบาอาจารย์ที่มีความชำนาญในการแนะนำสั่งสอน ฟังธรรมจากท่าน เป็นต้น

ก็มีพระนักปฏิบัติคณะหนึ่งจากภาคกลาง ไปพักอยู่หลายวันเพื่อฟังธรรมและเรียนถามกัมมัฏฐานกับหลวงปู่ องค์หนึ่งพรรณนาความรู้สึกของตนว่า *“กระผมเข้าหาครูบาอาจารย์มาก็หลายองค์แล้ว ท่านก็สอนดีอยู่หรอก แต่ส่วนมากมักสอนแต่เรื่องระเบียบวินัย หรือวิธีธุดงคกัมมัฏฐาน และความสุขความสงบอันเกิดจากสมาธิเท่านั้น ส่วนหลวงปู่นั้นสอนทางลัด ถึงสิ่งสุดยอด สุญญตา ถึงพระนิพพาน กระผมขออภัยที่บังอาจถามหลวงปู่ตรงๆ ว่า การที่หลวงปู่สอนเรื่องนิพพานนั้น เดี๋ยวนี้หลวงปู่ถึงนิพพานแล้วหรือยัง”*

หลงปู่ปรารภว่า ***“ไม่มีอะไรจะถึง และไม่มีอะไรจะไม่ถึง”***

การปฏิบัติธรรมนั้นเพื่ออะไร

หลวงพ่อเบธ ซึ่งเป็นญาติอย่างใกล้ชิดของหลวงปู่ อยู่ที่วัดโคกหม่อน แม้ท่านจะบวชเมื่อวัยชรา แต่ก็เคร่งครัดต่อการปฏิบัติธุดงคกัมมัฏฐานอย่างยิ่ง หลวงปู่เคยยกย่องว่าปฏิบัติได้ผลดี วันหนึ่งท่านอาพาธหนักใกล้จะมรณภาพแล้ว ท่านปรารภว่าอยากเห็นหลวงปู่เป็นครั้งสุดท้ายเพื่อลาตาย อาตมาเรียนหลวงปู่ให้ทราบ เมื่อหลวงปู่ไปถึงแล้ว หลวงพ่อเบธลุกขึ้นกราบ แล้วล้มตัวนอนตามเดิมโดยไม่พูดอะไร แต่มีอาการยิ้มและสดชื่นอย่างเห็นได้ชัด

ขณะนั้นสุรเสียงอันชัดเจนและนุ่มนวลของหลวงปู่ก็มีออกมาว่า

“การปฏิบัติทั้งหลายที่เราพยายามปฏิบัติมา ก็เพื่อจะใช้ในเวลานี้เท่านั้น เมื่อถึงเวลาที่จะตาย ให้ทำจิตให้เป็นหนึ่ง แล้วหยุดเพ่ง ปล่อยวางทั้งหมด” (หมายถึงออกจากฌานและดับพร้อม)

หวังผลไกล

เมื่อมีแขกหรืออุบาสกอุบาสิกาไปกราบนมัสการหลวงปู่ หลวงปู่ปรกติไม่เคยถามถึงเรื่องอื่นไกล มักถามว่า *“ญาติโยมเคยภาวนาบ้างไหม”* บางคนตอบว่า *“เคย”* บางคนตอบว่า *“ไม่เคย”* ในจำนวนนั้นมีคนหนึ่งฉะฉานกว่าใคร เขากล่าวว่า *“ดิฉันเห็นว่าพวกเราไม่จำเป็นต้องมาวิปัสสนาอะไรให้มันลำบากลำบนนัก เพราะปีหนึ่งๆ ดิฉันก็ฟังเทศน์มหาชาติจบทั้ง ๑๓ กัณฑ์ ตั้งหลายวัด ท่านว่าอานิสงส์การฟังเทศน์มหาชาตินี้จะได้ถึงศาสนาพระศรีอาริย์ ก็จะพบแต่ความสุขความสบายอยู่แล้ว ต้องมาทรมานให้ลำบากทำไม”*

หลวงปู่ว่า

"สิ่งอันประเสริฐที่มีอยู่เฉพาะหน้าแล้วไม่สนใจ กลับไปหวังไกลถึงสิ่งที่เป็นแต่เพียงการกล่าวถึง เป็นลักษณะของคนไม่เอาไหนเลย ก็ในเมื่อมรรคผลนิพพานในศาสนาพระสมณโคดมในปัจจุบันนี้ยังมีอยู่อย่างสมบูรณ์ กลับเหลวไหลไม่สนใจ เมื่อถึงศาสนาพระศรีอาริย์ ก็ยิ่งเหลวไหลมากกว่านี้อีก"

โลกนี้มันก็มีเท่าที่เราเคยรู้มาแล้วนั่นเอง

บางครั้งที่หลวงปู่สังเกตเห็นว่า ผู้มาปฏิบัติธรรมยังลังเลใจ เสียดายในความสนุกเพลิดเพลินแบบโลกล้วน จนไม่อยากละมาปฏิบัติธรรม

ท่านแนะนำชวนคิดให้เห็นชัดว่า

"ขอให้ท่านทั้งหลายจงสำรวจดูความสุขว่า ตรงไหนที่ตนเห็นว่ามันสุขที่สุดในชีวิต ครั้นสำรวจดูแล้วมันก็แค่นั้นแหละ แค่ที่เราเคยรู้เคยพบมาแล้วนั่นเอง ทำไมจึงไม่มากกว่านั้น มากกว่านั้นไม่มี โลกนี้มีอยู่แค่นั้นเอง แล้วก็ซ้ำๆ ซากๆ อยู่แค่นั้น เกิดแก่เจ็บตายอยู่ร่ำไป มันจึงน่าจะมีความสุขชนิดพิเศษกว่า ประเสริฐกว่านั้น ปลอดภัยกว่านั้น พระอริยเจ้าทั้งหลาย ท่านจึงสละสุขส่วนน้อยนั้นเสียเพื่อแสวงหาสุขอันเกิดจากความสงบกาย สงบจิต สงบกิเลส เป็นความสุขที่ปลอดภัยหาสิ่งใดเปรียบมิได้เลย"

ไม่ยากสำหรับผู้ไม่ติดอารมณ์

วัดบูรพารามที่หลวงปู่ประจำอยู่ตลอดห้าสิบปี ไม่มีได้ไปจำพรรษาที่ไหนเลย เป็นวัดที่ตั้งอยู่ในใจกลางเมือง หน้าศาลากลางติดกับศาลจังหวัดสุรินทร์ ด้วยเหตุนี้ จึงมีเสียงรบกวนความสงบอยู่ตลอดเวลา โดยเฉพาะเมื่อถึงฤดูงานช้างแฟร์ หรือ

ฤดูเทศกาลแต่ละอย่าง แสงเสียงอึกทึกครึกครื้นตลอดเจ็ดวันบ้าง สิบห้าวันบ้าง ภิกษุสามเณรผู้มีจิตใจยังอ่อนไหวอยู่ ย่อมได้รับความกระทบเทือนเป็นอย่างยิ่ง

เมื่อนำเรื่องนี้กราบเรียนหลวงปู่ทีไร ก็ได้คำตอบทำนองเดียวกันทุกครั้งว่า

"มัวสนใจอะไรกับสิ่งเหล่านั้น ธรรมดาแสงย่อมสว่าง ธรรมดาเสียงย่อมดัง หน้าที่ของมันเป็นเช่นนั้นเอง เราไม่ใส่ใจฟังเสียอย่างก็หมดเรื่อง จงทำตัวเราไม่ให้เป็นปฏิปักษ์กับสิ่งแวดล้อม เพราะมันมีอยู่อย่างนี้ เป็นอยู่อย่างนี้เอง เพียงแต่ทำความเข้าใจกับมันให้ถ่องแท้ด้วยปัญญาอันลึกซึ้งเท่านั้นเอง"

บางทีฟังแล้วก็งงและทึ่ง

อาตมามีส่วนเสียอยู่อย่างหนึ่งคือ ชอบถามหรือพูดกับหลวงปู่แบบทีเล่นทีจริงอยู่เรื่อย ทั้งนี้ก็เพราะหลวงปู่ไม่เคยถือ ท่านเป็นกันเองกับพระเณรผู้ใกล้ชิดอย่างสม่ำเสมอ เช่นถามท่านว่า *"ในตำรากล่าวว่ามีเทวดามาชุมนุมฟังเทศน์ หรือมาเฝ้าพระพุทธเจ้าหลายสิบโกฏินั้น จะมีสถานที่บรรจุพอหรือ เสียงดังทั่วถึงกันหรือ"*

เมื่อได้ฟังหลวงปู่ตอบแล้วก็งวยงงและอัศจรรย์ใจอย่างยิ่ง เพราะไม่เคยพบในตำราและไม่เคยได้ยินมาก่อน และยิ่งกว่านั้นเพิ่งจะได้ฟังท่านพูดเมื่ออาพาธหนักและใกล้มรณภาพด้วย

หลวงปู่ตอบว่า

"เทวดาจะมาชุมนุมกันจำนวนกี่ล้านโกฏิ ก็ไม่มีปัญหาอะไร เพราะในเนื้อที่หนึ่งปรมาณู เทวดาอยู่ได้ถึงแปดองค์"

แบบมโนสาเร่ก็เคยตอบ

ปัญหาโลกแตก ที่ทั้งเด็กและผู้ใหญ่ ทั้งคนปัญญาดีและปัญญาอ่อน นำมาถกเถียงกันอย่างไม่เกิดประโยชน์และตกลงกันไม่ได้สักทีว่า ไก่กับไข่อย่างไหนเกิดก่อน ซึ่งส่วนมากเป็นการถามตอบเพื่อเถียงกันเล่น แล้วจบลงไม่ได้ ก็ยังมีผู้นำไปถามโดยคิดว่าหลวงปู่คงไม่ตอบคำถามแบบนี้ ในที่สุดก็ได้ฟังคำตอบของหลวงปู่อย่างไม่เหมือนใครเลย คือวันหนึ่ง พระเบิ้มเข้าไปปฏิบัตินวดเท้าถวายท่าน แล้วถามว่า *"หลวงปู่ ไก่กับไข่อะไรเกิดก่อน"*

หลวงปู่บอกว่า

"เกิดพร้อมกันนั่นแหละ"

กล่าวเตือน

บางครั้งหลวงปู่แทบจะรำคาญกับพวกที่ปฏิบัติเพียงไม่กี่มากน้อย ก็ถามแบบเร่งผลให้ทันตาเห็น

ท่านกล่าวเตือนว่า

"การปฏิบัติ ให้มุ่งปฏิบัติเพื่อสำรวม เพื่อความละ เพื่อความคลายกำหนัดยินดี เพื่อความดับทุกข์ ไม่ใช่เพื่อเห็นสวรรค์วิมาน หรือแม้พระนิพพาน ก็ไม่ต้องตั้งเป้าหมายเพื่อจะเห็นทั้งนั้น ให้ปฏิบัติไปเรื่อยๆ ไม่ต้องอยากเห็นอะไร เพราะพระนิพพาน มันเป็นของว่าง ไม่มีตัวตน หาที่ตั้งไม่ได้ หาที่เปรียบเทียบไม่ได้ ปฏิบัติไปจึงจะรู้เอง"

ละอย่างหนึ่งติดอีกอย่างหนึ่ง

ลูกศิษย์ฝ่ายคฤหัสถ์ผู้ปฏิบัติธรรมคนหนึ่ง เข้านมัสการหลวงปู่รายงานผลการปฏิบัติให้หลวงปู่ฟังด้วยความภาคภูมิใจว่า *"ปลื้มใจอย่างยิ่งที่ได้พบหลวงปู่วันนี้ ด้วยกระผมปฏิบัติตามที่หลวงปู่เคยแนะนำก็ได้ผลไปตามลำดับ คือเมื่อลงมือนั่งภาวนาก็เริ่มละสัญญาอารมณ์ภายนอกหมด จิตก็หมดความวุ่น จิตรวม จิตสงบ จิตดิ่งสู่สมาธิ หมดอารมณ์อื่น เหลือแต่ความสุข สุขอย่างยิ่ง เย็นสบาย และจะให้อยู่ตรงนี้นานเท่าไรก็ได้"*

หลวงปู่ยิ้มแล้วพูด

"เออ ก็ดีแล้วที่ได้ผล พูดถึงความสุขในสมาธิมันก็สุขจริงๆ จะเอาอะไรมาเปรียบไม่ได้ แต่ถ้าติดอยู่แค่นั้น มันก็ได้แค่นั้นแหละ ยังไม่เกิดปัญญาอริยมรรคที่จะตัดภพ ชาติ ตัณหา อุปาทาน ได้ ให้ละสุขนั้นเสียก่อน แล้วพิจารณาขันธ์ ๕ ให้แจ่มแจ้งต่อไป"

ปรารภธรรมเปรียบเทียบ

จิตของอริยเจ้าชั้นโลกุตระนั้น แม้จะยังอยู่ในโลก คลุกคลีกับสิ่งแวดล้อมโดยสถานใด ก็ไม่อาจจูงจิตของท่านให้ไขว้เขวเจือปนกับสิ่งเหล่านั้นได้ คือโลกธรรมไม่อาจครอบงำจิตได้เลย คือจิตไม่อาจกลับกลายไปเป็นจิตปุถุชนได้อีก ไม่อาจกลับไปอยู่ใต้อำนาจของกิเลสตัณหาได้อีก

เปรียบเหมือนกะทิมะพร้าวที่คั้นออกมาแล้ว เอาไปสำรอกหรือเคี่ยวด้วยความร้อนจนเป็นน้ำมันออกมาได้แล้ว ย่อมไม่กลับกลายไปเป็นกะทิเหมือนเดิมอีก แม้จะเอาไปปะปนระคนกับกะทิอย่างไร ก็ไม่อาจทำให้น้ำมันนั้นกลายเป็นกะทิเหมือนเดิมได้

ตัวอย่างเปรียบเทียบ

มรรคผลนิพพาน เป็นสิ่งปัจจัตตัง คือรู้เห็นได้จำเพาะตนโดยแท้ ผู้ใดปฏิบัติเข้าถึง ผู้นั้นเห็นเอง แจ่มแจ้งเอง หมดสงสัยในพระศาสนาได้โดยสิ้นเชิง มิเช่นนั้นแล้วจะต้องเดาเอาอยู่ร่ำไป แม้จะมีผู้สามารถอธิบายให้อย่างลึกซึ้งอย่างไร ก็รู้ได้แบบเดา สิ่งใดยังเดาอยู่ สิ่งนั้นก็ยังไม่แน่นอน

ยกตัวอย่างเช่น เต่ากับปลา เต่าอยู่ได้สองโลก คือ โลกบนบกกับโลกในน้ำ ส่วนปลาอยู่ได้โลกเดียวคือในน้ำ ขึ้นมาบนบกก็ตายหมด วันหนึ่งเต่าลงไปในน้ำ แล้วก็พรรณนาความสุขความสบายบนบกให้ปลาฟังว่า *“มันมีแต่ความสุขสบาย แสงสีสวยงาม ไม่ต้องลำบากเหมือนอยู่ในน้ำ”*

ปลาพากันฟังด้วยความสนใจและอยากเห็นบก จึงถามเต่าว่า *“บนบกนั้นลึกมากไหม”*

เต่า *“มันจะลึกอะไร ก็มันบก”*

ปลา “เอ บนบกนั้นมีคลื่นมากไหม”

เต่า *“มันจะคลื่นอะไร ก็มันบก”*

ปลา *“เอ บนบกนั้นมีเปือกตมมากไหม”*

เต่า *“มันจะมีอะไร ก็มันบก”*

ให้สังเกตดูคำที่ปลาถาม เอาแต่ความรู้ที่มีอยู่ในน้ำมาถามเต่า เต่าก็ได้แต่ปฏิเสธ

“จิตปุถุชนที่เดามรรคผลนิพพาน ก็ไม่ต่างอะไรกับปลา”

ภายนอกกับภายใน

เมื่อเย็นวันที่ ๒ เมษายน พ.ศ. ๒๕๒๔ หลังจากหลวงปู่กลับจากพระราชพิธีในพระราชวัง กำลังพักผ่อนอยู่ที่พระตำหนักทรงพรต วัดบวรนิเวศฯ มีท่านเจ้าคุณซึ่งเป็นนักปฏิบัติภาวนาองค์หนึ่ง เข้าไปเยี่ยมสนทนาธรรมกับหลวงปู่ ขึ้นต้นด้วยคำถามว่า *“เขาว่าคนที่เป็นยักษ์ในชาติปางก่อน กลับมาเป็นมนุษย์ในชาตินี้นั้น เรียนคาถาอาคมอะไร ก็ศักดิ์สิทธิ์ไปทุกอย่าง เป็นความจริงแค่ไหนครับผม”*

หลวงปู่ลุกขึ้นนั่งฉับไว แล้วตอบว่า

“ผมไม่เคยได้สนใจเรื่องอย่างนี้เลย ท่านเจ้าคุณเคยภาวนาถึงตรงนี้ไหม ***หสิตุปบาท*** *คือ กิริยาที่จิตยิ้มเองโดยปราศจากเจตนาที่จะยิ้ม เกิดในจิตของเหล่าพระอริยเจ้าเท่านั้น ไม่มีในสามัญชน เพราะพ้นจากเหตุปัจจัยแห่งการปรุงแต่งแล้ว เป็นอิสระด้วยตัวมันเอง”*

แค่ศีล ๕ ก็ไม่มี

พระมหาเถระผู้ใหญ่แต่ละรูปนั้น ย่อมจะมีลูกศิษย์เป็นจำนวนมาก ทั้งคฤหัสถ์และบรรพชิต บรรดาศิษย์เหล่านั้นจึงมีทั้งดีและเลว โดยเฉพาะศิษย์ฝ่ายพระ องค์ที่ดีก็มีถมเถไป องค์ที่เลวก็พอมีปะปนอยู่บ้าง เช่น มีพระผู้ใกล้ชิดองค์หนึ่ง ชอบถือวิสาสะจนเกินควร คือชอบหยิบเอาข้าวของบางอย่างที่ยังไม่ได้รับอนุญาต มีผู้บอกให้หลวงปู่ได้ทราบ แต่หลวงปู่ก็ชอบวางเฉยอยู่แล้ว

ครั้งหนึ่ง ท่านต้องการใช้ของอันนั้น จึงใช้ให้พระอีกองค์หนึ่งไปถามหา แต่ถูกปฏิเสธว่าเขาไม่ได้เอาไป พระองค์นั้นจึงกลับมาบอกหลวงปู่ว่า *“เขาปฏิเสธว่าไม่ได้เอา”* หลวงปู่ก็ไม่ว่าอะไร เพียงแต่พูดออกมานิดหนึ่งว่า *“พระบางองค์มัวแต่ตั้งใจรักษาศีล ๒๒๗ จนลืมรักษาศีล ๕”*

ไม่เคยเห็นหวั่นไหวในเหตุการณ์อะไร

เวลา ๔ ทุ่มผ่านไปแล้ว เห็นหลวงปู่ยังนั่งพักผ่อนอยู่ตามสบาย จึงเข้าไปกราบเรียนว่า *"หลวงปู่ครับ หลวงปู่ขาวมรณภาพเสียแล้ว"* หลวงปู่แทนที่จะถามว่าด้วยเหตุใดเมื่อไร ก็ไม่ถาม กลับพูดต่อไปเลยว่า *"เออ ท่านอาจารย์ขาว ก็หมดภาระการแบกหามสังขารเสียที พบกันเมื่อ ๔ ปีที่ผ่านมา เห็นลำบากสังขาร ต้องให้คนอื่นช่วยเหลืออยู่เสมอ เราไม่มีวิบากของสังขาร เรื่องวิบากของสังขารนี้ แม้จะเป็นพระอริยเจ้าชั้นไหนก็ต้องต่อสู้จนกว่าจะขาดจากกันได้ ไม่เกี่ยวข้องกันอีก แต่ตามปกติสภาวะของจิตนั้น มันก็ยังอยู่กับสิ่งเหล่านี้เอง เพียงแต่จิตที่ฝึกดีแล้ว เมื่อสิ่งเหล่านี้เกิดขึ้น ย่อมละและระงับได้เร็ว ไม่กังวล ไม่ยึดถือ หมดภาระเกี่ยวข้องกับสิ่งเหล่านั้น มันก็แค่นั้นเอง"*

ผู้เข้าใจธรรมะได้ถูกต้องหายาก

เมื่อไฟไหม้จังหวัดสุรินทร์ครั้งใหญ่ได้ผ่านไปแล้ว ผลคือความทุกข์ยาก สูญเสียสิ้นเนื้อประดาตัว และเสียใจอาลัยอาวรณ์ในทรัพย์สินถึงขั้นเสียสติไปก็หลายราย วนเวียนมาลำเลิกให้หลวงปู่ฟังว่า อุตส่าห์ทำบุญเข้าวัดปฏิบัติธรรมมาตั้งแต่ปู่ย่าตายาย ทำไมบุญกุศลจึงไม่ช่วย ทำไมธรรมะจึงไม่ช่วยคุ้มครอง ไฟไหม้บ้านวอดวายหมด แล้วเขาเหล่านั้นเลิกเข้าวัดทำบุญไปหลายราย เพราะธรรมะไม่ช่วยเขาให้พ้นจากไฟไหม้บ้าน

หลวงปู่ว่า***"ไฟมันทำตามหน้าที่ของมัน ธรรมะไม่ได้ช่วยใครในลักษณะนั้น หมายความว่า ความอันตรธาน ความวิบัติ ความเสื่อมสลาย ความพลัดพรากจากกัน สิ่งเหล่านี้ มันมีประจำโลกอยู่แล้ว ทีนี้ผู้มีธรรมะ ผู้ปฏิบัติธรรมะ เมื่อประสบกับภาวะเช่นนั้นแล้ว จะวางใจอย่างไรจึงไม่เป็นทุกข์ อย่างนี้ต่างหาก ไม่ใช่ธรรมะช่วยไม่ให้แก่ ไม่ให้ตาย ไม่ให้หิว ไม่ให้ไฟไหม้ ไม่ใช่อย่างนั้น"***

ต้องปฏิบัติจึงหมดความสงสัย

เมื่อมีผู้ถามถึง การตาย การเกิดใหม่ หรือถามถึงชาติหน้าชาติหลัง หลวงปู่ไม่เคยสนใจที่จะตอบ หรือมีผู้กล่าวค้านว่า เชื่อหรือไม่เชื่อ นรกสวรรค์มีจริงหรือไม่จริงประการใด หลวงปู่ไม่เคยค้นคว้าหาเหตุผลเพื่อจะเอาค้านใคร หรือไม่เคยหาหลักฐานเพื่อยืนยันให้ใครยอมจำนนแต่ประการใด ท่านกลับแนะนำว่า

"ผู้ปฏิบัติที่แท้จริงนั้น ไม่จำเป็นต้องคำนึงถึงชาติหน้าชาติหลังหรือนรกสวรรค์อะไรก็ได้ ให้ตั้งใจปฏิบัติให้ตรง ศีล สมาธิ ปัญญา อย่างแน่วแน่ก็พอ ถ้าสวรรค์มีจริงถึง ๖ ชั้นตามตำรา ผู้ปฏิบัติดีแล้วก็ย่อมได้เลื่อนฐานะของตนโดยลำดับ หรือถ้าสวรรค์นิพพานไม่มีเลย ผู้ปฏิบัติดีแล้วในขณะนี้ก็ย่อมไม่ไร้ประโยชน์ ย่อมอยู่เป็นสุขเป็นมนุษย์ชั้นเลิศ การฟังจากคนอื่น การค้นคว้าจากตำรานั้น ไม่อาจแก้ข้อสงสัยได้ ต้องเพียรปฏิบัติ ทำวิปัสสนาญาณให้แจ้ง ความสงสัยก็หมดไปเองโดยสิ้นเชิง"

เขาต้องการอย่างนั้นเอง

แม้จะมีคนเป็นกลุ่มอยากฟังความคิดเห็นของหลวงปู่เรื่องเวียนว่ายตายเกิด ยกบุคคลมาอ้างว่า ท่านผู้นั้นผู้นี้สามารถระลึกชาติย้อนหลังได้หลายชาติว่า ตนเคยเกิดเป็นอะไรบ้าง และใครเคยเป็นแม่เป็นญาติกันบ้าง

หลวงปู่ว่า *"เราไม่เคยสนใจเรื่องอย่างนี้ แค่อุปจารสมาธิก็เป็นได้แล้ว ทุกอย่างมันออกไปจากจิตทั้งหมด อยากรู้อยากเห็นอะไร จิตมันบันดาลให้รู้ให้เห็นได้ทั้งนั้น และรู้ได้เร็วเสียด้วย หากพอใจเพียงแค่นี้ ผลดีที่ได้ก็คือทำให้กลัวการเวียนว่ายตายเกิดในภพที่ตกต่ำ แล้วตั้งใจทำดี บริจาคทาน รักษาศีล แล้วก็ไม่เบียดเบียนกัน พากันกระหยิ่มยิ้มย่องในผลบุญของตน ส่วนการที่จะขจัดกิเลสเพื่อทำลายอวิชชา ตัณหา อุปาทาน เข้าถึงความพ้นทุกข์อย่างสิ้นเชิงนั้น อีกอย่างหนึ่งต่างหาก"*

ไม่มีนิทานสาธก

อยู่ใกล้ชิดหลวงปู่ตลอดระยะเวลายาวนาน คำสอนของท่านไม่เคยมีนิทานสาธก หรือนิทานสนุกอะไรที่หลวงปู่ยกมาบรรยายให้ฟังสนุกๆ เลย ไม่ว่าชาดกหรือเรื่องประกอบในปัจจุบัน คำสอนของท่านล้วนแต่เป็นสัจธรรมขั้นปรมัตถ์ หรือไม่ก็เป็นคำจำกัดความอย่างกะทัดรัด ชนิดระมัดระวัง หรือคล้ายประหยัดคำพูดอย่างยิ่ง แม้แต่การสอนพิธีกรรม หรือศาสนพิธี และการทำบุญบริจาคทานอะไรในระดับศีลธรรม หลวงปู่ทำแบบปล่อยวางหมด ส่วนมากหลวงปู่กล่าวว่า

“เรื่องพิธีกรรม หรือบุญกิริยาวัตถุต่างๆ ทั้งหลาย ก็ถือว่าเป็นเรื่องที่ยังให้เกิดกุศลได้อยู่ หากแต่สำหรับนักปฏิบัติแล้ว อาจถือได้ว่าเป็นไปเพื่อกุศลเพียงนิดหน่อยเท่านั้นเอง”

แปลกดี

หลังจากงานเปิดพิพิธภัณฑ์ท่านอาจารย์มั่นแล้ว หลวงปู่เดินทางต่อไปเพื่อเยี่ยมท่านอาจารย์ฝั้น ที่ถ้ำขาม สมัยนั้นรถใหญ่ไปได้แค่เชิงเขา หลวงปู่ต้องปีนเขาจากที่ไกลด้วยความเหนื่อยยากอย่างยิ่ง ท่านต้องหยุดพักเหนื่อยหอบเป็นระยะหลายครั้ง อาตมาทุกข์ใจมากที่มีส่วนทำให้หลวงปู่ต้องทรมานสังขารถึงปานนั้น ในที่สุดเมื่อไปถึงศาลาใหญ่บนยอดถ้ำขามแล้ว ท่านอาจารย์ฝั้นกราบหลวงปู่เสร็จ ท่านอาจารย์เทสก์ก็ขึ้นไปถึงพอดี เมื่อเห็นพระเถระสำคัญทั้งสามรูปได้ไปพบกันโดยบังเอิญเช่นนี้ และท่านสนทนาวิสาสะกันด้วยบรรยากาศที่สงบเยือกเย็นยิ้มแย้มแจ่มใสเช่นนั้น ความทุกข์หายไปหมด ความปลื้มปีติก็เข้ามาแทนที่

หลวงปู่กล่าวว่า *“ก็ไม่ค่อยแข็งแรงเท่าไหร่หรอก ผมตริตรองดูแล้ว เห็นว่าไม่มีวิบากของสังขาร เมื่ออาศัยไม่ได้ ปล่อยทิ้งไปเลยเท่านั้นแหละ”*

ยิ่งแปลกอีก

ไม่ต้องสงสัยว่าญาติโยมที่นั่งห้อมล้อมจำนวนมากนั้นจะตื่นเต้นดีใจขนาดไหนที่เห็นพระเถระสำคัญนั่งอยู่ด้วยกันโดยบังเอิญ คือ หลวงปู่ดูลย์ หลวงปู่ฝั้น หลวงปู่เทสก์ โอกาสเช่นนี้หาได้ง่ายที่ไหน ตากล้องจากสุรินทร์สองคนตั้งหน้าถ่ายรูปเอาอย่างเต็มที่

ขากลับบนรถบัสใหญ่นั่นเอง ช่างถ่ายรูปเห็นว่าทุกคนกระหายที่จะได้รูป เขาจึงพูดว่า *"จะขยาย ๑๒ นิ้ว จำหน่ายเอาเงินบำรุงวัดป่าจอมพระ"* อาตมาคิดแต่ในใจว่าการเอารูปครูบาอาจารย์ไปตีราคาจำหน่ายเช่นนี้ดูไม่ค่อยงามเท่าไรนัก แต่เขาก็สั่งจองกันเกือบทุกคน

เมื่อช่างภาพเอาฟิล์มไปล้างแล้ว ปรากฏว่าฟิล์มที่อุตส่าห์ถ่ายไม่ต่ำกว่า ๒๐ ครั้งนั้นมีลักษณะใสสะอาด เหมือนหนึ่งท้องฟ้าที่ปราศจากเมฆหมอกฉะนั้น ความหวังที่จะได้รูปก็สิ้นสุดลงโดยสิ้นเชิง ยิ่งกว่านั้น การพบกันของพระเถระสำคัญทั้งสามท่านนั้นเป็นการพบกันครั้งสุดท้ายแล้ว

ว่าไปตามความเป็นจริงอย่างไร

เมื่อมีผู้ถามว่าหลวงปู่ว่า *"เคยอ่านประวัติท่านพระอาจารย์มั่นที่มีหลายท่านเขียนไว้อย่างมากมายไหม"* หลวงปู่ก็ตอบว่า *"เคยอ่านเหมือนกัน"* *"ที่เขาเขียนถึงอภินิหารของท่านต่างๆ นานานั้น หลวงปู่เข้าใจว่าอย่างไร"* หลวงปู่ว่า *"เมื่อสมัยเราเคยอยู่กับท่านก็ไม่เห็นว่าท่านเล่าบอกว่าอย่างไร"* ตามปรกติของหลวงปู่ เมื่อท่านเล่าถึงท่านอาจารย์ท่านจะพูดถึงเฉพาะกิจธุดงค์ของท่านอาจารย์มั่นเท่านั้นว่า *"ผู้ที่ถือธุดงค์ในรุ่นต่อมายังไม่เคยเห็นมีใครถือได้เคร่งครัดเท่าท่านเลยแม้แต่คนเดียว นุ่งห่มเฉพาะผ้าบังสุกุลที่ตัดเย็บย้อมเอง ไม่ใช้ผ้าสำเร็จรูปจากคนอื่น อยู่เสนาสนะป่าตลอดชีวิต ฉันแต่อาหารที่บิณฑบาตได้ในบาตร แม้อาพาธหนัก ยังอุตส่าห์นั่งอุ้มบาตรให้เขาใส่ ไม่ถืออานิสงส์พรรษา ไม่รับกฐิน ตลอดถึงไม่ก่อสร้างหรือชวนทำการก่อสร้าง"*

ปฏิปุจฉา

ด้วยความคุ้นเคยและอยู่ใกล้ชิดหลวงปู่มาเป็นเวลานาน เมื่ออาตมาถามปัญหาอะไรท่าน หลวงปู่ท่านมักจะตอบด้วยการย้อนถามกลับคืน ทำนองให้คิดหาคำตอบเอาเอง เช่นถามว่า *“พระอรหันต์ท่านมีใจสะอาดสว่างแล้ว ท่านอาจรู้เลขหวยได้อย่างแม่นยำหรือครับ”* ท่านตอบว่า *“พระอรหันต์ท่านใส่ใจเพื่อจะรู้สิ่งเหล่านั้นเองหรือ”* ถามว่า *“พระอรหันต์ท่านเคยนอนหลับฝันเหมือนคนธรรมดาด้วยหรือเปล่าครับ”* ท่านตอบว่า *“การหลับแล้วเกิดฝัน เป็นเรื่องของสังขารขันธ์มิใช่หรือ”* ถามว่า *“พระปุถุชนธรรมดายังหนาด้วยกิเลส แต่มีความสามารถสอนคนอื่นให้เขาบรรลุถึงพระอรหันต์ เคยมีบ้างไหมครับหลวงปู่”* ท่านตอบว่า *“หมอบางคน ทั้งที่ตนเองยังมีโรคอยู่ แต่ก็เคยรักษาคนอื่นให้หายจากโรคได้ มีอยู่ทั่วไปมิใช่หรือ”*

ปรกตินิสัยประจำตัวของหลวงปู่

ทางกาย มีร่างกายแข็งแรง กระฉับกระเฉง ว่องไว สมสัดส่วน สะอาด ปราศจากกลิ่นตัว มีอาพาธน้อย ท่านจะสรงน้ำอุ่นเพียงวันละครั้งเท่านั้น

ทางวาจา เสียงใหญ่ แต่พูดเบา พูดสั้น พูดน้อย พูดจริง พูดตรง ปราศจากมายาทางคำพูด คือ ไม่พูดเลียบเคียง ไม่พูดโอ๋ ไม่พูดปลอบโยน ไม่พูดประชด ไม่พูดนินทา ไม่พูดขอร้อง ขออภัย ไม่พูดขอโทษ ไม่พูดถึงความฝัน ไม่พูดเล่านิทานชาดกหรือนิทานปรัมปราเป็นต้น

ทางใจ มีสัจจะ ตั้งใจทำสิ่งใดแล้วทำจนสำเร็จ มีเมตตากรุณาเป็นประจำ สงบเสงี่ยมเยือกเย็น อดทน ไม่เคยมีอาการกระวนกระวายวู่วาม ไม่แสดงอาการอึดอัดหงุดหงิดหรือรำคาญ ไม่แสวงหาของหรือสั่งสม หรืออาลัยอาวรณ์กับของที่สูญหาย ไม่ประมาทรุ่งเรืองด้วยสติสัมปชัญญะ และเบิกบานอยู่เสมอ เป็นอยู่โดยปราศจากทุกข์ ไม่หวั่นไหวไปตามเหตุการณ์ ไม่ถูกภาวะอื่นครอบงำ

ท่านสอนอยู่เสมอว่า ***“ให้ทำความเข้าใจกับสภาวธรรมอย่างชัดแจ้งว่า เกิดขึ้น เปลี่ยนแปลง สลายไป อย่าทุกข์โศกเพราะสภาวะนั้นเป็นเหตุ”***

มีเวทนาหนัก แต่ไม่หนักด้วยเวทนา

หลวงปู่อาพาธหนักอยู่ที่โรงพยาบาลจุฬาฯ เป็นวันที่ ๑๗ ของการอยู่โรงพยาบาล คืนนั้น หลวงปู่มีอาการอ่อนเพลียอย่างมาก ถึงต้องให้ออกซิเจนช่วยหายใจโดยตลอด เวลาดึกมากแล้วคือหกทุ่มกว่า อาจารย์ฝ่ายกัมมัฏฐานรูปหนึ่ง พร้อมด้วยบริวารหลายท่าน เข้าไปขอกราบเยี่ยมหลวงปู่ เห็นเป็นกรณีพิเศษ จึงให้ท่านเข้าไปกราบเยี่ยมได้ หลวงปู่นอนตะแคงขวา หลับตาตลอด เมื่อคณะของอาจารย์รูปนั้นกราบนมัสการแล้ว ก็ขยับก้มไปชิดหูหลวงปู่ แล้วถามว่า *“หลวงปู่ยังมีเวทนาอยู่หรือ”* หลวงปู่ตอบว่า *“เวทนากับร่างกายนั้นมีอยู่ตามธรรมชาติของมัน แต่ไม่ได้เสวยเวทนานั้นเลย”*

เดินทางลัดที่ปลอดภัย

เมื่อวันที่ ๒๐ มีนาคม พ.ศ. ๒๕๒๖ ก่อนที่หลวงปู่จะกลับจากโรงพยาบาลจุฬาฯ ได้ชักชวนกันทำบุญถวายสังฆทานเพื่ออุทิศส่วนกุศลแด่บรรพชนที่สร้างโรงพยาบาลที่ล่วงลับไปแล้ว เมื่อพิธีถวายสังฆทานผ่านไปแล้ว มีนายแพทย์และนางพยาบาลจำนวนหนึ่งเข้าไปกราบนมัสการหลวงปู่ แสดงความดีใจที่หลวงปู่หายจากอาพาธครั้งนี้ พร้อมทั้งกล่าวปิยวาจาว่า *“หลวงปู่มีสุขภาพอนามัยแข็งแรงดี หน้าตาสดใสเหมือนกับไม่ได้ผ่านการอาพาธมา คงจะเป็นผลจากที่หลวงปู่ภาวนามีสมาธิจิตดี พวกกระผมมีเวลาน้อย หาโอกาสเพียรภาวนาสมาธิได้ยาก มีวิธีใดบ้างที่จะปฏิบัติได้ง่ายๆ หรือโดยย่อที่สุด”* หลวงปู่ตอบว่า **“มีเวลาเมื่อไรให้ปฏิบัติเมื่อนั้น การฝึกจิต การพิจารณาจิต เป็นวิธีลัดที่สุด”**

ทั้งหมดอยู่ที่ความประพฤติ

ตลอดชีวิตของหลวงปู่ ท่านไม่เคยยอมรับกับการถือฤกษ์งามยามดีอะไรเลย แม้จะถูกถามหรือถูกขอให้บอกเพียงว่า จะบวชวันไหน จะสึกวันไหน หรือวันเดือนปีไหนดีหรือเสียอย่างไร หลวงปู่ก็ไม่เคยเผลอเออออด้วย มักจะพูดว่า *"วันไหนเดือนไหนก็ดีทั้งนั้นแหละ"* คือถ้ามีผู้มาขอเช่นนั้น ท่านมักให้เขาหาเอาเอง หรือมักบอกว่า *"วันไหนก็ได้ ถ้าสะดวกดีแล้วเป็นฤกษ์ดีทั้งหมด"* หลวงปู่สรุปว่า *"ทุกอย่างรวมอยู่ที่ความประพฤติ คือ ฤกษ์ดี ฤกษ์ร้าย โชคดี โชคร้าย เรื่องเคราะห์กรรม บาป บุญ อะไรทั้งหมดนี้ ล้วนออกไปจากความประพฤติของมนุษย์ทั้งสิ้น"*

ไม่เคยกระทำแบบแสดง

หลวงปู่ไม่มีมายาในทางอยากโชว์เพื่อให้เด่นให้สง่าแก่ตนเอง เช่น การถ่ายรูปท่าน ถ้าใครอยากได้รูปถ่ายท่าน ก็ต้องหาจังหวะให้ดีระหว่างที่ท่านห่มผ้าใส่สังฆาฏิเรียบร้อยเพื่อลงปาฏิโมกข์ หรือบวชนาค หรือเข้าพิธีกรรมอย่างใดอย่างหนึ่ง แล้วขอถ่ายรูปท่านในจังหวะนี้ย่อมได้ง่าย เมื่อท่านอยู่ตามธรรมดา แล้วขอร้องให้ท่านลุกไปห่มผ้ามาตั้งท่าให้ถ่าย แบบนี้หวังได้ยากอย่างยิ่ง เช่น มีสุภาพสตรีท่านหนึ่งจากกรุงเทพฯ นำผ้าห่มชั้นดีไปถวายหลวงปู่เมื่อหน้าหนาว พอถึงเดือนห้าหน้าร้อน เผอิญเขาได้ไปกราบหลวงปู่อีก จึงขอให้ท่านเอาผ้ามาห่มให้เขาถ่ายรูปด้วย เพราะตอนถวายไม่ได้ถ่ายไว้ หลวงปู่ปฏิเสธว่า *"ไม่ต้องหรอก"* แม้เขาจะขอเป็นครั้งที่สอง ที่สาม ท่านก็ว่าไม่ต้องไม่จำเป็นอยู่นั่นเอง

เมื่อสุภาพสตรีนั้นลากลับไปแล้ว อาตมาไม่ค่อยสบายใจ ก็ถามท่านว่า *"โยมเขาไม่พอใจ หลวงปู่ทราบไหม"*

หลวงปู่ยิ้มแล้วตอบว่า *"รู้อยู่ที่เขามีความไม่พอใจ ก็เพราะใจของเขามีความไม่พอ"*

สิ้นชาติขาดภพ

พระมหาเถระผู้ใหญ่ฝ่ายวิปัสสนากรรมฐาน สนทนาธรรมขั้นปรมัตถ์กับหลวงปู่หลายข้อ แล้วลงท้ายด้วยคำถามว่า *“พระเถระนักปฏิบัติบางท่าน มีปฏิปทาดี น่าเชื่อถือ แม้พระด้วยกันก็ยอมรับว่าท่านเป็นผู้มั่นคงในพระศาสนา แต่ในที่สุดก็ไปไม่รอด ถึงขั้นต้องสึกหาลาเพศไปก็มี หรือไม่ก็ทำไขว้เขว ประพฤติตัวมัวหมองอยู่ในพระธรรมวินัยก็มี จึงไม่ทราบว่าจะปฏิบัติถึงขั้นไหนอีกจึงจะตัดวัฏสงสารให้สิ้นภพสิ้นชาติได้”*

หลวงปู่กล่าวว่า *“การสำรวมสำเหนียกในพระวินัยอย่างเคร่งครัด และสมาทานถือธุดงค์นั้น เป็นปฏิปทาที่ดีงามอย่างยิ่ง น่าเลื่อมใส แต่ถ้าเจริญจิตไม่ถึงอธิจิต อธิปัญญาแล้ว ย่อมเสื่อมลงได้เสมอ เพราะยังไม่ถึงโลกุตรภูมิ ที่จริงพระอรหันต์ทั้งหลายท่านไม่ได้รู้อะไรมากมายเลย เพียงแต่เจริญจิตให้รู้แจ้งในขันธ์ ๕ แทงตลอดในปฏิจจสมุปบาท หยุดการปรุงแต่ง หยุดการแสวงหา หยุดกิริยาจิต มันก็จบแค่นี้ เหลือแต่บริสุทธิ์ สะอาด สว่าง ว่าง มหาสุญญตา ว่างมหาศาล”*

เปรียบเทียบให้ฟัง

ความอยากรู้อยากเห็นเพื่อบรรเทาความสงสัยของตนให้ได้นั้น ย่อมมีอยู่สำหรับชนผู้เจริญโดยทั่วไป วิชาแต่ละศาสตร์แต่ละสาขาตั้งไว้เพื่อให้มนุษย์เกิดสงสัยอยากรู้แล้วเพียรพยายามศึกษาปฏิบัติเพื่อรู้ถึงจุดหมายปลายทางของแต่ละศาสตร์นั้น แต่พุทธศาสตร์ต้องศึกษาและปฏิบัติอย่างสมดุล และด้วยความเพียรขั้นอุกฤษฏ์ เพื่อเข้าถึงสิ่งสูงสุดของพุทธธรรมด้วยตนเอง หมดข้อสงสัยได้เองโดยสิ้นเชิง เปรียบเหมือนคนบ้านนอกที่ไม่เคยเห็นกรุงเทพฯ มีคนอธิบายให้ฟังว่ากรุงเทพฯ นั้น นอกจากมีความเจริญอย่างอื่นแล้ว ยังมีกำแพงแก้วและภูเขาทองทั้งลูกอันมหึมาอีกด้วย เขาจึงตั้งใจไปกรุงเทพฯ ให้ได้ โดยคิดว่าจะไปเอาแก้วที่กำแพงและไปเอาทองที่ภูเขา ครั้นเพียรพยายามไปจนถึงแล้ว ผู้รู้ก็ชี้บอกว่า นี่คือกำแพงแก้ว นี่คือภูเขาทอง เพียงแค่นี้ความตั้งใจและความสงสัยของเขาก็สิ้นสุดลงทันที *“มรรคผลนิพพานก็เป็นเช่นนั้นเหมือนกัน”*

อยู่อย่างไรปลอดภัยที่สุด

จำได้ว่าเมื่อปี พ.ศ. ๒๕๑๙ มีพระเถระ ๒ รูป เป็นพระฝ่ายวิปัสสนากัมมัฏฐาน จากทางอีสานเหนือ แวะไปกราบนมัสการหลวงปู่ แล้วสนทนาธรรมเรื่องการปฏิบัติ เป็นที่เกิดศรัทธาปสาทะและดื่มด่ำในรสพระธรรมอย่างยิ่ง ท่านเหล่านั้นกล่าวย้อนถึงคุณงามความดี ตลอดถึงภูมิธรรมของครูบาอาจารย์ที่ตนเคยพำนักศึกษาปฏิบัติมาด้วยเป็นเวลานานว่า หลวงปู่องค์โน้นมีวิหารธรรม คืออยู่กับสมาธิตลอดเวลา อาจารย์องค์นี้อยู่กับพรหมวิหารเป็นปรกติ คนจึงนับถือท่านมาก หลวงปู่องค์นั้นอยู่กับอัปปมัญญา-พรหมวิหาร ลูกศิษย์ของท่านจึงมากมายทั่วสารทิศไม่มีประมาณ ดังนี้เป็นต้น ท่านจึงมีแต่ความปลอดภัยไม่มีอันตรายตลอดมา

หลวงปู่ว่า *"เออ ท่านองค์ไหนมีภูมิธรรมแค่ไหน ก็อยู่กับภูมิธรรมนั้นเถอะ เราอยู่กับ รู้"*

สนทนาต่อมา

ครั้นเมื่อพระเถระ ๒ รูป ได้ฟังคำพูดของหลวงปู่ว่า หลวงปู่ท่านอยู่กับ "รู้" ต่างองค์ก็นิ่งสงบชั่วระยะหนึ่ง แล้วก็เรียนถามหลวงปู่ต่อไปว่า *"อาการที่ว่าอยู่กับรู้มีลักษณะเป็นอย่างไร"* หลวงปู่ตอบอธิบายว่า ***"รู้ (อัญญา) เป็นปรกติจิตที่ว่าง สว่าง บริสุทธิ์ หยุดการปรุงแต่ง หยุดการแสวงหา หยุดกิริยาของจิต ไม่มีอะไรเลย ไม่ยึดถืออะไรสักอย่าง"***

ถึงที่สุดแห่งทุกข์

หลวงปู่เป็นผู้มีวาจาบริสุทธิ์ เพราะท่านชอบกล่าวแต่สิ่งที่เป็นสัจธรรมแท้ กล่าวแต่จุดมุ่งหมายอันสูงสุดของพระพุทธศาสนา กล่าวแต่กระแสธรรมที่เป็นไปเพื่อความพ้นทุกข์โดยส่วนเดียว สังเกตจากพุทธดำรัสที่หลวงปู่ชอบหยิบยกมาพูดให้ฟังบ่อยที่สุด คือหลวงปู่ว่า *"พระพุทธเจ้าตรัสเตือนว่า ภิกษุทั้งหลาย อายตนะนั้นมีอยู่ ดิน น้ำ ไฟ ลม อากาศ อากิญจัญญายตนะ เนวสัญญานาสัญญายตนะ โลกนี้ โลกหน้า ดวงอาทิตย์ ดวงจันทร์ เหล่านี้ ย่อมไม่มีในอายตนะนั้น ดูกรภิกษุทั้งหลาย เราไม่ได้กล่าวถึงอายตนะนั้นว่า เป็นการมา เป็นการไป เป็นการตั้งอยู่ เป็นการจุติ เป็นการอุบัติ อายตนะนั้นหาที่ตั้งอาศัยไม่ได้ ไม่ได้เป็นไป หาอารมณ์ไม่ได้ นั่นแลเป็นที่สุดแห่งทุกข์"*

อาพาธครั้งสุดท้าย

หลวงปู่กลับจากรักษาพยาบาลที่โรงพยาบาลในครั้งนี้ ไม่ได้หมายความว่าท่านหายจากโรคอย่างเด็ดขาดแต่ประการใด หากแต่ว่าท่านอาศัยความอดทนอย่างยิ่ง และดำรงอยู่ต่อมาได้เพียงแปดเดือนเท่านั้น ในโอกาสที่เป็นวันคล้ายวันเกิดของท่าน คือครบรอบ ๙๖ ปี ได้จัดงานทำบุญฉลองเป็นกรณีพิเศษ หลวงปู่เริ่มมีอาการผิดปกติ คือ อ่อนเพลียอย่างมาก กระสับกระส่าย และจับไข้เป็นครั้งคราว อาตมากราบเรียนท่านว่าขอนำท่านไปโรงพยาบาลจุฬาฯ อีกครั้ง ท่านบอกว่าไม่ต้องไป และพูดสำทับว่าห้ามเอาท่านไป เพราะถึงไปก็ไม่หาย เรียนท่านว่า *"เมื่อก่อนหลวงปู่เป็นหนักกว่านี้ยังหาย ครั้งนี้หลวงปู่เป็นไม่มากต้องหายแน่"*

ท่านว่า *"นั่นมันคราวก่อน นี่มันไม่ใช่คราวก่อน"*

ลักษณาการเข้าสู่มรณภาพ

วันที่ ๒๙ ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๒๖ ตั้งแต่เวลาบ่ายโมงผ่านไปแล้ว อาการป่วยก็ทรงๆ อยู่ แต่ผิวพรรณวรรณะสดใสเปล่งปลั่งอย่างผิดปกติ ทั้งพระและคฤหัสถ์ก็มาร่วมงานจำนวนมาก ทั้งพระบ้านและพระป่า

เวลา ๑๕.๐๐ น. พระเถระฝ่ายป่าจำนวนมาก ได้เข้าไปถวายสักการะที่กุฏิหลวงปู่ ท่านลุกขึ้นสนทนาธรรมและแนะแนวข้อปฏิบัติธรรมให้ท่านสานุศิษย์เหล่านั้นฟังด้วยถ้อยคำที่ชัดเจน และลำดับกระแสธรรมข้อปฏิบัติไปตลอดสาย เหมือนหนึ่งแก้ข้อข้องใจให้ท่านเหล่านั้นฟัง เป็นการทบทวนข้อปฏิบัติที่ท่านเคยสอนมา

เวลาดึกใกล้สี่ทุ่มเข้าไปแล้ว หลวงปู่จึงให้พาท่านออกมาข้างนอกกุฏิ แล้วใช้สายตามองไปรอบๆ บริเวณวัดอย่างละเอียดอ่อน ซึ่งหามีใครทราบไม่ว่า นั่นเป็นการมองดูอะไรๆ ครั้งสุดท้ายแล้ว

ทบทวนธรรมานุสติครั้งสุดท้าย

เวลาสี่ทุ่มผ่านไป หลวงปู่ให้พาท่านเข้าห้องนอนเหมือนเดิม ท่านอยู่ในอิริยาบถนอนหงายหนุนหมอนสูง ให้พระที่อยู่ในห้องแปดเก้ารูปสวดมนต์เจ็ดตำนานย่อให้ฟังจบแล้ว สั่งให้สวดสติสัมโพชฌงค์ ๓ จบ แล้วให้สวดปฏิจจสมุปบาทอีก ๓ รอบ หลังจากนั้นหลวงปู่ให้สวดมหาสติปัฏฐานสูตรให้ฟัง พระในที่นั้นไม่มีองค์ไหนสวดได้สักองค์ ท่านบอกให้เปิดหนังสือสวด เผอิญหนังสือก็ไม่มีอีก เดชะบุญที่ท่านอาจารย์พูนศักดิ์ซึ่งอยู่เฝ้ารักษาพยาบาลหลวงปู่ตลอดมา มีหนังสือฉบับหลวงติดมาด้วย จึงหยิบมาเปิดหาพระสูตรนั้น มัวพลิกหาอยู่เป็นเวลานาน หลวงปู่สั่งว่าเอามานี่ ท่านหยิบเอามาเปิดเองโดยไม่ต้องดู แล้วบอกว่าสวดตรงนี้ ทำให้พระทุกองค์แปลกใจมาก เพราะตรงกับมหาสติปัฏฐานสูตรพอดี คือ หน้า ๑๗๒ พระสูตรนี้ยาวมาก ใช้เวลาสวดให้หลวงปู่ฟังถึง ๒ ชั่วโมงกว่าจึงจบ ท่านฟังโดยอาการอันสงบ

ปัจฉิมพจน์ของหลวงปู่

เมื่อหลวงปู่ฟังพระสวดมหาสติปัฏฐานสูตรจบลงแล้ว สักครู่หนึ่งต่อมา ท่านกล่าวปรารภถึงลักษณาการที่พระพุทธเจ้าเข้าสู่ปรินิพพานตั้งแต่เริ่มต้นมาจนตลอด ซึ่งจะขอจับเอาใจความตอนท้ายไว้ในที่นี้ว่า ***“พระพุทธเจ้า พระองค์ไม่ได้เข้าสู่นิพพานในฌานสมาบัติอะไรที่ไหนหรอก เมื่อพระองค์ออกจากจตุตถฌานแล้ว จิตขันธ์ หรือนามขันธ์ ก็ดับพร้อม ไม่มีอะไรเหลือ นั่นคือ พระองค์ดับเวทนาขันธ์ในภาวะจิตตื่นหรือวิถีจิตอันปรกติของมนุษย์ ครบพร้อมทั้งสติและสัมปชัญญะ ไม่ถูกภาวะอื่นใดมาครอบงำอำพรางให้หลงใหลใดๆ ทั้งสิ้น เป็นภาวะแห่งตนเองอย่างบริบูรณ์ ภาวะอันนั้นจะเรียกว่า มหาสุญญตา หรือจักรวาลเดิม หรือเรียกว่าพระนิพพาน อย่างใดอย่างหนึ่งก็ได้ เราปฏิบัติมาก็เพื่อเข้าถึงภาวะอันนั้นเอง”***

วจีสังขารคือวาจาของหลวงปู่ก็สิ้นสุดลงเพียงแค่นี้

ป่าดงเกิดขึ้นในเมือง

โปรดย้อนหลังไปดูเหตุการณ์เมื่อสมัยใกล้ร้อยปีที่ผ่านมา สมัยนั้นแล คณะธุดงค์ของหลวงปู่แยกทางจากคณะท่านพระอาจารย์มั่น รวมสี่รูปด้วยกัน ออกไปทางอำเภอท่าคันโท กาฬสินธุ์ พากันธุดงค์ไปอยู่ ณ ป่าทึบแห่งหนึ่ง คณะของหลวงปู่ได้รับความยากลำบากอย่างยิ่ง ต้องต่อสู้กับป่าดงพงไพร สิงสาราสัตว์ทุกชนิด ตลอดถึงต่อสู้กับไข้ป่าอย่างร้ายแรง ในที่สุด พระเพื่อนธุดงค์รูปหนึ่งทนต่อไข้ป่าไม่ไหว ได้ถึงแก่มรณภาพไปต่อหน้าหมู่คณะอย่างน่าเวทนา ยิ่งกว่านั้น เมื่อหลวงปู่แยกจากคณะพาเณรน้อยธุดงค์ไปอยู่ด้วยกันเพียงสองรูปที่ป่าอีกแห่งหนึ่งใกล้บ้านกุดก้อม ไข้ป่ายังตามไปรังควานชีวิตของเณรน้อยจนถึงแก่ความตายไปต่อหน้าหลวงปู่อย่างน่าสงสารสลดใจยิ่งนัก สาเหตุก็เพราะขาดหยูกยาที่จะรักษาพยาบาลนั่นเอง

แล้วก็โปรดย้อนกลับมาดูเหตุการณ์เมื่อเวลาตี ๔ ของวันที่ ๓๐ ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๒๖ สภาพป่าในสมัยนั้นได้ย้อนมาเกิดขึ้นอีกครั้งหนึ่ง ณ ห้องนอนของหลวงปู่ เพราะขณะที่หลวงปู่กำลังอาพาธหนักอยู่นั้น พยาบาลสักคนก็ไม่มี น้ำเกลือสักหยดหนึ่งก็ไม่มี จะมีก็แต่ศิษย์ฝ่ายสงฆ์นั่งห้อมล้อมอยู่อย่างสงบ เหมือนหนึ่งพร้อมใจกันถวายเสรีภาพให้หลวงปู่มีอิสระอย่างเต็มที่ในการปล่อยวางสังขารขันธ์โดยการมรณภาพ ที่ไม่ปรากฏร่องรอย และบริสุทธิ์สงบเยือกเย็นอย่างสิ้นเชิง

แม้กาลเวลาก็เหมาะสม

พระพุทธองค์ท่านทรงบำเพ็ญเพียรค้นคว้าสัจธรรมตลอดเวลาถึง ๖ ปี ครั้นได้ตรัสรู้ ก็ตรัสรู้เมื่อเวลาใกล้รุ่ง คือ ตี ๔ ล่วงไปแล้ว ครั้นตรัสรู้แล้ว ทรงบำเพ็ญพุทธกิจตลอด ๔๕ ปี ก็ใช้เวลาตี ๔ กว่านี้ แผ่พระญาณสอดส่องดูหมู่สัตว์ผู้ควรได้รับการเสด็จไปโปรด ถึงคราวพระองค์เสด็จดับขันธปรินิพพาน ก็เป็นเวลาเดียวกันนั้นอีก

อันสังขารธรรมหนึ่ง ซึ่งอุบัติขึ้นเมื่อวันนี้ ๔ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๓๑ ณ บ้านปราสาท อำเภอเมืองสุรินทร์ ได้เจริญเติบโตและรุ่งเรืองมาโดยลำดับกาล ดำเนินชีวิตของตนอย่างถูกต้องดีงาม อยู่ภายใต้ผ้ากาสาวพัสตร์จนตลอดอายุขัย ประพฤติปฏิบัติตนเป็นแบบอย่างที่ดีงาม สมเป็นเนื้อนาบุญอันเอกของโลก ได้บำเพ็ญประโยชน์ตนและประโยชน์ผู้อื่นอย่างสมบูรณ์ตลอดมา ตราบเท่าถึงวันที่ ๓๐ ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๒๖ หลวงปู่ก็ปล่อยวางสังขารขันธ์ให้ดับลงแล้ว เมื่อเวลา ๔ นาฬิกาเศษ ของวันนั้นนั่นเอง สิ่งที่น่าอัศจรรย์ก็คือ วันนั้นเป็นวันที่คณะศิษย์ทั้งหลาย ทั้งบรรพชิตและคฤหัสถ์ ทั้งคามวาสีและอรัญวาสี มาประชุมพร้อมเพรียงกันทำบุญฉลองอายุครบ ๙๖ ปี คือ ๘ รอบ ถวายท่านเป็นกรณีพิเศษ ซึ่งเท่ากับเตรียมพร้อมอยู่แล้ว

ผู้ไม่มีวิบากของสังขาร

เพิ่งจะเข้าใจได้ตอนนี้เองที่หลวงปู่เคยพูดว่า ท่านไม่มีวิบากของสังขาร เพราะแม้ท่านมีอายุผ่าน ๙๖ ปีล่วงแล้วก็จริง แต่ร่างกายท่านแข็งแรง ว่องไว สะอาด สงบเย็น รุ่งเรืองด้วยสติสัมปชัญญะอย่างสมบูรณ์ ไม่หลงลืม เผลอเรอใดๆ ทั้งสิ้น

เมื่อถึงคราวดับสังขาร ก็ดับลงอย่างสงบ ไม่มีร่องรอยในการลำบากขันธ์ ทรมานตน ไม่ให้ผู้ใกล้ชิดต้องลำบากกายใจในการรักษาพยาบาล ไม่เปลืองหมอ ไม่เปลืองยา ไม่เปลืองเวลาของท่านผู้ใด

ท่ามกลางความสงบเงียบของเวลาตีสี่กว่า ปราศจากผู้คนและยวดยานพาหนะทุกชนิด แม้ต้นไม้ใบหญ้าก็สงบเงียบ อากาศเย็นยะเยือก พร้อมกับมีละอองฝนลงมาโปรยปรายคล้ายหิมะลง หลวงปู่ ผู้วิสุทธิสงฆ์ ก็ปลงเสียแล้วซึ่งสังขารธรรม คงทิ้งไว้แต่โดยพระคุณทั้งหลายให้รำลึกถึงและอาลัยอาวรณ์อย่างมิรู้แล้ว

อเหตุกจิต ๓ ประการ

๑. **ปัญจทวาราวัชชนจิต** คือ กิริยาจิตที่แฝงอยู่ตามอายตนะ หรือทวารทั้ง ๕ มีดังนี้

ตา ไปกระทบกับรูป เกิดจักขุวิญญาณ คือการเห็น จะห้ามไม่ให้ตาเห็นรูปไม่ได้

หู ไปกระทบกับเสียง เกิดโสตวิญญาณ คือการได้ยิน จะห้ามไม่ให้หูได้ยินเสียงไม่ได้

จมูก ไปกระทบกับกลิ่น เกิดฆานวิญญาณ คือการได้กลิ่น จะห้ามไม่ให้จมูกรับกลิ่นไม่ได้

ลิ้น ไปกระทบกับรส เกิดชิวหาวิญญาณ คือการได้รส จะห้ามไม่ให้ลิ้นรับรู้รสไม่ได้

กาย ไปกระทบกับโผฏฐัพพะ เกิดกายวิญญาณ คือการสัมผัส จะห้ามไม่ให้กายรับสัมผัสไม่ได้

วิญญาณทั้ง ๕ อย่างนี้ เป็นกิริยาที่แฝงอยู่ในกายตามทวาร ทำหน้าที่รับรู้สิ่งต่างๆ ที่มากระทบ เป็นสภาวะแห่งธรรมชาติของมันเป็นอยู่เช่นนั้น

ก็แต่ว่า เมื่อจิตอาศัยทวารทั้ง ๕ เพื่อเชื่อมต่อรับรู้เหตุการณ์ภายนอกที่เข้ามากระทบ แล้วส่งไปยังสำนักงานจิตกลางเพื่อรับรู้ เราจะห้ามมิให้เกิด มี เป็นเช่นนั้นย่อมกระทำไม่ได้

การป้องกันทุกข์ที่จะเกิดจากทวารทั้ง ๕ นั้น เราจะต้องสำรวมอินทรีย์ทั้ง ๕ ไม่เพลิดเพลินในอายตนะเหล่านั้น หากจำเป็นต้องอาศัยอายตนะทั้ง ๕ นั้น ประกอบการงานทางกาย ก็ควรจะกำหนดจิตให้ตั้งอยู่ในจิต เช่น เมื่อเห็นก็สักแต่ว่าเห็น ไม่คิดปรุง ได้ยินก็สักแต่ว่าได้ยิน ไม่คิดปรุง ดังนี้ เป็นต้น (ไม่คิดปรุง หมายความว่าไม่ให้จิตเอนเอียงไปในความเห็นดีชั่ว)

๒. มโนทวาราวัชชนจิต คือ กิริยาจิตที่แฝงอยู่ที่มโนทวาร มีหน้าที่ผลิตความคิดนึกต่างๆ นานา คอยรับเหตุการณ์ภายในภายนอกมากระทบ จะดีหรือชั่วก็สะสมเอาไว้ จะห้ามจิตไม่ให้คิดในทุกๆ กรณี ย่อมไม่ได้

ก็แต่ว่าเมื่อจิตคิดปรุงไปในเรื่องราวใดๆ ถึงวัตถุ สิ่งของ บุคคลอย่างไร ก็ให้กำหนดรู้ว่าจิตคิดถึงเรื่องเหล่านั้น ก็สักแต่ว่าแต่ความคิด ไม่ใช่สัตว์ บุคคล เรา เขา ไม่ยึดถือวิจารณ์ความคิดเหล่านั้น

ทำความเห็นให้เป็นปกติ ไม่ยึดถือความเห็นใดๆ ทั้งสิ้น จิตย่อมไม่ไหลตามกระแสอารมณ์เหล่านั้น ไม่เป็นทุกข์

๓. **หสิตุปบาท** คือ กิริยาที่จิตยิ้มเอง โดยปราศจากเจตนาที่จะยิ้ม หมายความว่า ไม่อยากยิ้ม มันก็ยิ้มของมันเอง กิริยาจิตอันนี้มีเฉพาะเหล่าพระอริยเจ้าเท่านั้น ในสามัญชนไม่มี

สำหรับ **อเหตุกจิต** ข้อ ๑ และข้อ ๒ มีเท่ากันในพระอริยเจ้าและในสามัญชน นักปฏิบัติธรรมทั้งหลาย เมื่อตั้งใจปฏิบัติตนออกจากกองทุกข์ ควรพิจารณา **อเหตุกจิต** นี้ให้เข้าใจด้วย เพื่อความไม่ผิดพลาดในการบำเพ็ญปฏิบัติธรรม

อเหตุกจิต นี้ นักปฏิบัติทั้งหลายควรทำความเข้าใจให้ได้ เพราะถ้าไม่เช่นนั้นแล้ว เราจะพยายามบังคับสังขารไปหมด ซึ่งเป็นอันตรายต่อการปฏิบัติธรรมมาก เพราะความไม่เข้าใจในอเหตุกจิตข้อ ๑ และ ๒ นี้เอง

อเหตุกจิต ข้อ ๓ เป็นกิริยาจิตที่ยิ้มเองโดยปราศจากเจตนาที่จะยิ้ม เกิดในจิตของเหล่าพระอริยเจ้าเท่านั้น ในสามัญชนไม่มี เพราะกิริยาจิตนี้เป็นผลของการเจริญจิตจนอยู่เหนือมายาสังขารได้แล้ว จิตไม่ต้องติดข้องในโลกมายา เพราะความรู้เท่าทันเหตุปัจจัยแห่งการปรุงแต่งได้แล้ว เป็นอิสระด้วยตัวมันเอง

จิต คือ พุทธะ

พระราชวุฒาจารย์ (หลวงปู่ดูลย์ อตุโล)

จิต คือ พุทธะ[๒]

พระพุทธเจ้าทั้งปวงและสัตว์โลกทั้งสิ้น ไม่ได้เป็นอะไรเลย นอกจากเป็นเพียง "จิตหนึ่ง" นอกจากจิตหนึ่งแล้ว ไม่ได้มีอะไรตั้งอยู่เลย จิตหนึ่งซึ่งปราศจากการตั้งต้นนี้ เป็นสิ่งซึ่งไม่ได้เกิดขึ้น และไม่อาจจะถูกทำลายได้เลย

มันไม่ใช่สิ่งของมีสีเขียวหรือสีเหลือง และไม่มีทั้งรูป ไม่มีทั้งการปรากฏ มันไม่ถูกนับรวมอยู่ในบรรดาสิ่งต่างๆ ที่มีการตั้งอยู่ หรือไม่มีการตั้งอยู่ ไม่อาจจะลงความเห็นว่าเป็นของใหม่หรือของเก่า มันไม่ใช่ของยาว ของสั้น ของใหญ่ ของเล็ก

ทั้งนี้ เพราะมันอยู่เหนือขอบเขต เหนือการวัด เหนือการตั้งชื่อ เหนือการทิ้งร่องรอยไว้ หรือแม้การเปรียบเทียบทั้งหมดทั้งสิ้น

จิตหนึ่งนี้เป็นสิ่งซึ่งเราเห็นว่าตำตาเราอยู่แท้ๆ แต่จงลองไปใช้เหตุผล (ว่ามันเป็นอะไร เป็นต้น) กับมันเข้าดูซิ เราจักหล่นลงไปสู่ความผิดพลาดทันที สิ่งนี้เป็นเหมือนกับความว่างอันปราศจากขอบทุกๆ ด้าน ซึ่งไม่อาจยั้งหรือวัดได้

---

[๒] **จิต คือ พุทธะ** เป็นธรรมเทศนาของ หลวงปู่ดูลย์ อตุโล ท่านได้เรียบเรียงไว้โดยบางส่วนท่านอาศัยคำพูดของอาจารย์ฮวงโป และอาจารย์เว่ยหล่าง โดยเหตุที่ว่าคำพูดนั้นถูกต้อง ตรงกับธรรมที่ท่านปฏิบัติเข้าใจแล้ว ฯลฯ

จิตหนึ่งนี้เท่านั้นเป็นพุทธะ ไม่มีแตกต่างระหว่างพุทธะกับสัตว์โลกทั้งหลาย เพียงแต่ว่าสัตว์โลกทั้งหลายไปยึดมั่นต่อรูปธรรมต่างๆ เสีย และเพราะเหตุนั้น เขาจึงแสวงหาพุทธภาวะจากภายนอก การแสวงหาของสัตว์เหล่านั้นนั่นเองทำให้เขาพลาดจากพุทธภาวะ การทำสิ่งนี้เท่ากับการใช้สิ่งซึ่งเป็นพุทธะให้เที่ยวแสวงหาพุทธะ และการใช้จิตให้เที่ยวจับฉวยจิต แม้เขาเหล่านั้นจะพยายามถึงสุดความสามารถของเขาอยู่ตั้งกัปหนึ่งเต็มๆ เขาก็จะไม่สามารถลุถึงพุทธภาวะได้เลย

เขาไม่รู้ว่า ถ้าเขาเองเพียงแต่หยุดความคิดปรุงแต่ง และหมดความกระวนกระวายเพราะการแสวงหาเสียเท่านั้น พุทธะก็จะปรากฏตรงหน้าเขา เพราะว่าจิตนี้คือพุทธะนั่นเอง พุทธะ ก็คือสิ่งมีชีวิตทั้งหลายทั้งปวงนั่นเอง สิ่งๆ นี้ในเมื่อปรากฏอยู่ที่สามัญสัตว์จะเป็นสิ่งเล็กน้อยก็หาไม่ เมื่อปรากฏอยู่ที่พระพุทธเจ้าทั้งหลายจะเป็นสิ่งใหญ่หลวงก็หาไม่

สำหรับการบำเพ็ญปารมิตาทั้ง ๖ ก็ดี การบำเพ็ญข้อวัตรปฏิบัติที่คล้ายๆ กันอีกเป็นจำนวนมากก็ดี หรือการได้บุญมากมายนับไม่ถ้วนเหมือนจำนวนเม็ดทรายในแม่น้ำคงคาก็ดี เหล่านี้นั้นจงคิดดูเถิด ถ้าเราเป็นผู้สมบูรณ์โดยสัจจะพื้นฐานในทุกๆ กรณีอยู่แล้ว ซึ่งเป็นจิตหนึ่งหรือเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันกับพุทธะทั้งหลายอยู่แล้ว เราก็ไม่ควรพยายามจะเพิ่มเติมอะไรให้แก่สิ่งซึ่งสมบูรณ์อยู่แล้วนั้น ด้วยการบำเพ็ญวัตรปฏิบัติต่างๆ ซึ่งไร้ความหมายเหล่านั้นไม่ใช่หรือ เมื่อไรโอกาสอำนวยให้ทำก็ทำมันไป และเมื่อโอกาสผ่านไปแล้วอยู่เฉยๆ ก็แล้วกัน

ถ้าเรายังไม่เห็นตระหนักอย่างเด็ดขาดลงไปว่าจิตนั้นคือพุทธะก็ดี แล้วเราไปยึดมั่นถือมั่นต่อรูปธรรมต่างๆ อยู่ก็ดี ต่อวัตรปฏิบัติต่างๆ อยู่ก็ดี และต่อวิธีการบำเพ็ญบุญกุศลต่างๆ อยู่ก็ดี แนวความคิดของเราก็ยังคงผิดพลาดอยู่ ไม่เข้าร่องเข้ารอยกันกับ "ทาง" ทางโน้นเสียแล้ว

จิตหนึ่งนี้เท่านั้นเป็นพุทธะ ไม่มีพุทธะอื่นใดที่ไหนอีก ไม่มีจิตอื่นใดที่ไหนอีก มันแจ่มจ้าและไร้ตำหนิเช่นเดียวกับความว่าง คือมันไม่มีรูปร่างและปรากฏการณ์ใดๆ เลย การใช้จิตของเราปรุงแต่งคิดฝันไปต่างๆ นั้น เท่ากับเราละทิ้งเนื้อหาอันเป็นสาระเสีย แล้วไปผูกพันตัวเองอยู่กับรูปธรรมซึ่งเป็นเหมือนกับเปลือก พุทธะซึ่งมีอยู่ตลอดกาลนั้น ไม่ใช่พุทธะของความยึดมั่นถือมั่น

การปฏิบัติปารมิตาทั้ง ๖ และการบำเพ็ญข้อวัตรปฏิบัติที่คล้ายคลึงกันอีกเป็นจำนวนนับไม่ถ้วน ด้วยเจตนาที่จะไปเป็นพุทธะสักองค์หนึ่งนั้น เป็นการปฏิบัติชนิดคืบหน้าทีละขั้นๆ แต่พุทธะซึ่งมีอยู่ตลอดกาลดังกล่าวแล้วนั้น หาใช่พุทธะที่ลุถึงได้ด้วยการปฏิบัติเป็นขั้นๆ เช่นนั้นไม่ เรื่องมันเพียงแต่ "ตื่น" และ "ลืมตา" ต่อจิตหนึ่งนั้นเท่านั้น และไม่มีอะไรที่จะต้องบรรลุถึงอะไร นี่แหละ คือพุทธะที่แท้จริง พุทธะและสัตว์โลกทั้งหลาย คือ "จิต" จิตหนึ่งนี้เท่านั้น ไม่มีอะไรอื่นนอกไปจากนี้อีกแล้ว

จิตเป็นเหมือนกับความว่าง ซึ่งภายในนั้นย่อมไม่มีความสับสนและความไม่ดีต่างๆ ดังจะเห็นได้ในเมื่อดวงอาทิตย์ผ่านไปในที่ว่างนั้น ย่อมส่องแสงไปได้ทั้งสี่มุมโลก เพราะว่าเมื่อพระอาทิตย์ขึ้น ย่อมให้ความสว่างทั่วทั้งพื้นโลก ความว่างที่แท้จริงนั้นมันก็ไม่ได้สว่างขึ้น และเมื่อพระอาทิตย์ตก ความว่างก็ไม่ได้มืดลง ปรากฏการณ์ของความสว่างและความมืดย่อมสับเปลี่ยนซึ่งกันและกัน แต่ธรรมชาติของความว่างนั้นยังคงไม่เปลี่ยนแปลงอยู่นั่นเอง จิตของพุทธะและของสัตว์โลกทั้งหลายก็เป็นเช่นนั้น

ถ้าเรามองดูพุทธะว่าเป็นผู้แสดงออกซึ่งความปรากฏของสิ่งที่บริสุทธิ์ ผ่องใส และรู้แจ้งก็ดี หรือมองดูสัตว์โลกทั้งหลายว่าเป็นผู้แสดงออกซึ่งความปรากฏของสิ่งที่โง่เง่ามืดมน และมีอาการสลบไสลก็ดี ความรู้สึกนึกคิดเหล่านี้อันเป็นผลเกิดมาจากความคิดยึดมั่นต่อรูปธรรมนั้นจะกันเราไว้เสียจากความรู้อันสูงสุด ถึงแม้ว่าเราจะได้ปฏิบัติมาตลอดกี่กัปนับไม่ถ้วน ประดุจเม็ดทรายในแม่น้ำคงคาแล้วก็ตาม มีแต่จิตหนึ่งนี้เท่านั้น ไม่มีสิ่งอื่นใดแม้แต่อนุภาคเดียวที่จะอิงอาศัยได้ เพราะจิตนั้นเอง คือ พุทธะ

เมื่อพวกเราเป็นเพียงนักศึกษาเรื่อง "ทาง" ทางโน้น ยังไม่ลืมตาต่อสิ่งซึ่งเป็นสาระ กล่าวคือ "จิต" นี้ พวกเราจะปิดบังจิตนั้นเสียด้วยความคิดปรุงแต่งของเราเอง พวกเราจะแสวงหาพุทธะนอกตัวเราเอง พวกเราจะยังคงยึดมั่นถือมั่นต่อรูปธรรมทั้งหลาย ต่อการปฏิบัติเมาบุญต่างๆ และสิ่งอื่นๆ ทำนองนั้น ทั้งหมดนี้เป็นอันตราย ไม่ใช่หนทางอันนำไปสู่ความรู้อันสูงสุดนั้นแต่อย่างใดเลย

เนื้อแท้แห่งสิ่งสูงสุดสิ่งนี้โดยภายในแล้ว ย่อมเหมือนกับท่อนไม้ หรือก้อนหิน คือภายในนั้นปราศจากการเคลื่อนไหว และโดยภายนอกแล้วย่อมเหมือนกับความว่าง กล่าวคือ ปราศจากขอบเขตหรือสิ่งกีดขวางใดๆ สิ่งนี้มันไม่ใช่เป็นฝ่ายนามธรรม หรือรูปธรรม มันไม่มีที่ตั้งเฉพาะ ไม่มีรูปร่าง และไม่อาจจะหายไปได้เลย

จิตนี้ไม่ใช่จิตซึ่งเป็นความคิดปรุงแต่ง มันเป็นสิ่งซึ่งอยู่ต่างหาก ปราศจากการเกี่ยวข้องกับรูปธรรมโดยสิ้นเชิง ฉะนั้น พระพุทธเจ้าทั้งหลายและสัตว์โลกทั้งปวงก็เป็นเช่นนั้น ถ้าพวกเราเพียงแต่สามารถปลดเปลื้องตนเองออกเสียจากความคิดปรุงแต่งเท่านั้น พวกเราจะประสบความสำเร็จทุกอย่าง

หลักธรรมที่แท้จริงก็คือ "จิต" นั่นเอง ซึ่งถ้านอกไปจากนั้นแล้ว มันก็ไม่มีหลักธรรมใดๆ เลย จิตนั่นแหละคือหลักธรรม ซึ่งถ้านอกไปจากนั้นแล้วก็ไม่ใช่จิต แต่จิตนั้นโดยตัวมันเองก็ไม่ใช่จิต แต่ถึงกระนั้นมันก็ยังไม่ใช่ มิใช่จิต การที่จะกล่าวว่าจิตนั้นไม่ใช่จิต ดังนี้นั่นแหละย่อมหมายความถึงสิ่งบางสิ่งซึ่งมีอยู่จริง สิ่งนี้มันอยู่เหนือคำพูด ขอจงเลิกละการคิดและการอธิบายเสียให้หมดสิ้น เมื่อนั้น เราอาจกล่าวได้ว่าคลองแห่งคำพูดก็ได้ถูกตัดขาดไปแล้ว "พฤติของจิต" ก็ถูกเพิกถอนขึ้นสิ้นเชิงแล้ว

จิตนี้คือพุทธโยนิอันบริสุทธิ์ ซึ่งมีประจำอยู่แล้วในคนทุกคน สัตว์ซึ่งมีความรู้สึกนึกคิด กระดุกกระดิกได้ทั้งหมดก็ดี พระพุทธเจ้าพร้อมทั้งพระโพธิสัตว์ทั้งหลายทั้งปวงก็ดี ล้วนแต่เป็นของแห่งธรรมชาติอันหนึ่งนี้เท่านั้น ไม่มีแตกต่างกันเลย ความแตกต่างทั้งหลายเกิดขึ้นจากเราคิดผิดๆ เท่านั้น ย่อมนำเราไปสู่การก่อสร้างกรรมทั้งหลายทั้งปวงทุกชนิดไม่มีหยุด

ธรรมชาติแห่งความเป็นพุทธะดั้งเดิมของเรานั้น โดยความจริงอันสูงสุดแล้วเป็นสิ่งซึ่งไม่มีความหมายแห่งความเป็นตัวตนแม้แต่สักปรมาณูเดียว สิ่งนั้นก็คือ "ความว่าง" เป็นสิ่งซึ่งมีอยู่ในที่ทุกแห่ง สงบเงียบ และไม่มีอะไรเจือปน มันเป็นสันติสุขที่รุ่งเรืองและเร้นลับ และก็หมดกันเพียงเท่านั้นเอง

จงเข้าไปสู่สิ่งๆ นี้ให้ลึกซึ้ง โดยการลืมตาต่อสิ่งนี้ด้วยตัวเราเอง สิ่งซึ่งอยู่ตรงหน้าเรานี้แหละ คือสิ่งๆ นั้น ในอัตราที่เต็มที่ทั้งหมดทั้งสิ้นและสมบูรณ์ถึงที่สุดแล้ว ไม่มีอะไรนอกไปจากนี้อีกแล้ว

จิตก็คือพุทธะ (สิ่งสูงสุด) มันย่อมรวมสิ่งทุกสิ่งเข้าไว้ในตัวมันทั้งหมด นับแต่ที่พระพุทธเจ้าที่ตรัสรู้แล้วทั้งหลายเป็นที่สุด ในเบื้องสูงลงไปจนกระทั่งถึงสัตว์ประเภทที่ต่ำต้อยที่สุด ซึ่งเป็นสัตว์เลื้อยคลานอยู่ด้วยอก และแมลงต่างๆ เป็นที่สุดในเบื้องต่ำ สิ่งเหล่านี้ทุกสิ่งนั้นย่อมมีส่วนแห่งความเป็นพุทธะเท่ากันหมด และทุกๆ สิ่งมีเนื้อหาเป็นอันเดียวกันกับจิตหนึ่งนั้น ดังนั้น สัตว์ทั้งหลายทั้งปวงได้เป็นสิ่งที่มีเนื้อหาเป็นอันเดียวกันกับพุทธะอยู่แล้วตลอดเวลา

ถ้าพวกเราเพียงแต่สามารถทำความเข้าใจในจิตของเราเองนี้ให้สำเร็จ แล้วค้นพบธรรมชาติอันแท้จริงของเราเองได้ด้วยความเข้าใจอันนั้นเท่านั้น มันก็จะเป็นที่แน่นอนว่าไม่มีอะไรที่พวกเราจำเป็นจะต้องแสวงหาแม้แต่อย่างใดเลย

จิตของเรานั้น ถ้าเราทำความสงบอยู่จริงๆ เว้นขาดจากการคิดนึกซึ่งเป็นการเคลื่อนไหวของจิตแม้แต่น้อยที่สุดเสียให้ได้จริงๆ ตัวแท้ของมันก็จะปรากฏออกมาเป็นความว่าง แล้วเราก็จะได้พบว่ามันเป็นสิ่งที่ปราศจากรูป มันไม่ได้กินเนื้อที่อะไรๆ ที่ไหนๆ แม้แต่จุดเดียว มันไม่ได้ตกลงสู่การบัญญัติว่าเป็นพวกที่มีความเป็นอยู่หรือว่าไม่มีความเป็นอยู่ แม้แต่ประการใดเลย เพราะเหตุที่สิ่งนี้เป็นสิ่งที่เรารู้สึกไม่ได้โดยทางอายตนะ เพราะจิตซึ่งเป็นธรรมชาติที่แท้ของคนเรานั้น มันเป็นครรภ์หรือเป็นกำเนิด ซึ่งไม่ได้มีใครทำให้เกิดขึ้น และไม่อาจจะถูกทำลายได้เลย

ในการทำปฏิกิริยาตอบสนองต่อสิ่งแวดล้อมต่างๆ นั้น มันเปลี่ยนรูปของมันเองออกมาเป็นปรากฏการณ์ต่างๆ เพื่อสะดวกในการพูด เราพูดถึงจิตในฐานะที่เป็นตัวสติปัญญา แต่ในขณะที่มันไม่ได้ทำการตอบสนองต่อสิ่งแวดล้อม คือไม่ได้เป็นตัวสติปัญญาที่คิดนึกหรือสร้างสิ่งต่างๆ ขึ้นมานั้น มันเป็นสิ่งที่ไม่อาจถูกกล่าวถึงในการที่จะบัญญัติว่ามันเป็นความมีอยู่ หรือไม่ใช่ความมีอยู่

ยิ่งไปกว่านั้นอีก แม้ในขณะที่มันทำหน้าที่สร้างสิ่งต่างๆ ขึ้นมาในฐานะที่ตอบสนองต่อกฎแห่งความเป็นเหตุและผลของกันและกันนั้น มันก็ยังเป็นสิ่งที่เรารู้สึกไม่ได้โดยทางอายตนะ ตา หู จมูก ลิ้น กาย และมโนทวาร อยู่นั่นเอง ถ้าเราทราบความเป็นจริงข้อนี้ เราทำความสงบเงียบสนิทอยู่ในภาวะแห่งความไม่มีอะไรในขณะนั้น พวกเรากำลังเดินอยู่แล้วในทางแห่งพระพุทธเจ้าทั้งหลายโดยแท้จริง ดังนั้น เราควรเจริญจิตให้หยุดอยู่บนความไม่มีอะไรเลยทั้งสิ้น

มูลธาตุทั้ง ๕ ซึ่งประกอบกันขึ้นเป็นวิญญาณนั้น มันเป็นของว่างเปล่า และมูลธาตุทั้ง ๔ ของรูปกายนั้น ไม่ใช่เป็นสิ่งซึ่งประกอบกันขึ้นเป็นตัวของเรา จิตจริงแท้นั้นไม่มีรูปร่าง และไม่มีอาการมา ไม่มีอาการไป ธรรมชาติเดิมแท้ของเรานั้นเป็นสิ่งๆ หนึ่งซึ่งไม่มีการตั้งต้นขึ้นที่การเกิดและไม่มีการสิ้นสุดลงที่การตาย แต่เป็นของสิ่งเดียวรวดและปราศจากการเคลื่อนไหวใดๆ ในส่วนลึกจริงๆ ของมันทั้งหมด

จิตของเรากับสิ่งต่างๆ ซึ่งแวดล้อมเราอยู่นั้นเป็นสิ่งๆ เดียวกัน ถ้าเราสามารถทำความเข้าใจได้ตามนี้จริงๆ เราจะได้ลุถึงความรู้แจ้งเห็นแจ้งได้โดยแวบเดียวในขณะนั้น และเราเป็นผู้ที่ไม่ต้องข้องเกี่ยวในโลกทั้งสามอีกต่อไป เราจะเป็นผู้อยู่เหนือโลก จะไม่มีการโน้มเอียงไปสู่การเกิดใหม่อีกแม้แต่นิดเดียว เราจะเป็นแต่ตัวของเราเองเท่านั้น ปราศจากความคิดปรุงแต่งโดยสิ้นเชิง และเป็นสิ่งๆ เดียวกับสิ่งสูงสุดสิ่งนั้น และเราจะได้ลุถึงภาวะแห่งความที่ไม่มีอะไรปรุงแต่งได้อีกต่อไป ฉะนั้น นี่แหละคือหลักธรรมะที่เป็นหลักมูลฐานอยู่ในที่นี้

“สัมมาสัมโพธิ” เป็นชื่อของการเห็นแจ้งชัดว่า ไม่มีธรรมใดเลยที่ไม่เป็นโมฆะ ถ้าเราเข้าใจความจริงข้อนี้แล้ว ของหลอกลวงทั้งหลายจะมีประโยชน์อะไรแก่เรา

ปรัชญา ก็คือความรู้แจ้ง ความรู้แจ้ง คือจิตต้นกำเนิดดั้งเดิมซึ่งปราศจากรูป ถ้าเราสามารถทำความเข้าใจได้ ผู้กระทำและสิ่งที่ถูกกระทำคือจิตและวัตถุ เป็นของสิ่งเดียวกันนั่นแหละ จะนำเราไปสู่ความเข้าใจอันลึกซึ้งและลึกลับเหนือคำพูด และโดยความเข้าใจอันนี้เอง พวกเราจะได้ลืมตาต่อสัจธรรมที่แท้จริงด้วยตัวเราเอง

สัจธรรมที่แท้จริงของเรานั้น มันไม่ได้หายไปจากเรา แม้ในขณะที่เรากำลังหลงผิดอยู่ด้วยอวิชชา และไม่ได้รับกลับมาในขณะที่เรามีการตรัสรู้ มันเป็นธรรมชาติแห่ง**ภูตตถตา** ในธรรมชาตินี้ไม่มีทั้งอวิชชา ไม่มีทั้งสัมมาทิฏฐิ มันเต็มอยู่ในความว่างและเป็นเนื้อหาอันแท้จริงของจิตหนึ่งนั้น เมื่อเป็นดังนั้นแล้ว อารมณ์ต่างๆ ที่จิตของเราได้สร้างขึ้นทั้งฝ่ายนามธรรมและฝ่ายรูปธรรม จะเป็นสิ่งซึ่งอยู่ภายนอกของความว่างนั้นได้อย่างไร

โดยหลักมูลฐานแล้ว ความว่างนั้นเป็นสิ่งซึ่งปราศจากมิติต่างๆ แห่งการกินเนื้อที่ คือปราศจากกิเลส ปราศจากกรรม ปราศจากอวิชชา และปราศจากสัมมาทิฏฐิ พวกเราต้องทำความเข้าใจอย่างกระจ่างแจ้งว่า โดยแท้จริงแล้วไม่มีอะไรเลย ไม่มีมนุษย์สามัญ ไม่มีพุทธะทั้งหลาย เพราะว่าในความว่างนี้ไม่มีอะไรบรรจุอยู่แม้เส้นขนที่เล็กที่สุดอันจะเป็นสิ่งซึ่งจะมองเห็นได้โดยทางมิติ หรือกฎแห่งการกินเนื้อที่เลย มันไม่ต้องอาศัยอะไร และไม่ติดเนื่องอยู่กับสิ่งใด มันเป็นความงามที่ไร้ตำหนิ เป็นสิ่งซึ่งมีอยู่ได้โดยตัวมันเอง และเป็นสิ่งสูงสุดที่ไม่มีอะไรสร้างขึ้น มันเป็นเพชรพลอยที่อยู่เหนือการตีค่าทั้งปวงเสียจริงๆ

เราต้องแยกรูปถอดด้วยวิชชามรรคจิต เหตุต้องละ ผลต้องละ ใช้หนี้ก็หมดพ้นเหตุเกิด

สิ่งมีชีวิตและไม่มีชีวิตในจักรวาลมีนับไม่ถ้วน รวมแล้วมีรูปกับนามสองอย่างเท่านั้น นามเดิม ก็คือความว่างของจักรวาลเข้าคู่กัน เป็นเหตุเกิดตัวอวิชชา เกิดเหตุก่อ ที่ใดมีรูปที่นั้นต้องมีนาม ที่ใดมีนามที่นั้นต้องมีรูป รูปนามรวมกันเป็นเหตุเกิดปฏิกิริยาให้เปลี่ยนแปลงตลอดกาล และเกิดกาลเวลาขึ้น คือรูปย่อมมีความดึงดูดซึ่งกันและกัน จึงเป็นเหตุให้รูปเคลื่อนไหวและหมุนรอบตัวเองตามปัจจัย รูปเคลื่อนไหวได้ ต้องมีนามความว่างคั่นระหว่างรูป รูปจึงเคลื่อนไหวได้

เมื่อสภาวธรรมเป็นอย่างนี้ สรรพสิ่งของวัตถุ สสารมีชีวิตและไม่มีชีวิต จึงต้องเปลี่ยนแปลงเป็นไตรลักษณ์ เกิด ดับ สืบต่อทุกขณะจิต ไม่มีวันหยุดนิ่งให้คงทนเป็นปัจจุบันทุกยามได้

จิตวิญญาณก็เกิดมาจากรูปนามของจักรวาล เพราะเป็นมายาหลอกลวงแล้วเปลี่ยนแปลงให้คนหลง จากรูปนามไม่มีชีวิต เปลี่ยนมาเป็นรูปนามมีชีวิต จากรูปนามมีชีวิต มาเป็นรูปนามมีชีวิตที่มีจิตวิญญาณ แล้วจิตวิญญาณก็เปลี่ยนแปลงแยกออกจากกันไป คงเหลือแต่นามว่างที่ปราศจากรูป นี้เป็นจุดสุดยอดของการหลอกลวงของรูปนาม

ต้นเหตุเกิดรูปนามของจักรวาลเป็นเหตุเกิดรูปนามพิภพต่างๆ ตลอดดวงดาวอันนับไม่ถ้วน เพราะไม่มีที่สิ้นสุด รูปนามพิภพต่างๆ เป็นเหตุให้เกิดรูปนามพืช รูปนามพืชเป็นเหตุให้เกิดรูปนามสัตว์เคลื่อนไหวได้ จึงเรียกกันว่าเป็นสิ่งมีชีวิต

ความจริงรูปนามจะมีชีวิตหรือไม่มีชีวิตมันก็เคลื่อนไหวได้ เพราะมีรูปกับนามเป็นเหตุเป็นผลให้เกิดปฏิกิริยาอยู่ในตัวให้เคลื่อนไหวตลอดกาล และเปลี่ยนแปลงเพราะมองด้วยตาเนื้อไม่เห็น จึงเรียกกันว่าเป็นสิ่งไม่มีชีวิต

เมื่อรูปนามของพืชเปลี่ยนมาเป็นรูปนามของสัตว์ เป็นจุดตั้งต้นชีวิตของสัตว์ และเป็นเหตุให้เกิดจิตวิญญาณ การแสดงเคลื่อนไหวเป็นเหตุให้เกิดกรรม

สัตว์ชาติแรกมีแต่สร้างกรรมชั่ว สัตว์กินสัตว์ และความโกรธ โลภ หลง ตามเหตุปัจจัยภายนอกภายในที่มากระทบ กรรมที่สัตว์แสดงมี ตา หู จมูก ลิ้น กาย ๕ อย่าง ไปกระทบกับรูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส ๕ อย่าง แล้วก็เข้ามาประทับ บรรจุ บันทึก ถ่ายภาพ ติดอยู่กับรูปปรมาณู ซึ่งเป็นสุขุมรูป แฝงอยู่ในความว่าง เราไม่สามารถมองเห็นด้วยตาได้ ที่แฝงอยู่ในความว่างคั่นระหว่างตา หู จมูก ลิ้น กายนั้นไว้ได้หมดสิ้น

เมื่อสัตว์ชาติแรกเกิดนี้ได้ตายลง มีกรรมชั่วอย่างเดียวเป็นเหตุให้สัตว์ต้องเกิดอีก เพื่อให้สัตว์ต้องใช้หนี้เกิด กรรมชั่วที่ได้ทำไว้ แต่สัตว์เกิดขึ้นมาแล้วหายอมใช้หนี้เกิดกันไม่ มันกลับเพิ่มหนี้ให้เป็นเหตุเกิดทวีคูณจนปัจจุบันชาตินี้

ดังนั้น ด้วยอำนาจกรรมชั่วที่พวกสัตว์ติดอยู่ในสุขุมรูป ๕ กอง ตลอดเพศผู้เมียเป็นสุขุมรูปที่ติดอยู่ในรูป ๕ กองนั้น ก็เกิดหมุนรวมกันเข้าเป็นรูปปรมาณูกลมคงรูปอยู่ได้ด้วยการหมุนรอบตัวเอง มิหยุดนิ่ง เป็นคูหาให้จิตได้อาศัยอยู่ในข้างในเรียกว่า “รูปวิญญาณ” หรือจะเรียกว่า “รูปถอด” ก็ได้ เพราะถอดมาจากนามว่างภาวะคั่นรูปหยาบนั่นเอง ซึ่งเป็นสุขุมรูปแฝงอยู่ในความว่าง รูปวิญญาณจึงมีชีวิตอยู่คงทนอยู่ยืนนานกว่ารูปหยาบ มีกรรมชั่วคอยรักษาให้หมุนคงรูปอยู่ ไม่มีเทพเจ้าองค์ใดฆ่าให้ตายได้ นอกจากนิพพานเท่านั้น รูปวิญญาณจึงจะสลาย

เรื่องการแสดงกรรมของสัตว์ที่ประทับติดอยู่ในสุขุมรูป ตา หู จมูก ลิ้น กาย ๕ กองนั้น รวมกันเข้าเรียกว่า “จิต” จึงมี “สำนักงานของจิต” ติดอยู่ในวิญญาณ ๕ กอง รวมเป็นที่ทำงานของจิตกลาง และก็ติดต่อกับ ตา หู จมูก ลิ้น กายภายนอกซึ่งเป็นสื่อติดต่อของจิต ดังนั้น “จิต” กับ “วิญญาณ” จึงไม่เหมือนกัน จิตเป็นตัวรู้นึกคิด ส่วนวิญญาณเป็นคูหาให้จิตได้อาศัยอยู่ และเป็นยานพาหนะพาจิตไปเกิด หรือจะไปไหนๆ ก็ได้ เป็นชีวิต...รูปสุขุม รูปที่ถอดมาจากรูปหยาบ มีรูปเพศผู้เพศเมียรูปตา หู จมูก ลิ้น กาย อยู่ในวิญญาณไว้ ได้เป็นเหตุเกิดสืบต่อภพชาติต่อไป

เมื่อสัตว์ตาย ชีวิตร่างกายหยาบของภพชาตินั้นๆ ก็หมดไปตามอายุขัยชีวิต ร่างกายหยาบของภพภูมิชาตินั้นๆ ส่วนชีวิตแท้ รูปปรมาณู วิญญาณ จะไม่ตายสลายตาม จะต้องไปเกิดตามภพภูมิต่างๆ ตามเหตุปัจจัย มันเป็นวัฏฏะ หมุนเวียนเปลี่ยนไป โดยชีวิตแท้รูปถอดหรือวิญญาณหมุนรอบตัวเองนี้เอง เป็นเหตุให้จิตเกิดดับสืบต่อคอยรับเหตุการณ์ภายนอกภายในที่มากระทบตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ แล้วจิตก็เปลี่ยนแปลงไปตามเหตุปัจจัยที่มากระทบ จะดีหรือชั่วก็สะสมเข้าไว้เป็นทุน เหตุเกิดเหตุดับ หรือปรุงแต่งต่อไปจนกว่ากรรมชั่วเหตุเกิดจะหมดไป ชีวิตรูปถอดหรือวิญญาณก็จะหยุดการหมุน รูปสุขุมรูปวิญญาณซึ่งเกิดมาจากกรรมชั่วสืบต่อมาแต่ชาติแรกเกิดก็จะสลายแยกออกจากกันไป คงรูปอยู่ไม่ได้มันก็กระจายไป ส่วนกิจกรรมดี ธรรมะที่ติดอยู่กับวิญญาณ มันก็กระจายไปกับรูปปรมาณู คงเหลือแต่ความว่างที่คั่นช่องว่างของรูปปรมาณูทุกๆ ช่อง ฉะนั้น โดยปราศจากรูปปรมาณู ความว่างนั้นจึงบริสุทธิ์และสว่าง รวมเข้ากับความว่าง บริสุทธิ์ สว่าง ของจักรวาลเดิม เข้าเป็นหนึ่ง เรียกว่านิพพาน

เมื่อสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า พระองค์ทรงสร้างชีวิตพระพุทธศาสนาให้ก่อเกิดเป็นชีวิตอย่างบริบูรณ์ดังพระประสงค์แล้ว พระพุทธองค์จึงได้ละวิภวตัณหานั้น เสด็จสู่อนุปาทิเสสนิพพาน คือเป็นผู้หมดสิ้นทุกตัณหา เป็นผู้ดับรอบ โดยลักษณาการแห่งอนุปาทิเสสนิพพานของพระพุทธองค์ก็คือ ลำดับแรก ก็ทรงเจริญฌานดิ่งสนิทเข้าไปจนถึงสัญญาเวทยิตนิโรธ หมายความว่าเข้าไปดับลึกสุดอยู่เหนืออรูปฌาน

ในวาระแรกนั้น พระองค์ยังไม่ได้ดับขันธ์ต่างๆ ให้สิ้นสนิทเป็นเด็ดขาดแต่อย่างใด ยังเพียงเข้าไปเพื่อทรงกระบวนการแห่งการสู่นิพพานหรือนิโรธเป็นครั้งสุดท้ายแห่งชีวิต พูดง่ายๆ ก็คือสู่สิ่งที่พระองค์ได้สร้างได้พากเพียรก่อเป็นทางเป็นแบบอย่างไว้เป็นครั้งสุดท้ายเสียหน่อย ซึ่งเรียกได้ว่าสิ่งอันเกิดมาจากที่พระองค์ได้ยอมอยู่กับธุลีทุกข์ อันเป็นธุลีทุกข์ที่มนุษย์ธรรมดาผู้มีจิตหยาบเกินกว่าจะสัมผัสมันว่าเป็นทุกข์

และกระบวนการกระทำจิตตนให้ถึงซึ่งสัญญาเวทยิตนิโรธนี้นั้น เป็นกระบวนการที่พระอนุตรสัมมาสัมพุทธเจ้า พระผู้เป็นยอดแห่งศาสดาในโลกเท่านั้นที่ทรงค้นพบ

ทรงนำมาตีแผ่เผยแจ้งออกสู่สัตว์โลกให้พึงปฏิบัติตาม เมื่อทรงสิ่งซึ่งสุดท้ายนี้แล้ว จึงได้ถอยกลับมาสู่สภาวะต้นคือปฐมฌาน แล้วจึงได้ตัดสินพระทัยสุดท้ายเสด็จดับขันธ์ต่างๆ ไปทีละขันธ์ วิญญาณขันธ์ในชีวิตและร่างกายนั้นได้ดับไปเสียตั้งแต่ก่อนจะเข้าสู่ปฐมฌานนานแล้ว เพราะต้องดับสังขารขันธ์และสังขารธรรมชั้นแรกเสียก่อน วิญญาณขันธ์จึงได้ดับ ดังนั้น จึงไม่มีเชื้อใดเหลืออยู่แห่งวิญญาณขันธ์ที่หยาบนั้น

พระองค์เริ่มดับสังขารขันธ์หรือสังขารธรรมชั้นใน อันจะส่งผลให้ก่อเกิดวิภวตัณหาได้แล้วชั้นหนึ่งเสียก่อน จึงได้เลื่อนขึ้นสู่ทุติยฌานแล้วจึงดับสัญญาขันธ์ขึ้นสู่ตติยฌาน เมื่อพระองค์ดับสังขารขันธ์หรือสังขารธรรมชั้นในสุดอีกที ก็เป็นอันเลื่อนขึ้นสู่จตุตถฌาน คงมีแต่เวทนาขันธ์สุดท้ายแห่งชีวิต นั่นคือลักษณาการแห่งชั้นสุดท้ายของการจะดับสิ้นไม่เหลือ

เมื่อพระองค์ดับสังขารขันธ์หรือสังขารธรรมใหญ่สุดท้ายที่มีอยู่ทั้งสิ้นแล้ว ก็มาดับเวทนาขันธ์ อันเป็นจิตขันธ์หรือนามขันธ์ที่มีจิตส่วนใน คือภวังคจิตเสียก่อน แล้วจึงได้ออกจากจตุตถฌาน พร้อมกับมาดับจิตขันธ์หรือนามขันธ์ตัวสุดท้ายจริงๆ ของพระองค์เสียลงเพียงนั้น

นี่ พระองค์เข้าสู่นิพพานตรงนี้ นั่นคือพระองค์ดับเวทนาขันธ์ในภาวะจิตตื่น หรือวิถีจิตอันเป็นปกติของมนุษย์ ครบพร้อมทั้งสติและสัมปชัญญะ ไม่ได้ถูกภาวะอื่นใดครอบงำ เป็นภาวะจงใจ ไม่ถูกภาวะใดครอบคลุมอำพรางให้หลงใหลใดๆ ทั้งสิ้น เป็นภาวะแห่งตนเองอย่างบริบูรณ์

เมื่อเวทนาขันธ์สุดท้ายแท้ๆ จริงๆ ได้ถูกทำลายลงอย่างสนิท จึงเป็นผู้บริสุทธิ์หมดสิ้นแล้วซึ่งสังขารธรรม และหมดเชื้อจิตขันธ์หรือนามขันธ์ทั้งปวงใดๆ ในพระองค์ท่านไม่มีเหลือ คงทิ้งแต่รูปขันธ์อันจะมีชีวิตนั้นไม่ได้แน่ เพราะรูปไม่ใช่ชีวิต หากสิ้นนามเสียแล้ว ก็คือแท่ง ก็คือก้อนวัตถุหนึ่งนั้นเท่านั้นเอง

นั่นแล คือลำดับฌานที่พระอนุรุทธเถระเจ้าได้นำฌานจิตเข้าไปดูเป็นวิธีการดับโดยแท้ ดับโดยตรง โดยพระองค์เป็นผู้ดับเองเสียด้วย

คำสอนของพุทธะทั้งหมดในวัฏฏ์นี้ ก็คือการเพาะให้พุทธจิตนั้นผลิออกมาให้เราปรากฏเห็นเท่านั้นเอง ให้เพียงแต่เราทำให้มันว่างจากความคิดปรุงแต่งต่างๆ ซึ่งล้วนแต่นำไปสู่การเกิดและการดับอยู่ตลอดกาล และนำไปสู่ความทุกข์เดือดร้อนใจของสัตว์โลก และโลกอื่นไปจริงๆ เท่านั้น เราก็ไม่มีความจำเป็นที่จะต้องมีวิธีปฏิบัติเพื่อการตรัสรู้และหาทางออกทั้งหลายทั้งสิ้นเลย

คำสอนของพุทธะทั้งหมดมีวัตถุประสงค์ข้อนี้เพียงข้อเดียว คือพาพวกเราข้ามขึ้นให้พ้นเสียจากภูมิแห่งความคิด บัดนี้ถ้ารีดความคิดหรือหยุดความคิดของเราได้สำเร็จแล้ว ประโยชน์อะไรด้วยธรรมทั้งหลายที่พุทธะได้สอนไว้ มันหมายถึงสามารถปฏิบัติจนหยุดคิดของความคิดปรุงแต่งต่างๆ เสียได้ ไม่มีอะไรสามารถปรุงให้จิตคิดไปตามอำนาจกิเลสตัณหาได้อีกต่อไป เป็นจิตที่ว่างจากสิ่งปรุงแต่งและความคิดทั้งปวง นั่นแหละเป็นตัวธรรม หรือพุทธะ หรือธรรมชาติเดิมแท้อยู่ในความเป็นเช่นนั้น เพราะเรานั้น ถ้าเราสามารถทำความเข้าใจอย่างลึกซึ้งแล้ว คำพูดของมนุษย์ไม่สามารถหว่านล้อมหรือเปิดเผยมันได้ ความตรัสรู้คือความไม่มีอะไรให้ระลึกถึง ผู้ถึงได้ก็ไม่พูดแล้ว ไม่พูดว่าเขารู้อะไร เพราะสิ่งนี้มันอยู่เหนือคำพูด

◆

หนังสืออ้างอิง

รองศาสตราจารย์ ดร.ปฐม นิคมานนท์ และคณะ, ๒๕๕๒, พิมพ์ครั้งที่ ๖, กรุงเทพฯ, อตุโล ไม่มีใดเทียม, บริษัท อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด (มหาชน).

คำแผ่กุศลแก่สรรพสัตว์

ณ วัดป่าอัมพโรปัญญาวนาราม
ในพระอุปถัมภ์ สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ (อมฺพรมหาเถร)
สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก
ตำบลคลองกิ่ว อำเภอบ้านบึง จังหวัดชลบุรี
วันศุกร์ที่ ๒๔ พฤศจิกายน พุทธศักราช ๒๕๖๐ ดิถีขึ้น ๖ ค่ำ เดือน ๑

ขอบุญกุศลจริยา อันข้าพเจ้าทั้งหลายได้บำเพ็ญด้วยดีแล้ว ทางกาย วาจา และใจ กล่าวโดยจำเพาะคือ การสร้างอารามถวายแด่สงฆ์จตุรทิศ อุทิศไว้ในพระบวรพุทธศาสนา อารามนั้นมีนามว่า วัดป่าอัมพโรปัญญาวนาราม ประกอบด้วยปูชนียวัตถุ และเสนาสนะต่างๆ กล่าวคือพระพุทธปฏิมาปางนาคปรก พระพุทธปฏิมาปางสมาธิ ศาลาที่ประชุม อาคารพิพิธภัณฑ์ที่ประมวลธรรมโอวาทของพระสุปฏิปันโน ถนนลาดยางกว้าง ๙ เมตร ยาว ๘๐๐ เมตร อ่างเก็บน้ำสาธารณทาน กำแพงรอบพื้นที่ยาว ๒,๘๐๐ เมตร สูง ๓ เมตร ตลอดทั้งบุญกิริยาแห่งการบำเพ็ญทาน รักษาศีล เจริญภาวนา ด้วยน้ำใจศรัทธาเลื่อมใสมั่นคงในพระรัตนตรัย ดั่งนี้ ข้าพเจ้าขอตั้งสัจจาธิษฐาน แผ่กุศลไปไม่มีประมาณ ขอถวายเป็นพระราชกุศลสนองพระเดชพระคุณ สมเด็จพระบูรพมหากษัตริยาธิราช และพระบรมวงศานุวงศ์ทุกพระองค์ และเป็นกุศลสนองคุณท่านผู้บำเพ็ญคุณประโยชน์ต่อประเทศชาติและพระพุทธศาสนา เป็นปฐม

อนึ่ง ขอสรรพสัตว์ทั้งหลาย ไม่มีที่สุด ไม่มีประมาณ, จงมีส่วนแห่งบุญที่ข้าพเจ้าได้ทำในบัดนี้, และแห่งบุญอื่นที่ได้ทำไว้ก่อนแล้ว, คือจะเป็นสัตว์เหล่าใด, ซึ่งเป็นที่รักใคร่ และมีบุญคุณ เช่นมารดาบิดาของข้าพเจ้า เป็นต้นก็ดี ที่ข้าพเจ้าเห็นแล้วหรือไม่ได้เห็นก็ดี, สัตว์เหล่าอื่นที่เป็นกลางๆ หรือเป็นคู่เวรกันก็ดี, สัตว์ทั้งหลายตั้งอยู่ในโลก, อยู่ในภูมิทั้ง ๓, อยู่ในกำเนิดทั้ง ๔, มีขันธ์ ๕ ขันธ์, มีขันธ์ขันธ์เดียว, มีขันธ์ ๔ ขันธ์, กำลังท่องเที่ยวอยู่ในภพน้อยภพใหญ่ก็ดี, สัตว์เหล่าใดรู้ส่วนบุญที่ข้าพเจ้าแผ่ให้แล้ว, สัตว์เหล่านั้นจงอนุโมทนาเองเถิด, ส่วนสัตว์เหล่าใดยังไม่รู้ส่วนบุญนี้, ขอเทวดาทั้งหลายจงบอกสัตว์เหล่านั้นให้รู้

เพราะเหตุที่ได้อนุโมทนาส่วนบุญที่ข้าพเจ้าแผ่ให้แล้ว, สัตว์ทั้งหลายทั้งปวง, จงเป็นผู้ไม่มีเวร, อยู่เป็นสุขทุกเมื่อ, จงถึงบทอันเกษมกล่าวคือพระนิพพาน, ความปรารถนาที่ดีงามของสัตว์เหล่านั้น จงสำเร็จเถิด, สาธุ สาธุ สาธุ